ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ФАКУЛТЕТИ ФАЛСАФА

Ба истиқболи 35-солагии
истиқлолии давлатии
Ҷумҳурии Тоҷикистон

САФАРАЛИЗОДА Х.Қ.

ТАҲДИДҲОИ ЗАМОНИ МУОСИР: масъалаҳои назариявию методологӣ

Душанбе
«ЭР-граф»
2023

УДК: 327.88
ББК: 66.2 (2 Тоҷик)
С–48

Муҳаррири масъул:
Муҳаммад А.Н. – узви вобастаи АМИТ,
доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Муқарризон:
Искандаров А. – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Маҳмадизода Н.Д. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Ҳайдаров Р.Ҷ. – доктори илмҳои фалсафа, профессор

Сафарализода Х.Қ. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявию методологӣ. Монография. –Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 420 с.

Монографияи мазкур бо қарори Шурои илмию методии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 22.06.2023, таҳти №10 ба чоп тавсия шудааст.

Дар монография хусусиятҳои муҳимми таҳдидҳои замони муосир таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Муаллиф дар асоси омӯзиши назарияҳои таҳдидшиносӣ тафовути таҳдид ва хавфу хатарҳоро нишон додааст. Дар заминаи методологияи таҳқиқот яке аз унсурҳои муҳимтарини низоми амнияти миллӣ баррасӣ шудааст. Инчунин муаллиф дар асоси таҳлили омилҳои дохилию берунӣ шаклҳои гуногуни зоҳиршавии таҳдидҳоро нишон додааст. Ба андешаи муаллиф, субъекти таъмини амнияти миллӣ замоне метавонад дар пешгирии таҳдидҳои эҳтимолӣ ва безараргардонии таҳдидҳои воқеӣ муваффақ шавад, ки агар дар бораи сарчашмаҳои пайдоиш ва хавфу хатари онҳо маълумот ва иттилооти зарурӣ дошта бошад.

Китоб ба магистрон, докторантони PHD, унвонҷӯён ва мутахассисони соҳаи илмҳои сиёсӣ, инчунин ба мутахассисоне, ки ба масоили таъмини амнияти миллӣ таваҷҷуҳ доранд, пешниҳод мегардад.

EDN: RGUOGV
https://elibrary.ru/rguogv

ISBN 978-99985-1-130-9

© Сафарализода Х.Қ., 2023.

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор 5

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲДИДҲО

1.1. Таҳдид ҳамчун категорияи илмию назариявӣ 10
1.2. Умумият ва махсусияти хавфу хатар ва таҳдид: масъалаҳои назариявӣ 50
1.3. Навъҳои таҳдид ва шаклҳои гуногуни зоҳиршавии онҳо 78
1.4. Асосҳои назариявию консептуалии шинохти таҳдидҳо 101

БОБИ II. ОМИЛҲО ВА САРЧАШМАҲОИ ПАЙДОИШИ ТАҲДИДҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

2.1. Ташаккули таҳдидҳои беруна дар раванди барҳӯрди манфиатҳои миллӣ ва геополитикӣ 141
2.2. Хусусияти пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа 164
2.3. Пешрафти илмию техникӣ ҳамчун омили пайдоиши таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ 192
2.4. Ташаккули таҳдидҳои замони муосир дар шароити рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ 220

БОБИ III. БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНИ СУБОТИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

3.1. Хусусиятҳои стратегии «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд» дар низоми амнияти миллӣ 249
3.2. Инқилобҳои ранга ҳамчун таҳдид ба суботи сиёсии ҷомеа 292

3.3. Таҳдиду хатари шабакаҳои иҷтимоӣ 313
3.4. Таъсири таҳдидҳои идеологӣ ба суботи сиёсии ҷомеа 334
3.5. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиқлолӣ 355
3.6. Таҳдиду хатари радикализми динӣ ва экстремизми сиёсӣ дар шароити муосир 372

Хулоса 387

Феҳристи сарчашмаҳо 389

ПЕШГУФТОР

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешрафти илму техника аз як ҷониб инсониятро ба дастовардҳои беназир ноил гардонида бошад, аз ҷониби дигар бо таҳдиду хатарҳои муосир рӯ ба рӯ намуда истодааст. Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки сол то сол дар натиҷаи пешрафту тараққиёт миқёси таҳдидҳо васеъ гардида, дар баробари манфиат, зарару зиёни онҳо низ барои инсоният меафзояд. Аз ҷумла, рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ боиси ташаккулёбии ҷангҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, бештар гардидани тарғибу ташвиқи ғояҳои экстремистӣ ва радикалистӣ, терроризми иттилоотӣ, инфодемия, ташкил намудани инқилобҳои ранга, бештар гардидани хавфи сар задани табаддулоти давлатӣ ва бетартибиҳои сиёсӣ, таъсири манфӣ расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, бештар шудани «неруи нарм»-и субъектҳои хориҷӣ, ҳуҷумҳои кибернетикӣ, кибертерроризм ва ғ. шудаанд. Пешрафти илмию техникӣ бошад сабабгори пайдоиши бемориҳои нави сироятӣ, яроқи қатли ом, аз ҷумла яроққҳои биологӣ, химиявӣ, тағйирёбии иқлим, роботизатсия, пайдоиши зеҳни сунъӣ ва афзоиши бекорону камбизоатон, афзоиши шумораи аҳолии ҷаҳон, шиддатёбии равандҳои ҷаҳонишавӣ, афзоиши теъдоди ширкатҳои фаромиллӣ ва ғ. шудааст. Таҳдиду хатарҳои номбаршуда хоси замони муосир ва натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва пешрафти илму техника ба шумор рафта, барои аксари кишварҳои олам таҳдидҳои ғайрианъанавӣ маҳсуб меёбанд. Ба ибораи дигар, инсоният дар марҳилаҳои қаблии рушди таърихии худ бо чунин таҳдиду хатарҳо рӯ ба рӯ нагардида буд. Масалан, бори аввал аст, ки интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти миллии давлатҳои ҷудогона таҳдид намуда истодаанд.

Фаъолияти муназзам ва натиҷабахши системаи таъмини амнияти миллӣ бе дарки дурусти мазмуну мундариҷаи категорияҳои асосии назарияи амният ғайриимкон мебошад. Дарки мазмуну моҳияти аслии онҳо ба субъектҳои таъмини амният имкон медиҳанд, ки самаранокии амалишавии ҳадафҳои стратегӣ, чорабиниҳои гуногуни таъмини амнияти миллӣ ва банақшагирии стратегиро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монанд.

Чи гунае ки таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, нокомиҳо дар самти таъмини амнияти миллӣ дар аксар маврид бо баҳогузории нодурусти таҳдидҳо ба амал омадаанд. Агар субъектҳои амният, ки барои таъмини амнияти миллӣ салоҳиятдор мебошанд, дар бораи таҳдидҳои ташаккулёбанда ва ё аллакай ташаккулёфта иттилооти зарурӣ надошта бошанд, пас онҳо бо зарару зиёни расонидашуда рӯ ба рӯ гардида, маҷбуранд, ки бо харҷҳои зиёд барои барқарор намудани ҳолати пештараи объект зарари расонидашударо ҷуброн намоянд. Масалан, солҳои 1991-1992 ҷанги шаҳрвандие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад, натиҷаи ноогоҳии роҳбарияти сиёсии онвақта аз таҳдидҳои ташаккулёфтае буд, ки оқибат ба хоҷагии халқ ва инфрасохтори мамлакат хисороти зиёд расонид. Ҳангоми баҳогузорӣ намудани таҳдидҳо роҳ додан ба хатогӣ оқибатҳои ногувор дорад. Зеро дар ҳолати нодуруст баҳогузорӣ гардидани таҳдидҳо манбаъҳои мавҷуда баъзан маврид дар самти нозарур истифода мегарданд, ки дар чунин шароит иқтидори давлат тадриҷан коҳиш ёфта, дар ниҳояти кор давлат қобилияти ҳимоя намудани манфиатҳои ҳаётан муҳими мамлакатро аз даст медиҳад. Бинобар ин, тарси аз даст додани қисме аз дастовардҳои миллӣ давлатҳоро маҷбур менамояд, ки саривақт ва дар ҳолатҳои зарурӣ барои таъмини тартиботи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ҳарбӣ ва иттилоотӣ чораҳои

зарурӣ андешанд ва онҳоро дар амал татбиқ намоянд, то ки тавонанд таҳдидҳои эҳтимолиро пешгирӣ карда, таҳдидҳои воқеиро безарар гардонанд. Дар ин раванд аз ҷониби давлат ва сохторҳои марбутаи он гузаронидани мониторинги таҳдидҳои воқеӣ ва ояндабинии таҳдидҳои эҳтимолӣ хеле муҳим дониста мешавад, то ки нишонаҳо, хусусиятҳо, оқибатҳо ва миқёси зарари имконпазири онҳо муайян карда шаванд.

Дар раванди ташаккулёбии давлатдории миллӣ як қатор масъалаҳои бунёдие мавҷуданд, ки ба инобат гирифтани онҳо хеле муҳим дониста мешавад. Чунончӣ, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, таъмини суботи сиёсии ҷомеа, муттаҳид намудани мардум, зиёд кардани даромади аҳолӣ, беҳтар сохтани сатҳу сифати зиндагии онҳо ва дар маҷмуъ таъмини амнияти миллӣ аз он қабил масъалаҳо ба шумор мераванд. Ҳар як давлату миллат баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ ҳалли масъалаҳои мазкурро афзалиятҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегии худ муайян менамоянд. Аз ин рӯ, қабули стратегияҳо, консепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ маҳз ба ҳамин хотир анҷом дода мешаванд. Мутаассифона, расидан ба мақсадҳои мазкур кори мушкил ва баъзан ғайриимкон мебошад. Зеро дар раванди амалишавии мақсадҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ як қатор монеаҳое пайдо мегарданд, ки амалишавии онҳоро пурра ва ё қисман ғайриимкон мегардонанд. Масалан, барои таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ, пеш аз ҳама, таъмини рушду инкишофи соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва дар маҷмуъ рушди иқтисоди миллӣ зарур дониста мешавад, то ки вобастагии кишвар аз давлатҳои дигар коҳиш дода шуда, мустақилияти он дар амал татбиқ гардад. Барои таъмини суботи сиёсӣ баланд бардоштани легитимияти ҳокимияти давлатӣ зарур мебошад, яъне ҷонибдорон ва

пайравони сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат ҳар қадаре, ки зиёд бошанд, суботи сиёсӣ низ ҳамон қадар хубтару беҳтар мегардад. Барои муттаҳид намудани мардум идеологияи мукаммал ва мувофиқ, барои баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум ба вуҷуд овардани ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани музди меҳнати онҳо зарур дониста мешавад. Аммо дар раванди амалигардонии мақсадҳои мазкур мушоҳида намудан мумкин аст, ки як қатор омилҳо ва шарту шароитҳо ба таври ҷиддӣ монеа эҷод менамоянд. Баъзеи онҳоро ҳадафмандона аз хориҷи кишвар ба вуҷуд меоваранд, баъзеи онҳо дар зери таъсири омилҳои гуногун пайдо мешаванд, ки дар маҷмуъ амалишавии ҳадафҳои стратегии давлату миллатро ғайриимкон мегардонанд. Чунин падидаҳо таҳдидҳое мебошанд, ки ба ҳаёти сиёсию ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Як қатор давлатҳо мехоҳанд амнияти худро аз ҳисоби дигарон таъмин намоянд. Чунин рафтор боиси пайдоиши таҳдиду хатарҳои гуногун мешавад. Бинобар ин, бархӯрди манфиатҳои миллию геополитикӣ сарчашмаи асосии пайдоиши аксари таҳдидҳои имрӯза мебошанд. Дар баробари ин, бархӯрди манфиатҳои шахсию гурӯҳӣ бо манфиатҳои миллӣ сарчашмаи пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ ба шумор мераванд. Дар чунин шароит бояд ба инобат гирифт, ки таҳдидҳои дорои хусусияти соҳавӣ аз таҳдидҳое, ки ба соҳаи мушаххас таъсир мерасонанд, бояд фарқ карда шаванд. Масалан, таҳдидҳои иттилоотӣ аз таҳдидҳое, ки ба амнияти иттилоотӣ таъсир мерасонанд, фарқи калон доранд. Таҳдидҳои иттилоотӣ ба манфиатҳои ҳаётан муҳим таъсир мерасонанд, аммо таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ бошанд аз соҳаҳои дигар бар меоянд ва иқтидори амнияти иттилоотиро коҳиш медиҳанд.

Муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳо ва нишон додани табиати онҳо мақсади таҳқиқотро ташкил медиҳад. Зеро шинохти таҳдидҳо шарти аввали муваффақона таъмин намудани амнияти миллӣ мебошад. Субъекти таъмини амнияти миллӣ замоне метавонад дар пешгирии таҳдидҳои эҳтимолӣ ва безараргардонии таҳдидҳои воқеӣ муваффақ шавад, ки агар дар бораи сарчашмаҳои пайдоиш ва хавфу хатари онҳо маълумот ва иттилооти зарурӣ дошта бошад.

Дар таҳқиқоти мазкур, пеш аз ҳама, таҳлили системавӣ истифода бурда шудааст. Дар заминаи ин методи илмӣ таҳдид ҳамчун унсури таркибии системаи амнияти миллӣ муаррифӣ гардидааст. Таҳлили системавӣ имкон дод, ки алоқамандии таҳдидҳо бо манфиатҳои миллӣ нишон дода шавад. Инчунин дар таҳқиқот методҳои таҳлили муқоисавӣ, типологӣ, мушоҳида, аксеологӣ, функсионалӣ ва ғ. низ истифода шудаанд. Зимни омӯзиши сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳо методи «таҳлили омилҳо» ба таври фаровон истифода шудааст.

БОБИ I
МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲДИДҲО

1.1. Таҳдид ҳамчун категорияи илмию назариявӣ

Инсоният дар тӯли таърих бо мушкилиҳои гуногун рӯ ба рӯ гардида, дар заминаи дониш ва маърифат оқибатҳои ногувори онҳоро бартараф кардааст. Дар ҷомеаҳои ибтидоӣ одамон дар бораи амният ҳеҷ гуна тасаввурот надоштанд. Аммо марҳила ба марҳила баъзан ба таври тасодуфӣ, баъзан ба таври бошуурона ва баъзан ҳадафмандона низоми таъмини амнияти худро ташаккул додаанд, ки чунин тарзи муносибат онҳоро аз ҳар гуна таҳдиду хатарҳо эмин нигоҳ доштааст. Чунин таҳдидҳо аз рафтори одамон, аз воситаҳои аз ҷониби инсон истифодашаванда, аз ҳайвоноти ваҳшӣ ва аз муҳити атроф (табиат) бармеомаданд. Рушди донишҳои инсонӣ боиси ташаккулёбии ҷаҳонбинии инсон гардида, марҳила ба марҳила рушди ҷамъиятӣ ва баъдан рушди техникию технологиро ба вуҷуд овард.

Гузашта аз ин, дар ҳар як соҳаи фаъолият ва кору меҳнат инсоният роҳу усулҳои мувофиқ ва мутобиқро ҷустуҷӯ намуда, мавриди истифода қарор додааст. «Одамоне, ки дар кору фаъолияти худ донишу таҷрибаҳои нав, роҳу воситаҳои навро истифода бурдаанд, дар муқоиса бо нафароне, ки кору фаъолияти худро дар ҷойи хушку холӣ оғоз намудаанд, хубтару беҳтар мақсадҳои худро амалӣ кардаанд»[1]. Аз ин рӯ, як гурӯҳ одамон ва ё умумиятҳои муваффақ ба коркарди технологияҳои гуногун машғул гардида, барои хубтару беҳтар амалӣ намудани мақсадҳои хеш онҳоро ба таври васеъ истифода бурдаанд ва айни

замон низ истифода карда истодаанд. Ҳамин тариқ, рушду инкишоф ҳадафи ниҳоии инсонҳо ба шумор рафта, барои расидан ба он корҳои зиёдеро анҷом додаанд ва дар оянда низ анҷом хоҳанд дод. Ҳатто пайдоиши давлат ҳамчун ташкилоти мураккаби сиёсӣ ва рушди минбаъдаи он низ бо кӯшишу талошҳои пайвастаи умумиятҳои муваффақ ба амал омадааст ва дар оянда низ таҳкими пояҳои давлатдорӣ аз чунин талошҳо вобаста мебошад. Аммо дар раванди амалишавии мақсадҳо монеаҳое пайдо мешаванд, ки бартараф намудани онҳо аз сатҳи ҷаҳонбинии махсус, маданияти стратегӣ ва донишҳои соҳаи амният вобастаанд. Гузашта аз ин, ҳаёти инсонӣ хусусияти динамикӣ дорад ва аз ин рӯ, дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба амал омадани буҳронҳои гуногун аз ин ҷо сарчашма мегирад. Бинобар ин, аз байн бурдани буҳронҳо низ маҳз ба воситаи донишҳои соҳаи амният, махсусан ояндабинии амният имконпазир мегардад. Дар низоми таъмини амнияти миллӣ омӯзишу пажӯҳиши таҳдидҳо мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Зеро таъмини амниятро бе омӯзиши таҳдидҳо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки субъекти таъмини амният агар дар бораи сарчашмаи пайдоиши таҳдидҳо ва табиату хусусиятҳои онҳо иттилооти зарурӣ дошта бошад, манфиатҳои миллии худро дар сатҳи кофӣ метавонад ҳимоя кунад. Бахусус дар ҷаҳони муосир, ки таҳдидҳои нав пайдо шуда истодаанд, омӯзиши ин масъала дар самти ҳифзи суботи сиёсӣ ва таҳкими пояҳои давлатдории миллӣ хеле муҳим маҳсуб меёбад.

Дар замони муосир таҳдид яке аз мафҳумҳои сеистеъмоле мебошад, ки онро мутахассисони касбу кори гуногун – арбобони сиёсӣ, ҷомеашиносону сиёсатшиносон, коршиносони масоили муносибатҳои байналхалқӣ, рӯзноманигорон, зиёиён ва ғайраҳо дар фаъолияти ҳама-

рӯзаи худ истифода менамоянд. Ҳатто дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ низ мафҳуми «таҳдид» хеле зиёд истифода мегардад. Дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон «таҳдид» дар маъноҳои тарсонидан ва касеро дар ҳарос гузоштан фаҳмида мешавад. Аммо дар чунин шакл тасаввур намудани мазмуну моҳияти таҳдидҳо имкон намедиҳад, ки таъмини амнияти миллӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад ва ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат ба таври самаранок амалӣ гарданд. Ғайр аз ин, ҳарчанд ин мафҳум зиёд истифода шавад ҳам, на ҳама вақт дар муносибат бо таҳдидҳои мавҷуда ба кор бурда мешавад. Зеро шинохти таҳдидҳо аз омилҳои гуногун вобастагӣ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои шинохти таҳдидҳо, пеш аз ҳама, таҷриба, ҷаҳонбинӣ, донишҳои илмию назариявӣ лозим мебошанд ва аз ҳама муҳим бо ин масъала аз мавқеи манфиатҳои миллӣ бархӯрд намудан хеле зарур аст.

Бояд гуфт, ки таҳдид, пеш аз ҳама, категорияи муҳимтарини назарияи амнияти миллӣ аст ва ба омӯзиши доимӣ ниёз дорад. Ба он нигоҳ накарда, ки дар тӯли якчанд даҳсолаи охир таҳдидҳо аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногуни илм мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд, ҳанӯз ҳам нисбат ба моҳият, мундариҷа ва хусусиятҳои онҳо андешаи ягона мавҷуд нест. Ҳарчанд олимон дар бораи таҳдидҳои ҳарбӣ ба хулосаи амиқ расида бошанд ҳам, таҳдидҳои ғайриҳарбӣ ва махсусан, таҳдидҳои замони муосир ба таври гуногун шарҳ дода мешаванд. Ин аст, ки баҳсу мунозираҳои илмӣ дар атрофи ин мафҳум ҳанӯз ҳам идома доранд.

Ногуфта намонад, ки олимону муҳаққиқони ватанӣ бо дарки зарурияти таъмини амнияти миллӣ ва ҳифзи суботи сиёсии кишвар ба таҳдидҳои ҷудогона, аз қабили терроризм, сиёсишавии дин, экстремизми динию сиёсӣ, радикализми динӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ, киберҷиноят-

ҳо, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, коррупсия, фирори мағзҳо ва чанде дигар масъалаҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, моҳият, хусусият ва оқибатҳои зиёновари падидаҳои мазкурро таҳлилу таҳқиқ намудаанд. Аммо бо назардошти дигаргуниҳои солҳои охир дар низоми донишҳои сиёсии ватанӣ моҳият ва хусусиятҳои таҳдид ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ ва ҳамчун категорияи муҳимтарини назарияи амнияти миллӣ ба таври лозима омӯхта нашудааст.

Зарурати омӯзишу таҳқиқи таҳдидҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо ҳамчун падидаҳои номатлуб ва зиёновар дар самти амалигардонии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод мекунанд, пояҳои давлатдории миллиро заиф намуда, ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд. Маҳз ба ҳамин хотир табиати таҳдидҳо, сарчашмаҳои пайдоиш ва шаклҳои зоҳиршавии онҳо бояд саривақт муайян карда шаванд. Омӯзиш ва таҳқиқи табиати таҳдидҳо имкон медиҳад, ки мавҷудияти онҳо муайян карда шавад ва оқибатҳои ногувори онҳо саривақт бартараф гарданд. Инчунин ба амал баровардани марҳилаҳои навбатии рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат низ аз шинохти таҳдидҳо вобаста мебошад. Бинобар ин, омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ин падида хеле муҳим буда, барои таҳкими пояҳои давлатдории миллӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Омӯзиши таҳдидҳо ва таҳқиқи ҷанбаъҳои назариявию методологии онҳо имкон медиҳад, ки шинохти падидаҳои номатлубе, ки ҳамчун таҳдид баромад мекунанд, имконпазир гарданд.

Дар ин қисми таҳқиқот бо мақсади муайян намудани табиати таҳдидҳо дар заминаи таҳлилу омӯзиши донишномаҳо, адабиёти илмӣ, назарияҳои сиёсӣ ва бо истифода аз муносибатҳои илмию методологӣ мазмун ва мундариҷаи таҳдидҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Дар луғатномаҳо ва донишномаҳо мазмуни таҳдид хеле содда ва мушаххас баён гардидаанд. Масалан, С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова дар луғати тафсирии забони русӣ таҳдидро дар маънои «ба касе зарар расонидан, ба касе бадӣ кардан» маънидод мекунанд[2]. Луғатдони дигари рус В.И. Дал таҳдидро ҳамчун «амал ва ё нияти касеро тарсонидан, дар хатар андохтан, дар ҳоли тарс нигоҳ доштан» тавсиф намудааст[3]. Дар луғати энсиклопедӣ таҳдид дар ҳар шакл зоҳир шудани рафторе мебошад, ки дар он нияти расонидани зарари моддию маънавӣ ва ҷисмонӣ ба манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ё шахсӣ ҷой дорад[4]. Умуман, дар луғатномаҳои русӣ таҳдид дар маъноҳои «тарсонидан», «ба касе зарар расонидан», «нияти расонидани зарари моддию маънавӣ ва ҷисмонӣ» маънидод мегардад. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ бошад мафҳуми «таҳдид» дар маъноҳои «тарсонидан, дӯғу пӯписа кардан, касеро ба хавф андохтан»[5] ифода карда шудааст. Ин ҷо эҳсос намудан мумкин аст, ки тартибдиҳандагони фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ таҳдидро бо такя ба луғатҳои русӣ маънидод кардаанд. Аммо таҳлили адабиёти илмӣ ва дигар сарчашмаҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки дар чунин шакл тавзеҳ додани мазмуни таҳдид моҳияти пурра ва ҳамаҷонибаи онро ифода намекунад. Дар луғатномаҳои русӣ дар чунин шакл баён гардидани мазмуни таҳдидро вобаста ба макон ва замон бояд баррасӣ намуд. Пеш аз ҳама, фаҳмиши марксистии амният ва таҳдиду хатарҳо аз фаҳмиши ғарбии он тафовути назаррас дорад. Гузашта аз ин, баъди анҷомёбии «ҷанги сард» ва ба амал омадани инқилобҳои иттилоотию технологӣ бозиҳои сиёсию геостратегӣ тағйир ёфтаанд, ки чунин ҳолат агарчанде мундариҷаи таҳдидҳоро тағйир надода бошад ҳам, шаклҳои зоҳиршавии онҳоро дигаргун намудааст.

Дар луғатҳои англисӣ низ чунин мазмуни таҳдидро эҳсос намудан мумкин аст. Аммо дар онҳо баъзе хусусиятҳои дигари таҳдид низ возеҳу равшан карда шудаанд. Масалан, дар луғати Оксфорд дар баробари нияти анҷом додани ягон амали хусуматомез ва душманона, инчунин гуфта мешавад, ки чунин нияти бад барои ба вуҷуд овардани дарду ҳасрат, зарару зиён ва ё дигар навъи ҷазо ҳамчун қасос барои иҷро намудан ва ё иҷро накардани ин ё он амал роҳандозӣ мегардад[6]. Дар луғати Кембриҷ дар таърифи таҳдид боз мазмуни нав илова гардида, дар он қайд мегардад, ки нияти зарар расонидан ва ҷазо додан замоне пайдо мегардад, ки субъект рафтори худро на дар он шакле зоҳир менамояд, ки онро интизор буданд[7]. Бинобар ин, таҳдид ҳамчун шакли рафтор ва нияти ҷазо додан барои тағйир додани рафтори субъекти мушаххас зоҳир мегардад. Дар луғатҳои дигари англисӣ низ таҳдид ба таври мухталиф шарҳу тавзеҳ ёфта, дар маъноҳои зулм кардан, маҷбур намудан, азоб додан, аз ҷумла ба таври ҷисмонӣ, дар шакли фалокат ва мусибат, маҳдуд намудани мавқеъ ва монанди инҳо баён гардидааст. Ғайр аз ин, таҳдид ҳамчун модели махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ муаррифӣ гардида, мувофиқи он нияти расонидани зарар ба субъектҳои алоҳида имкон медиҳад, ки бе мухолифати кушода ва рӯирост мақсадҳои худро дар амал татбиқ намоянд. Ҳамин тариқ, таҳлили луғатномаҳо нишон медиҳад, ки дар маҷмуъ, таҳдид нияти ба касе ва ё ба чизе зарару зиён расонидан мебошад. Дар зери мафҳуми зарару зиён одатан «талафот, аз даст додани чизе, вайрон шудану хароб шудани ҳолати муқаррарии объект» фаҳмида мешавад.

Мазмуну мундариҷаи таҳдидҳо дар асарҳои илмию таҳқиқотӣ нисбатан муфассалтар баррасӣ шудаанд. Аммо таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар миёни олимону муҳаққиқон вобаста ба мазмуну мундариҷаи таҳдидҳо то ҳанӯз андешаи ягона ба вуҷуд оварда нашудааст. Чунин

ҳолатро, пеш аз ҳама, бо он асоснок намудан мумкин аст, ки мавқеи ҷуғрофии давлатҳо аз ҳамдигар фарқ менамоянд ва онҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкишоф қарор доранд, ки чунин ҳолат манфиатҳои миллӣ ва талаботи объективии онҳоро ба таври гуногун ифода мекунад. Аз ин рӯ, олимону муҳаққиқон бо назардошти воқеиятҳои ҷомеаи худ ва афзалиятҳои миллию стратегии кишвари хеш таҳдидҳоро ба таври мухталиф баҳогузорӣ намудаанд. Инчунин дар самти шинохти таҳдидҳо сатҳи рушди илм, вазъи инфрасохтори илмии кишвар, имкониятҳои моддию техникии олимону муҳаққиқон низ таъсиргузор аст. Бо назардошти чунин вазъ мавриди омӯзиш қарор додани таҳқиқоти олимони ҳавзаҳои гуногуни илмиро зарур мешуморем.

Дар омӯзиши таҳдидҳо сиёсатшиноси исроилӣ Р.Кохен саҳми назаррас гузоштааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «таҳдид дилхоҳ мақсади расонидани зарар ба субъектҳои гуногун мебошад, ки он дар ҳолати иҷро нагардидани шартҳои пешниҳодшуда дар амал татбиқ карда мешавад»[8]. Ҳар як субъекти амният барои таъмини бехатарии худ ва барои ба вуҷуд овардани ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими худ доимо чорабиниҳ менамояд ва дар раванди фаҳму дарки оқибатҳои ногувори ин ё он падида онро безарар гардониданӣ мешавад. Дар чунин шароит бархӯрди манфиатҳои субъектҳои гуногун ба амал меояд, ки сарчашмаи он фаъолнокии рафтори ин ё он субъект дониста мешавад. Фаъолнокии рафтори субъект ба воситаи дарки оқибатҳои зарар ба вуҷуд меояд. Дар чунин маврид мазмуну мундариҷаи мафҳуми «таҳдид» васеътар гардида, ҳар як воқеаву ҳодиса ва ё рафтори акторҳои гуногунро, ки аз ҷониби субъекти амният зарароваранд зиёновар баҳогузорӣ мешавад, дар худ нигоҳ медорад. Дар натиҷаи ин гуна баррасӣ ҳама гуна оқибатҳои ногувор, аз қабили амали

террористӣ, садамаҳои нақлиётӣ ва ҳатто изҳороти сарварони сиёсӣ оид ба тағйир додани муносибати худ бо шарикони хеш метавонанд ҳамчун таҳдид баҳогузорӣ карда шаванд. Дар ин маврид сиёсатшиносони амрикоӣ Т.В. Милбурн ва К.Ҳ. Вотман қайд менамоянд, ки «таҳдид маҷмӯи таассуроти стратегӣ, маърифатӣ ва эҳсосотии субъекти амният мебошад, ки он ҳамчун рафтори махсус дар натиҷаи дарки оқибатҳои зарар зуҳур менамояд»[9].

Дар шароити муосир миқёси таҳдидҳое, ки пайдоишашон аз амалҳои пинҳонии субъектҳои сиёсат вобастаанд, хеле васеъ гардидааст. Ба вуҷуд овардани чунин навъи таҳдидҳо чӣ аз ҷониби давлатҳои алоҳида ва чӣ аз ҷониби ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ амалӣ мегардад. Махсусан, ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар ин самт бо истифодаи имкониятҳои нави илму техника муваффақиятҳои зиёд доранд. Ба андешаи сиёсатшиноси амрикоӣ М.Наим, «онҳо (яъне, бадхоҳону тахрибкорон) нақшаҳои бозингарони бузургро тавре заиф, мураккаб, вайрон ва бесамар мегардонанд, ки дар натиҷа бозингарони мазкур ба имкониятҳои васеи худ нигоҳ накарда, наметавонанд дар муқобили ин гуна ҳуҷумҳо истодагарӣ кунанд. Самаранокии чунин усулҳои заифгардонӣ ва мағлубсозии рақибон дар он ифода меёбад, ки дар шароити муосир заиф гардонидани нуфузи ҳокимият осон ва мустаҳкам намудани он мушкил гардидааст»[10]. Ҳамин тариқ, дар шароити муосир рушди илму техника чунон бо суръати баланд ба амал омада истодааст, ки дар баробари муваффақиятҳо барои инсоният як қатор таҳдиду хатарҳои навро эҷод менамоянд. Чунин ҳолат дар таҳқиқоти ҷомеашиноси немис У.Бек хеле хуб нишон дода шудааст[11]. Ба андешаи ӯ, чи қадаре, ки инсоният рушду инкишофро соҳиб мегардад, ҳамон қадар таҳдиду хатарҳои навро барои худ эҷод менамояд.

Дар таҳқиқоти як қатор олимон таҳдидҳо ҳамчун воқеа ё ҳодисаи ногувор ва дорои оқибатҳои манфӣ муаррифӣ гардидааст. Чунончӣ, олими англис Е.Крахманн воқеа ё ҳодисаеро, ки барои бақои давлату ҷомеа, ё барои рушди минбаъдаи он таъсири манфӣ мерасонад, ҳамчун таҳдид ба амнияти миллӣ муаррифӣ кардааст[12]. Дар ин маврид якчанд ҳолатро ба инобат гирифтан хеле муҳим аст. *Якум,* ҳодисаҳое, ки дар оянда ба амал омадани онҳо имконпазир аст. Дар чунин шароит баҳогузорӣ намудани ҳодисаҳои дар оянда бавуқуъоянда ва ба инобат гирифтани эҳтимоли сар задани онҳо хеле зарур мебошад. Дар ин маврид, Е.Крахманн иброз медорад, ки «эҳтимоли ба амал омадани баъзе воқеаҳо чунон кам мебошанд, ки дигар онҳоро таҳдид ба аманияти миллӣ шуморидан мумкин нест. Масалан, хавфи ба амал омадани ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА ва ё сар задани низои мусаллаҳона дар миёни давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо аз воқеият хеле дуранд»[13]. *Дуюм,* ҳангоме, ки воқеаву ҳодисаҳо ҳамчун таҳдид баҳогузорӣ мегарданд, ҳаҷми зарар ва таъсири манфии онҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Яъне, воқеае, ки эҳтимоли сар задани он дида мешавад, ба кадом арзишҳо бештар таъсир мерасонад, ба истиқлолияти давлатӣ, бақои миллату давлат, ба сатҳу сифати зиндагии мардум, ба солимии ҷомеа, ба рушду инкишоф ва ё ба арзишҳои дигар? Зеро як қатор таҳдидҳо, аз қабили бемориҳои сироятӣ ва ё яроқи қатли ом ҳам ба сатҳу сифати зиндагӣ ва ҳам ба мавҷудияти онҳо таҳдид менамоянд. Аммо таҳдидҳои дигар, аз қабили таҳдидҳои экологӣ (гармшавии иқлим, ифлосшавии муҳити зист) ва мушкилиҳои ҳаёти ҷамъиятӣ асосан ба сатҳу сифати зиндагии одамон таъсиргузорӣ менамоянду бас. *Сеюм,* ҳангоми баҳогузорӣ намудани воқеаву ҳодисаҳои эҳтимолӣ бояд миқёси ҷуғрофии оқибатҳои ногувори он ба инобат ги-

рифта шавад. Масалан, ҷанги ядрой на танҳо ба як минтақаи муайян, балки ба тамоми башарият таҳдид менамояд. Аммо таъсири манфии ҷангҳои шаҳрвандӣ ва низоъҳои мусаллаҳона бошанд дар ҳудудҳои як давлат ва баъзан дар ҳудудҳои як минтақа маҳдуд мегарданд. *Чорум,* ҳангоми баҳогузорӣ намудани воқеаҳои эҳтимолӣ қурбонии таҳдид низ бояд ба инобат гирифта шавад. Яъне, дар шароити сар задани воқеаи эҳтимолӣ киҳо зарар мебинанд, давлат, гурӯҳҳои этникӣ, гурӯҳҳои мазҳабӣ ва ё шахсони алоҳида?

Олимони рус низ дар омӯзиши таҳдидҳо саҳми арзанда гузошта истодаанд. Ҷомеашиноси рус А.Г. Смирнова дар таҳқиқоти худ омилҳои байналмилалии зоҳиршавии таҳдидҳоро омӯхта, хусусиятҳои ин падидаро аз рӯи шаш масъала муайян намуда, ҳар кадоми онҳоро унсурҳои таркибии таҳдид муаррифӣ мекунад. **Якум,** нияти анҷом додани ин ё он амал нишонаи аввали таҳдид мебошад, яъне амалу рафторест, ки зарароварар мебошад, аммо ҳанӯз ба вуқуъ наомадааст ва шояд ба вуқуъ наояд. **Дуюм,** нияти анҷом додани ин ё он амал бо мақсади расонидани зарар ба субъекти мушаххас мебошад. Ба ибораи дигар, таҳдид ҳамчун талафот ва расонидани зарар дониста мешавад. **Сеюм,** нияти расонидани зарар шартан ташаккул дода мешавад: масалан, агар субъекти амният тавре рафтор намояд, ки он бо интизориҳои субъекти таҳдид мувофиқат намояд, пас нияти субъекти таҳдид амалӣ карда намешавад, аммо дар ҳолати баръакс амалӣ гардидани таҳдид (нияти расонидани зарар) воқеӣ мегардад. **Чорум,** таҳдид ҷазое мебошад, ки онро барои рафтори номуносиби субъектҳои гуногун ба кор мебаранд. Рафтори номуносиби субъекти амният, ки онро субъекти таҳдид интизор надошт, барои субъекти таҳдид шароити муносиб ба шумор меравад ва бо чунин баҳона ба объекти таҳдид

таъсири манфӣ ва баъзан зарари ҷуброннопазир мерасонад. **Панҷум,** таҳдид дар шакли шарту шароит баромад менамояд. Зеро шартҳои аз ҷониби субъекти таҳдид пешниҳодшуда фишоре мебошанд, ки имкониятҳои воқеии субъекти амниятро маҳдуд менамоянд. Маҳз дар чунин шароит имкониятҳои субъекти таҳдид нишонаи **шашуми** таҳдидро ифода менамояд. Яъне, роҳу усулҳои таъсиррасонӣ, аз қабили иқтидори ҳарбӣ, манбаъҳои молиявию иқтисодӣ, неруҳои зеҳнӣ, сармояи инсонӣ, обрӯ, симои мароқангез, тақриба ва ғайраҳо[14]. Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки таҳдид навъи махсуси муносибате мебошад, ки дар миёни субъектҳои гуногун ба амал меояд ва ба воситаи он як субъект мақсадҳои худро амалӣ намуда, рафтори субъектҳои дигарро идора карда, бо ин роҳ аз муқобилияти рӯйирост даст мекашад. Нияти расонидани зарар воситае мебошад, ки бо ёрии он чунин навъи муносибатҳо ба вуҷуд оварда мешавад ва дар ҳолати иҷро нагардидани шартҳо аз ҷониби субъекти амният ва ё қонеъ нашудани талаботи субъекти таҳдид, рафтори субъекти якум зери фишор қарор дода шуда, тағйир дода мешавад. Бо назардошти чунин нишондодҳо А.Г. Смирнова таърифи таҳдидро дар шакли зерин пешниҳод менамояд: «Таҳдид шакли махсуси муносибатҳои субъективие мебошад, ки ба воситаи он субъекти таҳдид қодир аст, ки бе истифодаи неру рафтори субъектҳои дигарро идора намояд ва ҳам мақсадҳои худро дар амал татбиқ созад. Нияти расонидани зарар ба субъекте, ки талабот ва шартҳои гузошташударо риоя намекунад, воситаи асосии ташаккули ин гуна муносибатҳо дониста мешавад»[15]. Ҳарчанд хулосаҳои А.Г. Смирнова барои фаҳму дарки таҳдидҳо хеле арзишманданд, аммо бо андешаҳои мазкур дар ҳолате розӣ шудан мумкин аст, ки агар сухан дар бораи таҳдидҳои ошкоро равад. Зеро дар шароити

муосир як қатор таҳдидҳо ба таври пинҳонӣ ба амал бароварда мешаванд. Ба ибораи дигар, субъекти таҳдид нияти расонидани зарар ва ё амалҳои тахрибии худро алайҳи субъектҳои дигар пинҳонӣ анҷом медиҳад. Дар чунин шароит агарчанде моҳияти таҳдид бетағйир монад ҳам, хусусиятҳои зоҳиршавии он ба таври дигар, баъзан ғайриинтизорӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳатто дар замони муосир баъзе таҳдидҳоро дарк намудан хеле мушкил гардидааст.

Дар самти омӯзиши таҳдидҳо файласуфи рус М.Ф. Гатско саҳми калон гузоштааст. Ӯ дар навбати аввал дар заминаи омӯзиши санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ва асарҳои илмии гуногун таҳлили муқоисавии таҳдидҳоро анҷом додааст. Ӯ дар раванди омӯзиши ин масъала бо мафҳумҳои гуногуне рӯ ба рӯ мегардад, ки дар онҳо категорияи таҳдид мавқеи марказиро ишғол намудааст. Чунончӣ, таҳдидҳо ба амният, таҳдидҳо ба манфиатҳои амният, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ, таҳдидҳо ба манфиатҳои амнияти миллӣ, таҳдидҳо ба манфиатҳои ҳаётан муҳим, таҳдидҳо ба манфиатҳои миллӣ ва ғ. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ ӯ ба хулосае меояд, ки ҳарчанд мафҳумҳои мазкур аз рӯйи моҳият бо ҳамдигар наздикӣ дошта бошанд ҳам, аммо онҳо мазмуни якхела надоранд ва то андозае аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Ба андешаи ӯ, чунин гуногунрангии ифодаи ин мафҳум бештар аз ҳама дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо аз фаъолияти идеологии давлат ва хусусиятҳои соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ вобастаанд[16].

Дар шаклҳои гуногун истифода намудани мафҳуми таҳдид бо он асоснок карда мешавад, ки дар аксари қонунҳои соҳаи амният мафҳуми «амнияти миллӣ» ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлат (кишвар) аз таҳдидҳои дохилию берунӣ

муаррифӣ гардидааст. Чунин маънидоднамоии амният ҳатто дар таҳқиқоти баъзе аз муҳаққиқон низ ба назар мерасад, ки мафҳуми таҳдид низ аз ҷониби онҳо бо назардошти мундариҷаи мафҳуми амният шарҳ дода мешавад. Чунончӣ, ба андешаи муҳаққиқи рус В.С. Пирумов, таҳдид «имкониятҳои объективӣ ва воқеӣ оид ба расонидани зарар ба манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат» мебошад[17]. Вобаста ба чунин мулоҳизаронӣ М.Ф. Гатско қайд менамояд, ки таърифи овардашуда то як дараҷа моҳияти таҳдидро агар ифода намояд ҳам, онро ҳамчун таърифи мукаммал ва мушаххас муаррифӣ кардан ғайриимкон аст. М.Ф. Гатско дар идомаи андешаҳои худ иброз медорад, ки ба сифати объекти таҳдид муайян гардидани шахс, ҷомеа ва давлат, ба сифати мақсади субъекти таҳдид муаррифӣ гардидани расонидани зарар қобили қабул аст, аммо муаррифӣ намудани таҳдид ҳамчун имкониятҳои объективӣ ва воқеӣ оид ба расонидани зарар каме шубҳаовар мебошад. Зеро барои амалӣ намудани таҳдид дар баробари имкониятҳои объективӣ, инчунин мавҷудияти майлу хоҳиши зарар расонидан низ зарур аст, ки дар натиҷа як субъекти сиёсат ба манфиатҳои субъекти дигари сиёсат таъсири манфӣ расонида, онро дар ҳолати ногувор қарор медиҳад. М.Ф. Гатско муътақид аст, ки бе мавҷудияти майлу хоҳиш ва ё нияти расонидани зарар таҳдид воқеӣ буда наметавонад[18].

Ҳамин тариқ, вобаста ба моҳияти таҳдидҳо дар байни олимони рус андешаҳои мухталифе мавҷуданд, ки онҳо мазмуну мундариҷаи таҳдидҳоро ба таври гуногун мушаххас мегардонанд. Аз ин рӯ, таҳдидҳо яке аз масъалаи мураккаби ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҳар як мамлакат ба шумор рафта, то ҳанӯз моҳияти онҳо масъалаи баҳсбарангез боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, як гурӯҳ олимон чунин ҳолатро ба инобат гирифта, кӯшиш намудаанд, ки моҳияти таҳдидро бо назардошти мундариҷаи он шарҳ диҳанд. Як қатор

муҳаққиқон дар раванди омӯзиши таҳдидҳо ду нишондодро ҳамчун меъёри муайянкунандаи таҳдид истифода намудаанд, ки дар чунин шакл мавриди баррасӣ қарор додани ин масъала мувофиқи мақсад мебошад. Нишондоди аввал – ният, қасд, мақсад (нияти расонидани зарар, майлу хоҳиши анҷом додани кори бад). Нишондоди дуюм – имконият (воситаҳои дарихтиёрдошта; шароити мусоид; вазъияте, ки барои амалӣ намудани нияти бад мувофиқ аст)[19]. Бо назардошти чунин баррасӣ гуфтан мумкин аст, ки таҳдид маҷмӯи нишондодҳои дар боло номбаршуда мебошад. **Яъне, нияти зарар расонидан ва мавҷудияти имкониятҳое, ки барои амалӣ намудани ин ният мувофиқанд.** Ҳамин тариқ, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ омодагии як субъект барои расонидани зарар ба манфиатҳои ҳаётан муҳими субъекти дигар мебошад. Чунин амал бо мақсади ҳалли муноқишаҳои байниҳамдигарӣ ва ба даст овардани фоидаи якҷониба амалӣ карда мешавад. Ба ибораи дигар, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ падидаҳои мураккабе мебошанд, ки дар худ ду нишондодро нигоҳ медоранд: нияти зарар расонидан ва имконияти амалӣ намудани ин ният.

Муҳаққиқи рус А.А. Варфоломеев вобаста ба моҳияти таҳдид андешаҳои дар боло зикргардидаро такрор менамояд, аммо боз як масъалаи баҳснокро дар миён мегузорад. Ба ақидаи ӯ, «таҳлилу таҳқиқи таҳдидҳои ҳадафмандона ташкилшуда қобили қабул аст, вагарна пешгирӣ намудан ва ё мубориза бурдан бо таҳдид моҳияти худро аз даст медиҳад. Агар нияти расонидани зарар дида нашавад, пас онҳо падидаҳои тасодуфие мебошанд, ки дар муқобили онҳо ба вуҷуд овардани механизмҳои муқовимат ва ташкил намудани мубориза ҳеҷ маъное надорад»[20]. Бо андешаҳои мазкур қисман розӣ шудан мумкин аст. Дар мавриди он, ки таҳдидҳо бо мақсади расонидани зарар ҳадафмандона ташкил мешаванд, ҳеҷ шакку шубҳае вуҷуд надорад. Аммо мавҷуд на-

будани нияти зараррасонӣ низ метавонад, ки яке аз хусусиятҳои таҳдидро ифода намояд. Зеро чӣ дар сатҳи миллӣ ва чӣ дар сатҳи байналмилалӣ марҳила ба марҳила тамоюлоте ба вуҷуд меоянд, ки дар онҳо нияти зарар расонидан ва ҳадафмандона ин гуна амалро анҷом додан дида намешаванд. Аммо оқибатҳои ин гуна тамоюлот метавонанд зарару зиёни зиёд дошта бошанд.

Таҳдидҳоеро, ки субъектони мушаххас ҳадафмандона бо мақсади расонидани зарар ташаккул медиҳанд, одатан, бештар аз ҳама олимони соҳаи ҳарбӣ эътироф менамоянд. Чунончӣ, олимони рус А.Бояринсев ва В.Редкин бо назардошти нияти расонидани зарар, кӯшиш намудаанд, ки вайронкунандагони низоми амнияти миллӣ ва тахрибкоронро мушаххас намоянд. Онҳо дар таҳқиқоти худ панҷ навъи тахрибкоронро нишон медиҳанд, ки онҳо аз рӯйи тактикаи амалӣ намудани мақсадҳои худ аз ҳамдигар тафовут доранд: а) диверсантҳо (ҳадафмандона вайрон кардани объектҳо); б) террористон; в) ғоратгарон; г) намояндагони ҳаракатҳое, ки дар муқобили объектҳои мушаххас баромад менамоянд; д) ашхоси дигар, аз ҷумла шахсони руҳан носолим, авбошон ва ғ. Тибқи ин гурӯҳбандӣ ҳар як навъи тахрибкор доираи мушаххаси таҳдидҳоро ба вуҷуд меоварад[21].

Ғайр аз ин, дар атрофи офатҳои табиӣ, садамаҳои техногенӣ ва ҳамчун таҳдид шинохта шудани онҳо баҳсҳои гуногун мавҷуданд. Масалан, ба ақидаи А.Г. Смирнова, офатҳои табиӣ ва садамаҳои техногенӣ наметавонанд ҳамчун таҳдид баҳогузорӣ карда шаванд, зеро дар раванди ба амал омадани онҳо нияти зарар расонидан дида намешавад[22]. Ба андешаи мо, дар ин маврид низ ҳолати истисноӣ дида мешавад ва андешаҳои А.Г. Смирноваро шартӣ муаррифӣ намудан мумкин аст. Зеро дар таҳқиқоти ӯ ба монанди як гурӯҳ олимони дигар таҳдидҳо танҳо дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ омӯхта мешаванд. Агар офатҳои

табиӣ ва садамаҳои техногенӣ бе дахолати субъекти таҳдид ба амал омада бошанд ҳам, ин маънои онро надорад, ки онҳоро таҳдид номидан мумкин нест. Албатта, дар ҳолатҳои истисноӣ воқеаҳои мазкур бо дахолат ва бо ташаббуси субъекти таҳдид ба амал меоянд ва дар ин маврид чунин воқеаҳо таҳдиди воқеӣ мебошанд. Барои мисол, садама дар неругоҳҳои барқи атомӣ, неругоҳҳои барқи обӣ ва дигар объектҳои муҳими иқтисодӣ бо дахолати неруҳои тахрибкор агар ба вуқуъ омада бошад, пас чунин ҳолатро таҳдид унвон намудан мумкин аст. Аммо бе дахолати онҳо низ агар ба вуқуъ оянд, бояд таҳдид дониста шаванд. Масалан, баъзан вақт бо иштибоҳи кормандон ва ё хунукназарии онҳо нисбат ба ӯҳдадориҳои худ садамаҳои техникию техногенӣ рух медиҳанд. Баъзан вақт тасодуфан ва ё дар зери таъсири офатҳои табиӣ ин гуна садамаҳоро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар чунин маврид нияти расонидани зарар дида нашавад ҳам, оқибатҳои ногувори онҳо, талафоти ҷонию молӣ ва зарару зиёни он метавонанд ҳамчун нишондоди таҳдид дониста шаванд. Аз ин рӯ, нияти расонидани зарар барои муайян намудани табиати таҳдид нокифоя аст. Ғайр аз ин, оқибатҳои зарар ва ҳаҷми зарар низ бояд ба инобат гирифта шаванд. Масалан, заминҷунбӣ ва ё омадани сел метавонад ба хоҷагии халқ ва иқтисодиёти миллӣ зарару зиёни зиёд расонанд. Пас онҳоро таҳдид гуфтан мумкин аст. Дар чунин шароит дар навбати аввал рафтори субъекти таҳдид (агар мавҷуд бошад) ва дар мавриди дуюм оқибатҳои фалокат, ки зарару зиёни моддию маънавӣ ва талафоти ҷонӣ дорад, ҳамчун таҳдид муаррифӣ мегарданд. Аз ин рӯ, дар заминаи баррасии андешаҳои дар боло зикргардида ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи таҳдидҳо дар ду шакл: барқасдона ва тасодуфӣ ба амал меоянд. Оқибати ногувор, хисорот ва ҳаҷми зарар дар мавриди муайян намудани таҳдидҳо бояд дар мадди аввал гузошта шаванд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки то охири асри XX таҳдидҳоро дар доираи масъалаҳои ҳарбию геостратегӣ шарҳ медоданд. Аммо аллакай аз солҳои 90-уми асри XX, аниқтараш баъди анҷомёбии «ҷанги сард» доираи васеи масъалаҳоро ба мундариҷаи амният ворид намуда, ҳамзамон сарчашмаҳои таҳдидро низ хеле зиёд нишон додаанд. Минбаъд дар баробари таҳдидҳои ҳарбӣ, инчунин таҳдидҳои технологӣ, иттилоотӣ, иқтисодӣ, экологӣ, фарҳангию иҷтимоӣ низ ба мундариҷаи амният ворид карда мешаванд. Дар чунин вазъият шинохти таҳдидҳо ба мушкилии ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Яъне, агар пештар барои шинохти таҳдидҳои ҳарбию геостратегӣ субъекти амният дониши кофӣ ва таҷрибаи зарурӣ дошта бошад, дар бораи таҳдидҳои нав тасаввуроти кофӣ надорад. Ба андешаи А.Г. Смирнова, дар ин гуна вазъият таҳдидҳои навин бо номуайянии худ дар шакли хавфу хатарҳое баромад менамоянд, ки мавҷудияташон ё эҳсос намешавад ва ё исбот нагардидааст[23]. Масалан, ба воситаи озуқавории бесифат заҳролуд шудани одамон (хӯрокҳои дорои ГМО), пайдоиши вирусҳои нав (коронавирус), ҷангҳои иттилоотӣ, терроризми иттилоотӣ ва ғ. ба инҳо мисол шуда метавонанд. Гузашта аз ин, як қатор таҳдидҳои анъанавӣ шаклҳои зоҳиршавии худро тағйир дода, хусусиятҳои навро соҳиб шудаанд, ки шинохти онҳо каме мушкил гардидааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми таҳдид гуногунмаъно буда, онро бо назардошти омилҳои мухталиф шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Аммо дар бештари мавридҳо таҳдид ҳамчун падидаи манфӣ, ва дар мавриди дуюм, баръакс ҳамчун падидаи шартӣ дониста шуда, метавонад ба амал ояд ва ё ба амал наояд. Ба иборaи дигар, мундариҷаи таҳдид ва амалишавии он аз қонуни мантиқии алоқаҳои сабабу натиҷа (каузализм) вобаста мебошад, яъне агар (ба шарте ки) ҳодиса ва ё раванди манфие ба амал ояд,

пас самаранокии фаъолияти объект ва субъекти амният коҳиш меёбад.

Масъалаи дигаре, ки ба инобат гирифтанаш дар раванди шарҳу тавзеҳи таҳдидҳо хеле зарур аст, баррасӣ намудани он дар доираи системаи амнияти миллӣ мебошад. Пеш аз оне, ки таҳдид ҳамчун падидаи мукаммал баромад намояд, он унсури таркибии системаи амнияти миллӣ дониста мешавад. Шартан унсурҳои таркибии системаи амнияти миллиро ба таври зерин муайян намудан мумкин аст: манфиатҳои миллӣ, таҳдидҳо, таъмини амният ва пешрафту тараққиёт. Яъне, ҳар як субъект ба хотири қонеъ сохтани талаботи объективии худ (бақои худ ва инкишофи худ) дар аввал манфиатҳои хешро муайян менамояд, сипас онро дар амал татбиқ каданӣ мешавад ва дар раванди амалишавии манфиатҳои мазкур монеаҳое пайдо мешаванд, ки ҳимояи онҳоро зарур мегардонанд. Монеаҳои мазкур таҳдидҳое мебошанд, ки манфиатҳои миллиро зери хавфу хатар қарор медиҳанд[24]. Аз ин рӯ, бо мақсади ҳимояи манфиатҳои миллӣ таъмини амният ҳамчун шакли махсуси фаъолияти стратегӣ пайдо мешавад ва дар натиҷа рушду инкишоф ва тараққиёт таъмин мегардад. Аз баррасиҳои боло эҳсос намудан мумкин аст, ки таҳдидҳо, пеш аз ҳама, бо манфиатҳои миллӣ алоқаманд мебошанд. Яъне, ҳар омил ва шарту шароите, ки дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод мекунад, метавонад ҳамчун таҳдид шинохта шавад. Ҳар як шакли амният метавонад чунин унсурҳои таркибиро доро бошад.

Бояд гуфт, ки раванди таъмини амнияти миллӣ фаъолияти гуногунсамт аст. Аммо ҳамаи корҳое, ки барои таъмини амнияти миллӣ анҷом дода мешаванд, бо ду мақсад амалӣ мегарданд. Якум, амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ ва дуюм безарар гардонидани таҳдидҳо. Маълум аст, ки ҳар як давлати соҳибистиқлол дорои

манфиатҳои миллии худ мебошад. Манфиатҳои миллӣ арзишҳое мебошанд, ки барои қонеъ намудани талаботи объективии кишвар заруранд ва маҳз ба воситаи онҳо рушду инкишоф ва пешрафт таъмин карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар раванди амалинамоии манфиатҳои миллӣ дар миёни давлатҳои гуногун бархӯрди манфиатҳо ба амал меояд, ки дар аксар маврид манфиатҳои як ҷониб амалӣ гардида, манфиатҳои ҷониби дигар зери таҳдиду хатар қарор мегирад. Аз ин рӯ, манфиатҳои миллии ҳар як кишвар доимо ниёз ба пуштибонӣ доранд. «Таҳдид ба амнияти миллӣ доимо бо ин ва ё он манфиати миллӣ алоқаманд аст. Манфиати миллӣ вуҷуд надошта бошад, таҳдид низ вуҷуд дошта наметавонад. Берун аз системаи манфиатҳои миллӣ таҳдид вуҷуд надорад ва онҳоро хатар номидан мумкин аст. Ғайр аз ин, таҳдид доимо бо фаъолияти субъекти мушаххасе, ки манфиатҳои худро пайгирӣ намуда истодааст, алоқаманд мебошад. Маҳз ҳамин гуна манфиатҳо (яъне манфиатҳои давлатҳои дигар) сарчашмаи таҳдидҳо дониста мешаванд»[25].

Албатта, муайян намудани моҳияти манфиатҳои миллӣ баҳси алоҳида аст. Аммо ҷавҳари онро арзишҳои миллӣ ва афзалиятҳои миллӣ ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ дар сатҳи зарурӣ ҳифз гардидани арзишҳои миллӣ моҳияти амниятро ифода менамояд. Масалан, донишманди амрикоӣ Волтер Липпман иброз медорад, ки «амнияти миллат замоне таъмин аст, ки агар вай ба хотири дурӣ ҷустан аз ҷанг арзишҳои асосии худро қурбон насозад ва агар ба вай таҳдид кунанд, қодир бошад, ки ба воситаи ғолибият дар ин гуна ҷанг онҳоро ҳифз намояд»[26]. Чунин шакли баррасии масъала маънои онро дорад, ки вобаста ба қобилияти миллат дар мавриди пешгирӣ намудан ва ё мубориза бурдан бо таҳдидҳо амният метавонад дар сатҳи паст ва ё сатҳи баланд қарор дошта бошад. Ба ан-

дешаи Арнолд Волферс, амният ба монанди ҳокимият ва моликият метавонад каму зиёд гардад ва ё дар сатҳи гуногун қарор дошта бошад. Замоне, ки моликияти миллат ба воситаи миқдори дороиҳои моддии он ва ҳокимияти миллат ба воситаи қобилияти идора намудани рафтори дигарон агар муайян карда шавад, амният дар мазмуни объективӣ мавҷуд набудани таҳдид ба арзишҳои бадастомада ва дар мазмуни субъективӣ мавҷуд набудани тарсу ҳарос барои аз даст додани арзишҳои мазкурро ифода менамояд. Аз ин рӯ, амнияти миллӣ метавонад аз ҳолати ҳимоятнашавандагӣ ва эҳсоси ноамнӣ то сатҳи пурраи ҳолати ҳимоятшавандагӣ ва эҳсоси бехатарӣ ифода ёбад[27].

Мазмуни объективӣ ва субъективӣ доштани амният барои муайян намудани таҳдидҳо хеле муҳим аст. Зеро эҳтимолияти ба амал омадани ҳолати ногувор ҳеҷ гоҳ ба таври объективӣ баҳогузорӣ карда намешавад. Чунин амалро ба таври субъективӣ баҳогузорӣ менамоянд. Гузашта аз ин, миллатҳо ва гурӯҳҳои таркибии онҳо аз рӯйи таассуроти худ нисбат ба ин ё он вазъият аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ доранд. **Баъзеҳо мавҷудияти таҳдидро муболиға намуда, аз будаш зиёд нишон медиҳанд ва гурӯҳи дигар бошад мавҷудияти онро ҳатто эҳсос намекунанд. Баъзе миллатҳо пеш аз пайдоиши таҳдидҳо бонги изтироб мезананд, аммо баъзе миллатҳои дигар дар муҳити пур аз таҳдиду хатар умр ба сар бурда, мавҷудияти онҳоро дарк намекунанд.**

Дар заминаи баррасиҳои дар боло овардашуда ба таври назариявӣ дар омӯзиши таҳдидҳо ду муносибати методологӣ ташаккул меёбад: Якум, шарҳи таҳдид бо назардошти сарчашмаи пайдоиш, шакли зоҳиршавӣ ва субъекти таҳдид. Дар ин маврид сарчашмаҳои иҷтимоӣ, табиӣ ва техникию технологии таҳдид, шаклҳои гуногуни он ва субъектҳои онҳоро нишон медиҳанд. Дуюм, бо на-

зардошти таносуби хавфу хатар ва таҳдид. Дар ин қисми таҳқиқот ғолибан муносибати аввал мавриди истифода қарор дода шуд. Масъалаи муайян намудани таносуби хавфу хатар бо таҳдид дар қисмҳои минбаъдаи таҳқиқот баррасӣ гардидааст.

Ғайр аз ин, барои дарки дурусти таҳдидҳо дараҷаҳои зоҳиршавии амниятро низ ба инобат гирифтан зарур мебошад. Бояд гуфт, ки мафҳуми амният мазмуни хеле васеъ дорад. Онро дар муносибат бо шахсони алоҳида, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ширкатҳои хусусӣ, умумиятҳои иҷтимоию сиёсӣ, давлату ҳукумат ва ниҳоятан дар муносибат бо низоми муносибатҳои байналхалқӣ истифода намудан мумкин аст. Дар як қатор таҳқиқотҳои соҳаи амният низ чунин ҳолатро мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, дар асари сиёсатшиноси англис Б.Бузан[28] амнияти фардӣ, амнияти давлатӣ, амнияти миллӣ ва амнияти байналмилалӣ ҳамчун дараҷаҳои зоҳиршавии амният муаррифӣ карда шудаанд. Ӯ ба амнияти миллӣ афзалияти бештар дода, дараҷаҳои гуногуни амниятро дар алоқамандӣ бо амнияти миллӣ шарҳ медиҳад. Қобили зикр аст, ки чигунагии таъмини дараҷаи аз ҳама поёнтарини амният – амнияти фардӣ ва дараҷаи аз ҳама баландатарини он – амнияти байналмилалӣ аз сатҳу сифати амнияти миллӣ ва амнияти давлатӣ вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти мазкур низ омӯзиши таҳдидҳо бо назардошти амнияти миллию давлатӣ анҷом дода шудааст. Яъне, таҳдидҳои дар ин таҳқиқот баррасишаванда бо назардошти таъмини амнияти миллӣ ва давлатӣ шарҳу тавзеҳ дода мешаванд.

Ғайр аз ин, ҳама гуна баррасӣ дар мавриди амнияти миллӣ бо масъалаи бақои давлату миллат ва рушди устувори онҳо алоқаманд мебошанд. Дар навбати худ, бақои давлату миллат ва таъмини рушди устувори онҳо аз чигунагии қонеъшавии талаботи онҳо вобастааст. Дар чунин шароит

амнияти миллӣ аз ду мавқеъ баҳогузорӣ карда мешавад: якум, бояд талаботе, ки барои бақои давлату миллат ва таъмини рушди устувори онҳо заруранд, қонеъ карда шаванд; дуюм, қонеъ нагардидани талаботи мазкур, ки на танҳо дар самти таъмини рушди устувор монеа мешаванд, балки бақои давлату миллатро зери хавфу хатар қарор медиҳанд[29]. Аз ин рӯ, қобилият ва имконияти қонеъ карда тавонистани талаботи объективӣ шарти асосии таъмини рушди устувори ҷомеа мебошад.

Аммо дар раванди қонеъ гардонидани талаботи объективии ҷомеа, ки барои таъмини бақои давлату миллат ва рушди устувори онҳо заруранд, монеаҳои воқеӣ ва эҳтимолӣ пайдо мешаванд. Сабабҳои пайдоиши чунин монеаҳо гуногунанд. Яке аз асоситарини онҳо амалҳои барқасдонаи субъектҳои дигар мебошад. Дар ин гуна шароит монеаҳои мавҷудае, ки ба раванди қонеъсозии талаботҳо халал мерасонанд, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ номида мешаванд. **Дар асоси ин гуна вазъ гуфтан мумкин аст, ки таҳдидҳо монеаҳое мебошанд, ки барои таъмин намудани сатҳи зарурии амният халал мерасонанд.** Аз ин рӯ, фаъолияти субъекти амнияти миллӣ дар се самти асосӣ амалӣ мегардад: мубориза бо таҳдидҳо, безараргардонии таҳдидҳо, пешгирӣ намудани пайдоиши таҳдидҳо. Мақсади асосии чунин навъи фаъолият дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани қонеъсозии талаботҳо ва таъмин намудани рушди муназзами ҷомеа мебошад. Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд намудан бамаврид аст, ки ҳама гуна сиёсат бо мақсади таъмин намудани амнияти миллӣ ба амал бароварда мешавад ва ҳамаи соҳаҳои амният хусусияти сиёсӣ доранд.

Як қатор таҳдидҳои дигаре мавҷуданд, ки онҳо барқасдона ба вуҷуд оварда намешаванд, ҳарчанд агар аз рафтори одамон низ вобаста бошанд. Дар шароити зуҳури

ин гуна таҳдидҳо одамон ҳамчун субъекти таҳдид ҳеҷ гоҳ нияти зарар расонидан ва барқасдона зиён расонидан ба дигаронро надоранд. Аммо ба он хотире, ки ин гуна таҳдидҳо низ дар пайи худ зарару зиёни моддию маънавӣ доранд ва пояҳои давлату ҳукумат, ниҳодҳои давлатӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятиро заиф мегардонанд, онҳоро на танҳо падидаҳои манфӣ, балки таҳдидҳои воқеӣ номидан мумкин аст. Масалан, коррупсия, ифлосшавии муҳити зист, тағйирёбии иқлим ва монанди инҳо падидаҳое мебошанд, ки дар зери таъсири амалу рафтори одамон ба вуҷуд омадаанд. Аммо одамоне, ки сабабгори пайдоиши падидаҳои мазкур мешаванд, ин корҳоро ҳадафмандона ва ё бо нияти расонидани зарар анҷом намедиҳанд.

Дар тӯли се даҳсолаи охир афзалиятнокии мубориза бо таҳдидҳо низ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидаанд. Масалан, хатари терроризми байналхалқӣ, экстремизми динию сиёсӣ, инқилобҳои ранга, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, паҳншавии бемориҳои сироятӣ, фаъолшавии ташкилотҳои ҷиноятии фаромиллӣ дар муқоиса аз таҳдиди ҳуҷумҳои ҳарбии давлатҳои дигар ва ё хатари оғоз гардидани ҷангҳои ядроӣ ба воқеият наздиктар шудаанд. Инчунин дар замони муосир таҳдиду хатарҳое ба мушоҳида мерасанд, ки дар зери таъсири рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва технологияҳои компютерӣ ба амал меоянд. Гузашта аз ин, камшавии боигариҳои табиӣ, аз байн рафтани ҷангалҳо ва бешазорҳо, тағйирёбии иқлим, зиёд гардидани офатҳои табиӣ, ба вуҷуд омадани буҳронҳои иқтисодӣ ва ғ. масъалаҳое мебошанд, ки тӯли ду даҳсолаи охир ба онҳо таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда истодаанд. Ғайр аз ин, таҳдиду хатарҳое пайдо шудаанд, ки субъекти онҳо номаълуманд ва дар ин маврид муайян кардани шахси гунаҳкор ва ё ҷинояткор кори саҳл нест. Технологияҳои навин ба террористону экстремистон

ва киберҷинояткорон имкон медиҳанд, ки барои давлатҳои замони муосир таҳдиду хатарҳои навро эҷод намоянд.

Бинобар ин, тӯли солҳои охир дар атрофи таҳдидҳои ҷаҳони муосир, ки онҳо ба амнияти миллии кишварҳои олам таъсири мустақим доранд, баҳсу мунозираҳо ва таҳлилу баррасиҳои зиёд анҷом ёфта истодаанд. Дар таҳқиқоти як гурӯҳ олимон шаклҳои гуногуни зоҳиршавии таҳдидҳо дар шароити муосир, аз қабили терроризм, ифротгароии динию сиёсӣ, тундгароии динию сиёсӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, фирори мағзҳо, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва монанди инҳо омӯхта шудаанд. Ғайр аз ин, як гурӯҳ олимон дар бобати таҳдидҳое андешаронӣ менамоянд, ки дар ояндаи наздик эҳтимоли ба вуҷуд омадани онҳо мавҷуд аст. Аммо дар аксар маврид ба масъалаи хусусиятҳои бевоситаи таҳдидҳои замони муосир таваҷҷуҳи камтар дода мешавад.

Қобили зикр аст, ки бори аввал дар атрофи пайдоиши таҳдидҳои замони муосир олимону муҳаққиқони Ғарб андешаронӣ намуда, бо назардошти омилҳои гуногун сабабҳои ба амал омадани онҳоро шарҳ додаанд. Чунончӣ, сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон ба масъалаи таҳдидҳои нав аз мавқеи ҳувияти фарҳангӣ таваҷҷуҳ намуда, бархӯрди тамаддунҳо ва ба амал омадани низоъҳои фарҳангию мазҳабиро пешгуӣ мекунад[30]. Ф. Фукуяма бошад ба масъалаи ташаккулёбии ҳувияти замони муосир диққати хосса зоҳир намуда, инқилобҳои демократӣ ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ, миллатгароӣ, исломгароӣ ва муноқишаҳои сиёсиро натиҷаи ба вуҷуд омадани ҳувияти нав медонад, ки ҳамаи онҳо дар раванди дигаргуниҳои технологӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ ба амал меоянд[31]. Сиёсатшиноси англис Е.Крахманн дар самти омӯзиши таҳдидҳои нав таҳқиқоти ҷиддӣ анҷом дода, пайдоиши онҳоро аз пайдоиш ва зиёдшавии субъектҳои ғайридавлатӣ вобаста медонад. Дар

таҳқиқоти ӯ терроризм, ҷангҳои шаҳрвандӣ, паҳншавии яроқу аслиҳа, паҳншавии яроқи қатли ом, низоъҳои мусаллаҳона, бемориҳои сироятӣ, аз ҷумла ВНМБ/АНМБ (ВИЧ/СПИД) ҳамчун таҳдидҳои нави замони муосир муаррифӣ гардида, пайдоиши онҳо дар аксар маврид бо фаъолияти ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва фаромиллӣ алоқаманд гардонида мешаванд[32].

Дар таҳқиқоти сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Най низ вобаста ба афзоиши нақши ташкилотҳои фаромиллӣ ва зиёд гардидани шумораи субъектҳои ғайридавлатӣ таҳлилҳои зиёд анҷом дода шуда, ба амал омадани таҳдиду хатарҳое, ки аз фаъолияти онҳо вобастаанд, илман асоснок карда шудаанд. Ӯ ба инқилобҳои иттилоотӣ ва компютерӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, иброз медорад, ки ба амал омадани ҷиноятҳои кибернетикӣ, кибертерроризм ва ҷангҳои иттилоотӣ натиҷаи чунин дигаргуниҳо мебошад, ки барои давлатҳои асри XXI на танҳо хавфу хатарҳои гуногунро ба вуҷуд меоваранд, балки дар самти таъмини амнияти миллӣ ва амалигардонии манфиатҳои миллии онҳо мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод мекунанд[33]. Чунин баррасии масъала дар асари сиёсатшиноси амрикоӣ М.Наим низ ба мушоҳида мерасад. Ӯ дар таҳқиқоти худ ба амал омадани се инқилобро асоснок намудааст: якум, инқилоби зиёдшавӣ (дар шароити муосир ҳама чиз бисёр шуда истодааст: одамон, мамлакатҳо, шаҳрҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳо, ширкатҳо, яроқу аслиҳа, доруҳо, хизматрасониҳо ва ғ.); дуюм, инқилоби серҳаракатӣ (суръати ҳаракат ва кӯчиши одамон аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як кишвар ба кишвари дигар зиёд шудааст); сеюм, инқилоби фикрӣ (ҷаҳонбинии одамон васеъ гардида истодааст). Ӯ муътақид аст, ки дар шароити ба амал омадани инқилобҳои номбаргардида идоракунии давлатӣ ва таъмини рушду инкишоф мушкил мегардад. Ба андешаи ӯ,

«инқилоби аввал пояҳои ҳокимиятро суст мегардонад, дуюм онро назоратшаванда месозад ва иниқлоби сеюм таъсири ҳокимиятро заиф мекунад»[34].

Дар таҳқиқоти олими немис Клаус Шваб, ки ҳамзамон асосгузор ва роҳбари Форуми иқтисодии умумиҷаҳонӣ (Давос, Швейтсария) маҳсуб меёбад, чаҳор инқилоби саноатӣ ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ гардида, инқилоби чоруми саноатӣ ҳамчун бавуҷудоварандаи тағйиротҳои ҷиддӣ муаррифӣ мегардад. Тибқи хулосаҳои ӯ, дигаргуниҳои технологие, ки дар натиҷаи инқилоби чоруми саноатӣ ба амал меоянд, ба соҳаҳои иқтисодиёт, тиҷорат, манфиатҳои миллӣ, низоми муносибатҳои байналмилалӣ, ҷомеа ва ҳаёти шахсии одамон ба таври ҷиддӣ таъсиргузорӣ намуда, онҳоро ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ месозад[35]. Чунин ҳолатро олими рус Е.В. Балатский мушоҳида намуда, таҳдиду хатарҳои инқилоби чоруми саноатиро ба таври муфассал шарҳ додааст. Ӯ дар муқоиса бо К.Шваб ба ин масъала баҳои воқеӣ дода, оқибатҳои ногувори инқилобҳои технологиро ҳамчун хавфу хатари ҷаҳонӣ баҳогузорӣ намудааст[36]. Ҷомеашиноси немис У.Бек низ пайдоиши хавфу хатарҳои навро аз пешрафти ҳаёти ҷамъиятӣ ва махсусан, аз рушди технологияҳои истеҳсолию саноатӣ вобаста намуда буд. Ӯ муътақид аст, ки дастовардҳои илмию технологӣ, ки барои пешрафти ҷомеа нигаронида шудаанд, барои инсоният хавфу хатар ва таҳдидҳои навро ба вуҷуд меоваранд[37]. Ба ҳамин монанд, ҳолати мазкурро Ф.Фукуяма дар мисоли инқилобҳои биотехнологӣ асоснок намуда, чунин дастоварди илмиро ҳамчун омили азбайнбарандаи ахлоқ ва маҳвкунандаи инсоният номидааст[38]. Дар таҳқиқоти як зумра олимони рус, ки бевосита ба омӯзиши масъалаҳои амнияти миллӣ машғуланд, дар зери таъсири рушди илму техника ба амал омадани таҳдиду хатарҳои нав таъкид мегарданд.

Дар ин самт Р.М. Юсупов бо пешниҳод намудани далелҳои гуногуни илмию таҳлилӣ воқеияти ин масъаларо хеле хуб нишон додааст[39].

Воқеан ҳам таҳдидҳои замони муосир аз рӯйи як қатор хусусиятҳои худ аз таҳдидҳои пештар мавҷудбуда фарқ менамоянд. Чунин тафовут дар зери таъсири як қатор омилҳо ба вуҷуд омадаанд, ки онҳоро ба таври зерин нишон додан мумкин аст: рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, пешрафти илмию техникӣ, инқилобҳои технологӣ, дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ, тағйирёбии характери муборизаҳои сиёсӣ, зиёд гардидани шумораи ташкилотҳои фаромиллӣ ва ғ. Маҳз дар зери таъсири омилҳои мазкур табиати таҳдидҳо ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Дар чунин вазъият таҳдидҳои замони муосир то дараҷае дар худ номуайяниро нигоҳ медоранд, ки дар бораашон субъекти таъмини амният ё маълумоти нопурра дорад ва ё ҳанӯз мавҷудияти онҳоро дарк накардааст. Баъзан ин гурӯҳи таҳдидҳоро таҳдидҳои ғайрианъанавӣ низ меноманд.

Бояд ёдовар гардид, ки шинохти таҳдидҳои замони муосир хеле мушкил мебошад ва ин кори ниҳоят мураккаб низ ҳаст. Дар навбати аввал мураккабии шинохти ин таҳдидҳо дар он ифода меёбад, ки тӯли чанд даҳсолаи охир на танҳо муносибат бо ин падида тағйир ёфтааст, балки мундариҷаи онҳо низ ба таври назаррас дигаргун шудааст. Қаблан таҳдидҳо танҳо дар доираи масъалаҳои ҳарбию сиёсӣ матраҳ мегардиданд ва фаҳмиши маҳдудтареро дар худ нигоҳ медоштанд. Дар чунин шароит таҳдидҳо дар муносибат бо масъалаҳои ҷангу сулҳ шарҳ дода мешуданд. Аммо дар охири асри XX масъалаҳои ғайриҳарбӣ низ ба мундариҷаи амнияти миллӣ ворид карда шуда, минбаъд сарчашмаҳои таҳдид бо назардошти соҳаҳои иқтисодиёт, иҷтимоиёт, экология, фарҳанг, технология ва ғ. низ шарҳ

дода мешаванд[40]. Аз ин рӯ, дар шароити муосир на танҳо шаклҳои зоҳиршавии таҳдидҳо ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо, балки мундариҷаашон ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Дар натиҷа доираи фаҳмиши амният ва шинохти таҳдидҳо хеле васеъ мешавад.

Хусусияти дигари таҳдидҳои замони муосир дар он ифода меёбад, ки онҳо бо пайдоиши хавфу хатарҳои нав алоқаманд мебошанд. Яъне, дар шароити муосир як қатор таҳдидҳое пайдо шудаанд, ки субъекти таъмини амният дар бораашон маълумоти кофӣ ва ё умуман маълумот надорад. Муҳаққиқи рус А.Г. Смирнова иброз медорад, ки номуайянӣ ва мавҷуд набудани тасаввуроти лозима дар бораи ин ё он падида инъикосгари табиати хавфҳо мебошанд. Ба ибораи дигар, таҳдидҳо дар шакли хавфҳо зоҳир мегарданд. Номуайянии таҳдид ба воситаи хатарҳое асоснок карда мешавад, ки бо онҳо инсоният бори аввал рӯ ба рӯ шуда истодааст ва оқибатҳои ногувори он ё исбот нашудаанд ва ё ҳанӯз дарк нагардидаанд[41]. Чунончӣ, пайдоиши кибертерроризм, киберэкстремизм, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, паҳншавии бемориҳои нави сироятӣ, ба фурӯш баровардани ғизоҳои бесифат ва дорои моддаҳои зарарнок ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар ин замина қайд намудан бамаврид аст, ки як қатор таҳдидҳои пештар мавҷудбуда худро бо шароити навин мутобиқ намуда, шаклҳои зоҳиршавии худро тағйир медиҳанд, ки пешгирии онҳо дониш ва таҷрибаи иловагиро металабад.

Инчунин баъди анҷомёбии ҷанги сард, махсусан тӯли ду даҳсолаи охир афзалиятнокии таҳдидҳо низ тағйир ёфтаанд. Масалан, дар давраи ҷанги сард хавфи ба амал омадани ҷанги ядроӣ таҳдиди асосӣ ба амнияти миллӣ ва амнияти байналхалқӣ дониста мешуд. Баъди анҷомёбии ҷанги сард аксари муҳаққиқон интизори онро доштанд, ки давраи оромӣ ва суботи умумибашарӣ фаро хоҳад расид. Ҳатто

баъзе олимон, аз ҷумла Ф.Фукуяма дар ин маврид таҳқиқоти алоҳида анҷом дода буд[42]. Зеро баъди аз байн бурдани девори Берлин ва пароканда гардидани Шартномаи Варшава ин таҳдид низ аз байн рафт. Аммо баъди ин воқеаи таърихӣ ба ҷойи ин таҳдид (ҷанги ядроӣ) таҳдидҳои дигар, аз қабили терроризм, ҷангҳои шаҳрвандӣ, низоъҳои этникӣ, инқилобҳои ранга, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, паҳншавии яроқи қатли ом, ифлосшавии муҳити атроф, паҳншавии босуръати бемориҳои сироятӣ ва ғ. ба вуҷуд омаданд. Чунин таҳдидҳоро таҳдидҳои нави замони муосир номидан мумкин аст. Зеро эҳтимоли ба амал омадани онҳо нисбат ба хавфи ба амал омадани ҷанги ядроӣ чандин маротиба зиёдтар аст. Аз ин рӯ, ҳалли ин масъалаҳо афзалияти бештар пайдо намудаанд.

Яке аз хусусиятҳои дигари таҳдидҳои нави замони муосир дар он ифода меёбад, ки шаклҳои зоҳиршавии онҳо тағйир ёфтааст. Чунин тамоюлот бо рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва пешрафти илму техника алоқамандии зич дорад. Чунин пешрафти илмию технологӣ ҷангҳои иттилоотиро дар сатҳи баланд қарор дода, хавфи ба амал омадани инқилобҳои ранга, пайдоиши кибертерроризм ва киберэкстремизм, ба таври фаъол дар фазои маҷозӣ тарғибу ташвиқ намудани ғояҳои тундгароӣ ва пуршиддат гардидани ҳуҷумҳои иттилоотиро зиёд намудааст. Гузашта аз ин, як қатор олимон пайдоиши хавфу хатар ва таҳдидҳои навро аз пешрафти илмию технологӣ вобаста дониста, зуҳури онҳоро натиҷаи ин гуна дигаргуниҳои сифатӣ мешуморанд[43].

Қобили қайд аст, ки технологияҳои иттилоотию компютерӣ ва шабакаи Интернет шаклҳои зоҳиршавии таҳдидҳоро дигаргун намуда, пешгирӣ кардани онҳоро хеле мушкил гардонидааст. Ба ибораи дигар, шабакаи Интернет ва технологияҳои иттилоотӣ барои субъектҳои

таҳдид имкониятҳои навро фароҳам сохтаанд, ки чунин ҳолат хавфу хатарҳои зиёдро ба вуҷуд меоварад. Дар шароите, ки рушди соҳаҳои гуногун аз технологияҳои иттилоотию компютерӣ вобаста гардидааст, ҳамзамон хафу хатар ва таҳдидҳои навин пайдо мешаванд. Дар ин гуна вазъият ҳар қадаре, ки ҷомеа марҳилаҳои навбатии рушду инкишофро тай намояд, ҳамон қадар осебпазирии кишвар аз бехатарии системаҳои иттилоотӣ меафзояд. Дар ин маврид махсус бояд таъкид намуд, ки якчанд даҳсола пештар барои таъмини амнияти миллӣ танҳо барои доираи муайяни хизматчиёни давлатӣ ҷаҳонбинии сиёсӣ ва тафаккури стратегӣ лозим буду бас. Аммо дар шароити муосир барои пешгирӣ намудани таъсири манфии таҳдидҳои иттилоотӣ ва кибернетикӣ дар баробари намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, инчунин шаҳрвандони мамлакат низ бояд донишҳои сиёсӣ, психологӣ ва техникию технологӣ дошта бошанд. Дар замони муосир дар баробари ҷангҳои классикӣ (низоъҳои мусаллаҳона, муноқишаҳои ҳарбӣ), инчунин навъҳои дигари ҷанг, аз қабили ҷангҳои иттилоотӣ, психологӣ, гибридӣ, идеологӣ, тиҷоратӣ ва монанди инҳо пайдо гардидаанд. Дар раванди амалишавии ин гуна бархӯрдҳо яроқҳои маҷозӣ истифода мешаванд, ки дар аксар маврид онҳо даркнашавандаанд. Чунончӣ, яроқи иттилоотӣ, психологӣ, идеологӣ ва монанди инҳо. Муҳаққиқи рус И.Л. Морозов иброз медорад, ки рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ ва дар миқёси васеъ истифода гардидани дастгоҳҳои компютерӣ ва шабакаи Интернет метавонанд ҳам боиси пешрафти ҷомеа гарданд ва ҳам сабабгори ноустувор гардидани системаи сиёсӣ шаванд[44].

Ғайр аз ин, дар замони муосир субъекти таҳдид дар аксар маврид номаълум боқӣ мемонад. Чунин вазъият муайян намудани таҳдиду хатарҳои воқеиро ғайриимкон гардони-

да, дар самти шинохти онҳо мушкилиҳо эҷод намуда, эҳтимоли ба амал омадани онҳоро меафзояд. То охири асри XX дар аксар маврид субъекти таҳдид нияти зарар расонидан, ҳуҷум кардан ва умуман мақсадҳои худро дар муносибат ба дигарон ба таври ошкоро эълон мекард ва барои дурӣ ҷӯстан аз бархӯрди мусаллаҳона таҳдидро ҳамчун воситаи тағйир додани рафтори рақибони худ истифода менамуд. Аммо дар асри XXI, баръакс, дар аксар маврид субъекти таҳдид намехоҳад, ки мақсадҳо ва ниятҳои ӯро дигарон фаҳманд ва аз ин рӯ, ҳар амале, ки барои таъсиррасонӣ ва зарару зиён расонидан аз ҷониби ӯ иҷро мегардад, ба таври пинҳонӣ анҷом дода мешавад. Бинобар ин, чунин ҳолат шинохти таҳдид ва муайян намудани сарчашмаи пайдоиши онро хеле мушкил мегардонад. Масалан, ба ҳамагон маълум аст, ки инқилобҳои ранга бо дахолати субъектҳои хориҷӣ ба амал бароварда мешавад, аммо ҳеҷ як давлат дар ин амал худро гунаҳкор ва иштирокчии он намедонад. Ба ҳамин монанд, ҳуҷумҳои кибернетикӣ ва кибертерроризм низ бо истифода аз технологияҳои навин сурат мегирад, ки муайян намудани субъекти он кори хеле мушкил аст. Бо назардошти чунин вазъият гуфтан мумкин аст, ки дар замони муосир нияти зарар расонидан ҳамчун унсури марказии таҳдид хеле норавшан зоҳир мегардад. Яъне, субъекти таҳдид кӯшиш менамояд, ки мақсадҳои ғаразноки ӯро субъектҳои дигар дарк накунанд.

Бояд гуфт, ки чунин таҳдидҳо ба монанди терроризм, паҳншавии яроқу аслиҳа, низоъҳои мусаллаҳона, ҷанги шаҳрвандӣ, бемориҳои сироятӣ ва ҷиноятҳои фаромиллӣ падидаҳои нав нестанд. Аммо дар замони муосир онҳо хусусиятҳои навро ба худ гирифтаанд, ки на танҳо ояндабинию баҳогузорӣ кардани падидаҳои мазкурро мушкил гардонидааст, балки пешгирӣ намудани онҳоро низ мураккаб сохтааст. Масалан, то 11 сентябри соли 2001

аксари давлатҳо, аз ҷумла кишварҳои мутараққии Ғарб терроризмро ҳамчун таҳдиди пуриқтидор тасаввур намекарданд. Чунин ҳолат бо назардошти шумораи ҳалокшудагоне, ки дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҷони худро аз даст дода буданд, баҳогузорӣ мегардид. Оморҳои пешниҳодшуда дар мавриди хавфу хатари терроризм нишон медиҳанд, ки то соли 2001 шумораи қурбониёни терроризм нисбат ба қурбониёни низоъҳои мусаллаҳонаи байнидавлатӣ, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва бемориҳои сироятӣ чандин маротиба камтар аст. Ҳатто дар миқёси ҷаҳонӣ аз соли 1968 то соли 1997 шумораи қурбониёни амалҳои террористӣ солона аз 12 то 704 нафарро ташкил намудаанд[45]. Аммо баъди амали террористии 11 сентябри соли 2001 терроризм на танҳо ҳамчун таҳдид дар миқёси байналмилалӣ эътироф гардид, балки шумораи амалҳои террористӣ ва қурбониёни он низ сол то сол рӯ ба афзоиш ниҳод. Чунин ҳолат боиси он гардид, ки терроризмро ҳамчун таҳдиди воқеӣ ва пуриқтидор баҳогузорӣ намоянд. Дар алоқамандӣ бо шиддатёбии таҳдиди терроризм як омили дигарро низ ёдовар шудан хеле муҳим аст. Дар асри XX террористон барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии хеш танҳо арбобони давлатӣ ва сиёсатмадоронро ҳадафи худ қарор медоданд ва дар муқобили онҳо амали террористӣ содир мекарданд. Ҳамаи созишномаҳои маҳкумкунандаи амали террористӣ, ки дар асри XX дар сатҳи байналмилалӣ қабул гардидаанд, гувоҳи ин гуфтаҳо мебошанд[46]. Аммо дар асри XXI террористон ва ташкилотҳои террористӣ оммаи мардум ва ҷойҳои серодамро ҳамчун объекти рамзии худ интихоб намудаанд. Яъне, агар пештар шумораи қурбониён барои террористон камаҳамият дониста мешуда бошад, дар замони муосир баръакс зиёд намудани қурбониёни амали террористӣ мақсади онҳост. Агар солҳои қаблӣ давлату ҳукумат объ-

екти террористон интихоб шуда бошад, айни замон ҷомеа ва аҳолии осоишта объекти онҳо интихоб гардидааст. Чунин ҳолат имкон медиҳад, ки терроризми классикӣ ва терроризми замони муосирро аз ҳам фарқ намоем. Аллакай дар як қатор таҳқиқотҳо истифодаи мафҳуми «терроризми нав»-ро мушоҳида намудан мумкин аст[47].

Дар мавриди паҳншавии яроқу аслиҳа низ чунин ҳолатро мушоҳида намудан мумкин аст. Махсусан, паҳншавии яроқи қатли ом, аз қабили яроқи химиявӣ, биологӣ ва ядроӣ боиси ташвиш гардида истодааст. Зеро эҳтимоли ба дасти ташкилотҳои террористӣ, аз ҷумла дар ихтиёри «Ал-Қоида» қарор гирифтани яроқи қатли ом ва аз ҷониби онҳо истифода шудани он ба амал омадааст. Бояд гуфт, ки яроқи қатли омро дар аввал ҳамчун воситаи муҳофизатӣ ва усули боздоранда медонистанд. Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон иброз медорад, ки «терроризм аз рӯзҳои аввали пайдоиши худ яроқи заифон буд ва чунин боқӣ мемонад, яъне яроқи нафароне, ки иқтидори ҳарбии зарурирро надоранд. Ба ҳамин монанд аз давраи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ароқи ядроӣ низ яроқи заифон мебошад, ки ба воситаи он давлатҳо қафомонии ҳарбии худро ҷуброн кардан мехостанд. … Дар маҷмуъ, терроризм ва яроқи қатли ом яроқи заифон мебошанд, аммо замоне ки онҳоро муттаҳид менамоянд, як неруи қавӣ ба вуҷуд меояд»[48]. Бо назардошти чунин ҳолат гуфтан мумкин аст, ки субъектҳои истифодабарандаи яроқи қатли ом тӯли ду даҳсолаи охир тағйир ёфта истодаанд. Масалан, агар яроқи атомӣ дар таърихи инсоният ҳамагӣ як маротиба дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аз ҷониби ИМА истифода шуда бошад, имрӯз ташкилотҳои террористӣ хеле зиёд кӯшиш намуда истодаанд, ки ба яроқи қатли ом дастрасӣ пайдо намоянд. Гузашта аз ин, дар зери таъсири рушди технологияҳои навин дастрасӣ ба яроқи қатли ом рӯз то

рӯз осонтар гардида истодааст. Ғайр аз ин, назорати паҳншавии он низ мушкил шудааст. Аллакай мушоҳида намудан мумкин аст, ки яроқи қатли омро дар шакли хӯрд омода намуда, на ҳамчун воситаи мудофиавӣ, балки дар раванди ҷангҳои геополитикӣ ва ҷангҳои мусаллаҳона як қатор давлатҳо истифода намуда истодаанд ва ё истифода бурдан мехоҳанд. Ин гуна баҳсу баррасиҳо дар байни коршиносони масоли амниятӣ ҳамчун паҳншавии «бомбаҳои ифлос»[49] машҳур гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар самти омӯзиши таҳдидҳои замони муосир таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар тӯли ду даҳсолаи охир объекти таҳдид ба дигаргунӣ дучор шудааст. Дар давраи ҷанги сард ва ҳатто пештар аз он давлат, ҳукумат, арбобони давлатию сиёсӣ ва моликияти онҳо ҳамчун объекти таҳдид ба шумор мерафтанд. Аммо дар замони муосир ҷомеа ва оммаи мардум низ ҳамчун объекти таъсиррасонӣ интихоб гардидаанд ва дар аксар маврид субъекти таҳдид ба воситаи онҳо мехоҳанд рафтори давлатҳо ва ҳукуматҳоро тағйир диҳанд.

Бо назардошти мураккабии табиати таҳдидҳо ва мавҷуд набудани таърифи ягона дар мавриди моҳияти онҳо мазмуну мундариҷаи таҳдидҳоро аз рӯйи шаклҳои зоҳиршавӣ нишон додан мувофиқи мақсад аст. Ҳамаи таҳдидҳоро аз рӯйи шакли зоҳиршавиашон шартан ба чаҳор гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст. Якум, таҳдидҳое, ки дар онҳо субъект нияти расонидани зарарро дар муносибат ба субъектҳои дигар кӯшоду равшан ва рӯирост эълон медорад. Дуюм, таҳдидҳое, ки дар онҳо субъект нияти расонидани зарарро пинҳон менамояд ва худро тавре вонамуд месозад, ки гӯё вай дар воқеа ва ё вазъияти бамаломада ҳеҷ иртиботе надорад. Инчунин субъектҳои мазкур дар аксар маврид кӯшиш менамоянд, ки ниятҳои онҳоро дигарон нафаҳманд. Сеюм, таҳдидҳое, ки дар онҳо субъекти таҳдид

нияти расонидани зарарро надорад, аммо пайдоиши ин гуна таҳдидҳо аз рафтори онҳо вобаста мебошад. Чорум, таҳдидҳое, ки дар онҳо на танҳо нияти расонидани зарар дида намешаванд, балки ин гуна таҳдидҳо субъекти мушаххас надоранд (ниг. ба ҷадвали №1). Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки таснифоти мазкур паҳлуҳои гуногуни таҳдидҳои дар боло номбаргардидаро ошкор менамояд. Аммо гуфтан зарур аст, ки дар мавриди таҳдидҳои гурӯҳи якум таҳқиқотҳо хеле зиёданд. Зеро пайдоиши ин гуна таҳдидҳо таърихи қадима доранд. Аммо гурӯҳҳои дигари таҳдид хеле кам омӯхта шудаанд ва табиати онҳо низ барои субъекти таъмини амният дар аксар мавриди норавшан ва номаълум аст. Ин гуна таҳдидҳоро таҳдидҳои замони муосир номидан мумкин аст. Инчунин таҳдидҳои гурӯҳи сеюм низ ба омӯзиш ниёз доранд. Зеро онҳо дар шароити бархӯрди манфиатҳои шахсию гурӯҳӣ бо манфиатҳои миллӣ ба амал меоянд.

Ҷадвали №1

Навъҳои таҳдид аз рӯйи мавҷудияти субъект ва шакли зоҳиршавии мақсадҳои вай

	Моҳият	**Субъектҳои таҳдид**	**Намудҳои таҳдид**
Таҳдидҳои ошкоро	Таҳдидҳое, ки дар онҳо нияти расонидани зарар аз ҷониби субъекти мушаххас кушоду равшан ва руирост эълон карда мешавад. Яъне, субъекти таҳдид ниятҳои худро пинҳон намедорад.	– давлатҳо; – созмонҳои байналмилалию минтақавӣ; – иттиҳоди давлатҳо; – ширкатҳои фаромиллӣ; – ташкилотҳои террористию экстремистӣ	Ҳуҷумҳои ҳарбӣ, таҳримҳо, анҷом додани амали террористӣ, фишорҳои байналмилалӣ, маҳрум сохтан аз имтиёзҳо ва ғ.

Таҳдидҳои пинҳонӣ	Таҳдидҳое, ки дар онҳо нияти расонидани зарар пинҳон нигоҳ дошта мешавад. Яъне, субъекти таҳдид намехоҳад, ки аз нияти вай дигарон огоҳ шаванд.	– давлатҳо; – ташкилотҳои террористию экстремистӣ.	Инқилобҳои ранга, ҷангҳои иттилоотӣ, идеологӣ ва психологӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, кибертерроризм, пайдоиши вирусҳои нав ва ғ.
Таҳдидҳои антропогенӣ ва техногенӣ	Таҳдидҳое, ки дар онҳо субъект нияти расонидани зарарро надоранд, аммо пайдоиши як зумра таҳдидҳо аз рафтори онҳо вобастаанд.	– давлатҳо; – ширкатҳои фаромиллӣ; – шаҳрвандони мамлакат; – ниҳодҳои сиёсию ҷамъиятӣ ва ғ.	Коррупсия, ифлосшавии муҳити зист, тағйирёбии иқлим, паст гардидани сатҳу сифати зиндагӣ, зиёд шудани бекорон, зиёд шудани муҳоҷирон, дилетантизм, паст гардидани сатҳу сифати таълиму тарбия, паст гардидани сатҳу сифати таҳқиқотҳои илмӣ ва ғ.
Таҳдидҳои табиӣ	Таҳдидҳое, ки дар онҳо на танҳо нияти расонидани зарар дида намешавад, балки субъекти мушаххас надоранд.	Надорад	–заминларза; – боришоти аз меъёр зиёд; – омадани сел; – обхезӣ; – пайдоиши бемориҳои нав ва ғ.

Ҳамин тариқ, мазмуну мундариҷа, моҳият ва табиати таҳдидҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода, вобаста ба масъалаҳои омӯхташуда чунин хулосаҳоро пешниҳод менамоем:

1. Чи гунае ки таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, вобаста ба моҳияти таҳдидҳо таърифи ягона ва ё андешаи аз ҷониби ҳамагон эътирофшуда вуҷуд надорад. Яке аз сабабҳои чунин вазъият дар он ифода меёбад, ки таҳдидҳо дар шаклҳои гуногун ва дар зери таъсири омилҳои гуногун зоҳир мешаванд. Масалан, терроризм ҳамчун таҳдид аз рӯйи хусусиятҳои худ ва махсусан вобаста ба шакли зоҳиршавии худ аз бемориҳои сироятӣ, тағйирёбии иқлим, коррупсия ва монанди инҳо фарқ менамояд. Ҳар як муҳаққиқ ҳангоми таҳқиқи навъҳо ва шаклҳои алоҳидаи таҳдид вобаста ба табиати зоҳиршавии он таърифи худро пешниҳод менамояд ва дар натиҷа нисбат ба таҳдидҳо андешаҳои гуногун ва баъзан мухолифи ҳамдигар ба вуҷуд меоянд. Гузашта аз ин, ҳар як муҳаққиқ, махсусан олимони Ғарб ҳангоми баррасии масъалаҳои мухталифи амнияти миллӣ кӯшиш менамоянд, ки афзалиятҳои миллӣ ва манфиатҳои миллии кишвари худро дар мадди аввал гузоранд. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти З.Бжезинский[50], С.Хантингтон[51], Ҷ.Най,[52] Ф.Фукяма[53] ва дигарон чунин тарзи баррасии масъалаҳои амниятиро бе ҳеҷ мушкилӣ эҳсос намудан мумкин аст. Яъне, онҳо табиати таҳдидҳоро бо назардошти манфиатҳои миллии кишвари худ шарҳ медиҳанд, ки дар натиҷа моҳият ва табиати таҳдидҳо ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ меёбанд. Ба ибораи дигар, онҳо кӯшиш менамоянд мушкилотеро матраҳ намоянд, ки ба амнияти миллӣ ва ҳадафҳои геостратегии кишвари худ таҳдид менамоянд.

2. Таҳдид нияти расонидани зарар, воситаи тағйир додани рафтори рақибон, монеа эҷод намудан дар самти амалишавии манфиатҳои миллии давлатҳои дигар ва ниҳоятан воситаи амалӣ намудани манфиатҳои миллию геополитикии субъекти мушаххас мебошад. Дар аксар маврид давлатҳои алоҳида ба сифати субъектҳои таҳдид

баромад менамоянд ва дар миёни онҳо барои ба даст овардани манбаҳои ҳаётан муҳим ва барои мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии худ рақобати шадид сурат мегирад. Дар баробари давлатҳо, инчунин иттиҳоди давлатҳо, созмонҳои байналхалқию минтақавӣ, ширкатҳои фаромиллӣ ва ҳатто ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ метавонанд ба сифати субъектҳои таҳдид баромад намоянд. Чунин шакли таҳдидҳоро субъективӣ номидан мумкин аст. Зеро пайдоиши онҳо аз рафтор, фаъолият ва майлу хоҳиши субъектҳои мушаххас вобаста мебошанд.

3. Таҳдидҳои субъективие, ки дар онҳо нияти расонидани зарар дида мешаванд, дар ду шакли асосӣ зоҳир мегарданд: ошкоро ва пинҳонӣ. Дар баъзе аз мавридҳо субъектҳои таҳдид нияти худро кушоду равшан эълон медоранд. Замоне, ки давлат меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва ё қоидаҳои бозиро вайрон намуда бошад, дар муқобили он рӯирост таҳдид менамоянд. Чунин навъи таҳдидҳо дар муносибатҳои байнидавлатӣ, дар муносибатҳои миёни давлат ва созмонҳои сатҳашон гуногун, ширкатҳои фаромиллӣ ва ҳатто дар миёни давлат ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба вуқуъ меоянд. Масалан, дар муносибат бо Эрон ва Кореяи Шимолӣ бинобар сабаби вайрон намудани созишномаи ҳастаӣ аз ҷониби як қатор давлатҳо ва созмонҳо на танҳо таҳрим ҷорӣ гардид, балки хавфи анҷом додани ҳуҷумҳои ҳарбӣ низ ба вуҷуд омад. Ташкилотҳои террористию экстремистӣ бошанд, ниятҳои худро дар шакли анҷом додани амали террористӣ, сарнагун кардани ҳокимияти давлатӣ, ташкил намудани инқилоб ва ғ. рӯйирост эълон медоранд. Шинохти ин гуна таҳдидҳо чандон мушкил нест. Зеро субъекти он ва мақсаду мароми субъекти таҳдид (нияти расонидани зарар) маълум аст. Аммо шинохти таҳдидҳое, ки дар онҳо субъекти таҳдид нияти ра-

сонидани зарарро пинҳон медорад, кори саҳл нест. Дар чунин маврид субъект намехоҳад, ки аз ниятҳои ӯ дигарон бохабар шаванд. Масалан, ташкилкунандагони инқилобҳои ранга, ҷангҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои кибернетикӣ, кибертерроризм, киберэкстремизм, анҷомдиҳии амали террористӣ ва ғ. ҳамчун нияти расонидани зарар эълон намегарданд ва ба таври пинҳонӣ ба амал бароварда мешаванд.

4. Як қатор таҳдидҳои дигаре мавҷуданд, ки дар онҳо нияти расонидани зарар дида намешавад. Ҳарчанд ин гуна таҳдидҳо аз рафтори субъектҳои мушаххас вобаста бошанд ҳам, субъект нияти расонидани зарарро надорад. Дар чунин шароит ба сифати субъектҳои таҳдид пеш аз ҳама, шаҳрвандони мамлакат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, неруҳои сиёсӣ, фаъолони ҷамъиятӣ ва ғайраҳо шомил мегарданд. Масалан, чунин таҳдидҳо ба монанди коррупсия, паст гардидани сатҳу сифати зиндагӣ, зиёд гардидани шумораи бекорон, зиёд шудани муҳоҷирон, барои баъзе давлатҳо афзоиши аҳолӣ ва барои давлатҳои дигар камшавии он, дилетантизм, пастшавии сатҳи таълиму тарбия, паст гардидани сатҳу сифати таҳқиқотҳои илмӣ, ифлос гардидани муҳити зист ва ғ. аз рафтори субъектҳои номбаргардида вобаста мебошанд. Боз ҳастанд таҳдидҳое, ки сабаби пайдоишашон давлатҳо ва ширкатҳои фаромиллӣ ҳастанд. Масалан, тағйирёбии иқлим. Аммо онҳо ин ҳолатро ҳадафмандона ба вуҷуд наовардаанд. Ин гуна падидаҳоро аз он сабаб таҳдид гуфтан мумкин аст, ки онҳо оқибатҳои ногувор дошта, барои ҷомеа зарару зиёни хеле зиёд мерасонанд.

5. Дар баробари таҳдидҳои номбаргардида боз таҳдидҳое мавҷуданд, ки на танҳо дар онҳо нияти расонидани зарар дида намешавад, балки субъекти мушаххас надоранд. Ин гуна таҳдидҳо аз ҷониби табиат бармеоянд.

Масалан, заминҷунбӣ, боришоти зиёд, омадани сел, обхезӣ, пайдоиши бемориҳои сироятӣ ва ғайраҳо.

6. Бо такя ба гуфтаҳои боло нисбат ба моҳияти таҳдидҳо таърифи ягона ба вуҷуд овардан хеле мушкил аст. Дар ин гуна вазъият бо назардошти мавҷуд будан ва ё набудани нияти расонидани зарар ду таърифи таҳдидро пешниҳод намудан мумкин аст. **Якум, таҳдид шарту шароит ва омилҳое мебошад, ки аз ҷониби субъекти мушаххас бо мақсади расонидани зарар ва ё тағйир додани рафтори субъектҳои дигар ё ба таври ошкоро ва ё пинҳонӣ ба вуҷуд оварда мешавад ва бо ин роҳ дар самти амалигардонии манфиатҳои миллии рақибони худ монеа эҷод менамоянд. Дуюм, таҳдид шарту шароит, ҳодиса, воқеа ва тамоюлоте мебошад, ки пайдоиши он аз майлу хоҳиш ва ё иродаи сиёсии субъектҳо вобаста нест, аммо дар самти амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод менамояд ва ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ зарару зиёни зиёд мерасонанд.**

7. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки таҳдидҳои замони муосир аз таҳдидҳои пештар мавҷудбуда бо як қатор хусусиятҳои худ фарқ карда меистанд. Аввал ин, ки онҳо дар шакли хавфҳо зоҳир мешаванд. Яъне, таҳдидҳои нав падидаҳое мебошанд, ки дар аксар маврид хусусиятҳо ва оқибатҳои ногувори онҳо муддате номуайян боқӣ мемонанд. Зеро дар бораи онҳо субъекти таъмини амният ё маълумоти зарурӣ надорад, ва ё мавҷудияти онро умуман дарк намекунад. Дуюм ин, ки дар шароити муосир субъекти таҳдид мақсадҳои стратегии худро ба таври ошкоро эълон намекунад ва кӯшиш менамояд, ки дигарон аз ҳадафҳои вай огоҳ набошанд. Чунин вазъият шинохти таҳдидҳо ва муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши онҳоро мушкил мегардонад. Сеюм ин, ки дар замони муосир объекти таҳдидҳо ба таври назаррас тағйир ёфтааст.

Агар якчанд даҳсола пеш давлату ҳукумат, арбобони сиёсию давлатӣ ва моликияти онҳо ба сифати объекти таҳдид баромад менамуда бошанд, айни замон аҳолии осоишта, инфрасохтори ҷамъиятӣ, сохти конститутсионии давлат, афкори ҷамъиятӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сифати объекти асосӣ интихоб гардидаанд. Ба ибораи дигар, субъекти таҳдид мақсадҳои сиёсии худро ба воситаи шаҳрвандон ва аҳолии осоишта мехоҳад дар амал татбиқ созад. Чорум ин, ки баъди анҷомёбии ҷанги сард ба мундариҷаи амнияти миллӣ дар баробари таҳдидҳои ҳарбӣ, инчунин таҳдидҳои ғайриҳарбӣ низ ворид карда мешаванд. Чунин ҳолат маънои онро дорад, ки минбаъд соҳаҳои ғайриҳарбӣ, аз қабили иқтисодиёт, илму технология, экология, иҷтимоиёт, фарҳанг ва ғ. ҳамчун сарчашмаи таҳдид метавонанд баромад намоянд. Дар асоси чунин шарту шароитҳо гуфтан мумкин аст, ки таҳдидҳои замони муосир дар раванди дигаргуншавии ҷомеа зуҳур менамоянд ва барои пешгирии онҳо субъекти таъмини амният донишҳои нав, иттилооти зарурӣ ва маълумоти кофӣ бояд дошта бошад.

1.2. Умумият ва махсусияти хавфу хатар ва таҳдид: масъалаҳои назариявӣ

Муайян кардани умумият ва махсусияти хавфу хатар ва таҳдидҳо яке аз масъалаҳои муҳимми соҳаи амнияткшиносӣ мебошад. Чунин муҳиммият бо он асоснок карда мешавад, ки дар аксар маврид таҳлилгарону пажӯҳишгарон мафҳумҳои мазкурро ҳамчун муродиф тасаввур намуда, дар як маъно истифода мебаранд. Чунин вазъ имкон намедиҳад, ки моҳияти масъалаҳои мазкур ба таври возеҳу равшан нишон дода шавад. Зеро хавф, хатар ва таҳдид аз рӯйи баъзе хусусиятҳои зоҳиршавии худ аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ доранд. Аз ин рӯ, дар раванди

таҳлилу баррасии моҳияти таҳдидҳо муайян намудани хусусиятҳои бевоситаи хавфу хатарҳо низ хеле муҳим аст. Дар чунин шакл таҳлил намудани масъалаҳои мазкур имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои пайдоиш ва мавқеи корбурди онҳо муайян карда шаванд.

Бояд гуфт, ки тӯли се даҳсолаи охир олимону муҳаққиқон дар бораи хусусиятҳои хавфу хатар ва таҳдид асарҳои зиёде таҳия намудаанд. Дар байни онҳо таҳқиқи хавфҳо ва таҳдидҳо мавқеи меҳвариро ишғол менамояд. Махсусан, баъд аз оне, ки соли 1986 роҷеъ ба масъалаи пайдоиши хавфҳо китоби ҷомеашиноси немис У.Бек[54] чоп гардид, баҳсу мунозираҳо дар атрофи хавфҳо хеле зиёд шуданд. Баъди чопи ин китоб шинохти хавфҳо барои одамон ва умуман барои ҷомеа ва давлат хеле аҳамиятнок гардид. Зеро инсоният дар баробари дастёбӣ ба пешрафти илмию техникӣ ва инқилобҳои иттилоотию технологӣ, инчунин бо фалокатҳои экологӣ ва садамаҳои техногенӣ, буҳронҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, бемориҳои сироятӣ, муҳоҷират, масъалаҳои иҷтимоӣ ва таҳдидҳои террористӣ рӯ ба рӯ гардид, ки дар натиҷаи ин гуна дигаргунӣ зарари имконпазир қисми таркибии фаъолияти ҳамарӯзаи одамонро ташкил дод. Дар ин самт ҷомеашиносон Н.Луман[55], М.Дуглас[56], Э.Гидденс[57], Ф.Найт[58] ва чанде дигарон таҳқиқоти ҷиддӣ анҷом додаанд. Махсусан, ҷомеашиноси немис Никлас Луман дар омӯзиши хавфҳо саҳми арзанда гузошта, ба ташаккулёбии ҷаҳонбинии одамон дар бораи хавфҳо диққати махсус зоҳир менамояд ва моҳияти ин масъаларо дар доираи дихотомияҳои хавф/эътимод (ҳолати хавфнок/ҳолати боэътимод) ва хавф/хатар шарҳ медиҳад[59]. Арзиши назариявии таҳқиқоти Н.Луман барои мо дар он ифода меёбад, ки ӯ ҳарчанд баррасиҳои худро дар сатҳи ҷомеа ва муносибатҳои ҷамъиятӣ иброз намуда бошад ҳам, тафовути байниҳамдигарии хавфу хатарро ни-

шон додааст. Дар баробари ин, солҳои охир як қатор олимон ба масъалаи шинохти хавфҳо диққати бештар дода истодаанд[60]. Баъзе муҳаққиқон шинохти хавфро дар доираи масъалаи тағйирёбии иқлим[61], баъзеи дигарон дар мисоли бемориҳои сироятӣ, аз ҷумла бемории COVID-19[62] ва ба ҳамин монанд олимони гуногун барои шинохти хавфҳо дар шароити мухталиф таҳқиқоти алоҳида анҷом медиҳанд. Гузашта аз ин, ҳанӯз соли 1998 дар назди нашриёти «Taylor & Francis», ки дар Британияи Кабир ҷойгир аст, маҷаллаи илмии тақризшавандаи бонуфуз зери унвони «Journal of Risk Research» (маҷалла оид ба таҳқиқи хавфҳо) ташкил карда шудааст, ки дар он то ба имрӯз натиҷаҳои таҳқиқоти соҳаи хавфшиносӣ ба нашр мерасанд[63].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба омӯзиши хавфҳо асосан мутахассисони соҳаи сотсиология ва психология таваҷҷуҳи бештар намудаанд. Дар илмҳои сиёсӣ масъалаи мазкур дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудааст. Дар доираи илмҳои сиёсӣ таҳқиқи хавфҳо ангуштшуморанд, ки ин ҳолат сабабҳои худро дорад. Одатан, сиёсатшиносон дар таҳқиқоти худ ба масъалаи манфиатҳои миллӣ ва зуҳури таҳдидҳо диққати бештар медиҳанд ва шарту шароити таъмини амнияти миллиро аз ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои миллӣ ва коҳишдиҳии таъсири манфии таҳдидҳо вобаста медонанд. Гузашта аз ин, дар илмҳои сиёсӣ хавфу хатар замоне объекти таҳқиқот қарор мегирад, ки агар хусусияти сиёсӣ дошта бошанд. Зеро дар бисёре аз мавридҳо падидаҳои мазкур дар сатҳи шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ маҳдуд мегарданд. Аммо таҳдидҳо бошанд дар аксар мавриди характери сиёсӣ доранд, махсусан таҳдидҳо ба суботи сиёсӣ чунин хусусиятро дороанд. Дар илмҳои сиёсӣ хавфҳо низ метавонанд ба таври ҷиддӣ омӯхта шаванд. Зеро хавфҳо ҳамчун эҳтимоли ба вуқуъ омадани оқибатҳои ногувор метаво-

нанд аз ҷониби субъектҳои мушаххас ҳадафмандона барои амалӣ намудани мақсадҳои худ дар муқобили рақибон истифода гарданд. Дар чунин шароит хавфҳо бо таҳдидҳо ҳаммаъно дониста шуда, дар доираи ченаки зарарҳои имконпазир бояд таҳлилу баррасӣ гарданд.

Қобили зикр аст, ки дар илмҳои сиёсӣ пас аз нашри китобҳои сиёсатшиноси англис Б.Бузан[64] дар атрофи хусусиятҳои таҳдид баҳсҳои доманадор оғоз мегарданд. Гуфтан мумкин аст, ки то ба имрӯз таҳдидҳо ва паҳлуҳои гуногуни онҳо хеле зиёд омӯхта шудаанд ва ҳанӯз ҳам ин раванд идома дорад. Аммо зиёд будану зиёд шудани шумораи таҳқиқот ҳанӯз маънои онро надорад, ки ин масъала ба омӯзиш ниёз надошта бошад ва ё ҳалли худро пайдо карда бошад. То он замоне, ки инсоният барои таъмини амнияти худ ва расидан ба рушду инкишоф кӯшиш менамояд, омӯзиш ва таҳқиқи таҳдидҳо низ онҳоро ҳамроҳӣ мекунанд. Хусусияти идомаёбанда доштани таҳқиқи таҳдидҳо дар он ифода меёбад, ки манфиатҳои миллӣ ва мақсадҳои миллӣ (ба истиснои манфиатҳои ҳаётан муҳим) бо назардошти рушди ҷамъиятӣ тағйир меёбанд ва ҳамчунин дар натиҷаи пешрафти илмию технологӣ низ таҳдидҳои нав пайдо мешаванд, ки ниёз ба омӯзиш доранд. Ғайр аз ин, давлатҳои олам аз лиҳози рушди ҷамъиятӣ, фарҳанг, маданияти сиёсӣ, арзишҳои ҷамъиятӣ ва монанди инҳо аз ҳамдигар тафовут доранд. Чунин ҳолат имкон намедиҳад, ки натиҷаи таҳқиқоти олимони хориҷӣ барои пешгирӣ намудани таҳдидҳои ҷомеаи мушаххас истифода шавад. Барои ҳамин дар шароити ҳар як ҷомеа бо назардошти равандҳои иҷтимоию сиёсии он бояд таҳқиқоти алоҳида анҷом дода шавад.

Ҳамин тариқ, ҳарчанд то ба имрӯз хавф, хатар ва таҳдид дар алоҳидагӣ хеле зиёд таҳқиқ гардида бошанд ҳам, муайян намудани таносуби онҳо, алоқамандӣ,

тафовутҳои байниҳамдигарӣ ва нишонаҳои фарқкунандаи онҳо ҳанӯз ҳам ба омӯзиш ниёз дорад. Ин гуна таҳлилу баррасиҳо дар ташаккули назарияи амнияти миллӣ ва назарияи таҳдид заминаи мусоид фароҳам меоваранд. Зарурияти ин масъала, пеш аз ҳама, бо ҳолатҳои зерин асоснок карда мешаванд: якум, дар аксар маврид сиёсатшиносон, арбобони сиёсию давлатӣ, хабарнигорон, таҳлилгарон ва муҳаққиқону зиёиён мафҳумҳои «таҳдид», «хатар» ва «хавф»-ро дар як маъно истифода менамоянд. Дар ин гуна вазъ ба назар чунин мерасад, ки мафҳумҳои мазкур муродифи якдигаранд. Аммо чунин ҳолат имкон намедиҳад, ки моҳияти таҳдид, хатар ва хавфҳо ба таври дуруст муайян карда шавад. Ғайр аз ин, хавфҳо дар забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар забонҳои русӣ ва англисӣ ба воситаи мафҳуми «риск» ифода карда мешавад. Аз ин рӯ, дар аксар маврид хавфро ҳамчун таваккал тасаввур менамоянд, ки ин гуна баррасӣ чандон дуруст нест. Дар ин маврид, ибораҳои «риск кардан» ва «таваккал кардан» ҳаммаъно мешавад, ки ин гуна фаҳмиши хавфҳо бо назарияи амнияти миллӣ мутобиқат наменамояд. Гузашта аз ин, муайян намудани таносуби хавфу хатар бо таҳдид ба он хотир муҳим аст, ки дар раванди омӯзиши таҳдидҳо ба иштибоҳҳои камтар роҳ дода мешавад ва тафовути байниҳамдигарии таҳдид аз хавфу хатарҳо муайян мегардад. Аз ин рӯ, таҳқиқ намудани тафовутҳои байниҳамдигарии таҳдид, хатар ва хавф, нишон додани умумият ва махсусияти онҳо мундариҷаи ин қисми таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Дар аввал нишон додани хусусиятҳои муҳимми хавфҳо ва алоқамандии онҳо бо таҳдид зарур дониста мешавад. Бо ин мақсад баррасии моҳияти хавфҳо низ хеле муҳим аст. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар бисёре аз мавридҳо хавфро бо ҳолати номуайянӣ ифода менамоянд. Ба ибораи дигар, номуайянӣ ва номаълум бу-

дани натиҷаҳои интизорӣ нишонаи муҳимми хавфҳо мебошанд. Ба андешаи ҷомеашиноси немис Н.Луман, «агар кӯшиш намоӣ, ки моҳияти хавфро муайян созӣ, тасаввур намудан кофист, ки ба тумани ғализ ворид шудаӣ. Зеро дар тумани ғализ ҳатто фосилаи наздиктарин ноаён аст»[65]. Олими амрикоӣ Фрэнк Найт ба масъалаи номуайянӣ каме ҷиддитар муносибат намуда, ду навъи онро нишон додааст. Ба ақидаи ӯ, мафҳуми «хавф» барои ифодаи навъи якуми номуайянӣ ва худи мафҳуми «номуайянӣ» барои ифодаи навъи дуюми номуайянӣ истифода бурда мешавад. Ғайр аз ин, мафҳуми «хавф» доимо дар муносибат бо номуайяние истифода мешавад, ки дар он имконияти ба амал омадани оқибатҳои ногувор мавҷуд аст. Аммо худи мафҳуми «номуайянӣ» бо вазъияте ифода меёбад, ки дар он имконияти ба амал омадани оқибатҳои гуворо ба мушоҳида мерасанд. Масалан: хавфи аз даст додани чизе, хавфи зарару зиён дидан; номуайян будани натиҷаҳои музаффарият, номуайян будани фоида ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд[66]. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки хавф ифодагари эҳтимолияти ба вуқуъ омадани ҳолати ногувор ва ё эҳтимоли пайдо шудани хатар мебошад. Чунин эҳтимолият замоне ба вуҷуд меояд, ки агар сатҳи эътимод дар дараҷаи поён қарор дошта бошад. Масалан, замоне ки дар мавриди анҷом додани фаъолияти самаранок ва натиҷабахш эътимоди камтар эҳсос мешавад, эҳтимоли пайдо шудани хавфҳо ба вуҷуд меояд. Ин аст, ки хавфро бо ҳолати номуайянӣ ва ояндаи норавшан алоқаманд менамоянд. Хатар дар навбати худ таҳдиде мебошад, ки ба одамон ва моликияти арзишманди онҳо таъсири манфӣ мерасонад. «Эҳтимолият» чунин ҳолатҳо, ба монанди мавҷуд будани хатар ва ба амал омадани зарарро инъикос намуда, то як андоза номуайяниеро дар худ нигоҳ медорад. Хусусияти номуайянӣ доштани хавфҳо бо андешаҳои

ихтилофноки одамон алоқаманд буда, ҳаҷм ва ҷиддияти хавфро дар дараҷаҳои гуногун қарор медиҳад. Чунин ҳолат (яъне, номуайянӣ) ба он хотир пайдо мешавад, ки одамон дониш ва таҷрибаи гуногун доранд ва аз ин рӯ, хавфҳоро низ ба таври мухталиф тасаввур менамоянд[67].

Таҳлили пажӯҳиши ҷомеашиносон нишон медиҳад, ки хавф дар муқобили ҳолати боэътимод қарор дорад. Яъне, ҳолати боэътимод ва ояндаи хурсандибахш ҳамчун арзиши олӣ ва ояндаи нохуб, оқибати ногувор ва ҳолатҳои нороҳаткунанда ҳамчун хавф тасаввур карда мешаванд. Ҳарчанд ҳолати мукаммали боэътимод ғайриимкон бошад ҳам, дар ҳама ҳолат афзалияти асосӣ ба он дода мешавад. Дар ин маврид аз лиҳози арзишшиносӣ дихотомияи «беморӣ/солимӣ» пеши назар меояд, ки аввали ҳолати ногувор ва дуввуми арзиши олӣ маҳсуб меёбанд. Дар мавриди қабули қарорҳои сиёсӣ низ хавфҳо ҳамчун ҳолати ногувор тасаввур мегарданд.

Дар байни донишмандони рус олимони Академияи илмҳои Россия дар омӯзиши хавфҳо саҳми арзанда гузоштаанд. Дар таҳқиқоти онҳо садамаҳои техникию технологӣ, ба амал омадани ҳодисаю воқеаҳои ногувор, хавфи ба амал омадан ва роҳу воситаҳои пешгирӣ намудани онҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд[68]. Дар таҳқиқоти онҳо хавф ченаки асосии хатар муаррифӣ мегардад. Онҳо ҳодисаю воқеаҳои эҳтимолӣ ва имконпазирро ба инобат гирифта, таркиби хавфро муайян намудаанд. Дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои объективӣ ва субъективии хавфҳо хеле хуб асоснок карда шудаанд[69]. Ҳолати объективии хавф маънои онро дорад, ки ҳодисаю воқеаҳо бе иштироки инсон ба вуқуъ меоянд. Дар чунин маврид хавф ҳамвазни хатар дониста мешавад. Масалан, офатҳои табиӣ (заминҷунбӣ, обхезӣ, боришоти зиёд, гирдбод ва ғайраҳо) бе иштироки инсон ба амал меоянд. Аммо ҳодисаю воқеаҳои зиёде низ ҳастанд, ки маҳз сабаб-

гори пайдоиши онҳо худи инсон аст. Масалан, инсоният метавонад неругоҳҳои атомиро насозад, садди неругоҳҳои барқи обиро, ки худаш сохтааст, метавонад дар сатҳи зарурӣ мустаҳкам намояд ва ё накунад, ба саломатии худ метавонад диққати ҷиддӣ зоҳир намояд ва ё умуман онро ба инобат нагирад. Дар чунин маврид хавф аз хатар тафовути ҷиддӣ дорад ва ҳатто онҳо дар муқобили ҳамдигар қарор мегиранд. Яъне, инсон метавонад хавфҳоро идора кунад ва оқибатҳои ногувори онро ба сифр баробар созад. Аммо хатарро идора карда намешавад. Танҳо зарару зиён ва ё хисороти онро коҳиш медиҳанд ва ҳеҷ гоҳ онро ба сифр баробар карда намешавад. Масалан, инсоният пеши роҳи заминҷунбӣ ва ё обхезиро гирифта наметавонад, аммо бо такя ба дастовардҳои илму техникаи муосир ва инчунин бо истифодаи таҷрибаҳои пештар ҳосилшуда талафот ва хисоротро метавонад чанд маротиба коҳиш диҳад. Хулоса хавфҳо натиҷаи фаъолияти одамон мебошанд ва сабабҳои пайдоиши онҳоро низ дар фаъолияти инсонҳо бояд ҷустуҷӯ кард. Ғайр аз ин, хатар субъекти мушаххас надорад. Онро ҳамчун таъсири манфии муҳити берунӣ тасаввур намудан мумкин аст. Аммо хавфҳо ба монанди аксари таҳдидҳо субъективӣ мебошанд. Масалан, агар зарару зиёни имконпазир натиҷаи қарорҳои қабулшуда бошанд, ин гуна ҳолат ифодагари хавф аст. Аммо агар чунин зарару зиён аз муҳити беруна бошад, пас онро хатар гуфтан мумкин аст. Айнан дар чунин шакл тасаввур гардидани хавф дар таҳқиқоти ҷомеашиноси немис У.Бек[70] ба мушоҳида мерасад.

Ҳарчанд таҳдид аз хавф тафовути ҷиддӣ дошта бошад ҳам, онҳо бо ҳамдигар алоқаи зич доранд. Масалан, субъекти таҳдид кӯшиш менамояд, ки барои рақиби худ хавфҳои гуногунро ба вуҷуд оварад. Ба ибораи дигар, монеа эҷод намудан дар раванди амалишавии манфиатҳои рақиб, кор-

ношоям гардонидани имкониятҳои вай ва ниҳоятан дар ҳолати ногувор қарор додани ӯ раванди ба вуҷуд овардани хавфҳо мебошад. Дар ин маврид ҳолати ногувор ҳамчун хавф ва кӯшиши ба вуҷуд овардани ин гуна ҳолат ҳамчун таҳдид бояд дониста шавад. Олими рус И.А. Сушкова чунин ҳолатро ба инобат гирифта, дар мақолаи худ таносуб ва алоқамандии «хатар», «таҳдид» ва «хавф»-ро дар мисоли таъмини амнияти иқтисодӣ таҳлилу баррасӣ намуда, хавфро натиҷаи таҳдид номидааст[71].

Дар баъзе аз мавридҳо тафовути таҳдид ва хавфро ба воситаи унсурҳои таркибии онҳо муайян намудан зарур аст. Зеро дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ қайд мегардад, ки «хавф дар худ ду унсури муҳимро нигоҳ медорад: якум, эҳтимоли сар задани воқеаи нохуш ва дуюм, оқибатҳои ногувори ин воқеа (зарар, зиён, хисорот)»[72]. Чунин тарзи баррасӣ маънои онро дорад, ки субъекти амният ҳангоми баҳогузорӣ намудани таҳдиду хатарҳо метавонад сатҳи зоҳиршавии унсурҳои хавфро баҳогузорӣ намояд ва сипас қарорҳои дахлдор қабул кунад. Ба андешаи Арасту, «одамон аз ҳамаи зарарҳо наметарсанд, масалан, аз танбалӣ намудан ва ё беадолатӣ кардан наметарсанд. Онҳо танҳо аз он зарарҳое метарсанд, ки дарду аламро ба вуҷуд меоваранд ва ё инсонро сахт ғамгин сохта, дар ҳолати ногувор қарор медиҳанд. Аммо инсонҳо бисёртар аз зарарҳое метарсанд, ки дар фосилаи наздик қарор доранд, яъне то он дараҷа наздике, ки ба амал омаданашон имконпазир аст»[73]. Ин аст, ки бо назардошти зоҳиршавии унсурҳои таркибии хавф дар чаҳор вазъият мавҷуд будани хавфҳоро нишон медиҳанд:

Вазъияти якум: эҳтимоли сар задани ҳодисаи нохуш хеле зиёд аст, аммо ба субъекти амният ин ҳодиса зарару зиёни камтар мерасонад. Дар чунин шароит субъект дарк менамояд, ки ба вай ҳеҷ гуна хатар таҳдид намекунад.

Вазъияти дуюм: зарару зиён аз ҳодисаи бавуқуъоянда хеле зиёд аст, аммо эҳтимоли сар задани он хеле ночиз мебошад. Дар чунин шароит низ хатар эҳсос намешавад.

Вазъияти сеюм: субъекти амният на танҳо аз ҳодисаи бавуқуъоянда зарару зиёни бештар намебинад, балки эҳтимоли сар задани он низ вуҷуд надорад. Дар чунин шароит бехатарии комил дида мешавад.

Вазъияти чорум: агар зарару зиён ва хисороти моддию маънавӣ аз ҳодисаи бавуқуъоянда зиёд бошаду ҳамзамон эҳтимоли сар задани ин ҳодиса ба мушоҳида расад, пас ин гуна вазъиятро ҳолати хатарнок ва сатҳи баланди зоҳиршавии хавф гуфтан мумкин аст[74].

Хавф ҳамчун дараҷаи аввали зоҳиршавии хатар дар бештаре аз мавридҳо имконияти баамалоии оқибати ногувор муаррифӣ гардида, он барои субъекти амният ва дурнамои рушди объектҳои амният метавонад мушкилӣ эҷод намояд. Аммо дар лаҳзаҳои аввали пайдоиши худ хавфҳо метавонанд дар шакли изтироб пайдо шаванд ва ҳолати нороҳаткунандаро ба вуҷуд оваранд. Аз ин рӯ, изтироб ҳамчун марҳилаи аввали пайдоиши хавф маҷмӯи шароитҳое мебошад, ки ба манфиатҳои миллӣ таъсири манфӣ намерасонанд, аммо таваҷҷуҳи махсусро талаб мекунанд[75]. Муҳаққиқи рус М.Ю. Зеленков низ хавфро ҳамчун имконияти ба амал омадани оқибатҳои ногувор ва ғайриинтизорӣ медонад, ки дар фаъолияти объекти амният ба амал меояд. Аммо изтироб, ба андешаи ӯ, маҷмӯи шароитҳое мебошад, ки ҳанӯз дар шакли таҳдид зоҳир нагардидааст, аммо ба он таваҷҷуҳ намудан хеле зарур мебошад[76]. Чунин вазъият ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки ба шароитҳои ногувор беэътиноӣ зоҳир карда шавад. Бояд тазаккур дод, ки дар ҳолати беэътиноӣ зоҳир намудан ба изтиробҳо имкони ба таҳдид табдил ёфтани онҳо ба амал меояд, ки дар чунин шароит коҳиш додани зарар хе-

ле мушкил мегардад. Мутафаккири италиявӣ Н.Макиавелли дар ин маврид мисоли аҷоиберо пеши назар меорад. Ба андешаи ӯ, «дар марҳилаи аввал муайян намудани бемории сил хеле мушкил, аммо табобаташ осон аст. Лекин вақте ки ин беморӣ авҷ мегирад, муайян карданаш осон ва табобаташ душвор мегардад»[77]. Н.Макиавелли муътақид аст, ки дар таҷрибаи давлатдорӣ низ вазъият чунин аст. Яъне, агар мушкилиҳои ҷамъиятӣ сари вақт муайян карда шаванд, ҳалли онҳо осон аст, аммо агар онҳо то дараҷае рафта расанд, ки ҳар як инсон мавҷудияти онҳоро эҳсос намояд, аз байн бурданашон кори осон нест. Ин аст, ки муҳаққиқони замони муосир низ ба масъалаи изтироб, яъне мушкилиҳои ҳалталаби ҷомеа низ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Масалан, М.Ю. Зеленков дараҷаҳои зоҳиршавии хатарро аз изтироб оғоз намудааст. Ба андешаи ӯ, аввал изтироб ба амал меояд, сипас ба хавф табдил меёбад ва баъдан дар шакли таҳдид зоҳир мегардад[78].

Дар муқобили ин гуфтаҳо, мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки изтироб ҳамчун нишонаи мавҷудияти мушкилиҳои ҳалталаб ва талаботи қонеъношуда ифодагари сатҳи осебпазирии ҷомеа мебошад. Субъекти таҳдид ва бавуҷудоварандаи хавфҳо дар бисёре аз мавридҳо мушкилиҳои дар ҷомеа мавҷударо ҳамчун осебпазирии субъекти амният тасаввур намуда, онро моҳирона барои ноустувор гардонидани мавқеи рақиби худ истифода менамояд. Масалан, камбизоатӣ, мавҷудияти коррупсия, дар сатҳи паст қарор доштани сифати таълиму тарбия, риоя нагардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ғайраҳо масъалаҳои ҳалталабе мебошанд, ки осебпазирии субъекти амниятро ифода менамоянд. Барои аз байн бурдани осебпазирӣ ҳалли масъалаҳои мазкур дар мадди аввал гузошта мешаванд. Дар раванди коҳиш додан ва ё аз байн бурдани осебпазирӣ низ хавфҳо ва таҳдидҳое пайдо ме-

шаванд, ки дар аксар маврид онҳо ҳадафмандона ба вуҷуд оварда шудаанд.

Чи гунае, ки маълум аст, сарчашмаи пайдоиши таҳдид, шаклҳои зоҳиршавии он ва субъектҳои таҳдид мундариҷаи асосии назарияи таҳдидро ташкил медиҳанд. Аммо дар таҳқиқоти баъзе муҳаққиқон онҳоро дар муносибат бо хавфу изтироб низ истифода намудаанд. Масалан, аз ҷониби баъзе муҳаққиқон иброз мегардад, ки сарчашмаи пайдоиши падидаҳои манфӣ бояд ҳамчун изтироб дониста шуда, шакли зоҳиршавии падидаҳои мазкур ҳамчун таҳдид ва раванди ба таҳдид табдил ёфтани изтироб ҳамчун хавф дониста шавад[79]. Аз ин гуна баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки ба вуҷуд омадани падидаи манфӣ ҳамчун изтироб дониста шуда, дар натиҷаи беэътиноӣ зоҳир намудан эҳтимоли ба таҳдид табдил ёфтани он ба вуҷуд меояд. Ин гуна баррасӣ норасогиҳои худро дорад. Бо чунин муносибат раванди пайдоиши таҳдидҳоро муайян намудан мумкин аст, аммо таҳдидҳои воқеиро наметавон баҳогузорӣ ва пешгирӣ кард.

Олими дигар А.Б. Логунов ба моҳияти хавфҳо диққати зарурӣ дода, онро эҳтимоли амалӣ нагардидани мақсадҳои гузошташуда медонад. Масалан, мақсадҳои миллӣ, стратегияҳои миллию давлатӣ, барномаҳои давлатӣ, қарорҳои ҳукуматӣ ва ғ. ба мақсадҳои гузошташуда мисол шуда метавонанд. Худи мақсад, амалӣ гардидан ва ё нагардидани он доимо дар мадди аввал гузошта мешаванд. Ӯ мундариҷаи ҳадафҳои стратегиро дар шакли зерин тасаввур намудааст: мақсадҳо (натиҷаҳои интизорӣ), роҳу усулҳои амалӣ намудани онҳо (стратегияҳо ва консепсияҳои соҳавӣ), воситаҳо ва манбаъҳо (неруҳои мусаллаҳ, бойигариҳои табиӣ, имкониятҳои иқтисодӣ, манбаъҳои инсонӣ, маданияти стратегӣ, иродаи сиёсӣ ва ғ.). Бо назардошти чунин мундариҷаи мураккаб А.Б. Логунов иброз медорад, ки хавф тавозуни ноба-

робари байни мақсадҳо, роҳу усулҳои амалигардонии онҳо, воситаҳо ва манбаъҳои дарихтиёрбуда мебошад[80]. Яъне, бо ҳам мувофиқат накардани унсурҳои номбаргардида, хавфи амалӣ нагардидани ҳадафҳои стратегиро ба миён меорад. Аз ин баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки на танҳо таҳдидҳо, балки хавфҳо низ метавонанд аз ҷониби субъекти мушаххас ҳадафмандона ба вуҷуд оварда шаванд. Яъне, корношоям гардонидани манбаъҳои сафарбаргардида ва монеа эҷод намудан дар самти амалишавии стратегияҳои давлатӣ фаъолиятҳое мебошанд, ки барои эҷоди хавфҳо нигаронида шудаанд.

Ғайр аз ин, барои муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои таҳдид инчунин баррасии паҳлуҳои гуногуни хатарҳо низ зарур мебошад. Аксари муҳаққиқон миқёси хатарро аз миқёси хавфҳо ва таҳдидҳо зиёдтар медонанд ва хавфу таҳдидро дараҷаҳои гуногуни зоҳиршавии хатар номидаанд. Дар самти омӯзиши таҳдиду хатарҳо ва хавфҳо муҳаққиқи рус И.Б. Кардашова саҳми арзанда гузоштаааст. Ӯ вобаста ба имкони расонидани зарар ва оқибатҳои ногувори падидаҳои манфӣ ба баррасии ин масъала машғул гардида, миқёси хатарро нисбат ба миқёси таҳдид васеътар донистааст. Ба андешаи ӯ, пеш аз ҳама, дараҷаҳои зарари имконпазир бояд аз ҳамдигар фарқ карда шаванд. Ӯ муътақид аст, ки вобаста ба ҳаҷми зарар хатарҳо дар се дараҷа зоҳир мегарданд: дар дараҷаи паст (дар ин сатҳ имконияти расонидани зарар ночиз аст), дар дараҷаи миёна (дар ин сатҳ зарари имконпазир боиси ташвиш аст) ва дар дараҷаи баланд (дар ин сатҳ зарари имконпазир хеле бузург буда, ба мавҷудияти объект таъсири манфӣ расонида, дар самти рушду инкишофи он монеаҳои ҷиддӣ эҷод менамояд)[81]. Аз ин баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки таҳдид дараҷаи ниҳоии зоҳиршавии хатар ба шумор рафта, зарару зиёни он низ хеле калон аст.

Ба ҳамин монанд муҳаққиқи дигари рус А.А. Першин дар атрофи мафҳуми «таҳдид» мулоҳизаронӣ намуда, моҳияти онро ба воситаи зоҳиршавии дараҷаи хатар шарҳ додааст. Ба андешаи ӯ, мафҳуми «дараҷаи хатар» имкон медиҳад, ки таҳдид ҳамчун дараҷаи баландтарини хатар муаррифӣ карда шавад. Бо назардошти чунин вазъият ӯ таҳдидро чунин падидае медонад, ки дар он на танҳо нияти расонидани зарар, балки қобилият, имконият ва омодагӣ барои таъсири манфӣ расонидан ба объекти мушаххас дида мешавад[82].

Дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ таҳдидҳо ҳамчун дараҷаи баландтарини зоҳиршавии хатар, дар навбати худ, боз дар якчанд дараҷаи дигар зоҳир мегарданд. Барои мисол, як қатор муҳаққиқон дар атрофи марҳилаҳои рушду инкишофи таҳдид низ суҳбат намудаанд. Масалан, дар таҳқиқоти А.В. Опалева марҳилаҳои мазкур ба таври зайл нишон дода шудаанд: ташаккулёбии таҳдид, амалишавии таҳдид, дар шакли зарар ба амал омадани оқибатҳои манфии таҳдид, васеъ гардидани миқёси зарарҳои расонидашуда[83].

Инчунин, як қатор муҳаққиқон пешниҳод менамоянд, ки падидаҳои манфӣ бояд ба воситаи миқёси зарар баррасӣ гарданд ва дар раванди муайян намудани моҳияти онҳо омилҳое ба инобат гирифта шаванд, ки онҳо ба арзишҳои миллӣ ва манфиатҳои миллии мамлакат таъсири манфӣ расонида истодаанд[84]. Омилҳое, ки дар шакли падидаҳои зарраррасон зоҳир мегарданд, метавонанд ба сифати хавф, иститроб ва таҳдид муаррифӣ гарданд, ки онҳо ҳамагӣ дараҷаҳои гуногуни зоҳиршавии хатар ба шумор мераванд. Дар омӯзиши падидаҳои мазкур тафовути байниҳамдигарии онҳо диққати моро ба худ ҷалб менамоянд.

Дар мавриди баррасии тафовутҳои байниҳамдигарии мафҳумҳои «таҳдид» ва «хатар» андешаҳои олими рус М.Ф.

Гатско хеле ҷолибанд. Ӯ чаҳор нишонаи фарқунандаи таҳдид ва хатарро ба таври зерин асоснок намудааст:

1) Дараҷаи омодагӣ барои расонидани ин ё он зарар таҳдидро аз хатар фарқ мекунонад. Таҳдид марҳилаи ниҳоии муташанниҷ гардидани мухолифатҳо мебошад, ки дар он барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ ва дигар мақсадҳо омодагии як субъекти сиёсат барои истифода намудани қувваҳои гуногун дар муносибат ба объекти мушаххас ба мушоҳида мерасад. Хатар бошад марҳилаи аввали пайдоиши мухолифатҳо дониста мешавад, ки дар он яке аз субъектҳои сиёсат иқтидори таъсир расониданро ҳарчанд дошта бошад ҳам, вале бо назардошти омилҳои гуногун ӯ ҳанӯз барои истифода намудани қувва ва ё таҳдиди истифода намудани онҳо омода нест.

2) Таҳдид ду унсури муҳимро бояд дар худ нигоҳ дорад: нияти зарар расонидан ба манфиатҳои амният ва имконияти амалӣ намудани нияти мазкур. Аммо хатар бошад бо мавҷудияти яке аз ин унсурҳо асоснок карда мешавад. Яъне, мавҷудияти нияти бад, аммо мавҷуд набудани имконияти амалӣ намудани он, ва баръакс мавҷудияти имконияти расонидани зарар, аммо надоштани нияти бад танҳо хатар асту бас. Мавҷудияти ҳардӯи он аллакай таҳдид дониста мешавад.

3) Таҳдид ҳама вақт аз ҷониби субъекти мушаххас (субъекти таҳдид, сарчашмаи таҳдид) зоҳир гардида, ба ҷониби субъекти мушаххас (объекти таҳдид) нигаронида шудааст. Аммо дар муқоиса бо таҳдид, хатар характери шартӣ дорад ва дар аксар маврид субъект ва объекти хатар номушаххас мебошанд.

4) Хатар доимо дар худ таҳдиди эҳтимолиро нигоҳ медорад. Аммо барои амалӣ гардидани ин гуна таҳдидҳо шароити мушаххас ба вуҷуд овардан зарур аст (ба вуҷуд овардани имкониятҳои зарурӣ ва ташаккул додани

мақсади расонидани зарар), ки дар чунин шароит таҳдиди эҳтимолӣ ба таҳдиди воқеӣ табдил меёбад[85].

Аз баррасиҳои М.Ф. Гатско хулосаҳои зарурӣ ба вуҷуд овардан мумкин аст. Аввал ин, ки мавҷуд будани имконияти расонидани зарар, аммо надоштани чунин мақсад ва баръакс мавҷудияти нияти расонидани зарар, аммо надоштани имконияти зарурӣ барои амалӣ намудани он, таҳдид не, балки хатар дониста мешавад. Аммо чунин хатарро ҳарчанд таҳдиди воқеӣ ҳам набошад, таҳдиди эҳтимолӣ гуфтан мумкин аст. Зеро барои субъектҳое, ки нияти расонидани зарарро доранд, роҳу воситаҳои гуногуни ба даст овардани имкониятҳои объективӣ мавҷуданд ва баръакс барои субъектҳое, ки имконияти расонидани зарарро доранд, рафтори барои ӯ нописанд метавонад дар рафтори вай ба вуҷуд омадани ниятҳои манфиро сабабгор гарданд. Аз ин рӯ, таҳдидҳои эҳтимолӣ хатарҳое мебошанд, ки дар шароити мушаххас ва дар зери таъсири омилҳои гуногун метавонанд ба таҳдидҳои воқеӣ табдил ёбанд.

Ҳамин тариқ, М.Ф. Гатско нишонаҳои фарқкунандаи мафҳумҳои «таҳдид» ва «хатар»-ро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки таҳдид омодагии (нияти бад+имконияти зарурии) як субъекти сиёсат барои расонидани зарар ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми субъекти дигари сиёсат мебошад, ки чунин таъсиррасонӣ барои ҳалли мухолифатҳои бавуҷудомада ва барои ба даст овардани афзалиятҳои якҷониба амалӣ карда мешавад. Ӯ муътақид аст, ки дар соҳаи амнияти миллӣ ҳатто хатарҳои ночиз дар шароити ба вуҷуд омадани вазъияти ногувор метавонанд ба таҳдидҳои воқеӣ табдил ёбанд[86].

Ҳамин тариқ, яке аз нишонаҳои фарқкунандаи хатар аз таҳдид самти таъсиррасонии онҳо мебошад. Хатар дар аксар маврид ба субъект ва ё объекти мушаххас нигаронида нашудааст. Дар шароити мавҷудияти хатар объекти

амнияти миллӣ ва субъекти таъмини амният номушаххас мебошанд. Аммо таҳдид зуҳуроте мебошад, ки сарчашмаи мушаххас дорад ва ба самти муайян нигаронида шудааст. Агар сарчашмаи таҳдид мавҷуд набошад, пас таҳдид низ вуҷуд дошта наметавонад. Таҳдид ҳамчун дараҷаи баландтарини хатар доимо мушаххас аст, аммо хатар бошад шартӣ ва номушаххас мебошад.

Яке аз нишонаҳои дигари таҳдидҳо, ки бо ин роҳ онро аз хатарҳо фарқ намудан мумкин аст, алоқамандии таҳдид бо манфиатҳои миллӣ мебошад. Таҳдидҳо доимо бо манфиатҳои миллӣ алоқаманданд. Агар манфиатҳои миллӣ мавҷуд набошанд, пас таҳдидҳо низ вуҷуд дошта наметавонанд. Дар муқобили ҳар як манфиат таҳдид ва ё таҳдидҳои мушаххас қарор мегиранд. Чунин андешаро муҳаққиқи рус А.Б Логунов низ ҷонибдорӣ намудааст. Ба андешаи ӯ, «берун аз системаи манфиатҳои миллӣ таҳдид вуҷуд надорад ва онҳоро хатар номидан мумкин аст»[87].

Яке аз нишондодҳои дигаре, ки барои мушаххасномоии мазмуну мундариҷаи хавфу хатар ва таҳдидҳо истифода мешавад, ташкил намудани шакли мубориза мебошад. Мубориза бо таҳдид ва аз байн бурдани сарчашмаҳои таҳдид характери тактикию стратегӣ дорад. Барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани ин навъи мубориза андешидани чораҳои зарурӣ лозим дониста мешавад. Пеш аз ҳама, ташаккул додани низоми чорабиниҳои назариявӣ ва амалӣ бояд анҷом дода шавад. Аз қабили, коркарди консепсия, доктрина, стратегия, барномаҳои амалӣ, нақша чорабиниҳо, ташкил намудани сохторҳои гуногун, ба вуҷуд овардани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани музди меҳнат ва ғ. Аммо хатарҳо, хавфҳо ва изтироб танҳо ба воситаи иҷрои қарорҳо, риояи талабот ва муқаррароти низомномаҳо, оинномаҳо ва дастурамалҳо аз байн бурда мешаванд.

Олими нидерландӣ М.Х. Де Веерд се унсури таҳдидро нишон додааст: нияти зарар расонидан, имконияти зарар расонидан ва оқибатҳои зарар[88]. Аз чунин баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои таҳдид мавҷудияти нияти зараррасонӣ ва имконияти амалӣ намудани зарар ҳанӯз нокифоя мебошад, агар оқибатҳои зарар дида нашаванд.

Аз гуфтаҳои боло мушоҳида мегардад, ки хавф, изтироб ва таҳдид дараҷаҳои гуногуни зоҳиршавии хатар муаррифӣ мегарданд. Дар чунин маврид гуфтан мумкин аст, ки дар аввал хавфҳо ба амал меоянд ва тадриҷан ба изтироб табдил меёбанд, ки дар ниҳояти кор ва дар раванди ташаккулёбии худ метавонанд дар шакли таҳдид зоҳир гарданд. Мубориза бо таҳдидҳо ва дар баъзе аз мавридҳо муқовимат намудан бо онҳо имкон медиҳад, ки таъсири манфӣ ва зарари имконпазири онҳо коҳиш дода шуда, онҳо ҳамчун хатар аз дараҷаи таҳдид ба дараҷаи изтироб ва хавф поён бурда шаванд. **Аммо бояд дар назар дошт, ки аз дараҷаи баландтар ба дараҷаи поёнтар овардани хатар ҳеҷ гоҳ таъсири манфии онро аз байн намебарад ва чунин амал маънои онро дорад, ки ҳалли ин ва ё он масъала барои оянда мавқуф гузошта шудааст.**

Муҳаққиқи дигар А.И. Поздняков дар асарҳои худ иброз медорад, ки «зарару зиён» ҳамчун категорияи муҳимтарини назарияи амнияти миллӣ бояд дониста шавад. Зеро ба воситаи он моҳияти таҳдиду хатарҳо, хавфҳо ва изтироб ба осонӣ равшан карда мешавад. Ба андешаи ӯ, категорияи «зарар» вазъияти номусоиде мебошад, ки дар он паст гардидани сатҳу сифат ва коҳиш ёфтани самаранокии арзишҳои миллӣ дида мешаванд. Масалан, корношоям гардидани манбаъҳо ва паст гардидани иқтидори соҳаҳои гуногуни мамлакат боиси он мегардад, ки давлату миллат аз равандҳои ҷаҳонӣ қафо монанд ва барои барқарор намудани мавқеи пештараи худ заҳматҳои зиёд кашида, талафотро

ҷуброн намоянд, ки чунин амал харҷҳои зиёди иловагиро металабад. А.И. Поздняков иброз медорад, ки зарар метавонад на танҳо ба арзишҳои моддӣ, балки ба арзишҳои маънавии ҷомеа низ таъсири манфӣ расонад. «Зарар ҳама гуна тағйироте мебошад, ки ба фаъолияти муназзами ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонида, пешбурди кору фаъолият ва тарзи зиндагии солимро қисман номумкин менамояд»[89].

Таҳлили амалияи сиёсию ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки дар шароитҳои зерин ба арзишҳои миллӣ ва дастовардҳои мамлакат зарару зиён расонида мешавад:

– дар ҳолати ба амал омадани таъсиру фишор аз ҷониби давлатҳои дигар (рақибон, душманон, бадхоҳон), шарикони стратегии онҳо, намояндаҳои онҳо дар дохили мамлакат;

– дар фаъолияти субъектҳои гуногуни дохили мамлакат, махсусан дар фаъолияти субъектҳои сиёсат (иҷро накардани уҳдадориҳо, риоя нагардидани дастурамалҳои вазифавӣ, бе омодагии касбӣ фаъолият намудан, суиистифода аз мансаб, амалҳои коррупсионӣ ё ришваситонӣ ва ғ.);

– равандҳои объективие, ки аз иродаи одамон вобаста нестанд (офатҳои табиӣ, ҳодисаҳои техногенӣ, номусоид гардидани муҳити минтақавӣ ва байналхалқӣ ва ғ.).

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки дар раванди таъмини амнияти миллӣ ҳифзи арзишҳои миллӣ ва дастовардҳои мамлакат масъалаи аввалиндараҷа мебошад. Таҳдиду хатар зуҳуроте мебошанд, ки дар пайи худ зарару зиёни дар бисёре аз мавридҳо ҷуброннопазирро ба вуҷуд меоваранд. Ин аст, ки ҳар як субъект, аз ҷумла давлатҳои миллӣ дар фаъолияти ҳамарӯзаи худ қонеъ намудани талаботи хешро дар мадди аввал гузошта, ҳифз намудани арзишҳо, афзун гардонидани ҳаҷму миқдори онҳо ва ниҳоятан ба даст овардани фоидаи бештарро пайгирӣ мекунанд.

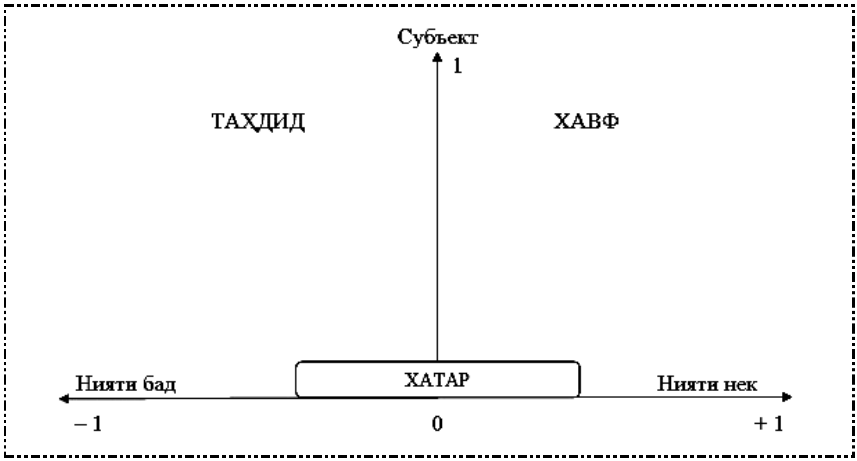
Муҳаққиқони масоили ҳарбӣ мафҳуми «таҳдид»-ро дар муносибат бо мафҳуми «хатар» шарҳ додаанд. Намояндагони ин соҳаи илм таҳдидро дараҷаи ниҳоии хатар ва хатарро таҳдиди эҳтимолӣ муаррифӣ менамоянд. Барои мисол, дар таҳқиқоти В.Л. Манилов чунин шакли баррасиро эҳсос намудан мумкин аст. Ба андешаи ӯ, «таҳдид хатари бевоситаест, ки ба манфиатҳои ҳаётан муҳим ва ба амнияти миллӣ зарар расонида, ба арзишҳои миллӣ, пеш аз ҳама, ба истиқлолияти сиёсӣ, давлатдории миллӣ ва тамомияти арзӣ таъсири манфӣ мерасонад»[90]. Дар китобҳои дарсию таълимии соҳаи ҳарбӣ низ ба таври мушаххас «таҳдид имконияти воқеии расонидани зарар ба манфиатҳои ҳаётан муҳим» муаррифӣ гардидааст[91].

Дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ бошад вобаста ба моҳияти таҳдид андешаҳои гуногун ба вуҷуд оварда шудааст. Чунончӣ, дар ин соҳаи амният таҳдид шарту шароите дониста мешавад, ки дар зери таъсири муносибатҳои мутақобилаи объектҳои гуногун ба вуҷуд омада, қодир аст, ки ба объекти мушаххаси амнияти иттилоотӣ таъсири манфӣ расонад. Таъсири манфӣ аз ҷониби муҳаққиқони ин соҳа аз рӯйи хусусиятҳои зарари расонидашуда муайян карда мешавад. Чунончӣ, дараҷаи тағйирёбии таркиби сифатии объекти амният ва то кадом дараҷа имконпазир будани ҷуброни оқибатҳои таҳдид меъёрҳое мебошанд, ки барои муайян намудани таъсири манфӣ истифода мешаванд[92].

Бояд гуфт, ки дар баъзе аз мавридҳо моҳияти таҳдид дар алоқамандӣ бо шарҳи моҳияти хатар тавзеҳ дода мешавад. Дар ин самти таҳқиқот сиёсатшиноси рус М.Ю. Зеленков корҳои зиёд анҷом додааст. Ба андешаи ӯ, «имконияти расонидани ин ё он зарар ба манфиатҳои амният мундариҷаи умумии таҳдид ва хатар ба шумор меравад. Аммо муайян намудани ҳаҷми зарар чӣ дар мавриди амалишавии таҳдид ва чӣ дар мавриди амалишавии хатар но-

мушаххас боқӣ мемонад ва ба таври амиқу дақиқ баҳогузорӣ намудани нишондодҳои миқдории оқибатҳои зарар низ қариб, ки номумкин аст. Дар чунин шароит агар хатар эҳтимоли ба амал омадани зарару зиён ва таҳдид бошад имконияти воқеии расонидани зарар муаррифӣ гарданд, ба мақсад мувофиқ аст. Чунин баррасӣ маънои онро дорад, ки дар ҳолати мавҷудияти хатар таҳдид метавонад вуҷуд надошта бошад ва танҳо дар шароити мушаххас ва дар зери таъсири омилҳои мухталиф хатар ба таҳдид табдил меёбад»[93].

Дар таҳқиқоти сиёсатшиносони аврупоӣ таносуби таҳдид бо хавфу хатарҳо бо диди нав шарҳу тавзеҳ дода шуда, сарҳади онҳо муайян карда шудааст. Онҳо ба масъалаи «интенсионализм»[94] таваҷҷуҳ намуда, нияти одамонро ҳамчун меъёри асосии муайянкунандаи сарҳади байниҳамдигарии таҳдид, хатар ва хавфҳо медонанд. Ба ақидаи онҳо, таҳдид доимо бо нияти расонидани зарар алоқаманд аст, аммо хавфу хатарҳо чунин хусусиятро доро нестанд[95] (ниг. ба расми №1).

Расми №1. Таҳдид, хавф, хатар: тафовутҳои байниҳамдигарӣ

Дар нуқтаи сифр ҳам субъект дида намешавад ва ҳам нияти бад ё нек низ вуҷуд надоранд. Офатҳои табиӣ, аз қабили обхезӣ, заминҷунбӣ, бемориҳои сироятӣ ва монанди инҳо хатар мебошанд. Пайдоиши хавфҳо аз рафтори субъекте вобаста аст, ки нияти бад надорад ва барои таъмини рушду инкишоф қарорҳои дахлдор қабул менамояд. Аммо дар аксар маврид қарорҳои қабулшуда оқибатҳои ногуворро ба вуҷуд меоваранд. Масалан, қарорҳои дорои хусусияти иқтисодӣ ва ё технологӣ асосан барои таъмини рушди ҷомеа қабул мегарданд, аммо онҳо метавонанд оқибатҳои нохуб дошта бошанд. Масалан, рушди саноат боиси тағйирёбии иқлим, рушди нақлиёт боиси камшавии захираҳои энергетикӣ, зиёд намудани аҳолии шаҳрнишин боиси ифлосшавии муҳити зист ва ғ. шуда метавонанд. Таҳдид бошад рафтори субъекте мебошад, ки дар муносибат бо субъектҳои дигар нияти бад дорад. Таҳдидҳо ба монанди хатарҳо ва хавфҳо барои субъекти мушаххас оқибатҳои ногувор доранд ва дар муқоиса аз хавфу хатарҳо дар шароити мавҷудияти таҳдид расонидани ин гуна зарару зиён ҳадафмандона амалӣ карда мешавад.

Дар чунин шакл баррасӣ гардидани масъалаи мазкур як норасоии ҷиддӣ дорад. Яъне, хавфҳо натиҷаи ниятҳои нек ва паёмади истифодаи дастовардҳои инсоният муаррифӣ мегарданд. Аммо, дар амалияи сиёсӣ хавфҳо ба монанди таҳдидҳо ҳадафмандона дар муқобили субъекти амният метавонанд ба вуҷуд оварда шаванд. Ба ибораи дигар, замоне ки хавфҳо бо мақсади расонидани зарар ва ё корношоям гардонидани манбаъҳои рақиб ҳадафмандона ташкил мешаванд, онро таҳдид гуфтан мумкин аст. Умумияти таҳдид ва хавфҳо низ дар ҳамин ифода меёбанд.

Чунин таҳлилу баррасӣ дар таҳқиқоти олимони рус низ ба назар мерасанд. Чунончӣ, олими рус Ю.А. Шеховсо-

ва дар бораи тафовутҳои байниҳамдигарии хавф, таҳдид ва хатар таҳқиқоти алоҳида анҷом дода, моҳияти онҳоро ба таври зерин муаррифӣ намудааст: хавф – ҳама гуна амалу рафторест, ки оқибатҳои он хусусияти тасодуфӣ дорад ва ё дар самти амалигардонии манфиатҳои ҳаётан муҳим монеа эҷод менамояд. Таҳдид – нияти расонидани зарар ба манфиатҳои ҳаётан муҳим мебошад, ки ё дар шакли кушода ва ё дар шакли пинҳонӣ амалӣ карда мешавад. Хатар – имконияти расидани зарар ба манфиатҳои ҳаётан муҳим мебошад[96].

Аз баррасиҳои дар боло овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои шинохти хавфу хатар ва таҳдидҳо аввал шинохти манфиатҳои миллӣ зарур мебошад. Зеро онҳо дар ин ё он сатҳ бо манфиати мушаххас алоқаманд буда, дар самти амалишавии он монеа эҷод менамоянд ва ё ба онҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, барои мутахассисоне, ки ба омӯзишу баррасии таҳдидҳо машғул мегарданд, сараввал омӯзишу баррасии манфиатҳои миллӣ низ хеле зарур аст.

Шинохти тафовутҳои байниҳамдигарии хавф, хатар ва таҳдид дар аксар маврид аз корбурди мафҳумҳои «амният» ва «бехатарӣ» низ вобастагии зиёд дорад. Дар ҳар як соҳаи илм, аз ҷумла дар илмҳои сиёсӣ масъалаи мавқеи истифодабарии мафҳуму истилоҳҳо кори хеле мушкил аст. Дар робита бо ин, яке аз масъалаҳои ҳалталабе, ки дар ин самт ба мушоҳида мерасад, муайян намудани тафовути мафҳумҳои «бехатарӣ» ва «амният» аст. Дар аксар маврид мафҳумҳои мазкурро дар як маъно истифода мебаранд. Аммо дар як қатор давлатҳои олам, махсусан дар кишварҳои ғарбӣ баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ сарҳади байни онҳо муайян карда шудааст. Масалан, дар Амрико ва Аврупо бехатарӣ бо мафҳуми «safety» ва амният бошад бо мафҳуми «security» ифода карда мешавад[97]. Бехатарӣ

ҳолати мавҷуд набудани хатар, дур будан аз хавфу хатар, амният бошад ҳолати ҳимоятшавандагӣ дониста мешавад. Яъне, бехатарӣ пурра аз байн бурдани хатарро дар назар дорад. Аммо барои амният аз байн бурдани таҳдиду хатар афзалияти асосӣ ба шумор намеравад, балки таъмин намудани ҳолати ҳимоятшавандагии объекти амният афзалиятнок дониста мешавад. Зеро дар соҳаи амниятшиносӣ исбот гардидааст, ки пурра аз байн бурдани таҳдидҳо ғайриимкон аст ва аз ин рӯ, ба воситаи таъмин намудани ҳолати ҳимоятшавандагӣ таъсири онҳоро ё коҳиш додан ва ё аз байн бурдан мумкин аст. Ба ибораи дигар, субъекти амният метавонад ҳолати ҳимоятшавандагии худро дар ин ё он соҳаи фаъолият пурра таъмин намояд, аммо ҳеҷ гоҳ бехатарии комилро соҳиб шуда наметавонад. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии масъалаҳои амният ва таъмин намудани амнияти миллӣ чунин қонуният бояд ба инобат гирифта шавад. Барои хубтару беҳтар шарҳ додани ин масъала ду мисолро аз ҳаёти ҷамъиятӣ пешниҳод менамоем:

Мисоли якум*: баъзе аз сарватмандон ва арбобони сиёсию давлатӣ барои таъмин кардани амнияти худ шумораи муайяни муҳофизонро ҷалб менамоянд. Муҳофизон дар навбати худ метавонанд танҳо амнияти онҳоро таъмин созанд, аммо бехатариро таъмин карда наметавонанд. Зеро дар муносибат бо онҳо хатар доимо мавҷуд аст. Суиқасд ба ҷони онҳо метавонад ҳамчун хатар дониста шавад ва ин гуна хатар ба онҳо доимо таҳдид менамояд. Сарчашмаи ин хатар рақибон ва ё душманон шуда метавонанд. Муҳофизон бошанд ҳамчун сипар танҳо ҳолати ҳимояшавандагии онҳоро аз таҳдиди мазкур таъмин менамоянд, аммо онро пурра аз байн бурда наметавонанд. Зеро маълум нест, ки чунин хатарро кӣ роҳандозӣ менамояд. Аз ин рӯ, хавф ҳамчун вазъи номаълум*

ва эҳтимоли сар задани воқеаи нохуш баҳогузорӣ мегардад. Яъне, он нафароне, ки муҳофиз доранд, доимо дар муҳити пур аз хавфу хатар ва таҳдид кору фаъолият менамоянд. Амнияти онҳо бо роҳи ташаккул додани ҳолати ҳимояшавандагӣ таъмин карда мешавад.

Мисоли дуюм: *терроризм пеш аз ҳама, хатар аст ва сарчашмаи пайдоиши он фаъолияти тундгароӣ ва ифротгароии ташкилотҳои террористӣ ва баъзан фаъолияти тахрибкоронаи хадамоти ҷосусии кишварҳои алоҳида мебошад. Ҳамчун хатар муаррифӣ гардидани терроризм ба он хотир аст, ки дар ҳолати рух додани амали террористӣ қурбониҳои зиёд, аз ҷумла ҳалокати аҳолии осоишта ва бегуноҳ, хисороти молию иқтисодӣ, паст гардидани легитимияти ҳокимияти давлатӣ, коҳиш ёфтани симои мароқангези давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳамчун давлати ноамн шинохта шудани кишвар, ба вуҷуд омадани фазои тарсу ҳарос дар ҷомеа ва ғайраҳо ба вуҷуд меоянд. Бо назардошти оқибатҳои ногувор ва зарару зиёни терроризм гуфтан мумкин аст, ки он ба манфиатҳои миллии давлат, аз қабили ба суботи сиёсӣ, оромии ҷомеа, ба аҳолии осоишта ва ғ. таҳдид менамояд. Аз рӯи чунин хусусият терроримзро ҳамчун таҳдид ба амнияти миллӣ номидан мумкин аст. Ба вуҷуд овардани ҳолати ҳимояшавандагии манфиатҳое, ки ба сифати объекти терроризм интихоб шудаанд, хавфи сар задани онро коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, хавф низ метавонад дар муносибат бо терроризм вуҷуд дошта бошад. Масалан, хавфи сар задани амали террористӣ, хавфи ба сафи террористон пайвастани шаҳрвандони мамлакат, хавфи ба дохили мамлакат ворид шудани террористон, хавфи дастболо гардидани террористон дар ҷангҳои иттилоотию психологӣ ва ғайраҳо метавонанд рух диҳанд. Дар мавриди терроризм хавф бо ҳолати номуайянӣ ва иштибоҳҳои раванди ташкили таъмини амният робита дорад.*

Ҳамин тариқ, дар раванди муайянсозии таносуби хавфу хатар ва таҳдидҳо меъёрҳои гуногун ба инобат гирифта мешаванд:

Якум: мақсад ва ҳадафи субъектҳо. Чунин тарзи масъалагузорӣ дар доираи консепсияи интенсионализм[98] баррасӣ мегардад. Бояд гуфт, ки мақсадҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) мақсадҳои мусбат (масалан, таъмини рушду инкишоф, беҳтар намудани зиндагӣ, ба даст овардани муваффақият, анҷом додани кашфиёт ва ихтироот, рушди инфрасохтор ва ғ.); б) мақсадҳои манфӣ (масалан, ба касе зарар расонидан, касеро аз чизе маҳрум кардан, махдуд ва ё дастнорас гардонидани имкониятҳои рақиб ва монанди инҳо). Дар ин маврид шарту шароит ва ё ҳодисаю воқеаеро, ки ҳадафмандона бо мақсади расонидани зарар ба амал бароварда шудааст, таҳдид номидан мумкин аст. Аммо зарару зиёнеро, ки натиҷаи ҳадафҳои мусбат мебошанд, хавф гуфтан мумкин аст. Ҳодиса ва ё воқеаеро, ки ин гуна хусусият надоранд, яъне аз рафтор ва ҳадафҳои мусбат ва ё манфии субъект вобаста нестанд, хатар бояд номид. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, баъзан вақт мушоҳида намудан мумкин аст, ки хавфу хатарҳо низ ҳадафмандона ташкил карда мешаванд.

Дуюм: бо назардошти манфиатҳо. Масалан, ҳар он падида ва ё омиле, ки дар самти амалишавии манфиатҳо монеа мешаванд, таҳдид бояд номида шаванд. Маҳз чунин ҳолат имкон медиҳад, ки на танҳо ибораи «ҳимояи манфиатҳои миллӣ», балки ҳимояи манфиатҳо ҳамчун шакли махсуси фаъолият барои таъмини амнияти миллӣ ташаккул ёбад. Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки манфиатҳои миллӣ бояд аз таҳдидҳо ҳимоя гарданд. Аз ин рӯ, вақте мегуянд, ки ҳимояи манфиатҳои миллӣ аз таҳдиду хатарҳо ва хавфу хатарҳо, мантиқан ва ба таври консептуалӣ қисман нодуруст ифода меёбад. Би-

нобар ин, таҳдидҳоро бояд безарар гардонид, ё ин ки таъсири манфии онҳоро коҳиш бояд дод, то ки дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа нашаванд. Аммо хавфҳо чунин хусусият надоранд. Дар муқобили хавфҳо мубориза намебаранд. Ҳарчанд хавф низ метавонад зарару зиёни мушаххас дар пай дошта бошад, онро танҳо идора мекунанд. Аз ин рӯ, дар муносибат бо коҳиш додани оқибат ва зарари хавфҳо ибораи «идоракунии хавфҳо»-ро истифода менамоянд. Барои мисол, гармшавии иқлим ҳадафмандона ташкил карда нашудааст, он натиҷаи пешрафти саноатӣ, рушди техникию технологӣ мебошад, ки инсоният онро барои беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва кору фаъолият ба вуҷуд овардааст. Аммо рушди техника ва технологияи саноатӣ боиси тағйирёбии иқлим гардидааст. Баъзе омилҳои дигар низ мавҷуданд, ки онҳо низ натиҷаи рафтори одамон аст ва онро барқасдона ва бо нияти зарар расонидан накардаанд. Чи гунае ки мушоҳида намудан мумкин аст, инсоният тӯли ду даҳсолаи охир дар муқобили тағйирёбии иқлим мубориза намебарад, балки оқибатҳои ногувори онро дарк намуда, муносибати худро нисбат ба табиат тағйир медиҳад.

Ҳамин тариқ, умумияти хавф, хатар ва таҳдид, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки ҳамаи онҳо барои давлату ҷомеа ва шахсони алоҳида оқибатҳои ногувор доранд ва зарароварру зиёновар мебошанд. Аммо онҳо аз рӯйи сабабҳои пайдоиши худ аз ҳамдигар тафовут доранд: бо назардошти таълимоти «интенсионализм» гуфтан мумкин аст, ки таҳдид натиҷаи ниятҳои манфӣ, хавф натиҷаи ниятҳои мусбат ва хатар натиҷаи тағйиротҳои объективӣ мебошад. Ба ибораи дигар, таҳдид ва хавф аз рафтори субъект вобаста буда, хусусияти субъективӣ дорад. Аммо хатар бошад аз рафтори субъект вобаста набуда, хусусияти объективӣ дорад. Ҳарчанд дар ин маврид баъзе ҳолатҳои истисноӣ дида

шаванд ҳам, дар аксар маврид чунин тарзи зоҳиршавии падидаҳои мазкурро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҳамзамон, мафҳумҳои «манфиатҳои миллӣ» ва «осебпазирӣ» дар раванди шарҳу тавзеҳи таҳдиду хатарҳо ва хавфҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Бояд гуфт, ки манфиатҳои миллиро дар низоми донишҳои соҳаи амният баъзан ба воситаи мафҳуми «объекти амният» низ ифода менамоянд. Зеро объекти амният ҳар он чизе мебошад, ки бояд ҳимоя карда шавад. Манфиатҳои миллӣ низ доимо ба ҳимоя ниёз доранд ва аз ин рӯ, онро ҳамчун объекти амният муаррифӣ кардан мумкин аст. Таҳдидҳо омилҳое мебошанд, ки дар зери таъсири осебпазирии мавҷуда дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод менамоянд ва ё амалишавии онҳоро ғайриимкон мегардонанд. Агар чунин осебпазирӣ вуҷуд надошта бошад ҳам, субъекти таҳдид кӯшиш менамояд, ки онро ба вуҷуд оварад. Дар маҷмуъ, таҳдидҳо омилҳое мебошанд, ки худро (давлатро, ҷомеаро) аз онҳо бояд ҳимоя намоем ва бо ҳар роҳу восита ҳолати ҳимоятшавандагии хешро таъмин созем. Осебпазирӣ бошад соҳаҳои фаъолиятест, ки ҳолати ҳимоятшавандагиашон дар сатҳи паст қарор доранд ва ё барои ҳимояи онҳо субъекти амният иқтидор ва имконияти зарурӣ надорад. Аз чунин вазъият истифода намуда, субъекти таҳдид ба манфиатҳои миллӣ зарару зиён мерасонад. Хавф имконияти воқеӣ ва ё эҳтимоли зарар дидан ва аз даст додани арзишҳо мебошад, ки дар натиҷаи аз ҷониби субъекти таҳдид истифода гардидани осебпазирӣ ба амал меояд. Ҳарчанд хавфро дар ҳаёти ҳаррӯза ва ё соҳаҳои гуногуни фаъолият истифода намоянд ҳам, дар низоми амнияти миллӣ баъзан дидан мумкин аст, ки хавфҳо низ бо манфиатҳои миллӣ алоқамандӣ пайдо менамоянд. Ба ибораи дигар, хавф яке аз вазифаҳои таҳдид мебошад, ки дар натиҷаи истифода гардидани осебпазирӣ

ба вуҷуд меояд. Ҳатто дар вақти мавҷуд набудани осебпазирӣ низ таҳдидҳо қодиранд, ки хавфи ба амал омадани осебпазириро ташаккул диҳанд. Ҳамин тариқ, дар шароити мавҷудияти таҳдидҳо, агар осебпазирӣ дида нашавад, хавфҳо хеле каманд ва ночизанд. Ба ҳамин монанд, агар осебпазирӣ вуҷуд дошта бошаду, таҳдидҳо мавҷуд набошанд, хавфҳо дар сатҳи паст қарор доранд. Ба таври дуруст баҳогузорӣ намудани таҳдидҳо ва муайян намудани осебпазирии манфиатҳои миллӣ имкон медиҳад, ки хавфҳо дар сатҳи зарурӣ фаҳмида шаванд.

Чуноне, ки мушоҳида мегардад, дар мавриди муайян намудани таносуби таҳдид бо хавфу хатар андешаҳои гуногун ва баъзан мухолифи якдигар иброз гардидаанд. Дар чунин шароит нишон додани асли масъала каме мушкил мегардад. Аммо ҳалли ин масъала замоне имконпазир мегардад, ки агар дар раванди истифодаи мафҳумҳо мавқеъ ва мавридҳои истифодабарии онҳо ба инобат гирифта шуда бошад.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, гуфтан мумкин аст, ки таҳдид доимо бо манфиатҳои миллӣ алоқаманд аст, аз ин рӯ категорияи муҳимтарини амният мебошад. Хатар ва хавф низ метавонанд чунин вазифаҳоро иҷро намоянд. Аммо дар муносибат бо таҳдидҳо онҳо мавқеи дуюмдараҷаро ишғол намудаанд. Зеро хатар сарчашмаи пайдоиши таҳдид ва хавф бошад эҳтимоли ба амал омадани таъсири манфии таҳдид мебошад.

1.3. Навъҳои таҳдид ва шаклҳои гуногуни зоҳиршавии онҳо

Дар раванди шинохти таҳдидҳо ба инобат гирифтани навъҳои гуногуни зоҳиршавии онҳо хеле муҳим мебошад. Муайян намудани навъҳои таҳдид, пеш аз ҳама, яке аз самт-

ҳои муҳимтарини банақшагирии стратегӣ ба шумор меравад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар самти безаргардонии таҳдидҳо, асосан, се навъи стратегияҳои давлатӣ қабул мегарданд: стратегияҳои дарозмуддат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуддат. Баъзан дар амалияи сиёсӣ қабул гардидани стратегияҳои бемуҳлат низ ба мушоҳида мерасанд. Муҳлати стратегия аз иқтидор ва навъи таҳдид вобаста мебошад. Масалан, барои таҳдидҳое, ки иқтидорашон зиёд аст, стратегияҳои дарозмуддат ва ё бемуҳлат, барои таҳдидҳои камиқтидор стратегияҳои миёнамуҳлат ва ё кӯтоҳмуддат қабул менамоянд. Муҳимияти омӯзиши типологияи таҳдидҳо низ, пеш аз ҳама, бо чунин ҳолат асоснок карда мешавад. Аммо як қатор масъалаҳои дигаре низ мавҷуданд, ки муҳиммияти баррасии навъбандии таҳдидҳоро боз бештар менамоянд. Пеш аз ҳама, сатҳи омӯзиши ин масъала аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ, инчунин вобаста ба ин масъала мавҷудияти андешаҳои гуногун, пароканда ва дар аксар маврид мухолифи якдигар бо тартиби муайян баррасӣ намудани ин масъаларо афзун мегардонад. Аз ҳама муҳим ин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар самти эъмори давлатдории миллӣ қадамҳои нахустини худро гузошта истода, бо мақсади рушди ояндаи мамлакат дар самти амалинамоии мақсадҳои миллӣ ва манфиатҳои миллӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода истодааст. Аммо дар ин раванд таҳдидҳое ба назар мерасанд, ки дар самти амалишавии мақсадҳои миллӣ ва манфиатҳои миллии мамлакат монеаи ҷиддӣ эҷод менамоянд ва аз ин рӯ ҳимояи онҳо аз таҳдидҳои дохилию берунӣ дар мадди аввал қарор мегирад. Бинобар ин, дар самти мубориза бо таҳдидҳо ва дар раванди ҳимояи манфиатҳои миллии кишвар мавриди омӯзиш қарор додани навъҳои гуногуни таҳдидҳо ва муайян намудани хусусиятҳои бевоситаи онҳо иқдоми саривақтӣ мебошад.

Ҳарчанд олимону муҳаққиқони гуногун ба мазмуну мундариҷаи таҳдидҳо таваҷҷуҳ намуда бошанд ҳам, масъалаи навъбандии таҳдидҳо то ҳанӯз объекти таҳқиқоти алоҳида қарор дода нашудааст. Ба истиснои як қатор китобҳои дарсие, ки дар онҳо муаллифон ба таври мухтасар ва он ҳам бошад дар шакли ишора навъҳои таҳдидро нишон додаанд[99]. Олимони ватанӣ бошанд ба навъҳои таҳдид таваҷҷуҳи зиёд зоҳир накардаанд. Аммо дар маҷмуъ, вобаста ба гуногунрангии таҳдидҳо андешаҳои мухталиф баён гардидааст. Мураккабӣ ва гуногунрангии таҳдидҳо дар аксар маврид ба воситаи ташаккул додани типологияи онҳо нишон дода мешавад. Типологияи таҳдидҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои муҳими таҳдидҳо муайян карда шаванд. Дар ин қисми таҳқиқот нишон додани типологияи таҳдидҳо, муайян намудани хусусиятҳои муҳимми онҳо ва дар заминаи таҳлили типологияи мавҷуда инчунин пешниҳод намудани меъёрҳои навбатии навъбандии таҳдидҳо анҷом дода шудааст.

Дар амалияи сиёсӣ бо назардошти амалишавии ҳадафҳои миллӣ ва стратегияҳои давлатӣ *таҳдидҳои эҳтимолӣ ва таҳдидҳои воқеиро* аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Таҳдидҳои эҳтимолӣ дорои нишонаҳои зерин мебошанд: дар муддати кӯтоҳ аз байн бурдани онҳо ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, барои безараргардонии таҳдидҳои мазкур ва ё коҳиш додани зарари онҳо стратегияҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат қабул мегарданд. Таҳдидҳои эҳтимолӣ дар раванди амалишавии стратегияи мушаххас ва дар тӯли муҳлати амалишавии он барои манфиатҳои миллии мамлакат хатарҳои гуногун эҷод менамоянд. Ин навъи таҳдидҳо тамоюлоте мебошанд, ки рушди ин ва ё он вазъиятро инъикос менамоянд (масалан, муташанниҷ гардидани вазъияти иқтисодию иҷтимоӣ, ба амал омадани буҳронҳои гуногун, мураккаб гардидани идораи ин ва ё он

соҳаи фаъолият ва ғ.). Таҳдидҳои эҳтимолиро баъзан вақт таҳдидҳои имконпазир низ муаррифӣ намудан мумкин аст.

Таҳдидҳои воқеӣ раванд ва ё омилҳое мебошанд, ки воқеаву ҳодисаҳои мушаххасро инъикос менамоянд ва дар кутоҳтарин муддат аз байн бурдани онҳо имконпазир аст ва бояд аз байн бурда шаванд (масалан, ҳуҷуми як давлат ба давлати дигар, дар шароити низоӣ асир гирифтани аскарону афсарон, ба амал омадани ҳодисаҳои табиӣ, муташанниҷ гардидани муносибатҳои давлатҳои иттифоқчӣ ва ғ). Таҳдидҳои воқеӣ низ дар раванди ҳимояи манфиатҳои миллӣ хатарҳои мушаххас эҷод менамоянд. Дар чунин шакл ба навъҳо ҷудо намудани таҳдидҳо имкон медиҳад, ки таҳдидҳои эҳтимолӣ дар марҳилаҳои аввали пайдоиши худ муайян карда шаванд ва таъсири манфии онҳо саривақт коҳиш дода шаванд. Дар таҳқиқоти М.Ю. Зеленков гузаронидани мониторинги таҳдидҳои воқеӣ ва ояндабинии таҳдидҳои эҳтимолӣ зарур шуморида мешаванд[100].

Баъзан моҳияти таҳдидҳо бо назардошти марҳилаҳои таъмини амнияти миллӣ ва дар шароити ба амал омадани низоъҳои сиёсию иҷтимоӣ ва махсусан, бо назардошти ба амал омадани ҷанг баррасӣ мегардад. Дар чунин шароит таҳдидҳои бевосита ва бавоситаро мушоҳида намудан мумкин аст. Айни замон таҳлилгарони сиёсати ҷаҳонӣ кӯшиш намуда истодаанд, ки мазмуну мундариҷаи таҳдидҳоро дар шароити осоишта таҳқиқ намоянд. Онҳо ин гуна таҳдидҳоро дар шакли ба намоиш гузоштани иқтидори ҳарбию сиёсии давлат, дар вазъияти буҳронӣ қарор доштани муносибатҳои байнидавлатӣ ва муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсӣ муаррифӣ намудаанд, ки дар ин гуна шароитҳо имкони сар задани низоъ дар миёни ҷонибҳо ва рақибон вуҷуд дорад. Бо назардошти чунин вазъият гуфтан мумкин аст, ки таҳдидҳо имконияти аз ҷониби як давлат (иттиҳоди давлатҳо, ташкилотҳои

ҳарбию сиёсии дорои характери террористӣ, сепаратистӣ ва экстремистӣ) ба муқобили давлати дигар бевосита ва ё бавосита истифода гардидани неруҳои мухталиф мебошанд. Истифодаи неруҳои мазкур бо мақсади амалӣ намудани манфиатҳо ва ба даст овардани афзалиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғ. ба роҳ монда мешавад.

Ба намоиш гузоштани омодагӣ барои истифодаи неруҳо таҳдидҳое мебошанд, ки дар ҳар як низоъ ба мушоҳида мерасанд ва ба манфиатҳои давлатӣ дахолат менамоянд. Дар чунин шакл зоҳир гардидани таҳдид маънои огоҳ намудани рақибро дорад. Маҳз дар чунин шароит аз ҷониби рақибон кӯшиши мустаҳкам намудани алоқаҳои хориҷӣ ба амал омада, тарсонидани рақиб ва бо ин роҳ амалӣ намудани мақсадҳои субъекти таҳдид дар мадди аввал гузошта мешавад. Дуюм ин, ки таҳдиди истифодаи неруҳо, чи гунае ки аз давраи «ҷанги сард» маълум аст, омили таъсиргузоре мебошад, ки иқтидори иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавии давлатро коҳиш медиҳад ва як навъ имтиҳонест, ки барои санҷиши қобилиятҳои истодагарӣ карда тавонистан ва ё натавонистани рақиб ба кор бурда мешавад. Чи гунае ки аз таҷрибаҳои таърихӣ маълум аст, ба намоиш гузоштани таҳдиди истифодаи неруҳо ва омодагии зарурӣ барои истифодаи онҳо метавонад ҳатто солҳои тӯлонӣ идома ёбад ва дурнамои истифодаи онҳо дар шакли таҳдиди эҳтимолӣ зоҳир мегардад. Дар чунин шароит таҳдидҳои бавосита усулҳое мебошанд, ки бо ёрии он истифодаи бевоситаи неруҳо пешгирӣ карда шуда, ҳамзамон натиҷаҳои интизорӣ ба даст оварда мешаванд. Дар маҷмуъ, ҳар амалу рафторе, ки ба таври рамзӣ ва дар шакли ишора барои тағйир додани вазъият ва ё рафтори рақибон анҷом дода мешавад, таҳдидҳои бавосита мебошанд. Дар ҳолатҳои дигар таҳдидҳои бевоситаро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ғайр аз ин, аз рӯйи сарчашмаи пайдоиш таҳдидҳои дохилӣ ва беруниро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Таҳдидҳои дохилӣ бо як қатор омилҳо ва шарту шароитҳо асоснок карда мешаванд. Чунончӣ, вазъияти иқтисодии мамлакат, вазъияти ногувори илм ва маъориф, буҳрони маънавию фарҳангии ҷомеа, ҳифзи иҷтимоӣ ва мушкилиҳои ин соҳа; вазъияти экологӣ, рӯҳияи сепаратистӣ, миллатчигӣ, маҳалгароӣ, амалҳои коррупсионӣ, экстремизми динию сиёсӣ, дараҷаи ҷиноятӣ ҷиноятқорӣ, хавфи терроризм, амалҳои террористӣ ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Таҳдидҳои берунӣ бошанд бо чунин омилҳо ва шарту шароитҳо алоқаманданд: ниятҳои гегемонии баъзе аз давлатҳо, даъвоҳои ҳудудӣ ва дигар навъи иддаои баъзе аз давлатҳо, дараҷаи қобилиятнокии механизми таъмини амнияти байналхалқӣ, мавҷудияти блокҳои ҳарбию сиёсӣ, ки барои аз сари нав тақсим намудани ҷаҳон кӯшиш менамоянд; афзоиши терроризми байналхалқӣ, таъсири давлатҳои хориҷӣ ба истиқлолият ва сохтори конститутсионии давлат, афзун гардидани вобастагии кишвар аз кишварҳои дигар ва ғ. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки «агар хатар аз ҷониби давлатҳои дигар ва шаҳрвандони он давлатҳо ба вуҷуд оварда шавад, пас ин гуна таҳдидҳоро берунӣ гуфтан мумкин аст. Баръакс таҳдидҳои дохилӣ дар зери таъсири фаъолияти худи давлат ва ё рафтори ношоистаи шаҳрвандони мамлакат ба вуҷуд меоянд»[101].

Ғайр аз ин, таҳдидҳои мақсаднок ва тасодуфиро низ нишон додаанд, ки чунин навъбандӣ барои муайян намудани хусусиятҳои таҳдид аҳамияти муҳим дорад. Масалан, мутахассисони соҳаи амнияти иттилоотӣ иброз медоранд, ки таҳдидҳои тасодуфӣ таҳдидҳое мебошанд, ки «дар натиҷаи беэҳтиётӣ, бесаводӣ, бемасъулиятӣ, камтаваҷҷуҳӣ ва бепарвоии кормандон ба амал меоянд»[102]. Таҳдидҳои мақсаднок бошанд, бо амалигардонии

ниятҳои бад ва бо мақсади расонидани зарар алоқамандӣ доранд. Дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ҳуҷумҳои иттилоотии дохилию берунаро аз ҳам фарқ менамоянд ва онҳоро таҳдидҳои мақсаднок мешуморанд. Ҳуҷумҳои иттилоотии беруна одатан аз ҷониби гумоштаҳо ва дастнишондаҳои ташкилотҳои рақиб анҷом дода мешаванд. Ҳуҷумҳои дохилӣ бошанд, аз ҷониби кормандони худи ташкилот, ки бо сабабҳои гуногун (кам будани маош, муносибати дағал дар корхона, истисмори меҳнатӣ ва ғ) аз кору фаъолияти худ норозианд, анҷом дода мешаванд[103]. Зоҳиршавии таҳдидҳои мақсаднок ва тасодуфиро дар соҳаҳои дигари амният низ мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳдидҳо инчунин бо назардошти соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва вобаста ба намудҳои амният низ ба навъҳои гуногун ҷудо карда мешаванд. Дар чунин шароит «табиати таҳдидҳо дар робита бо манфитҳои миллӣ муайян мегарданд»[104]. Аз ин рӯ, таҳдидҳои дорои характери иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ, ҳарбию сиёсӣ, экологӣ, демографӣ ва монанди инҳоро нишон додан мумкин аст. Чунин навъбандии таҳдидҳо бо он асоснок карда мешавад, ки рушду инкишофи ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ дар заминаи амалигардонии манфиатҳои мушаххаси соҳаи мазкур таъмин мегардад. Аз ин рӯ, аксари таҳдидҳо низ метавонанд характери соҳавӣ дошта бошанд ва дар соҳаи мушаххас зоҳир гардида, дар самти амалишавии манфиатҳои он соҳа монеа эҷод намоянд ва рушду инкишофи соҳаи мазкурро халалдор созанд. Дар заминаи типологияи мазкур, ки бо назардошти соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва намудҳои амният зоҳир мегардад, инчунин типологияи дигарро низ нишон додан мумкин аст. Вобаста ба мансубияти таҳдид ба ин ё он соҳа онҳоро метавон таҳдидҳои соҳавӣ ва универсалӣ номид. Зеро як қатор таҳдидҳо хоси танҳо як соҳа буда, баъзе аз таҳдидҳо хоси соҳаҳои гуно-

гун мебошанд. Масалан, экстремизми динию сиёсӣ ва сепаратизм таҳдидҳои дорои характери сиёсӣ мебошанд ва ба амнияти сиёсии мамлакат таҳдид менамоянд. Аммо коррупсия ҳамчун таҳдид дар ҳамаи соҳаҳо дида мешавад ва ба рушду инкишофи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, экстремизми динию сиёсӣ ва сепаратизм таҳдиди соҳавӣ ва коррупсияро таҳдиди универсалӣ номидан мумкин аст.

Бояд дар назар дошт, ки амнияти миллӣ инчунин дарбаргирандаи амнияти соҳаҳои гуногуни мамлакат аст. Бинобар ин вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ амнияти иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, ҳарбӣ ва ғайраро нишон медиҳанд, ки ҳар кадоми он ҷузъи таркибии амнияти миллӣ ба шумор меравад. Бояд ёдовар шуд, ки таъмини амнияти як соҳа аз сатҳу сифати таъмини амнияти соҳаҳои дигар вобаста мебошад. Бинобар ин, дар чунин шароит вобастагии байни соҳаҳои амният ҳамчун қонуният арзи ҳастӣ менамояд. Гуфтан ҷоиз аст, ки ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ аз рӯи як қатор хусусиятҳои муҳими худ бо амнияти миллӣ алоқамандӣ пайдо менамояд, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст:

– ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, ба сифати объекти амният баромад мекунад. Зеро дар ҳар як соҳа манфиатҳои муҳими мамлакат дида мешаванд, ки онҳо доимо ниёз ба пуштибонӣ доранд ва рушди ин ё он соҳа низ аз ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои мазкур вобаста мебошад;

– ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамчун манбаъ ва воситаи таъмини амнияти миллӣ ба шумор меравад;

– ҳар як соҳа барои таъмини амнияти соҳаҳои дигар шарту шароит фароҳам меоварад;

– ҳамзамон ҳар як соҳа метавонад ба сифати сарчашмаи таҳдид баромад намояд[105]. Дар шароите, ки як

соҳаи мушаххас ҳамчун сарчашмаи таҳдид баромад менамояд, он дигар наметавонад манбаи таъмини амният ва шарту шароити таъмини амнияти соҳаҳои дигар бошад. Зеро соҳаи мазкур ба амнияти соҳаҳои дигар таҳдид намуда, манфиатҳои ҳаётан муҳими соҳаҳои мазкурро ғайриимкон мегардонад. Барои мисол, соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятноки мамлакат барои соҳаҳои дигар мутахассисони ба талаботи давру замон ҷавобгӯро бояд омода созад. Замоне ки хатмкардаҳои донишкадаю донишгоҳҳо бо сифати пасти дониш ва ҷаҳонбинии хеле маҳдуд вориди истеҳсолот мегарданд, маҳз онҳо дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ монеа эҷод менамоянд. Зеро рушду инкишофи ҷомеа ва дар кадом сатҳ ҳимоя гардидани манфиатҳои миллии мамлакат аз шаҳрвандон ва махсусан аз мутахассисони соҳаҳои гуногун вобаста мебошад. Дар чунин шароит вобастагии соҳаҳои дигар аз соҳаи маориф ба мушоҳида мерасад. Ҳамзамон, соҳаи иқтисодиёт ва мушкилоти иқтисодии мамлакат чӣ барои соҳаи маориф ва чӣ соҳаҳои дигар имкон намедиҳад, ки вазифаҳои худро дар сатҳи зарурӣ иҷро намоянд. Таназзули иқтисодӣ, буҳрони молиявӣ, беқурбшавии асъори миллӣ, камшавии содирот ва афзудани воридот, иқтисодиёти ғайриқонунӣ (пинҳонӣ) ва ғ. имкон намедиҳанд, ки манфиатҳои соҳаҳои гуногун ҳимоя карда шаванд.

Аммо дар байни ҳамаи он амнияти сиёсӣ ва суботи сиёсӣ афзалияти бештар дорад. Зеро фаъолияти муназзами ташкилоту муассисаҳо, дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои миллӣ ва стратегияҳои давлатӣ аз устувории системаи сиёсӣ ва суботи сиёсии ҷомеа вобаста мебошанд. Ба андешаи сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон, «суботи сиёсӣ метавонад бе озодӣ вуҷуд дошта бошад, аммо озодӣ наметавонад, ки бе суботи сиёсӣ мавҷудияти худро нигоҳ дорад»[106]. Ин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки барои амалӣ

намудани манфиатҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегии давлату миллат, пеш аз ҳама, суботи сиёсӣ лозим аст. Аз ин рӯ, таҳдидҳои сиёсӣ дар муқоиса бо таҳдидҳои соҳаҳои дигар таъсири манфии бештар доранд. Таҳдидҳои сиёсӣ ба устувории давлат ва рукнҳои асосии давлатдорӣ нигаронида мешаванд. Чун анъана идеяи давлатдорӣ, идеологияи он, ҳувияти миллӣ, ниҳодҳои сиёсии давлат ба сифати объекти таҳдидҳои сиёсӣ баромад менамоянд. Таҳдидҳои сиёсӣ, дар маҷмуъ, барои заиф намудани пояҳои давлат нигаронида шуда, онро дар муқобили ҳуҷумҳои беруна ноустувор мегардонанд. Дар шароити муосир дар баробари ҳуҷумҳои ҳарбӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, психологӣ ва гибридӣ сурат мегиранд, ки онҳоро низ дар алоқамандӣ бо таҳдидҳо бояд баррасӣ намуд. Давлат ташкилоти сиёсии асосии ҷомеа мебошад, ки таъмини амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ аз устувории он вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, таҳдидҳои сиёсӣ низ ба монанди таҳдидҳои ҳарбӣ хусусияти ноустуворкунандагӣ доранд ва хеле хатарнок мебошанд. Махсусан, барои давлатҳое, ки дар давраи гузариш қарор доранд, таҳдидҳои сиёсӣ хеле хатарзо ҳастанд. Ба он нигоҳ накарда, ки тамоми паҳлуҳои таъмини амният, аз ҷумла амнияти ҳарбӣ, экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳо хусусияти сиёсӣ доранд, амнияти сиёсӣ метавонад сарҳади худ ва объектҳои худро дошта бошад. Албатта, ҳар боре ки таҳдидҳои сиёсӣ мегуем, амнияти сиёсиро дар назар мегирем. Асоси амнияти сиёсиро истиқлолияти давлатӣ ва ҳифзи бақои он ташкил медиҳад.

Барои хубтару беҳтар шарҳ додани моҳияти таҳдидҳои сиёсӣ ба инобат гирифтани сиёсат ҳамчун соҳаи фаъолият хеле зарур мебошад. Дар мавриди моҳияти сиёсат таърифҳои гуногун гуфта шудааст ва сиёсатшиносон корҳои зиёдеро анҷом додаанд. Аммо дар муносибат бо таҳдидҳои сиёсӣ баъзеи онҳоро ёдоворӣ намудан кофист.

Ба андешаи сиёсатшиноси англис Б.Бузан, «сиёсат ин ташаккули рафтори одамон бо мақсади идора намудани гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ»[107] мебошад. Таърифи мазкур барои дарки таҳдидҳои сиёсӣ хеле аҳамиятнок аст. Зеро чун анъана таҳдидҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама, бо масъалаҳои эътироф кардан ва ё накардан, дастгирӣ ёфтан ва таъмин будани легитимияти ҳокимият алоқаманд аст. Чунин шакли баррасӣ маънои онро дорад, ки суботи сиёсии ҷомеа, устувории ниҳодҳои сиёсии давлат, бақои истиқлолияти давлатӣ аз сатҳу сифати легитимияти ҳокимияти давлатӣ вобастааст. Аз ин рӯ, дар раванди муборизаҳои сиёсӣ субъектҳои сиёсат, аслан барои паст намудани сатҳи легитимияти ҳокимият мубориза мебаранд. Ба ибораи дигар, онҳо кӯшиш менамоянд, ки пайравон, ҷонибдорон ва сатҳи эътирофи ҳокимияти рақибони худро осебпазир ва ноустувор гардонанд. Дар ин маврид ёдовар гардидан аз таърифи пешниҳоднамудаи ҷомеашиноси немис М.Вебер дар бораи сиёсат хеле бамаврид аст. Ба андешаи ӯ, «сиёсат … кӯшиши иштирок намудан дар ҳокимият ва ё таъсир расонидан ба тақсими ҳокимият мебошад, ки он чӣ дар байни давлатҳо ва чӣ дар дохили давлат дар байни гурӯҳҳои одамон ба амал меояд»[108]. Дар ин таъриф ҳам сиёсати дохилӣ ва ҳам сиёсати хориҷиро эҳсос намудан мумкин аст. Аз ин рӯ, таҳдидҳои сиёсӣ метавонанд ҳам дохилӣ ва ҳам беруна бошанд, агар ҳадафи он осеб расонидан ва заиф гардонидани ҳокимияти рақибон ва ё ноустувор гардонидани пояҳои давлатдорӣ бошад.

Ҳамин тариқ, дар мавриди таҳдидҳои сиёсӣ низ сарчашмаҳои таҳдидро ба дохилию беруна тақсим намудан мумкин аст: таҳдидҳои сиёсии дохилӣ ба легитимияти ниҳодҳои сиёсӣ, идеологияи давлатӣ ва ғояи давлатдорию ваҳдати миллӣ нигаронида шудаанд; таҳдидҳои сиёсии беруна бо масъалаи эътирофи давлат дар арсаи

байналмилалӣ, коҳиш додани симои байналмилалии давлат ва умуман бо легитимияти берунии он алоқаманд мебошанд. Таҳдидҳои сиёсии беруна асосан ба легитимияти идеологияи ҳукмрон ва устувории сиёсии ҷомеа нигаронида шудаанд. Махсусан, дар шароити муосир таъсири таҳдидҳои сиёсии беруна дар муқоиса бо таҳдидҳои дохилӣ хеле зиёд гардида истодааст.

Дар муносибат бо истиқлолияти сиёсии давлат ва сатҳи эътирофи хориҷии давлат низ андешаҳои гуногун мавҷуданд. Ин масъала низ бо таҳдидҳои сиёсӣ алоқамандии зич доранд. Чунончӣ, Б.Бузан бо ҳамроҳии ҳамтоёни худ иброз медоранд, ки «барои давлатҳо се сатҳи эътироф вуҷуд дорад: якум, ҳамчун ҳокими эътирофшуда; дуюм, ҳамчун субъекти баробарҳуқуқ; сеюм, ҳамчун тобеи эътирофшуда. Агар давлат хоҳад, ки ҳокими эътирофшуда ва ё субъекти баробарҳуқуқ бошад, аммо дар ниҳоят тобеи эътирофшуда боқӣ монад, ин вазъ ба амнияти сиёсӣ ва ҳувияти сиёсии вай таъсири манфӣ мерасонад»[109]. Аз ин рӯ, таҳдидҳои сиёсии берунӣ ба сатҳу сифати эътирофи хориҷӣ ва байналмилалии давлат ва таҳдидҳои сиёсии дохилӣ ба сатҳу сифати легитимияти ҳокимияти давлатӣ таъсиргузорӣ менамоянд. Таҳдидҳои сиёсии дохилӣ бо унсурҳои идеологӣ ва иттилоотӣ робитаи зич доранд. Гузашта аз ин, дар таҳкими легитимияти ҳокимият худи давлат нақши асосӣ мебозад. Зеро давлат танзимгари асосии хизматрасониҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад ва аз ин рӯ, легитимияти он аз муваффақиятҳои иҷтимоию иқтисодии он вобастагии зиёд дорад.

Асоси ҳама гуна давлатдориро се унсури асосӣ ташкил медиҳад: ғояҳои давлатдорӣ (идеология), ҳудудҳои давлат ва ниҳодҳои сиёсӣ[110]. Дар байни онҳо ғояҳои давлатдорӣ ва идеологияи давлатӣ нақши марказиро ишғол менамоянд. Ниҳодҳои сиёсии ҷомеа дар заминаи

идеологияи давлатӣ ва ғояҳои давлатдорӣ ташаккул дода мешаванд. Ғояҳои устуворкунандаи пояҳои давлат чун анъана миллатгарой ва идеологияи сиёсӣ мебошанд. Зери таҳдиду хатар қарор гирифтани онҳо боиси ноустувор гардидани сохтори сиёсии ҷомеа мегардад.

Асосан таҳдидҳои сиёсӣ ва мавҷудияти онҳо дар муносибат бо истиқлолияти давлатӣ муайян карда мешаванд. Давлат бе истиқлолият вуҷуд дошта наметавонад, зеро пайдоиши он аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият ба амал меояд. Аз ин рӯ, истиқлолияти давлатӣ манфиати бақодорӣ ва ҳаётан муҳими давлатдории миллӣ мебошад. Гузашта аз ин, ба ҳар як давлат аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият хатари аз даст додани он низ таҳдид менамояд. Ба монанди он, ки аз рӯзҳои аввали пайдоиши инсон то охирин лаҳзаҳои ҳаёт ба ӯ хатари мурдан таҳдид менамояд. Ҳар воқеаву ҳодисае, ки боиси марги инсон мегардад, таҳдидҳои ҳалокатовар мебошанд. Дар мисоли давлатдорӣ таҳдидҳои ҳалокатовар ба истиқлолияти давлатӣ нигаронида шудаанд. Ҳар он падида ва ё омиле, ки боиси заиф гардидан ва ё аз даст додани истиқлолият мешавад, таҳдидҳои ҳалокатовар буда, бақои давлату миллатро зери суол мебаранд. Ҳатто камтарин зарар ба истиқлолияти давлатӣ таҳдиди сиёсӣ мебошад, зеро истиқлолият меъёре аст, ки дар заминаи он иродаи сиёсии миллат ва мустақилияти давлатӣ дар идоракунии ҳудудҳои худ таъмин карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳар амалу рафтор ва ё падидаю омилҳое, ки ҳамчун дахолат ба соҳибихтиёрии давлат мебошанд ва ё истиқлолияти давлатиро халалдор менамоянд, таҳдидҳои сиёсӣ ба шумор рафта, сирф масъалаҳои соҳаи амнияти сиёсӣ ва дар маҷмуъ, амнияти миллӣ маҳсуб меёбанд.

Вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ инчунин навъбандии дигари таҳдидҳоро низ нишон додан мумкин

аст. Ҳарчанд навъбандии мазкур дар таъмини амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ аҳамияти зиёди стратегӣ дошта бошад ҳам, бо сабабҳои гуногун онро дар бисёре аз мавридҳо ба инобат намегиранд. Иқтидори методологии навъбандии мазкурро, пеш аз ҳама, барои таъмини амнияти соҳаҳои мушаххас истифода бурдан имконпазир аст. Тибқи талаботи ин навъбандӣ, дар муносибат ба ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамаи таҳдидҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: якум, таҳдидҳои дорои характери соҳавӣ (масалан, таҳдидҳои иттилоотӣ, идеологӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва ғ.) ва дуюм, таҳдидҳо ба соҳаи мушаххас (масалан, таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ ва ғ.). Барои мисол, тибқи талаботи навъбандии мазкур зимни таъмини амнияти иттилоотӣ аввал таҳдидҳои иттилоотӣ бояд ошкор карда шаванд ва сипас барои беҳтару хубтар намудани ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар аз таҳдидҳои дохлию берунии иттилоотӣ, бояд таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ муайян карда шуда, безарар гардонида шаванд. Дар ин маврид, «таҳдидҳои иттилоотӣ» аз «таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ» аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар робита бо ин масъала ҳамзамон қайд намудан бамаврид аст, ки таҳдидҳои иттилоотӣ доимо аз ҷониби душманон ва рақибон зоҳир мешаванд. Аммо таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ аз соҳаҳои дигар бармеоянд.

Дар чунин шакл гурӯҳбандӣ намудани таҳдидҳоро дар муносибат ба ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ истифода бурдан мумкин аст. Чунончӣ, таҳдидҳои сиёсӣ ва таҳдидҳо ба амнияти сиёсӣ, таҳдидҳои идеологӣ ва таҳдидҳо ба амнияти идеологӣ, таҳдидҳои экологӣ ва таҳдидҳо ба амнияти экологӣ, таҳдидҳои иҷтимоӣ ва таҳдидҳо ба амнияти иҷтимоӣ, таҳдидҳои ҳарбӣ ва таҳдидҳо ба амнияти ҳарбӣ ва ғ. метавонанд вуҷуд дошта бошанд.

Ғайр аз ин, тамоми таҳдидҳои мавҷударо боз ба ду гурӯҳи дигар ҷудо менамоянд: анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки тӯли солҳои охир олимону муҳаққиқон дар атрофи таҳдидҳои мазкур баҳсҳои мухталиф ва таҳқиқотҳои гуногун анҷом дода истодаанд. Ба ҳамаи ин мубоҳисаҳо нигоҳ накарда, гуфтан мумкин аст, ки мавҷудияти ин навъи таҳдидҳо воқеияти бебаҳс аст. Зеро дар тӯли таърих ду тамоюлот инсониятро доимо ҳамроҳӣ намудааст ва имрӯз низ ҳамроҳӣ карда истодааст. Якум, рушди соҳаҳои ҷамъиятӣ, пешрафти илмию техникӣ ва дуюм, дар зери таъсири чунин пешрафт ба вуҷуд омадани таҳдиду хатарҳои гуногун. Дар замони муосир рушди илму техника бо суръати хеле баланд ба амал омада истодааст, ки дар ин раванд таҳдиду хатарҳо низ бо шакли нав ва хусусиятҳои нав зоҳир мешаванд. Бо назардошти чунин ҳолат омӯзиш ва таҳқиқи таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ воқеан ҳам аҳамияти илмию амалӣ дорад.

Ба омӯзиши масъалаи таҳдидҳои ғайрианъанавӣ сиёсатшиносони Хитой таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда истодаанд. Барои мисол, соли 2003 аввалин маротиба дар илмҳои сиёсӣ вобаста ба моҳияти таҳдидҳои ғайрианъанавӣ зери унвони «Назарияи амнияти ғайрианъанавӣ» асари илмию таҳқиқотии сиёсатшиноси хитоӣ Лу Чжунвей чоп гардид[111]. Қобили зикр аст, ки сиёсатшиносони хитоӣ дар мавриди омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала бештар дихотомияи «амнияти анъанавӣ» ва «амнияти ғайрианъанавӣ»-ро истифода менамоянд. Чунончӣ, ба андешаи сиёсатшиноси дигари хитоӣ Чан Ян, «амнияти анъанавӣ маънои амнияти давлатиро дорад, ба ибораи дигар, амнияти давлатӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ мундариҷаи асосии амнияти анъанавиро ифода менамоянд»[112]. Чунин ибрози андеша маънои онро дорад, ки ҳар як давлат дар танҳоӣ ва ё

бо ҳамроҳии давлатҳои дигар бо истифода аз неруҳои ҳарбӣ ва ё роҳу усулҳои сиёсию дипломатӣ дар муқобили таҳдиду хатарҳо истодагарӣ менамоянд. Аммо ҷои дигар Ч.Ян иброз медорад, ки масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илм, маориф, техника ва технология, муҳити зист, яъне ҳамаи масъалаҳои соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, ки ба амнияти давлатӣ таъсири амиқ мерасонанду хусусияти ҳарбӣ надоранд, мундариҷаи амнияти ғайрианъанавиро ташкил медиҳанд[113]. Ч.Ян дар таҳқиқоти худ ба сифати таҳдидҳои ғайрианъанавӣ чунин хавфу хатарҳоро номбар менамояд: ҷангҳои тиҷоратӣ, эмбарго[114], хариду фурӯши ғайриқонунии яроқу аслиҳа, ҷиноятҳои фаромиллӣ, офатҳои табиӣ, муноқишаҳои минтақавию дохилидавлатӣ[115]. Сиёсатшиноси дигари хитой Юй Тзян Хуа иброз медорад, ки таҳдидҳои ғайрианъанавӣ хусусияти ғайридавлатӣ, ғайриҳарбӣ, фаромиллӣ, ғайриинтизорӣ дошта, пешгӯинашаванда мебошанд ва дар ҷойҳое зоҳир мешаванд, ки майл ба дигаргунӣ доранд. Ӯ муътақид аст, ки ин навъи таҳдидҳо аз сатҳи миллию минтақавӣ дар муддати хеле кӯтоҳ ба сатҳи байналмилалӣ рафта мерасанд[116]. Бо андешаҳои мазкур қисман розӣ шудан мумкин аст. Зеро хусусияти ғайриинтизорӣ, фаромиллӣ ва пешгӯинашаванда доштани таҳдидҳои ғайрианъанавӣ дурустанд. Аммо ғайридавлатию ғайриҳарбӣ муаррифӣ кардани онҳо иштибоҳ мебошад. Айни замон чӣ ба амнияти давлатӣ ва чӣ ба амнияти ҷамъиятӣ ҳам таҳдидҳои анъанавӣ ва ҳам ғайрианъанавӣ таъсиргузорӣ менамоянд, ки дар чунин маврид ғайридавлатӣ ва ё ғайриҳарбӣ муаррифӣ кардани онҳо қобили қабул нест. Ҳатто дар соҳаи амнияти ҳарбию сиёсӣ низ дар шароити муосир як қатор таҳдидҳои ғайрианъанавие ба мушоҳида мерасанд, ки бояд ба таври ҷиддӣ баррасӣ шаванд. Дар маҷмуъ, ба андешаи сиёсатшиносони хитой, хавфу хатар-

ҳо ва мушкилоти мавҷудае, ки аз назарҳо дур мондаанд ва ё бо сабабҳои гуногун ба инобат гирифта нашудаанд, таҳдидҳои ғайрианъанавӣ мебошанд.

Таҳдидҳои ғайрианъанавиро инчунин бо мафҳумҳои зерин низ ифода менамоянд: таҳдидҳои эҳтимолӣ, масъалаҳои афзалиятнок (яъне, масъалаҳое, ки бояд дар маркази диққат қарор дода шаванд ва ҳаллу фасл гарданд), таҳдидҳои нав ва ғ. Ба андешаи мо, муайян намудани ин навъи таҳдидҳо ҳамчун таҳдидҳои замони муосир ба мақсад мувофиқтар аст.

Олимони Ғарб низ ба масъалаи зуҳури таҳдидҳои ғайрианъанавӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Масалан, дар таҳқиқоти сиёсатшиноси амрикоӣ П.Б. Старес ҳамаи таҳдидҳое, ки баъди анҷомёбии ҷанги сард пайдо мешаванд, ба сифати таҳдидҳои нав ва таҳдидҳои ғайрианъанавӣ муаррифӣ мегарданд. Чунончӣ, низоъҳои этникӣ, ифлосшавии муҳити зист, норасогии манбаъҳо, паҳншавии яроқу аслиҳа, муҳоҷирати танзимнашаванда, ҷиноятҳои муташаккил ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар маҷмуъ, П.Б. Старес таҳдидҳои ҳарбиро таҳдидҳои анъанавӣ ва таҳдидҳои ғайриҳарбиро ғайрианъанавӣ муаррифӣ менамояд. Ба ақидаи ӯ, доимо ба таҳдидҳои ҳарбӣ ва амнияти ҳарбӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудану аз масъалаҳои дигари доғи рӯз мадди назар кардан, маънои онро дорад, ки амнияти давлат таъмин гардида, амнияти шахс зери таҳдиду хатар қарор мегирад[117]. Сиёсатшиноси Канада Ҷ.Киртон чаҳор шакли асосии таҳдидҳои ғайрианъанавиро нишон медиҳад: терроризм, ифлосшавии муҳити зист (экология), паҳншавии маводи нашъадор ва бемориҳои сироятӣ[118].

Бояд ёдовар шуд, ки намояндагони реализми сиёсӣ ва неореализм, аз ҷумла муаллифи назарияи «тавозуни таҳдидҳо» Стивен Уолт кӯшиш менамуданд, ки ҳамаи

масъалаҳои соҳаи таъмини амниятро бо назардошти қудрати ҳарбию сиёсии давлат ва ҷангҳои имконпазири байнидавлатӣ шарҳ диҳанд. Дар ҳамин гуна шароит дар Аврупои Ғарбӣ як гурӯҳ олимоне пайдо гардиданд, ки барои таъмини амният ба инобат гирифтани масъалаҳои ғайриҳарбиро низ зарур мешумориданд. Чунин кӯшишу заҳмати онҳо барои ташаккулёбии назарияи секюритизатсия (Securitization Theory) заминаи мусоид фароҳам овард.

Воқеан ҳам назарияи секюритизатсия дар самти шинохти табиати таҳдидҳои ғайрианъанавӣ заминаи хеле хуб фароҳам овардааст. Назарияи мазкур тавонист, ки дар ташаккули консепсияи амнияти миллӣ нақши сазовор гузорад. Агар ба мундариҷаи назарияи тавозуни таҳдидҳо ва секюритизатсия назар намоем, дидан мумкин аст, ки рушду инкишоф ҳамчун категорияи муҳими низоми амнияти миллӣ дар маркази диққати гурӯҳи дуюми олимон қарор дорад. Масалан, олими англис Б.Бузан, ки онро асосгузори назарияи секюритизатсия медонанд, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ. низ хеле муҳим арзёбӣ намудааст. Назарияи ӯ на танҳо ба давлат ва мақомоти давлатӣ, балки ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва умуман ба ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки онҳо бо назардошти манфиатҳои худ таҳдидҳои воқеиро саривақт муайян намуда, масъалаҳои ҷойдоштаро бетаъхир ҳаллу фасл созанд[119].

Сиёсатшиноси ҳинд Рамакант Триведи парадигмаи Б.Бузан ва назарияи секюритизатсияро ҷонибдорӣ намуда, бо боварии комил иброз медорад, ки баъди анҷомёбии ҷанги сард истифодаи он барои шинохти таҳдидҳо аҳамиятнок гардидааст. Ӯ қайд менамояд, ки «дар ҷаҳони дуқутба вобаста ба таъмини амният муносибати анъанавӣ, яъне ҳарбию сиёсӣ афзалияти аввалиндараҷа дошт. Аммо баъди анҷомёбии ҷанги сард таҳдидҳои

ғайрианъанавӣ ва бартараф намудани онҳо бо усулҳои ғайрианъанавӣ барои амнияти байналхалқӣ муҳим гардид. Дар раванди муайян намудани номгӯйи таҳдидҳои ғайрианъанавӣ ҳар як таҳдидеро, ки ба амнияти давлатӣ таъсир мерасонаду ба таври анъанавӣ бартараф кардан нашон номумкин аст, ба таҳдидҳои ғайрианъанавӣ дохил намудан мумкин аст»[120].

Чи гунае, ки мушоҳида мегардад, аксари олимон таҳдидҳои ҳарбиро анъанавӣ ва ғайриҳарбиро ғайрианъанавӣ меноманд, ки ин чандон дуруст нест. Аслан таҳдидҳои анъанавӣ таҳдидҳое мебошанд, ки дар бораи онҳо маълумоти зарурӣ ва вобаста ба пешгирии онҳо тағрибаи лозима мавҷуд аст. Маҳз чунин хусусият онҳоро ҳамчун таҳдидҳои анъанавӣ нишон медиҳад. Аммо таҳдидҳои ғайрианъанавӣ таҳдидҳое мебошанд, ки дар бораашон дониши кофӣ, маълумоти зарурӣ ва дар мавриди пешгирии онҳо тағрибаи лозима мавҷуд нест. Дар самти таъмини амнияти миллӣ ба анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ҷудо намудани таҳдидҳо аҳамияти стратегӣ дорад. Дар кадом марҳилаи давлатдорӣ ва дар кадом сатҳи рушду инкишоф қарор доштани кишвар ба ин масъала таъсиргузор аст. Зеро як қатор таҳдидҳое, ки барои як кишвар анъанавианд, шояд барои кишварҳои дигар ғайрианъанавӣ бошанд ва баръакс он таҳдидҳоеро, ки давлати алоҳида ғайрианъанавӣ мешуморад, метавонанд барои кишварҳои тараққикардаи олам анъанавӣ бошанд.

Агар дар мисоли терроризм таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавиро баррасӣ намоем, гуфтан мумкин аст, ки терроризми муосир ғайрианъанавӣ ва терроризми классикӣ, ки чанд даҳсола пеш ба мушоҳида мерасид, таҳдиди анъанавӣ аст. Чунин баррасӣ ба он хотир муҳим аст, ки дар замони муосир ташкилотҳои террористӣ ва террористон барои амалӣ намудани ҳадафҳои худ ва кор-

ношоям гардонидани механизмҳои фаъолияти зидди-террористӣ пайваста роҳу усулҳои навро пайдо намуда, истифода мебаранд. Аз ҷумла, «терроризми замони муосир бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, хариду фурӯши яроқ, омода намудан ва паҳн кардани пулҳои қалбакӣ, интиқол додани сармоя ва ҳатто ташкил намудани тиҷорати расмӣ зич алоқаманд мебошад», ки чунин ҳолат мубориза бо ин падидаи номатлубро хеле мушкил мегардонад. Гузашта аз ин, терроризм ҳамчун таҳдид ҳам хусусияти анъанавӣ ва ҳам ғайрианъанавӣ дорад. Масалан, мубориза бо терроризм дар аввал ба воситаи сохторҳои қудратӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ сурат мегирифт. Аммо таҷрибаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баробари ин дар самти мубориза бо терроризм роҳу усулҳои дигар низ бояд истифода бурда шаванд. Аз ҷумла, ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, коҳиш додани сатҳи коррупсия ва монанди инҳо низ омилҳои пешгирикунандаи терроризм мебошанд. Ё ин ки масъалаи гаравидани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои террористию тундгароӣ тӯли ду даҳсолаи охир хеле мубрам гардидааст. Ба ҳамаи кӯшишҳо ва чорабиниҳои давлатӣ нигоҳ накарда, сол то сол ин тамоюлот рӯ ба афзоиш аст. Сабаби чунин вазъ дар он аст, ки барои ҷалби ҷавонон ба сафи ин гуна ташкилотҳо аз ҷониби тундгароён ва ифротгароён роҳу усулҳои нав, аз ҷумла иқтидори шабакаи интернет ва дигар воситаҳои иртиботӣ моҳирона истифода бурда мешаванд, ки барои пешгирӣ намудани ин тамоюлот ҳам таҷрибаи кофӣ мавҷуд нест ва ҳам донишҳои зарурӣ. Донишҳои дар ин самт мавҷуда ҳанӯз ҳам баҳсноканд. Масалан, баъзе муҳаққиқон иброз медоранд, ки камбизоатӣ сабаби гаравидани ҷавонон ба ташкилотҳои террористию экстремистӣ мегардад, аммо таҳлилҳо нишон медиҳад, ки фар-

зандони сарватмандон низ ба ин роҳ рафтаанд ва мераванд. Баъзеҳо сатҳи пасти маърифатнокиро сабаби асосии тавсеаи ин тамоюлот медонанд, аммо шаҳрвандони давлатҳои тараққикарда ва шахсони саводнок низ дар қатори онҳо шомил мешаванд. Ташкил намудани давлати исломӣ ва бунёдгароии диниро сабаби чунин вазъ муаррифӣ менамоянд, аммо баъзан вақт дидан мумкин аст, ки ташкилотҳои террористии дорои хусусияти тундгароии исломӣ на танҳо аз ҷониби давлатҳои исломӣ, балки аз ҷониби давлатҳои дунявию демократӣ низ маблағгузорӣ ва дастгирӣ мегарданд. Дар маҷмуъ, мавҷудияти масъалаҳои баҳснок ва паҳлуҳои норавшани он ифодагари хусусиятҳои ғайрианъанавии таҳдид аст.

Баъзе муҳаққиқон ифлосшавии муҳити зист ва тағйирёбии иқлимро ҳамчун таҳдиди ғайрианъанавӣ номидаанд. Аммо ба назар чунин мерасад, ки ҳарчанд ин таҳдиди нав бошад ҳам, он анъанавӣ аст. Зеро ҳамаи давлатҳо сабабҳои ифлосшавии муҳити зист ва дар зери таъсири кадом омилҳо ба амал омадани тағйирёбии иқлимро медонанд. Танҳо масъалаи дарёфти роҳу усулҳои пешгирӣ намудани оқибатҳои он боқӣ мондааст, ки сари ин масъала давлатҳои алоҳида ба мувофиқа нарасидаанд. Зеро ба хотири пешгирӣ намудани оқибатҳои тағйирёбии иқлим давлатҳои тараққикарда ва дорои саноати пешрафта маҷбур мегарданд, ки як қисми манфиатҳои худро мадди назар намоянд, аммо ин корро намекунанд. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян намудани хусусиятҳои муҳимми таҳдидҳои ғайрианъанавӣ чунин ҳолат бояд ба инобат гирифта шавад.

Дар таҳқиқотҳои дигар бемориҳои сироятӣ ҳамчун таҳдиди ғайрианъанавӣ муаррифӣ шудаанд. Дар ин мавриd низ баъзе масъалаҳои баҳснок мавҷуданд. Масалан, бемориҳои сироятие, ки роҳҳои пешгирии он ба воситаи ваксинаи мушаххас ба роҳ монда шудааст, таҳдидҳои

анъанавӣ дониста мешавад. Аммо он бемориҳое, ки дар бораашон ҳанӯз маълумоти кофӣ нест, таҳдиди ғайрианъанавӣ мебошад. Масалан, бемории сироятии COVID-19, ки моҳи декабри соли 2019 пайдо шуд, таҳдиди ғайрианъанавӣ ба шумор меравад. Аммо баъди оне, ки ин масъала дар заминаи маълумоти аниқу дақиқ ҳаллу фасл мегардад, онро таҳдиди анъанавӣ гуфтан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ҳар як таҳдидро метавон дар доираи чунин қонуният баррасӣ намуд ва хусусиятҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавии онро ошкор сохт. Зеро маълумот ва тасаввурот дар бораи таҳдид, мавҷудият ва ё мавҷуд набудани таҷрибаи кофӣ барои пешгирӣ намудани таҳдид нишондодҳое мебошанд, ки ба воситаи онҳо анъанавӣ ва ё ғайрианъанавӣ будани таҳдидҳоро муайян менамоянд.

Дар баробари ин, боз як қатор таҳдидҳое мавҷуданд, ки дар замони муосир метавонанд барои ҳамаи кишварҳои олам таҳдидҳои ғайрианъанавӣ ба шумор раванд. Сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Най иброз медорад, ки «40 сол пеш алоқаи босуръати байналмилалӣ имконпазир гардид, аммо он хеле гарон буд. Имрӯз бошад чунин навъи алоқа ба онҳое, ки барои ворид шудан ба интернет-кафе имконият доранд, дастрас мебошад. Хакерҳо ва ҷинояткорони компютерӣ ба ҳукуматҳо ва тиҷорати соҳибкорон миллиардҳо доллар зарар мерасонанд. Паҳншавии бемориҳои сироятӣ ба воситаи паррандагон ва сайёҳони тариқи тайёраҳо парвозкунанда одамони зиёдеро ба марг мубтало менамоянд, ки чунин микдори одамон ҳатто дар Ҷанги якум ва дуюми ҷаҳонӣ намурда буданд, тағйирёбии иқлим бошад хароҷоти зиёдеро талаб менамояд. Чунин ҳолат вазъияти сиёсии ҷаҳони муосир мебошад, ки барои ҳалли он мо таҷрибаи кофӣ надорем»[121]. Аз ин гуфтаҳо ба хубӣ эҳсос намудан мумкин аст, ки мавҷуд набудани таҷрибаи кофӣ барои ҳалли проблемаҳои мавҷуда ва барои пешгирӣ на-

мудани таҳдидҳо яке аз шароитҳое мебошад, ки таъсири манфии таҳдидҳоро ба муддати тӯлонӣ нигоҳ медорад.

Як гурӯҳ олимон пешниҳод менамоянд, ки барои ҳалли мушкилиҳои сатҳи ҷаҳонӣ ва пешгирӣ намудани таҳдидҳои ғайрианъанавӣ бояд давлатҳо муттаҳид шаванд. Зеро таҳдидҳои ғайрианъанавӣ ба давлатҳое, ки дар бораи онҳо дониши зарурӣ ва барои пешгирии онҳо таҷрибаи кофӣ надоранд, имкон намедиҳад, ки аз уҳдаи ҳалли онҳо бароянд. Масалан, тағйирёбии иқлим ба сатҳу сифати зиндагии одамон таъсири манфӣ мерасонад. Аммо ҳеҷ як давлат дар алоҳидагӣ масъалаи мазкурро ҳал карда наметавонад. Ба ҳамин монанд барои пешгирии гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, паҳншавии бемориҳои сироятӣ, паҳншавии терроризм, экстремизми динию сиёсӣ давлатҳоро зарур аст, ки дар доираи созмонҳои байналмилалӣ муттаҳид шаванд ва дар муқобили таҳдиду хатарҳои умумисаёравӣ дастаҷамъона мубориза баранд[122]. Чунин тарзи муносибат бо қонуниятҳои ташаккулёбии низоми амният мувофиқат менамояд. Зеро, «таъмини амният тадриҷан ба яке аз талаботҳои муҳимтарини ҳаёти инсонӣ табдил ёфтааст. Кӯшиши қонеъ намудани ин талабот мардумро муттаҳид намуда, минбаъд сабаби ба вуҷуд омадани шаклҳои гуногуни сохторҳои қудратӣ, ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ гардидааст. Ҳатто таъсиси СММ низ бо масъалаи таъмини амнияти башарият асоснок карда мешавад»[123].

Дар маҷмуъ таҳдидҳои замони муосирро таҳдидҳои ғайрианъанавӣ номидан мумкин аст. Зеро онҳо бо хусусиятҳои нав ва нишонаҳои пештар ба онҳо тааллуқ надошта зоҳир мешаванд, ки барои шинохти онҳо донишҳо ва таҷрибаҳои қаблан ба дастовардашуда нокифоянд. Таҳдидҳои ғайрианъанавӣ, ки дар симои таҳдидҳои замони муосир таҷассум меёбанд, омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлилу

баррасии тӯлониро металабанд, то ки моҳият ва табиати онҳо ошкор карда шуда, таъсири манфӣ ва оқибатҳои ногувори онҳо бартараф карда шаванд.

Ҳамин тариқ, навъбандии таҳдидҳо бо назардошти омилҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Аз ҷумла, сарчашмаи пайдоиш, соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва соҳаи фаъолияти инсон, амалишавии стратегияҳои давлатӣ ва ҳадафҳои миллӣ, мавҷуд будани маълумот ва тасаввуроти кофӣ дар бораи таҳдидҳо, таҷрибаи пешгирӣ намудани таҳдид ва ғ. ба омилҳои мазкур мисол шуда метавонанд. Ғайр аз ин, бо назардошти хусусиятҳои зоҳиршавии таҳдид ва собиқаи таърихии он (таърихи пайдоиши он) таҳдидҳои нав ва таҳдидҳои кӯҳнаро низ ёдоварӣ намудан мумкин аст. Бояд гуфт, ки дар атрофи таҳдидҳои гуногун таҳқиқоти алоҳида анҷом додан мумкин аст, ки онҳо низ дар навбати худ ба омӯзиши пайваста ниёз доранд. Аммо дар илмҳои сиёсӣ таҳдидҳое метавонанд дар маркази диққат қарор дошта бошанд, ки онҳо ба амнияти сиёсии мамлакат ва ба рукнҳои асосии давлатдории миллӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Бинобар ин, масъалаи ба навъҳо ҷудо намудани таҳдид ва мавриди таҳлилу таҳқиқи ҷудогона қарор додани онҳо аз муҳаққиқони ин соҳа тақозо менамояд, ки дар оянда ба ин масъалаҳо диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд. Дар таҳқиқоти мазкур бошад ғолибан таҳдидҳое таҳлилу баррасӣ мешаванд, ки онҳо асосан ба суботи сиёсӣ ва устувории давлат таъсири манфӣ мерасонанд.

1.4. Асосҳои назариявию консептуалии шинохти таҳдидҳо

Дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани амният аз шинохти таҳдидҳо вобастагии зиёд дорад. Таҳдидшиносӣ бошад дар заминаи назарияи амнияти миллӣ ташаккул меёбад.

Ташаккулёбии назарияҳои амният дар ИМА дар шароити вусъат пайдо намудани «ҷанги сард» (солҳои 1955-1965) оғоз гардидааст. Сиёсатшиноси амрикоӣ Стивен Уолт ин марҳилаи таърихиро «давраи тиллоӣ»-и таҳқиқотҳои соҳаи амният номидааст[124]. Дар ин солҳо таҳқиқотҳои соҳаи амният ҳамчун воситаи амалӣ намудани сиёсат истифода бурда шуда, ба масъалаҳои ҳарбию стратегӣ бахшида шуда буданд[125]. Аз ин рӯ, ҳамаи назарияҳои ташаккулёбандаи ин давра хусусияти ҳарбӣ доштанд. Аммо баъди анҷомёбии «ҷанги сард» як қатор мушкилиҳое пайдо гардиданд, ки дар зери таъсири онҳо шаклҳои дигари таҳқиқот дар соҳаи таъмини амният ба вуҷуд омаданд. Дар марҳилаҳои охири анҷомёбии ҷанги сард аллакай олимони ин соҳаи илмро ба се мактаби илмӣ ҷудо намудан мумкин буд: 1) мактаби илмии анъанавӣ, ки доираи таҳқиқоти онҳо бо соҳаи ҳарбӣ маҳдуд мегардид; 2) мактаби илмии модернистӣ, ки дар таҳқиқоти онҳо соҳаҳои ғайриҳарбӣ низ шомил карда мешаванд. Аввалин маротиба намояндагони ин мактаби илмӣ масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, рушди иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоиро ба соҳаи амнияти миллӣ шомил намудаанд; 3) мактаби илмии танқидӣ, ки онҳо бо назардошти фарҳангу маданияти миллатҳои гуногун истифодаи назарияҳо ва номувофиқатии онҳоро аз назари танқидӣ баҳогузорӣ менамуданд. Инчунин намояндагони мактаби якум ва дуюмро низ баъзан дар мактаби илмии танқидӣ ворид намудан мумкин аст. Зеро онҳо дар бисёре аз мавридҳо андешаҳои ҳамдигарро намепазируфтанд. Барои мисол, модернистон ба мундариҷаи амнияти миллӣ дар баробари масъалаҳои ҳарбӣ, инчунин масъалаҳои ғайриҳарбиро низ ворид намудаанд ва намояндагони мактаби анъанавиро барои маҳдудияти консепсияҳои илмиашон танқид кардаанд. Дар муқобили онҳо намояндагони мактаби анъанавӣ назарияҳои модернистиро барои

тавсеаи консепсияи амнияти миллӣ танқид менамуданд. Ба андешаи онҳо, ба мундариҷаи амнияти миллӣ ворид намудани масъалаҳои ғайриҳарбӣ имкон намедиҳад, ки таҳдидҳои пуриқтидор муайян карда шаванд.

Бояд гуфт, ки фаҳмиши аввалияи таҳдидҳо дар зери таъсири низоъҳои байниқабилавӣ, моҷароҳои байни подшоҳон, низоъҳои байнидавлатию байналмилалӣ ташаккул ёфтааст. Инчунин, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва динию мазҳабӣ, исёну ошубҳо ва бо роҳи зӯроварӣ фурӯ нишондани онҳо низ бо таҳдидҳо алоқамандӣ пайдо намуданд. Найза, тиру туфанг, шамшер ва дертар яроқу аслиҳа ва дигар лавозимоти ҷангии навин таҳдид ба амният ва таҳдид ба ҳаёт дониста мешуд. Албатта, таҳдидҳо ба ҳаёти одамон сарчашмаҳои гуногун доранд (аз бемориҳои сироятӣ сар карда то офатҳои табиӣ) ва ин гуна таҳдидҳо ба муддати тӯлонӣ ба таври зарурӣ дарк намегардиданд, аммо таҳдидҳои сунъӣ хусусияти мушаххас ва ошкоро доштанд. Дар чунин шароит муайян намудани амният бо мафҳумҳои ҳарбӣ ва неруҳои мусаллаҳ роҳандозӣ мегардид[126].

Дар маҷмуъ, то анҷомёбии «ҷанги сард» омӯзиши таҳдидҳо, истифода ва назорати неруҳои ҳарбӣ мундариҷаи асосии таҳқиқоти соҳаи амниятро ташкил медоданд[127]. Дар таҳқиқоти олимони ин давра асосан шарту шароите баррасӣ мегардид, ки истифодаи неруҳои ҳарбиро имконпазир мегардонид, ҳамзамон роҳу воситаҳои истифодаи неруҳо барои таъсиррасонӣ намудан ба шахсони алоҳида, давлатҳо ва ҷомеаҳо, инчунин коркарди сиёсати мушаххасе, ки барои омода намудан, пешгирӣ кардан ва ё иштирок намудан дар ҷангҳоро тақозо менамуд, ҳамаҷониба таҳлилу таҳқиқ мегардид. Бо назардошти ин мундариҷаи асосии таҳқиқоти соҳаи амниятро дар ин давра бе ягон мушкилӣ муайян намудан мумкин аст. Яъне, падидаи ҷанг ҳамчун объекти марказӣ интихоб гар-

дида буд. Таҳқиқоти олимони ин давра нишон медиҳад, ки низоъҳои байнидавлатӣ доимо имконпазир аст ва дар ин раванд истифода намудани неруҳои ҳарбӣ барои ҷомеаҳо ва давлатҳои мушаххас оқибатҳои нохуб дорад[128].

Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки таҳқиқоти илмии соҳаи амнияти миллӣ асосан баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ оғоз гардидааст. Сабаб дар он буд, ки то Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ масъалаҳои ҳарбӣ ва стратегияҳои ҳарбӣ дар доираҳои ҳарбиёни касбӣ таҳлилу баррасӣ мегардид. Омӯзиши ин масъала то ин дам дар доираи таҳқиқотҳои таърихи ҳарбӣ ва таърихи фаъолияти дипломатӣ маҳдуд мегардид. Саҳми ҷомеаи шаҳрвандӣ дар омӯзиши масъалаҳои амниятӣ, аз ҷумла масъалаҳои ҳарбӣ эътироф намешуд. Зеро оқибатҳои ваҳими Ҷанги якуми ҷаҳонӣ нишон дода буд, ки ҷанг падидаи хеле ҷиддӣ ва мураккаб мебошад ва аз ин рӯ, ҳалли онро ба генералҳои артиш бояд ҳавола намуд. Дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ бори аввал ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди омӯзиши банақшагирии ҳарбӣ ва стратегияҳои ҳарбӣ иштироки фаъол намуданд, ки чунин ҳолат боиси пайдоиши аввалин таҳқиқотҳо гардид. Аз ин рӯ, давраи тилоии таҳқиқотҳои соҳаи амният, ки ба солҳои 1955-1965 рост меояд, дар заминаи иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар омӯзиши ин масъала ба вуҷуд омад ва мавҷи аввали таҳқиқотҳои ин соҳаро ташкил намуд[129].

Бояд гуфт, ки ба амал омадани инқилоби ядроӣ дар самти таҳқиқоти масъалаҳои амният дигаргуниҳои ҷиддиро ба амал овард ва таҳлилгарону муҳаққиқони ин давра кӯшиш намудаанд, ки оқибатҳои онро нишон диҳанд. Дар ин давра таъсири инқилобии яроқи ядроӣ аз ҷониби чанде аз олимон таъкид мегардад[130]. Дар баробари ин, масъалаҳое, ки дар зери таъсири технологияҳои нав пайдо мегарданд, аз ҷониби як зумра стратегҳо баррасӣ мешаванд[131]. Дар маҷмуъ, муҳаққиқони ин давра

ба саволи зерин посух додан мехостанд: давлатҳо бо назардошти имконпазир будани ҷанги ядрой яроқи қатли омро ҳамчун воситаи сиёсат чӣ гуна истифода мебаранд? Дар натиҷаи чунин омӯзиш сиёсати боздоранда ва маҷбуркунанда, коркарди стратегияҳои алтернативӣ оид ба ҳалли низоъҳо ба вуҷуд оварда шудааст. Ҳамзамон дар як қатор таҳқиқотҳои дигар роҳу воситаҳои таъмин намудани субот ва устуворӣ, стратегияи назорат аз болои паҳншавии силоҳу аслиҳа, нақши ҷангҳои хурд дар давраи инқилоби ядрой баррасӣ шудаанд.

Бояд гуфт, ки омӯзиши масъалаи амният, асосан дар доираи илмҳои сиёсӣ анҷом дода мешавад ва ба хусусиятҳои байнифанни он нигоҳ накарда, масъалаи бунёдии ин соҳаи илм ба шумор меравад. Аммо аз сабаби оне, ки дар солҳои аввали баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ сиёсатшиносони касбӣ кам ба назар мерасид, ин масъала аз ҷониби коршиносону таҳлигарони дигар соҳаҳо низ хеле зиёд баррасӣ шудааст.

Маҳз дар ҳамин гуна шароит назарияи тавозуни таҳдидҳо аз ҷониби сиёсатшиноси амрикой Стивен Уолт ташаккул дода мешавад. Бояд ёдовар гардид, ки дар аввал С.Уолт ташаккулдиҳандаи назарияи «тавозуни қувваҳо» (Balance of Power Theory) дониста мешавад. Дар доираи ин назария ӯ дар атрофи масъалаи қудрати сиёсӣ суҳбат менамояд. Аммо каме дертар ӯ ба назарияи мазкур се унсури дигарро ҳамроҳ мекунад (ҷуғрофияи наздик, неруҳои ҳарбие, ки қудрати ҳуҷум намуданро доранд ва ниятҳои агрессивӣ), ки дар натиҷа мундариҷаи назарияи ӯ ба таври ҷиддӣ тағйир меёбад[132]. Дар ин маврид С.Уолт пешниҳод менамояд, ки барои шинохти таҳдидҳо чаҳор унсури зерин бояд ба инобат гирифта шаванд:

– қудрати сиёсӣ;

– ҷуғрофияи наздик;

– неруҳое, ки қудрати ҳуҷум намуданро доранд (имкониятҳо);

– ниятҳои агрессивӣ.

Қудрати сиёсӣ ба воситаи ҳаҷм ва миқдори манбаҳое муайян карда мешавад, ки онҳоро давлат дар ихтиёри худ дорад. Чи қадаре, ки ҳаҷми манбаҳо зиёд бошад, ҳамон қадар иқтидори таҳдид намудани ин давлат ба давлатҳои дигар меафзояд. Манбаҳо, дар таълимоти С.Уолт, ба таври анъанавӣ ба воситаи сатҳу сифати аҳолӣ, иқтидори ҳарбию саноатии мамлакат ва пешрафти техникӣ муайян карда мешавад[133]. Ӯ қайд менамояд, ки танҳо мавҷудияти қудрати сиёсӣ ҳамчун таҳдид барои асоснок намудани ташкили иттиҳоди байнидавлтӣ нокифоя мебошад. Таҷрибаи сиёсии олам нишон медиҳад, ки қудрати сиёсии иттифоқчиён ҳам дар ҷанги якум ва ҳам дар ҷанги дуюми ҷаҳонӣ афзалият доштаанд[134].

Ҷуғрофияи наздик бошад ифодагари он аст, ки то кадом андоза давлати пурқудрат бо давлатҳои дигар наздикӣ дорад. Зеро давлати қудратманде, ки дар наздикии шумо қарор дорад, аз давлатҳои қудратманде, ки аз шумо дуртар ҷойгир аст, таҳдиди бештар менамояд. Самаранокии истифодабарии қудрати сиёсӣ аз рӯйи фосилаи байнидавлатӣ муайян карда мешавад. Чи қадаре, ки онҳо дуртар бошанд, ҳамон қадар самаранокии истифодаи қудрати сиёсӣ камтар мешавад[135]. Чунин тарзи муносибат хоси давлатҳои камиқтидор мебошад. Аммо давлатҳои қудратманд ба масъалаи мавқеи ҷуғрофии давлатҳои дигар он қадар таваҷҷуҳ зоҳир намекунанд. Аз сабаби оне, ки давлатҳои қудратманд манфиатҳои геополитикӣ ва ҷаҳонӣ доранд, диққати онҳоро давлатҳои дигари қудратманд, ки рақибони онҳо мебошанд, ба худ ҷалб менамояд[136]. Дар чунин маврид ҷойгир будани давлат дар ин ё он ҳавзаи ҷуғрофӣ он қадар муҳим нест.

Неруҳои ҳуҷумкунанда ва ё имкониятҳои давлат барои шинохти таҳдидҳо хеле муҳим аст. Дар ин маврид С.Уолт андешаҳои худро ба таври зерин баён намудааст: «қудрати ҳуҷум намудан – қобилияте мебошад, ки он ба истиқлолияти давлатӣ ва тамомияти марзии давлатҳои дигар метавонад ҳар лаҳза таҳдид намояд»[137]. Аз ин рӯ, давлатҳое, ки барои ҳуҷум намудан имкониятҳои зиёд доранд, дар муқоиса бо давлатҳое, ки барои анҷом додани ин кор имконият надоранд, хатари бештар доранд. Ин омил дар заминаи қудрати сиёсӣ ба вуҷуд меояд. Зеро давлате, ки манбаҳои зиёдро дар ихтиёри худ нигоҳ медорад, қодир аст, ки неруҳои ҳуҷумкунандаи худро низ ташаккул диҳад. Аммо мақсаднокӣ ва самаранокии истифодаи манбаҳо низ хеле муҳим аст. Масалан, манбаҳои мавҷуда оё барои муҳофизат намудан ва ё ҳуҷум кардан ба қудрати ҳарбию сиёсӣ табдил дода мешаванд?

Муайян намудани ниятҳои агрессивии давлат низ барои шинохти таҳдидҳо хеле муҳим аст. Вақте, ки дар симои ин ва ё он давлат рафтори агрессивӣ дида мешавад, вай аз ҷониби давлатҳои дигар ҳамчун давлати таҳдидкунанда ва хатарнок шинохта мешавад. Ҳатто давлатҳоеро, ки қудрати сиёсиашон камтар асту рафторҳои хатарнок зоҳир менамоянд, ҳамчун амали таҳдиднок муаррифӣ кардан мумкин аст.

С.Уолт барои исбот намудани нишондодҳои назарияи худ мисолҳои зиёдро пешниҳод менамояд. Яке аз онҳо, таҳлили раванди ҷанги сард мебошад. Ба андешаи ӯ, баъди анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ИМА нисбат ба Иттиҳоди Шуравӣ давлати пурқудрат ба шумор мерафт. Аммо Иттиҳоди Шуравӣ низ қудратманд буд. Дар ин маврид бисёре аз давлатҳо орзу менамуданд, ки байни ин ду абарқудрат иттиҳоди ҳарбӣ таъшкил гардад. Аммо чунин нашуд. Зеро Иттиҳоди Шуравӣ аз ҷониби давлатҳои Ғарб

ҳамчун давлати хатарнок ва ҳамчун таҳдид қабул мегардид. Чунин ҳолатро С.Уолт бо нишондодҳои зерин асоснок менамоянд: якум ин, ки Иттиҳоди Шуравӣ давлати пурқудрат ва пуриқтидор аст; дуюм, ки доктринаи ҳарбии шуравӣ ҳуҷум намуданро ҳамчун афзалияти ҳарбӣ муайян намуда буд; сеюм ин, ки кӯшишҳои И.Сталин ва Н.Хрушев барои тарсонидани Ғарб ниятҳои агрессивии Иттиҳоди Шуравиро ба намоиш мегузошт, ки чунин ҳолат дар симои вай таҳдидро ба вуҷуд меовард[138]. Назарияи С.Уолт дар маҷмуъ, барои омӯзиши таҳдидҳои пуриқтидор, ки дар аксар маврид давлатҳо новобаста аз иқтидори худ, наметавонанд дар танҳоӣ онро безарар гардонанд, истифода карда мешавад. Муттаҳид гардидани давлатҳо ва дастаҷамъона дар муқобили таҳдидҳо мубориза бурдану истодагарӣ намудан, моҳияти асосии назарияи тавозуни таҳдидҳоро ташкил медиҳад. Дар шароити муосир низ иқтидори назариявию методологии андешаҳои С.Уолт арзиши худро гум накардаанд. Масалан, терроризми байналхалқӣ метавонад пурра ба воситаи назарияи мазкур шарҳ дода шавад. Ниятҳои агрессивии ташкилотҳои террористӣ маълуманд, аммо имкониятҳо ва қудрати ҳарбию сиёсии онҳо бояд баҳогузорӣ карда шаванд ва вобаста ба он мубориза ба роҳ монда шавад. Маҳз чунин нишондодҳои терроризмро ба инобат гирифта, имрӯзҳо давлатҳои олам дар доираи созмонҳои гуногун муттаҳид мешаванд. Инчунин рафтори давлатҳо дар минтақаҳои гуногуни олам низ дар заминаи шинохти таҳдид ва бо назардошти имкониятҳо ва ниятҳои агрессивии ҳамсоядавлатҳо тағйир меёбанд. Барои мисол, Кореяи Ҷанубӣ бо дарки ниятҳо ва имкониятҳои агрессивии Кореяи Шимолӣ бо ИМА муттаҳид шудааст. Ҳамин гуна мисолҳоро аз минтақаҳои дигари олам низ овардан мумкин аст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки назарияи тавозуни таҳдидҳо дар охири солҳои 1980-ум дар заминаи назарияи тавозуни қувваҳо пайдо гардидааст. Назарияи тавозуни қувваҳо бошад аз замони Фукидид маълуму машҳур аст. Моҳиятан дар доираи ин назария нишон дода мешавад, ки рафтори давлатҳо дар шароити афзоиш ёфтани қудрати давлатҳои дигар ва ё иттиҳоди давлатҳо чи гуна мешавад. Вайрон шудани тавозуни қувваҳо замоне ба амал меояд, ки қудрати ҳарбию сиёсии як давлат нисбат ба давлатҳои дигари қудратманд, ё ин ки нисбат ба қудрати иттиҳоди давлатҳо бештар мегардад. Барои посух гардонидан ба чунин ҳолат давлатҳои алоҳида қушиш менамоянд, ки қудрати ҳарбию сиёсии худро афзоиш диҳанд ва ё бо давлатҳои дигар муттаҳид шаванд, то ки дар муқобили давлати пуриқтидор истодагарӣ карда тавонанд. Ба ибораи дигар давлатҳо ба қудрати ҳарбию сиёсии давлатҳои дигар таваққуҳ зоҳир менамоянд.

Назарияи тавозуни таҳдидҳо бошад нишон медиҳад, ки давлатҳои алоҳида ба раванди вайроншавии тавозуни таҳдидҳо чи гуна таваққуҳ зоҳир менамоянд, яъне дар шароите, ки як давлат ва ё иттиҳоди давлатҳо барои дигарон хатарнок мешавад. Дар чунин шароит давлатҳо ё муттаҳид мешаванд ва ё иқтидори дохилии худро афзун мегардонанд, то ки осебпазирии худро аз таҳдидҳои баамаломада коҳиш диҳанд. Истифодаи назарияи тавозуни таҳдидҳо имкон медиҳад, ки як қатор масъалаҳое, ки шарҳашон ба воситаи назарияи тавозуни қувваҳо ғайриимкон аст, таҳлилу баррасӣ карда шаванд. Масалан, давлатҳои Шарқи Миёна дар байни худ иттиҳоди байнидавлатиро на ба хотири вайрон гардидани тавозуни қувваҳои ҷаҳонӣ ташкил медиҳанд, балки барои муқобилият нишон додан ба таҳдиди ҳамсоядавлатҳои худ ин корро менамоянд. Ин давлатҳо ба он хотир муттаҳид ме-

шаванд, ки баъзе ҳамсоядавлатҳои онҳо аз абарқудратҳои ҷаҳонӣ дида ба онҳо бештар таҳдид менамоянд[139].

Дар маҷмуъ, С.Уолт ба монанди намояндагони дигари реализми сиёсӣ намехоҳад, ки диққати худро аз неруҳои ҳарбӣ ва характери ҳарбӣ доштани амнияти миллӣ дур намояд. Масалан, ӯ иброз медорад, ки «қудрати ҳарбӣ – сарчашмаи ягонаи амнияти миллӣ ва таҳдидҳои ҳарбӣ – ягона хатаре нестанд, ки давлатҳо бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд (ҳарчанд онҳо хеле ҷиддианд). Дар натиҷаи омӯзиши амният инчунин масъалаҳои дигар, аз қабили идоракунии давлатиро низ дохил кардан мумкин аст. Идоракунии давлатӣ бояд дар маънои назорат аз болои неруҳои ҳарбӣ, пешбурди фаъолияти дипломатӣ ва идоракунии буҳронҳо фаҳмида шавад. Чунин масъалаҳо бо фаъолияти давлатӣ алоқаманд мебошанд, зеро онҳо бо имконпазир будани ҷангҳо алоқамандии зич доранд»[140]. Аз чунин навъи баррасӣ эҳсос кардан мумкин аст, ки Стивен Уолт наметавонад масъалаҳои соҳаи амниятро бе ёрии неруҳои ҳарбӣ ва бе баррасии қудрати ҳарбӣ шарҳ диҳад. Ӯ ҳамаи масъалаҳоро бо қудрати ҳарбӣ ва ҷангҳои эҳтимолӣ алоқаманд намуда, масъалаҳоеро бо соҳаи амният алоқаманд медонад, ки агар бо соҳаи ҳарбӣ ва ҷангҳои эҳтимолӣ алоқамандие дошта бошанд.

Бинобар он сабабе, ки масъалаҳои ғайриҳарбӣ низ ба амнияти миллӣ таҳдид менамоянд, як қатор олимону муҳаққиқон дар солҳои 1980 дар консепсияи амният чунин масъалаҳо, ба монанди камбизоатӣ, бемориҳои табобатнашаванда ва хатарнок (СПИД, саратон ва ғ.), ифлосшавии муҳити зист, нашъамандӣ ва ғ. низ дохил намудаанд[141]. Намояндагони мактаби анъанавӣ, аз қабили Стивен Уолт чунин тарзи масъалагузории соҳаи амниятро сахт танқид намуда, иброз медоранд, ки «ворид намудани масъалаҳои ғайриҳарбӣ ба мундариҷаи консепсияи ам-

нияти миллӣ маънои онро дорад, ки бояд олимону сиёсатмадорон ба масъалаҳои ғайриҳарбӣ диққати аввалиндараҷа диҳанд ва чунин муносибат дар навбати худ маънои онро дорад, ки қудрати ҳарбӣ наметавонад рушду инкишофро таъмин намояд»[142]. С.Уолт муътақид аст, ки мавҷудияти хатарҳои ғайриҳарбӣ маънои онро надорад, ки хатарҳои ҳарбӣ аз байн бурда шудаанд. Гузашта аз ин, зӯроварии муташаккил дар таърихи инсоният тӯли ҳазорсолаҳост, ки мавҷудияти худро нигоҳ медорад ва дар оянда низ нигоҳ хоҳад дошт. Бинобар ин, ҳеҷ ҷои шубҳае нест, ки омодагии давлатҳо барои анҷом додани ҷанг дар раванди таърих доимо сиёсати муташаккили кишварҳои дигарро зери таҳдиду хатар қарор додааст[143]. «Ҷанг ҳама вақт фаъолияти дастаҷамъона мебошад, ки барои амалӣ намудани мақсади умумӣ нигаронида шудааст – ё барои нигоҳ доштани мавҷудияти миллату давлат, ё барои афзун гардонидани қудрати онҳо, фазои онҳо ва ё минтақаҳои ҳаётии онҳо нигаронида шудааст»[144]. Ҳамин тариқ, намояндагони реализми сиёсӣ ва неореализм, аз ҷумла С.Уолт кӯшиш менамуданд, ки ҳамаи масъалаҳои соҳаи таъмини амниятро бо назардошти қудрати ҳарбию сиёсии давлат ва ҷангҳои эҳтимолии байнидавлатӣ шарҳ диҳанд. Дар ҳамин гуна шароит дар Аврупои Ғарбӣ як гурӯҳ олимоне пайдо гардиданд, ки барои таъмини амният ба инобат гирифтани масъалаҳои ғайриҳарбиро низ зарур мешумориданд. Чунин кӯшишу заҳмати онҳо барои ташаккулёбии назарияи секюритизатсия (Securitization Theory) заминаи мусоид фароҳам овард.

Назарияи мазкурро ҳам ба мактаби илмии модернистӣ ва ҳам ба мактаби танқидӣ шомил намудан мумкин аст. Намояндагони назарияи мазкур аввалиндараҷа будани амнияти ҳарбӣ ва амнияти давлатиро, ки дар мактаби анъанавӣ афзалият дорад, зери шубҳа қарор медиҳанд[145].

Пас, масъалаи амният ва таҳдид дар доираи назарияи мазкур чи гуна омӯхта мешавад. Дар ин назария амният – ҳолати муҳофизатшавандагии объекти мушаххас аз таҳдидҳои мавҷуда мебошад. Бо назардошти ин гуна баррасӣ таърифи амният низ хеле васеъ мегардад ва ҳама чиз метавонад ҳамчун таҳдид қабул гардад. Дар чунин маврид муайян намудани табиати таҳдид дар мадди аввал гузошта мешавад. Аммо талаботи муҳим дар ин маврид он аст, ки аудиторияи мушаххас агар онҳоро ҳамчун таҳдид қабул намуда бошанд. Чунин равандро ҳамчун раванди муайян намудани мундариҷаи амният ё худ «секюритизатсия» номидаанд. Муайян намудани мундариҷаи амният предмети таҳқиқоти амнияти миллӣ мебошад. Яъне, кадом субъект дар кадом шароит метавонад ин ва ё он масъаларо ба мундариҷаи амният ворид намояд[146]. Дар чунин маврид объектҳое, ки ба ҳимоя ниёз доранд ва таҳдидҳое, ки ба объект таъсири манфӣ мерасонанд, муайян карда мешаванд. Ин назария аз ҷониби мактаби илмии Копенгаген ташаккул дода шудааст[147].

Мувофиқи меъёрҳои назарияи мазкур ҳар як масъалаи ҳаёти ҷамъиятӣ метавонад ё сиёсӣ ё ғайрисиёсӣ бошад. Агар масъала характери сиёсӣ надошта бошад, барои ҳалли он иштироки давлату ҳукумат ва баррасии он дар доираҳои гуногуни илмию ҷамъиятӣ нозарур дониста мешавад. Аммо агар масъала хусусияти сиёсӣ дошта бошад, он қисми таркибии сиёсати давлатӣ дониста мешавад ва барои ҳалли он на танҳо қабули қарорҳои сиёсӣ, балки истифода намудани манбаҳои мушаххас зарур дониста мешавад. Дар раванди секюритизатсия масъалаҳое хусусияти сиёсидошта дониста мешаванд, ки агар онҳо ба объектҳои мушаххас таҳдид намуда истода бошанд. Аз ин рӯ, барои ҳалли мушкилоти мазкур ва ё барои бартараф намудани он чораҳои дахлдор андешида мешаванд, ки дар

аксар маврид метавонанд бо меъёрҳои мавҷудаи сиёсӣ мувофиқат накунанд. Чунин рафтор на танҳо дар шароити мавҷудияти таҳдидҳои воқеӣ анҷом дода мешаванд, балки дар шароите, ки масъалаи интихобшуда ҳамчун таҳдид тасаввур гардида бошад ҳам, раванди бартараф намудани он ба вуҷуд меояд[148].

Таъмини амният замоне самаранок мегардад, ки агар масъалаҳои гуногун ҳамчун таҳдид муқаррар карда шуда бошанд ва дар ҳақиқат онҳо ба объекти мушаххас таъсири манфӣ расонида истода бошанд. Агар чунин амал анҷом дода шавад, заминаҳое пайдо мегарданд, ки ба воситаи онҳо барои ҳимояи объект чораҳои мушаххас андешида мешаванд. Дар чунин маврид гуфтан мумкин аст, ки ин ё он масъала ба мундариҷаи амният ворид карда шудааст ва раванди таъмини амният дар муносибат бо он оғоз гардидааст. Агар баръакс ин гуна амалҳо анҷом напазиранд, таҳдидҳо бетағйир ва объектҳо бе ҳимоя боқӣ мемонанд. Вақте ки объектҳои ҳимояшаванда ва таҳдидҳои пуриқтидор муайян карда мешаванд, дар раванди таъмини амният тағйиротҳои навбатӣ пайдо мегарданд: дар доираҳои муайян ҳолати фавқулода ташкил мегардад ва истифодаи воситаҳои бо он мувофиқ дар муқобили таҳдидҳо асоснок карда мешавад[149]. Ҳамин тариқ, субъекти таъмини амният метавонад, ки дар баъзе аз мавридҳо анъанаҳои мавҷударо ба инобат нагирад. Зеро масъалаи мавҷуда ва мушкилоти баамаломада бояд ҳаллу фасл гардад. Дар бисёре аз мавридҳо масъалаҳои ҳалталаб ва таҳдидҳо бори аввал шинохта мешаванд, ки дар чунин ҳолат бо роҳу усулҳои анъанавӣ онҳоро аз байн бурдан ғайриимкон аст.

Таъмини амният ҳамчун фаъолият номгуи масъалаҳоеро муайян менамояд, ки ҳалли онҳо бояд ба таъхир гузошта нашаванд ва аз ин рӯ, субъекти сиёсат кӯшиш ме-

намояд, ки онҳоро дар барномаи сиёсии ҳукумат ворид созад. Дар чунин маврид раванди таъмини амният шакли махсуси фаъолияти сиёсӣ мебошад. Чи қадаре, ки фаъолияти сиёсӣ бо таъмини амният омезиши бештар пайдо намояд, ҳамон қадар афзалияти барномаи сиёсии ҳукумат боло меравад[150]. Ҳамчунин кам нестанд ҳолатҳое, ки таъмини амният бо фаъолияти сиёсӣ мухолифат менамоянд. Масалан, вақте ки афзалиятҳои муайяншудае, ки бо амният алоқаманд гардонида мешаванд ва бо сиёсати демократӣ созгор намеоянд, чунин мухолифат пайдо мегардад.

Модели консептуалии назарияи секюритизатсияро ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

1. Агар ин ё он масъала ҳамчун таҳдид муайян гардида бошаду нисбат ба он чораҳои зарурӣ андешида шуда бошад (масалан, қабули санади меъёрӣ ва риояи он), раванди таъмини амният бояд натиҷабахш бошад. Аммо агар қоидаҳо ва меъёрҳо риоя гардида бошанду натиҷаи дилхоҳ ба даст наомада бошад, таҳдид нодуруст муайян гардидааст.

2. Агар ин ё он масъала ҳамчун таҳдид муайян гардида бошаду дар муқобили он субъекти таъмини амният мавқеи афзалиятнокро ишғол намуда бошад, раванди таъмини амният бояд натиҷабахш гардад. Аммо агар субъекти таъмини амният мавқеи афзалиятнокро ишғол намуда бошаду, натиҷаи дилхоҳ ба даст наояд, таҳдид нодуруст муайян гардидааст.

3. Агар дар раванди таъмини амният мавҷудияти таҳдиди воқеӣ муайян гардаду оқибатҳои хатарноки он ошкор карда шавад, пас таъмини амният натиҷабахш мегардад. Аммо агар оқибатҳои хатарзои ин ё он таҳдид аз байн бурда нашавад, раванди таъмини амният бенатиҷа мегардад, ки он сабабҳои худро дорад. Масалан, дар бораи

таҳдид маълумоти кофӣ надоштан, дар муқобили он манбаҳои зарурирo истифода накардан, нисбат ба таҳдид беэътиноӣ зоҳир намудан ва ғ.

4.Агар дар раванди таъмини амният объекти ҳимояшаванда дар ҳолати муътадил қарор дошта бошад, секюритизатсия натиҷаи мусбат додааст. Аммо агар объекти ҳимояшаванда дар ҳолати ногувор қарор дошта бошад, раванди таъмини амният натиҷаи дилхоҳ надодааст. Дар ҳолати ногувор қарор гирифтани объекти амният на танҳо аз мавҷудияти таҳдидҳо дарак медиҳад, балки худи он низ ба объектҳои дигар метавонад таҳдид намояд.

Ҳамин тариқ, ба воситаи иқтидори консептуалии назарияи секюритизатсия соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти одамонро таҳлилу таҳқиқ намудан имконпазир аст. Истифодаи принсипҳои методологии ин назария имкон медиҳад, ки таҳдиду хатарҳои мавҷуда шинохта шаванд ва нисбат ба онҳо чораҷӯӣ анҷом дода шавад. Агар субъекти амният мавҷудияти таҳдиду хатарҳоро саривақт дарк нанамояд, рушду инкишофи ин ё он соҳаи фаъолиятро интизор шудан ғайриимкон аст.

Бояд ёдовар шуд, ки «назарияи тавозуни таҳдидҳо»-и С.Уолт ва дар маҷмуъ назарияҳои мактаби илмии анъанавӣ характери объективӣ доранд ва дараҷаи таҳдидро бо мавҷудияти миқдор ва ҳаҷми муайяни манбаҳо баҳогузорӣ менамоянд. Аммо назарияи таъмини амният ё худ секюритизатсия хусусияти субъективӣ ва байнисубъективӣ дорад. Назарияи мазкур дар муқоиса бо назарияи анъанавии С.Уолт, ҳамаи соҳаҳои ҳаётро фаро мегирад, агар афзалияти онро дар раванди таъмини амният муайян карда бошанд. Масалан, бемориҳои сироятёбанда, обхезӣ, муҳоҷират, ифлосшавии муҳити зист ва ғ. метавонанд ба мундариҷаи амният ворид карда шаванд.

Чизи муҳим дар доираи ин назария ин аст, ки ҳар як соҳа хусусиятҳои худро дорад ва таъмини соҳаҳои мазкур низ бояд бо назардошти онҳо сурат гирад. Масалан, олимони Донишгоҳи Копенгаген панҷ соҳаи муҳимро нишон додаанд: ҳарбӣ, экологӣ, иқтисодӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ. Масалан, дар соҳаи ҳарбӣ одатан субъектҳои ҳарбӣ сарчашмаи таҳдид ба шумор мераванд. Дар соҳаҳои дигар низ субъектҳои таҳдид ҳамин гуна муайян карда мешаванд. «Назарияи секюритизатсия имкон медиҳад, ки таъмини амният ҳамчун таҷрибаи муайяни сиёсӣ дониста шавад. Дар заминаи чунин навъи таҷриба мавқеи афзалиятҳои сиёсӣ тағйир дода мешавад ва баҳсу мунозираҳо дар атрофи таъмини амният дар миёни неруҳои сиёсие сурат мегирад, ки ҳар яки онҳо барои ба вуҷуд овардани ҷаҳонбинӣ ва тасаввуроти мушаххас дар бораи таҳдидҳо кӯшиш менамояд. Агар яке аз ин неруҳо муваффақият пайдо намояд, пас дар сатҳи муносибатҳои байнисубъективӣ таҳдид ҳамчун хатари воқеӣ қабул мегардад, ки онро дар амалияи сиёсӣ дидан мумкин аст. Вобаста ба ин қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул мегарданд, азнавтақсимнамоии манбаҳо, ҷорӣ намудани ҳолати фавқулода ва ҳатто чораҳои аз ин ҳам шадидтар ба амал бароварда мешаванд»[151].

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта олими амрикоӣ Ҷозеф Най тавонист, ки дар натиҷаи омезиши иқтидори эвристикии назарияи «тавозуни таҳдидҳо» ва назарияи «секюритизатсия» назарияи «неруи нарм»-ро ташаккул диҳад. Ҷозеф Най низ анъанаҳои реалистонро дар бораи муттаҳид намудани давлатҳо, аниқтараш ба ҷониби худ ҷалб намудани онҳо идома дода, онро на дар шароити «ҷанги сард», балки дар шароити нав (баъди ҷанги сард) амалӣ кардан мехост. Бо назардошти ин гуфтан мумкин аст, ки мундариҷаи назарияи тавозуни

таҳдидҳо дар назарияи «неруи нарм» эҳсос мегардад. Аммо аз он сабабе, ки амалӣ намудани неруи нарм бо неруҳои ҳарбӣ ҳеҷ робита надошт, онро бо арзишҳои сохтории назарияи секюритизатсия монанд кардан мумкин аст. Ба андешаи Ҷозеф Най, барои оне, ки давлат аз ҷониби давлатҳои дигар ҳамчун кишвари шарик ва бехатар эътироф гардад, давлатро зарур аст, ки чунин симои байналмилалиро ташаккул диҳад. Яъне, симои мароқангези кишвар на танҳо диққати давлатҳои дигарро ба худ ҷалб менамояд, балки метавонад онҳоро дар атрофи ин давлат муттаҳид созад[152]. Тибқи назарияи «неруи нарм», дар навбати аввал давлат бояд ба сиёсати дохилии худ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намояд ва худро ҳамаҷониба ташаккул диҳад, то ки барои давлатҳои дигар намунаи пешрафт ва рушду инкишоф бошад. Танҳо дар чунин шароит метавонад, ки ба давлатҳои дигар модели рушду инкишофи худро пешниҳод намояд[153]. Яъне, таъсиррасонии давлат бояд ба воситаи симои мароқангез ва имиҷи ҷаззоб амалӣ карда шавад. Дар чунин ҳолат дар атрофи худ муттаҳид намудани давлатҳои дигар имконпазир мегардад. Худи Ҷ.Най ба масъалаи мароқангез будани арзишҳои фарҳангӣ ва сиёсӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудааст. Дар баробари ин, баъзе муҳаққиқони дигар иброз медоранд, ки симои мароқангез барои амалӣ намудани неруи нарм ҳанӯз кофӣ нест. Бояд роҳу воситаҳои ҷалб намудани диққати дигарон ва бовар кунонидани онҳо нисбат ба мавҷудияти таҳдиду хатарҳо хеле муҳим мебошад[154]. Яъне, ин ҷо сухан дар бораи механизмҳои ба амал баровардани неруи нарм меравад. Дар чунин шароит сухан дар атрофи интиқол додани арзишҳои ташаккулёфта меравад. Муҳаққиқи рус А.С. Скриба иброз медорад, ки ба инобат гирифтани талабот ва майлу хоҳиши давлатҳои дигар (ё ин ки ба назар гирифтани тарс ва ҳароси онҳо) имкон

медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки неруи нарм муайян карда шаванд. Бе назардошти чунин вазъият неруи нарм ба ҳеҷ гуна муваффақият ноил намегардад[155]. Ҳамин тариқ, назарияи «неруи нарм» низ барои шинохти таҳдидҳо метавонад истифода бурда шавад. Аммо воқеият ин аст, ки ин гуна назарияҳо аслан бо манфиатҳои миллии давлатҳои қудратманд ва мутараққӣ созгор аст. Онҳо барои шинохти таҳдидҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ самараи дилхоҳ ба бор намеоваранд. Махсусан, агар дар ин маврид таҳлили антропологӣ анҷом дода шавад, манзараи пайдоиши таҳдидҳо дар кишварҳои ҷаҳони дуюм ва сеюм тамоман ба таври дигар намоён мешаванд. Таҷрибаи мустамликадорӣ нишон медиҳад, ки собиқ мустамликадорон баъди соҳибистиқлол гардидани мустамликаҳояшон кӯшиш менамоянд, ки на танҳо дар ҳудудҳои онҳо нуфузи худро нигоҳ доранд, балки вобастагии онҳоро то як дараҷаи муайян бурда расонанд.

Таҳлили назарияҳои мазкур нишон медиҳад, ки сатҳу сифати амнияти миллӣ ва дар кадом вазъ қарор доштани таъмини он дар аксар маврид аз шинохти таҳдидҳо вобаста аст. Ин аст, ки дар кишварҳои гуногуни олам ба воқеаву ҳодисаҳо, равандҳои сиёсию иҷтимоӣ ва махсусан, ба рафтори субъектҳои мухталиф баҳои гуногун медиҳанд. Ҳамчун таҳдид шинохта шудани падидаҳои манфӣ ва ё то кадом андоза хатарноку зиёновар дониста шудани ин гуна падидаҳо аз донишу таҷриба вобастагии калон дорад. Ин равандро дар илм «стигматизатсия»[156] номидаанд. Яъне, то кадом андоза ин ё он падида ва ё омил ҳамчун таҳдид тасаввур гардида истодааст ва ҷомеа то кадом сатҳ омода аст, ки онҳоро ҳамчун таҳдид қабул намояд. Аз ин рӯ, таҳдидшиносӣ унсури муҳимтарини назарияи амнияти миллиро ташкил менамояд.

Қарорҳое, ки дар сатҳи мақомоти давлатӣ қабул мегарданд, ҳамагӣ барои бартараф намудани мушкилиҳои ҷойдошта равона шудаанд. Зеро ҳалли масъалаҳо ва бартараф кардани мушкилиҳои ҷойдошта ҷиҳати таъмини рушди минбаъдаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ зарур мебошанд. Хавфҳо ва таҳдидҳо падидаҳое ҳастанд, ки дар раванди амалишавии ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат дар ин ё он шакл монеа эҷод менамоянд ва мушкилиҳои навро ба вуҷуд оварда, рушди соҳаҳоро боз медоранд. Дар байни онҳо як қатор таҳдидҳо ба суботи сиёсӣ ва устувории ниҳодҳои давлатӣ таъсири манфӣ расонида, қобилият ва иқтидори онҳоро коҳиш медиҳанд, ки дар раванди қабули қарорҳо ва махсусан, дар рафти татбиқи онҳо мушкилиҳои ҷиддӣ пайдо мешаванд. Аз ин рӯ, таъмини рушду инкишоф аз безараргардонии хавфу хатарҳо оғоз меёбад. Аммо барои оне, ки таҳдиду хатарҳо безарар ва камзарар гардонида шаванд, сараввал шинохти онҳо ва муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши онҳо хеле муҳим аст.

Гузашта аз ин, таҳдидшиносиро унсури муҳимми маданияти стратегӣ низ донистан зарур мебошад. Зеро барои шинохти таҳдидҳо донишҳои сиёсӣ, идеологӣ, технологӣ, иқтисодӣ ва ниҳоятан стратегӣ зарур аст. Дар алоқамандӣ бо ин масъала сиёсатшиносӣ ватанӣ С.И. Шарипов андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Ба ақидаи ӯ, «вақте ки мо дар бораи таҳдидҳо суҳбат менамоем, ҳама вақт пеши назарамон манзараи оқибатҳои ногувор ва ояндаи ноором тасаввур мегардад. Аммо барои оне, ки ташаббус нишон дода, дар муқобили онҳо амал намоем, барои мо ё иттилоот намерасад, ё ин ки ғайрат. Таҳдидҳои замони муосир дорои архитектураи мураккаб буда, на танҳо аз чорабиниҳои амалӣ, балки аз омилҳои назариявию идеологӣ ва иҷтимоию психологӣ таркиб ёфта-

анд»[157]. Шинохти таҳдидҳо ҳам барои роҳбарияти сиёсии кишвар, ки ба қабули қарорҳои муҳим машғуланд ва ҳам барои қишрҳои дигари ҷомеа хеле муҳим аст. Дар баробари роҳбарияти олии мамлакат, элитаи илмӣ ва зиёиён низ метавонанд дар самти шинохти таҳдидҳо саҳми зиёд гузоранд. Зеро ба ғайр аз роҳбарияти олии мамлакат, ки дар мавриди идоракунии корҳои давлатию сиёсӣ бо иттилооти зарурӣ таъминанд, инчунин олимону зиёиён низ огоҳтарин қишри ҳар як ҷомеа маҳсуб меёбанд. Ҳатто олимону донишмандон дар заминаи донишҳои илмию назариявии худ метавонанд дар бораи пешомадҳо ва дурнамои рушди соҳаҳо ояндабинии худро ироа созанд. Дар маҷмуъ, чи гунае, ки табиб роҳу воситаҳои табобати бемориро муайян мекунад, дар ҳалли масъалаҳо ва бартараф сохтани мушкилиҳо олимон низ ҳамин мавқеъро соҳибанд. Аз ин рӯ, истифодаи иқтидори илмию зеҳнии олимон дар самти шинохти таҳдидҳо хеле зарур буда, барои муайян намудани сарчашмаи пайдоиш, иқтидор ва роҳу усулҳои пешгирӣ намудани оқибатҳои номатлуби падидаҳои манфӣ метавонанд хизмат намоянд. Олимону донишмандон метавонанд дар самти саривақт муайян намудани мушкилиҳои ҷойдошта ва ё мушкилиҳои бавуҷудоянда саҳми худро гузоранд. Масъалаҳои ҷалбу иштироки олимон дар ин равандҳо, бетарафӣ зоҳир намудани онҳо ва дар кадом сатҳ қарор доштани омодагии касбии онҳо баҳси дигар аст, ки онҳоро дар таҳқиқоти алоҳида баррасӣ намудан зарур аст. Дар маҷмуъ, олимону зиёиён на танҳо ҷомеаро аз мавҷудияти таҳдиду хатарҳо метавонанд огоҳ намоянд, балки дар мавриди пешгирии онҳо таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, барои ҳукумат роҳу усулҳои безарар гардонидани таҳдидҳо ва ҳимоя намудани манфиатҳои миллиро манзур созанд.

Ғайр аз ин, дар шароити кунунӣ, ки раванди тавсеаи ҷангҳои иттилоотию психологӣ ба мушоҳида мерасад, барои шаҳрвандони кишвар ва махсусан, ҷавонону насли миёнасол донишҳои амниятӣ ва шинохти таҳдидҳо хеле зарур аст. Зеро онҳо агар тафаккури танқидию таҳлилӣ надошта бошанд, дӯст ва душман, фоида ва зарарро аз ҳам фарқ карда натавонанд, дар зери таъсири ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба осонӣ ба доми тундгароён ва тахрибкорон меафтанд. Чунин ҳолат таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии ҷомеа мебошад. Бо назардошти ин вазъ як қатор муҳаққиқон дар атрофи ташаккули иммунитети иҷтимоӣ суҳбат намуда истодаанд. Имунитети иҷтимоию сиёсӣ қобилияти мустақилона муайян карда тавонистани ҳама гуна таъсиррасониҳои беруна аз рӯйи меъёри «худӣ ва бегона», «фоидаовар ва зараровар», «ба рушду инкишоф мусоидаткунанда ва ё ба таназзул нигаронидашуда» ва монанди инҳо мебошад. Муҳаққиқи рус Р.И. Балбек иброз медорад, ки «эҳтимоли ба амал омадани бесуботӣ дар системаҳои сиёсие дида мешавад, ки дар онҳо агар мутобиқшавӣ бо таъсиррасонии беруна ва қобилияти ба таври танқидӣ баҳогузорӣ намудани ин гуна падидаҳо дида нашавад. Ба ибораи дигар дар ин гуна ҷомеаҳо иммунитети иҷтимоӣ дар муқобили падидаҳои манфӣ рушд накардааст»[158]. Чунин тарзи баррасии масъала фаъолияти системаи муҳофизатии организми инсонро ба хотир меоварад. Аз соҳаи иммунология маълум аст, ки системаи муҳофизатии организм, ё худ иммунитети бадан маҷмӯи ҳуҷайраҳое мебошанд, ки барои безарар гардонидани вирусҳо хизмат мерасонанд. Сатҳу сифат ва самаранокии чунин безараргардонӣ аз шинохти онҳо вобаста аст. Баъзан вақт дар ҳолати бо вируси нав рӯ ба рӯ гардидани организм ба таври сунъӣ подтан (антитела)-ҳои мушаххасро ба бадани инсон ворид менамоянд, ки мақсад аз ин кор шинос наму-

дани организм бо вирусҳо мебошад, то ки онҳоро безарар карда тавонад. Дар ҷомеа низ чунин механизми безараргардонӣ мушоҳида мегардад. Онҳое, ки дар бораи падидаҳои манфӣ дониш ва маълумоти кофӣ доранд, метавонанд ба доми иғвогарон ва тундгароён наафтанд. Аммо дар муносибат бо нафароне, ки ин гуна тасаввуротро надоранд, ҳолати баръаксро дидан мумкин аст. Аз ин рӯ, фиреби сиёсӣ ҳамчун технологияи мубориза аз ҷониби душманон барои иғвоангезӣ намудан, тағйир додани рафтори сокинони кишвар ва ниҳоятан коҳиш додани самаранокии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ истифода бурда мешаванд. Дар ин гуна вазъият ташаккули иммунитети иҷтимоӣ барои шинохти падидаҳои манфӣ хеле зарур мебошад. Аз ин баррасӣ хулоса ин аст, ки дар раванди таъмини амният дар баробари ниҳодҳои давлатӣ инчунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шаҳрвандони қаторӣ низ бояд иштирок намоянд. Аммо сатҳу сифати иштироки онҳо дар таъмини амният аз он вобастааст, ки онҳо то кадом андоза таҳдидҳои мавҷударо мешиносанд ва дар муқобили онҳо мубориза мебаранд.

Ҳамин тариқ, то он замоне, ки табиати таҳдидҳо пурра муайян карда нашавад, мубориза бо онҳо натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Гузашта аз ин, шинохти табиати таҳдидҳо имкон медиҳад, ки субъекти таҳдид ва иқтидори он муайян карда шаванд. Вобаста ба иқтидори таҳдид барои пешгирӣ намудан ва ё безарар гардонидани он сипас манбаҳои зарурӣ истифода бурда мешавад. Файласуфи Чини қадим Сун Тзи дар ин бора андешаҳои хеле ҷолиб баён намудааст. Ба ақидаи ӯ, «агар мо иқтидори худро донем ва иқтидори душманро донем, ҳама вақт ҳангоми мубориза ғолиб мешавем, агар иқтидори худро донему иқтидори душманро ба инобат нагирем, агар як бор ғолиб шавем, дафъаи дуюм мағлуб мешавем. Агар на иқтидори

худ ва на иқтидори душманро донем, сад бор, ки дар муқобили онҳо мубориза барем, ҳеҷ гоҳ ғолиб намешавем»[159]. Мутаассифона, ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки пешгирӣ ва ё мубориза бо таҳдидҳо бе назардошти иқтидори таҳдид амалӣ мегардад, ки дар аксар маврид чунин амал натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Сиёсатшиноси амрикоӣ Ф.Фукуяма дар ин маврид иброз менамояд, ки самаранокии манбаҳои сафарбаргардида аз он вобастааст, ки иқтидори таҳдиди сиёсӣ то кадом дараҷа зиёд аст[160]. Ӯ дар мавриди тундгароии исломӣ ин гуна вазъиятро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки «агар аксари мусулмонони ҷаҳон омода бошанд, ки ба сафи террористони худкуш шомил гарданд ва дар муқобили ИМА мубориза баранд, пас неруҳои қудратии Амрико қобилияти пешгирӣ намудани онҳоро аз даст медиҳанд. Аммо шумораи террористони хатарнок агар камтар бошанд, мубориза бо онҳо имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, баҳогузорӣ намудани ин таҳдид бо назардошти имкониятҳои тундгароёни исломӣ бояд сурат гирад»[161].

Дар баробари ин гуфтаҳо равоншиносони амрикоӣ Ҷ.Кипер ва Р.Сосис дар таҳқиқоти худ иброз медоранд, ки «ба баҳсу мунозираҳои бешумори сиёсӣ ва барномаҳои тӯлонии телевизионӣ нигоҳ накрада, гуфтан мумкин аст, ки таҳдиди эҳтимолӣ ва тахминӣ метавонад на он қадар хатарнок бошад, ба мисле, ки онро тасаввур менамоянд»[162]. Онҳо дар мисоли таҳдиди терроризм чунин фарзияи худро асоснок намуда, иброз медоранд, ки «дар муқоиса бо таҳдидҳои дигар, ба монанди садамаҳо ва бемориҳои сироятӣ, амалҳои террористӣ он қадар бештар рух намедиҳанд ва на ҳамаи онҳо метавонанд амалӣ шаванд. Гузашта аз ин, агар терроризм ҳамасола якчанд миллион доллар зарару зиён расонад, танҳо ИМА баъди воқеаҳои 11 сентябри соли 2001 то имрӯз дар самти му-

бориза бо терроризм зиёда аз 1 трлн доллар масраф намудааст»[163]. Онҳо ба саволи ин, ки «чаро одамон имкониятҳои террористонро ин қадар зиёд нишон медиҳанд?» посух дода, қайд менамоянд, ки «чунин рафтор дар доираи ғаризаҳои тарсу ҳарос ба амал меояд. Масалан, рафтори одам ҳангоми дидани каждум ва ё мор тағйир меёбад, зеро ғаризаҳои тарс онҳоро ҳамчун рамзи зӯроварӣ ва марг муайян менамоянд, новобаста ба он, ки сатҳи таҳдид дар кадом дараҷа (паст ё баланд) қарор дорад. Дар муносибат бо терроризм низ ғаризаҳои тарс новобаста аз воқеиятҳои терроризм зарурати мутобиқгардонии роҳу усулҳои безараргардонии таҳдидҳои террористиро ба миён меоваранд»[164].

Чунин ҳолат бо он асоснок карда мешавад, ки дар раванди шинохти таҳдидҳо мавҷудияти иттилооти зарурӣ нақши калидӣ мебозад. Чи қадаре, ки дар бораи таҳдид маълумоти бештар мавҷуд бошад, ҳамон қадар тарсу ҳарос аз он камтар мешавад. Аммо боз дар раванди шинохти таҳдидҳо тадриҷан мушкилиҳои нав ба нав пайдо мегарданд. Масалан, рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар самти шинохти таҳдидҳо мушкилиҳои навро ба вуҷуд меоварад. Дар ин маврид ёдоварӣ намудани инқилобҳои иттилоотӣ ва аз меъёр зиёд паҳн шудани иттилоот хеле муҳим мебошад. Зеро дар раванди шинохти таҳдидҳо ду омили иттилоотӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Якум, иттилооти нокифоя, дуюм иттилооти барзиёд. Ҳардуи ин ҳолат метавонад нисбат ба таҳдид тасаввуроти нодурустро ба вуҷуд оварад. Муҳаққиқони рус В.А. Гуторов ва А.А. Ширинянс бо назардошти ин омил дар мавриди шинохти терроризм иброз медоранд, ки «ба таври мухталиф шарҳу баён гардидани симои терроризм дар аксар маврид дарки табиати воқеии ин падидаи иҷтимоиро мушкил гардонида,

таҳдиду хатарҳои аз он пайдошавандаро норавшан мегардонанд. Терроризм ҳамчун омили сиёсӣ дар аксар маврид бо назардошти вазъият баҳогузорӣ карда мешавад, ки чунин ҳолат ба инобат гирифтани сабабҳои таърихии пайдоиши онро аз байн мебарад. Сабаби аслии ин гуна бархӯрд бо терроризм стереотипҳое мебошанд, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ чарх мезананд»[165].

Аз чунин шакли баррасии масъала ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз таҳдидҳои воқеӣ дида, таҳдидҳои эҳтимолӣ одамонро бештар метарсонанд. Зеро одамон дар бораи таҳдидҳои эҳтимолӣ, аз ҷумла роҷеъ ба иқтидори онҳо, оқибатҳои онҳо, дар кадом миқёс таъсири манфӣ доштани онҳо ва махсусан дар бораи пешгирии ин гуна падидаҳо маълумоти кофӣ надоранд. Аз ин рӯ, иттилооти пурра ва мукаммал дар бораи таҳдид ба мақомоти дахлдори соҳа имкон медиҳад, ки дар самти пешгирии оқибатҳои ногувори таҳдиду хатарҳо чораҳои саривақтӣ андешанд. Барои мисол, дар муносибат бо терроризм як гурӯҳ муҳаққиқон иброз медоранд, ки пешгӯинашаванда будани рух додани амали террористӣ тарсу ҳароси мардумро бештар менамояд[166]. Аз ҷониби террористон интихоб гардидани макон, замон ва қурбониёни амали террористӣ ба таври пинҳонӣ амалӣ карда мешавад ва аз ин рӯ, одамон барои коҳиш додани хавфу хатари он оҷизанд. Тавсия намудани худдорӣ варзидан аз ҷойҳои серодам на барои ҳама қобили қабул аст ва баъзан номумкин аст[167]. Тариқи ВАО ҳамарӯза намоиш додани амалҳои террористӣ тарсу ҳароси оммавиро аз ин таҳдид бештар менамояд. Инчунин худи ташкилотҳои террористӣ низ дар аксар маврид тариқи шабакаи интернет амалҳои террористӣ ва қатлу кушторҳои бераҳмонаро паҳн менамоянд, ки чунин ҳолат ба афкори ҷамъиятӣ ва тафаккури омма таъсири манфӣ мерасонанд.

Ҷомеашиноси немис Н.Луман дар мавриди шинохти хавфҳо андешаҳои хеле ҷолиб пешниҳод намудааст, ки онҳоро дар самти таҳдидшиносӣ низ ба кор бурдан имконпазир аст. Ӯ аслан шинохти хавфҳоро аз дониш ва иттилооти зарурӣ вобаста менамояд. Ба андешаи ӯ, «дар бораи масъалаҳои номаълум чи қадаре, ки маълумоти зиёд дар ихтиёр бошад, ҳамон қадар зудтару хубтар дарки хавфҳо ба амал меояд. Вақте ки оянда норавшан аст, хавфҳо низ вуҷуд дошта метавонанд. Ин аст, ки дар самти омӯзиши хавфҳо илми алоҳида ташаккул дода шудааст. Ҷомеаи муосири дорои хавфҳои гуногун танҳо натиҷаи муайян намудани оқибатҳои техникӣ нест. Шинохти хавфҳо бо тавсеаи имкониятҳои тахқиқотӣ ва афзун гардидани дониш оғоз гардидааст»[168]. Дар маҷмуъ, олимону донишмандон дар раванди шинохти таҳдидҳо муайян намудани иқтидори онҳоро шарти аввали мубориза бо таҳдидҳо медонанд. Аммо шинохти таҳдидҳо бо чунин амал анҷом намеёбад.

Сиёсатшиноси исроилӣ Р.Кохен дар раванди шинохти таҳдидҳо ду раванди муҳимро нишон медиҳад. Ба андешаи ӯ, «дар шароити мавҷуд будани далелҳои объективӣ агар таҳдид шинохта нашавад, сафарбар намудани манбаъҳо ғайриимкон аст. Ва баръакс, дар шароите, ки рақиб ҳанӯз ҳам нияти бад надорад, таҳдид метавонад шинохта шавад ва чораҳои пешгирӣ намудани он низ қабул гарданд»[169]. Дар мавриди аввал сухан дар бораи таҳдидҳое меравад, ки субъекти амният ҳанӯз ҳам дар бораашон маълумоти зарурӣ надорад. Дар мавриди дуюм сухан дар бораи таҳдидҳое меравад, ки субъекти амният пеш аз пайдоиши таҳдид аллакай дар бораи сарчашмаҳои он маълумоти зарурӣ пайдо намудааст. Бо назардошти ин гуна вазъ се сатҳи шинохти таҳдидро муайян намудан мумкин аст (Ниг. ба ҷадвали №2).

Ҷадвали №2

Сатҳи шинохти таҳдидҳо дар фаъолияти субъектҳои таъмини амният

Сатҳи якум	Субъекти таъмини амният дар бораи сарчашмаи таҳдидҳои эҳтимолӣ маълумоти зарурӣ дорад ва барои пешгирӣ намудани он омодагӣ мегирад.
Сатҳи дуюм	Субъекти таъмини амният дар бораи таҳдидҳои воқеӣ маълумот дорад ва барои пешгирӣ намудани онҳо манбаъҳои заруриро сафарбар намудааст.
Сатҳи сеюм	Субъекти таъмини амният дар бораи таҳдидҳои мавҷуда иттилооти зарурӣ надорад ва аз ин рӯ, наметавонад, ки манбаъҳои заруриро барои пешгирӣ намудани он сафабар намояд.

Барои шинохти таҳдидҳо ва махсусан, барои муайян намудани афзалиятнокӣ ва мушаххас намудани эҳтимолияти ба вуқуъ омадани онҳо андешаҳои олими англис Е.Крахманн хеле ҷолиби диққатанд. Ӯ муътақид аст, ки муайян намудани таҳдидҳои аввалиндараҷа аз қобилияти субъектҳо ва баҳогузории онҳо вобаста мебошад[170]. Воқеан ҳам чунин мулоҳизаронӣ ҳақиқати бебаҳс аст. Чунончӣ, анҷомёбии ҷанги сард таҳдиди ба амал омадани ҷанги ядроиро, ки дар байни ду абарқудрати ҷаҳонӣ ҳоло ҳам мавҷуд аст, аз байн набурд. Дар соли 2003 маълум гардид, ки ҳам ИМА ва ҳам Россия 7-8 ҳазор адад яроқи ҳастаиро дар ихтиёри худ нигоҳ медоранд. Аммо бо назардошти он, ки ин абарқудратҳо даъвоҳои худро дар сиёсати хориҷӣ тағйир додаанд, хавфи ба амал омадани ҷанги ядроӣ низ коҳиш ёфт. Айни замон аз таҳдиди ҷанги ядроӣ дида, таҳдиди терроризм бештар дониста мешавад. Чунин ҳолат на танҳо дар робита бо паҳншавии яроқи қатли ом, ки метавонад ҳангоми рух додани амалҳои террористӣ истифода бурда шавад, балки эҳтимоли ба вуқуъ омадани амалҳои террористӣ, мақсадҳои эҳтимо-

лии онҳо, шиддат ва таъсири манфии онҳо муайян карда мешавад. Яъне, афзалияти таҳдидҳо аз баҳогузории субъект вобаста мебошад. Ҳатто дар чунин раванд таҳдиди воқеӣ метавонад ҳамчун таҳдиди эҳтимолӣ, ва баръакс таҳдиди эҳтимолӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ баҳогузорӣ гардад. Яъне, дар раванди муайян намудани афзалиятнокии таҳдид онҳо метавонанд баъзан дуруст ва баъзан вақт ба таври нодуруст муайян карда шаванд. Субъект метавонад дар раванди муайян намудани афзалиятнокии таҳдидҳо ба иштибоҳ роҳ диҳад, ки чунин ҳолат аз қобилият, иттилоот, маълумот ва таҷрибаи субъект вобаста мебошад.

Як қатор олимон дар раванди шинохти таҳдидҳо ба сохтори онҳо диққати бештар дода, масъалаи муайян намудани субъекти таҳдидро хеле муҳим мешуморанд. Ин аст, ки дар атрофи субъекти таҳдид ва шинохти онҳо ҳанӯз ҳам баҳсу мунозираҳо идома доранд. Барои мисол, олимони Шветсия Ҷ.Эрриксон ва Е.Норин дар яке аз мақолаҳои илмии худ модели махсуси шинохти таҳдидҳоро пешниҳод намудаанд, ки дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ аҳамияти зиёди стратегӣ дорад. Дар таҳқиқоти олимони мазкур субъект ва объекти таҳдид ба таври мушаххас муайян гардида, сарҳади байни онҳо нишон дода мешавад. Онҳо пешниҳод менамоянд, ки кадом падидаҳо ва ё омилҳо ҳамчун таҳдид баромад менамоянд (субъекти таҳдид) ва кадоме аз онҳоро ҳамчун таҳдид донистан мумкин аст (объекти таҳдид)[171]. Модели пешниҳоднамудаи Ҷ.Эрриксон ва Е.Норин тақозои онро менамояд, ки таҳдидро на танҳо намояндагони ҳокимияти давлатӣ, балки ҷомеаи шаҳрвандӣ низ бояд эътироф намоянд. Чунин шакли баррасии масъала ҳарчанд муҳим ба шумор равад ҳам, каме нофаҳмиҳоро дар худ нигоҳ медорад. Муҳиммияти андешаҳои онҳо дар ин аст, ки кулли ҷомеа бояд мавҷудияти таҳдидро эътироф намояд. Аммо дар бо-

раи субъект ва объекти таҳдид андешаҳои онҳо каме баҳсноканд. Масалан, оқибатҳои ногувор, зарару зиёни имконпазирро агар объекти таҳдид муаррифӣ кунем ба мақсад мувофиқтар аст. Аммо худи падидаҳоро субъекти таҳдид гуфтан иштибоҳ аст. Зеро ба он нигоҳ накарда, ки баъзе таҳдидҳо субъекти мушаххас надоранд, субъекти таҳдид (агар мавҷуд бошад) бавуҷудоваранда ва ё ташкилкунандаи воқеаи нохуш ва оқибати ногувор бояд дониста шавад.

Ин масъаларо олими дигари Шветсия Р.Шёстедт хеле хуб ҳаллу фасл намудааст. Ӯ дар раванди шинохти таҳдидҳо нақши субъектро дар маркази диққат қарор дода, дар ин замина ду гурӯҳи таҳдидҳоро нишон медиҳад. Ӯ симои таҳдидҳоеро, ки аз рафтори субъектҳои мушаххас вобастаанд, аз симои таҳдидҳое, ки аз субъект вобаста нестанд, аз ҳам ҷудо менамояд. Ба андешаи ӯ, «Ал-Қоида» ҳамчун ташкилоти террористӣ ифодагари симои таҳдиде мебошад, ки бо рафтори субъекти мушаххас алоқаманд аст, ҳол он ки тағйирёбии иқлим таҳдиде мебошад, ки бо рафтори субъект алоқамандӣ надорад[172]. Яъне, таҳдиди аввал ҳадафмандона ба вуҷуд оварда мешавад, дуюмӣ бошад натиҷаи рафторҳое мебошанд, ки нияти расонидани зарарро надоранд.

Муносибати дигаре, ки барои шинохти субъекти таҳдид нигаронида шудааст, консепсияи «симои бегонагон» мебошад. Консепсияи мазкур аз ҷониби олими амрикоӣ Т.Хопф ҳамаҷониба ташаккул дода шудааст. Тибқи он дар раванди муайян намудани таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ симои бегонагон бояд ошкор карда шавад[173]. Барои мисол, дар як қатор давлатҳо, аз ҷумла дар Федератсияи Россия ташкилотҳои ғайриҳукуматие, ки аз хориҷи мамлакат маблағгузорӣ шудаанд, ҳамчун агенти хориҷӣ шинохта мешаванд[174]. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон низ аз моҳи ян-

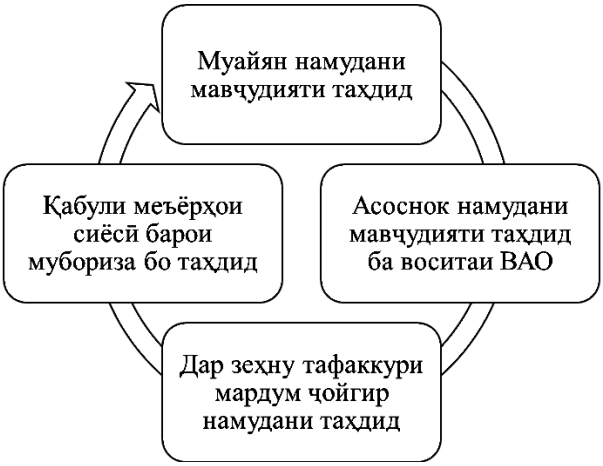
вари соли 2020 чунин муносибат нисбат ба ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ пешбинӣ гардид[175]. Ғайр аз ин, дар ҳамаи кишварҳои олам бо қарори мақомоти олии судӣ фаъолияти як қатор ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ дар қаламрави онҳо мамнуъ эълон карда мешаванд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарорҳои Суди Олии мамлакат номгӯи ташкилотҳои террористию экстремистие, ки фаъолияташон дар қаламрави мамлакат манъ карда шудаанд, таҳия гардидааст. Аҷобати кор дар ин аст, ки номгӯи ташкилотҳои террористию экстремистие, ки аз ҷониби давлатҳо муайян карда мешаванд, аз ҳамдигар тафовут доранд. Чунин ҳолат аз омилҳои гуногун вобастааст ва яке аз он омилҳоро шинохти таҳдидҳо ва муайян намудани иқтидори душманон ташкил медиҳад.

Бо назардошти бархӯрди тамаддунҳо ва омилҳои фарҳангӣ андешаҳои С.Хантингтон дар самти шинохти таҳдидҳо хеле муҳим мебошанд. Ӯ иброз медорад, ки «кишварҳои олам ҳадафҳои стратегӣ ва ниятҳои давлатҳои дигарро ба инобат гирифта, таҳдидҳоро муайян менамоянд. Чунин ниятҳо ва роҳу воситаҳои дар амал татбиқ намудани онҳо дар аксар маврид дар зери таъсири фикру андешаҳои фарҳангӣ пайдо мешаванд. Ходимони ҷамъиятӣ ва арбобони сиёсӣ дар рафтори одамоне, ки барои онҳо ошно ҳастанд, таҳдидро камтар мебинанд. Онҳо ба чунин одамон бо назардошти умумияти забон, дин, низоми арзишҳо, қонунҳо ва фарҳанг эътимоди бештар доранд. Чунин сиёсатмадорон таҳдидҳоро дар кишваре мебинанд, ки барояшон фарҳанги бегона дорад ва ҳамин тариқ, онҳо ин кишварҳоро намефаҳманд ва ба онҳо бовар ҳам намекунанд»[176].

Чи гунае, ки дар боло таъкид гардид, дар шароити муосири давлатдорӣ, махсусан дар шароити ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар баробари давлату ҳукумат, инчунин

оммаи мардум низ бояд аз мавҷудияти таҳдидҳо ва оқибатҳои ногувори онҳо огоҳ бошанд. Дар ташаккули огоҳии мардум нисбат ба мавҷудияти таҳдидҳо ва умуман дар ташаккули зиракии сиёсии онҳо нақши давлату ҳукумат хеле калон аст. Чунин равандро дар илмҳои сиёсии Ғарб секюритизатсия номидаанд. Ҳарчанд назарияи секюритизатсия аз ҷониби сиёсатшиноси англис Б. Бузан ҳамаҷониба ташаккул дода шуда бошад ҳам, дар бораи хусусиятҳои он олимони зиёд андешаронӣ намудаанд. Зеро дар ҳамаи давлатҳои олам ин равандро дар ин ё он сатҳ мушоҳида намудан мумкин аст. Чунончӣ, ба андешаи олими Шветсия Е.Гауфман, унсурҳои асосии сохтори секюритизатсия инҳо мебошанд: субъектҳои таъмини амният, объекти амният, таҳдидҳои воқеӣ ва ё эҳтимолӣ, аудитория, ки мавҷудияти таҳдидро эътироф менамояд[177]. Унсурҳои номбаргардида дар раванди таъмини амният нақши калидӣ мебозанд. Аммо дар шароити муосир, ки рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба амал омада истодааст, яке аз марҳилаҳои асосии раванди секюритизатсия боваркунонии мардум маҳсуб меёбад. Яке аз мутахассисони ин соҳа олими амрикоӣ Т.Балзак низ ба масъалаи боваркунонии мардум оид ба мавҷудият ва оқибатҳои ногувори таҳдид диққати махсус зоҳир намудааст. Чи гунае, ки дар расми поён дида мешавад, қабули меъёрҳои сиёсӣ барои муборизa бурдан бо таҳдидҳои мавҷуда марҳилаи ниҳоии секюритизатсия дониста шудааст. Т.Балзак иброз медорад, ки агар марҳилаи чоруми секюритизатсия амалӣ нагардад, ин раванд анҷомёфта маҳсуб намеёбад[178]. Инчунин, агар мардум ба мавҷудияти таҳдид шубҳа дошта бошанд, чораҳои сиёсӣ низ натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Дар маҷмуъ, секюритизатсияро ҳамчун занҷираи даврашакл тасаввур намудан мумкин аст, ки аз марҳилаҳои зерин иборат мебошад: ҳукумат ва ё дигар субъектҳое, ки аз мавқеи ҳукумат пуштибонӣ мекунанд, дар

бораи таҳдидҳои мавҷуда суҳбат менамоянд, сипас ВАО аз мавҷудияти таҳдидҳои воқеӣ мардумро огоҳ месозанд, оммаи мардум таҳдидро қабул ва ё инкор мекунанд ва дар охир ҳукумат барои мубориза бо таҳдид чораҳои сиёсӣ меандешад. Барои оне, ки қарори қабулгардида аз ҷониби омма эътироф гардад, ҷомеа бояд идеологияи маркази қабули қарорҳои сиёсиро дарк намояд. Аз ин рӯ, нақши ВАО ва ниҳодҳои иҷтимоикунонӣ дар ин раванд хеле назаррас аст.

Расми № 2. Раванди секюритизатсия

Қобили тазаккур аст, ки секюритизатсия ҳамчун раванди шинохти таҳдидҳо ва ташкил намудани мубориза бо онҳо дар ҳамаи кишварҳо дида мешавад. Аммо дар шакле, ки олимони Аврупо ва Амрико онро тасаввур мекунанд, хоси давлатҳои демократӣ мебошад. Дар давлатҳои ғайридемократӣ ин равандро каме дигар шарҳ додан мумкин аст. Аммо аз он сабабе, ки аксарияти кишварҳои оламро давлатҳои демократӣ ташкил медиҳанд ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ давлати демократӣ мебошад, мо низ дар атрофи ин назария дар шакли ғарбии он назар ме-

андозем. Дар ин замина саволе пайдо мегардад, ки шинохти таҳдидҳо дар кадоме аз ин марҳилаҳо муҳим аст? Таҳлили назарияи мазкур нишон медиҳад, ки шинохти таҳдидҳо қариб, ки дар ҳамаи марҳилаҳо муҳим мебошад. Дар марҳилаи аввал, ки таҳдид бояд аз ҷониби ҳукумат муайян карда шавад, шинохти таҳдид дар сатҳи мақомоти давлатӣ хеле зарур аст. Дар марҳилаи дуюм, ки бо фаъолияти ВАО алоқаманд мебошад, касбияти рӯзноманигорон, коршиносони масоили сиёсӣ ва амниятӣ заруранд, то ки воқеияти таҳдидро дарк намоянд ва ба таври эътимодбахш ба бинандагону шунавандагон мавҷудияти онҳоро асоснок карда тавонанд. Дар марҳилаи сеюм на танҳо барои намояндагони ҳукумат ва рӯзноманигорон ин навъи дониш муҳим аст, балки бовар кунонидани мардум хеле зарур мебошад. Дар ин раванд сатҳи дониши оммаи мардум низ нақши ҳалкунанда мебозад. Зеро агар одамон ба далелҳо ва гуфторҳои ҳукуматӣ камтар бовар намоянд ва ё камтар сарфаҳм раванду, ба гуфторҳои неруҳои зиддиҳукуматӣ зиёдтар сарфаҳм рафта, таваҷҷуҳ зоҳир намоянд, амалӣ намудани чораҳои сиёсие, ки дар муқобили таҳдид равона мегардад, дар аксар маврид ғайриқонунӣ дониста мешавад ва ё натиҷаи дилхоҳ намедиҳад.

Дар чунин шароит ба хотир овардани андешаҳои сиёсатшиноси амрикоӣ Д.Истон дар бораи рушди системаи сиёсӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба андешаи ӯ, системаи сиёсӣ бояд чунин арзишҳоро дар худ нигоҳ дорад: устуворӣ, мутобиқшавӣ, самаранокӣ ва легитимият[179]. Нигоҳ доштани мавҷудияти арзишҳои мазкур вазифаи муҳимтарини системаи сиёсӣ мебошад. Аммо дар аксар маврид мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар зери таъсири омилҳои беруна онҳо осеб мебинанд. Аз ин рӯ, ҳар як таъсири манфии актор-ҳои беруна, ки барои аз байн бурдани устуворӣ, мутобиқшавӣ, самаранокӣ ва легитимияти системаи сиёсӣ

сабаб мешавад, ҳамчун таъсиррасонии бесуботкунандаи берунӣ бояд шинохта шавад[180]. Дар шароити ба амал омадани ҷангҳои иттилоотӣ ҳамаи арзишҳои дар боло номбаргардида зери таҳдиду хатар қарор мегиранд. Махсусан, ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки зери ҳуҷумҳои иттилоотӣ легитимияти системаи сиёсӣ чи гуна осеб мебинад.

Ғайр аз ин, шинохти таҳдидҳо бояд дар ду самт амалӣ карда шавад: якум, дар сиёсати дохилӣ ва дуюм, дар сиёсати хориҷии давлат. Зеро таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаи шинохти таҳдидҳо ҳам дар шароити муносибатҳои байналхалқӣ ва ҳам дар шароити вазъи дохилии давлат ба амал меояд. Инчунин сарчашмаҳои таҳдидҳо низ дохилию хориҷӣ мешаванд. Аз ин рӯ, шинохти таҳдид аз муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши он бояд оғоз гардад. Ин аст, ки як қатор муҳақиқон таҳдидро ҳамчун ояндабинӣ ва пешгӯӣ намудани оқибатҳои ногувор муаррифӣ намудаанд, ки чунин муносибат бо назардошти сарчашмаи пайдоиши таҳдид сурат мегирад. Чунончӣ, С.Г. Кардонский ва Д.К. Дехант таҳдидҳоро ояндабиние медонанд, ки дар заминаи он дар зери таъсири омилҳои табиӣ ва антропогенӣ ба амал омадани оқибатҳои ногувор пешгӯӣ карда мешавад. Ба андешаи онҳо, оқибатҳои ногувори пешгӯишаванда шояд дар оянда ба амал наоянд, аммо чунин тарзи рафтор ба фаъолияти мақомоти давлатӣ таъсиргузор мебошад[181]. Аз чунин тарзи баррасии масъала ба хулосае омадан мумкин аст, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо мақсади амалӣ намудан ва ҳимоя кардани манфиатҳои миллӣ дар аксар маврид бо масъалаи безарагардонии таҳдидҳо сару кор доранд.

Инчунин омилҳои минтақавӣ, байналмилалӣ ва геополитикии пайдоиши таҳдидҳоро ба инобат гирифтан хеле зарур аст. Дар ин маврид сарчашмаи пайдоиши таҳдид бо назардошти равандҳои оштинопазири минтақавӣ ва

ҷаҳонӣ сурат мегирад. А.Г. Смирнова иброз медорад, ки «субъекти таъмини амният замоне метавонад дар бораи мавҷудияти таҳдид хулоса барорад, ки агар ин ё он давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ барои мустаҳкам намудани мавқеи худ ва заиф гардонидани рақиби худ амалҳои мушаххасро анҷом дода истода бошад»[182]. Аз ин гуна баррасӣ ба осонӣ дарк намудан мумкин аст, ки сарчашмаи пайдоиши таҳдид дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ҷойгир аст. Маҳз муносибатҳои оштинопазири субъектҳои низоми муносибатҳои байналхалқӣ боиси ба вуҷуд омадани низоъҳои гуногун мешаванд.

Сиёсатшиноси амрикой С.Хантингтон дар мавриди пайдоиши низоъҳо андешаронӣ намуда, иброз медорад, ки «ҳисси нафрат ва бадбинӣ хоси инсоният мебошад. Аз ин рӯ, барои худмуайянкунӣ ва асоснок намудани рафтори худ ба одамон рақибон заруранд: дар тиҷорат рақибон, дар вақти ба даст овардани муваффақият ҳарифон ва дар сиёсат душманон заруранд. Одамон ба нафароне, ки аз онҳо тафовут доранд ва имконияти зарар расониданро доранд, бовар намекунанд ва ин гуна ашхосро ҳамчун таҳдид мешиносанд. Ҳалли як низоъ ва аз байн бурдани як душман неруҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсиро меафзоянд, ки чунин вазъият барои ба амал омадани низоъҳои нав замина фароҳам меоварад»[183]. Албатта, бо чунин андешаҳо розӣ шудан мумкин аст, аммо на ҳама вақт. Зеро на ҳамаи одамон ва ё умумиятҳои иҷтимоию сиёсӣ чунин хислатҳоро доро мебошанд. Таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чунин хислатҳо, ба монанди бадбинӣ, рашку ҳасад, душманӣ варзидан ва ғ. аслан хоси миллатҳое мебошанд, ки онҳо дастовардҳои назарраси иқтисодию ҳарбӣ ва илмию техникиро соҳиб гаштаанд ва на танҳо намехоҳанд, ки дигарон аз онҳо иқтидори бештар дошта бошанд, балки мехоҳанд, ки иқтидори худро зина ба зина боло бардошта, дигаронро

идора намоянд. Ана дар чунин шароит ва дар муносибат бо чунин миллатҳо ва умумиятҳо истифодаи андешаҳои С.Хантингтон дуруст аст. Зеро омӯзиш ва баррасии таҳқиқоти С.Хантингтон дар мавриди бархӯрди тамаддунҳо нишон медиҳад, ки ӯ назарияи мазкурро дар доираи чунин қонуният ташаккул додааст ва ба амал омадани низоъҳои минбаъдаро низ бо чунин далел асоснок менамояд. Махсусан, давлатҳои тараққикардаи Ғарбро рушду инкишофи давлатҳои Шарқ дар ташвиш оварда истодаанд. Чунин ҳолатро дар яке аз навиштаҳои ӯ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Ба ақидаи С.Хантингтон, «Давлатҳои сарватманд метавонанд дар байни ҳамдигар ҷангҳои тиҷоратӣ анҷом диҳанд, давлатҳои камбизоат дар байни ҳамдигар ҷангҳои хунин анҷом медиҳанд, аммо ҷанги байналмилалии дорои хусусияти синфӣ дар миёни Ҷануби камбизоат ва Ғарбӣ гулгулшукуфон аз воқеият хеле дур аст»[184].

Барои шинохти таҳдидҳо, ниҳоятан, шинохти амнияти миллӣ низ хеле зарур мебошад. Дар таҳқиқоти олимон амнияти миллӣ низ ба таври гуногун шарҳ дода шудааст. Аммо он муҳаққиқоне, ки амнияти миллиро ҳамчун система баррассӣ кардаанд, дар самти шинохти таҳдид саҳми арзанда гузоштаанд. Зеро таҳлили андешаҳои ин муҳаққиқон нишон медиҳад, ки таҳдидҳо дар системаи амнияти миллӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини онро ташкил медиҳад. Як қатор муҳаққиқон дар раванди баррасии ин масъала ба иштибоҳҳои илмию методологӣ роҳ медиҳанд. Масалан, амнияти миллӣ аз амнияти шахс, ҷомеа ва давлат иборат аст ва онҳо дар якҷоягӣ амнияти миллӣ номида мешаванд. Аммо дар бисёре аз мавридҳо муҳаққиқон амнияти миллӣ ва амнияти давлатиро як мешуморанд, ки дар натиҷа ба нофаҳмиҳои зиёд оварда мерасонад. Ҳол он, ки амнияти давлатӣ ҷузъи таркибии амнияти миллӣ мебошад. Дар таҳқиқоти ин гуна муаллиф-

фон ибораҳои «манфиатҳои миллии давлат», «амнияти миллии давлат», «системаи амнияти миллии давлат», «системаи таъмини амнияти миллии давлат» ва монанди инҳо хеле зиёд во мехӯранд, ки чунин баррасӣ аз лиҳози назариявию методологӣ каме нодуруст мебошад ва ба хатогиҳои илмию методологӣ оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, шинохти таҳдидҳо моҳияти асосии таъмини амнияти миллиро ташкил медиҳад. Зеро амният ҳолати ҳимоятшавандагии объект аз таҳдидҳо мебошад. Гузашта аз ин бақои объекти амният аз ҳолати ҳимоятшавандагии он вобаста аст. Объекти амният гуногун аст: ҳудудҳои давлат, давлат, субъектҳои ғайридавлатӣ (миллат, гурӯҳҳои этникӣ, синфҳои ҷамъиятӣ), маҷмӯи меъёрҳои танзимкунандаи рафтор ва ё ниҳодҳо (масалан, қоидаҳои тартиботи сиёсию иқтисодӣ), табиат (муҳити атроф, пиряхҳо, дарёҳо, бешазор ва ҷангалзорҳо ва ғ.). Ба ҳамин монанд пайдоиши таҳдидҳо низ сарчашмаҳои гуногун доранд: рафтори давлатҳои агрессивӣ, фаъолияти ташкилотҳои экстремистӣ ва гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ, тамоюлоти ногувори иҷтимоӣ (масалан, афзоиши аҳолӣ ва ё баръакс), империализми фарҳангӣ (масалан, арабгароӣ, ғарбгароӣ, туркгароӣ) ва ғайраҳо[185]. Ғайр аз ин, таҳдидҳо дар самтҳои гуногун ва дар соҳаҳои гуногун зоҳир мешаванд ва ҳарчанд падидаи сиёсӣ ҳам, ки бошанд, метавонанд хусусияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, фарҳангӣ, ҳарбӣ, иттилоотӣ ва ғайра дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, аз баррасии масъалаҳои марбут ба шинохти таҳдидҳо хулосаҳои зеринро пешниҳод намудан мумкин аст:

Назарияҳои классикии таҳдидшиносӣ, аз ҷумла назарияи тавозуни таҳдидҳои Стивен Уолт ҳарчанд аз рӯйи мундариҷаи худ ба таври анъанавӣ масъалаҳои амниятро бо назардошти қудрати ҳарбӣ ва ҷангҳои эҳтимолӣ шарҳ

дода бошанд ҳам, дар шароити муосир онҳо аҳамияти илмию амалии худро гум накардаанд. Зеро дар замони муосир ҳарчанд ҷангҳои мусаллаҳонаи байнидавлатӣ камтар дида шаванд ҳам, давлатҳо дар шароити дигар дар муқобили ҳамдигар меҷанганд. Ба ибораи дигар шаклҳои зоҳиршавии падидаи ҷанг куллан тағйир ёфтааст, аммо мазмуну моҳияти он бетағйир аст. Масалан, дар шароити муосир давлатҳои дорои қудрати сиёсию ҳарбӣ дар муқобили рақибони худ рӯирост неруҳои ҳарбиро истифода намебаранд, балки онҳо дар кишварҳои дигар ва дар минтақаҳои дигар ҷангҳо ва низоъҳои мусаллаҳона ташкил намуда, бо ҳамдигар меҷанганд. Аҳамияти назариявию амалии консепсияҳои классикии таҳдидшиносӣ боз дар он ифода меёбад, ки дар шароити муосир шаклҳои нави ҷангҳо пайдо гардидаанд, ки одатан аз ҷониби давлатҳо роҳандозӣ мешаванд. Чунончӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, идеологӣ, фарҳангӣ, тиҷоратию молиявӣ ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Бо назардошти чунин вазъият падидаи ҷанг ҳамчун категорияи классикии назарияи таҳдидшиносӣ метавонад дар замони муосир низ аҳамиятнок бошад.

Аксари муҳаққиқон намояндагони мактаби анъанавӣ, аз ҷумла консепсияи Стивен Уолтро барои инкор намудани соҳаҳои ғайриҳарбӣ ва муқобили ворид намудани онҳо ба мундариҷаи амният буданашон, танқид намудаанд. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳад, ки Стивен Уолт ин гуна ҳолатро инкор накардааст, аз ҷумла мавҷудияти таҳдиду хатарҳои ғайриҳарбиро низ. Танҳо дар таҳқиқоти онҳо таҳдидҳои ҳарбӣ ва масъалаи ташаккули қудрати ҳарбӣ дар ҷойи аввал гузошта мешавад.

Чизи дигаре, ки бояд ба инобат гирифта шавад ин аст, ки консепсияи амният дар муҳити олимоне пайдо гардид, ки онҳо ба омӯзиши сиёсати хориҷии давлат машғул буданд. Махсусан, дар давраи ҷанги сард ин ҳолатро ба осонӣ

мушоҳида намудан мумкин буд. Аз ин рӯ, то анҷомёбии ҷанги сард консепсияи амният аслан бо амнияти байналхалқӣ ва сиёсати хориҷии давлат алоқамандии зич дошт. Дар ин давра, ба он нигоҳ накарда, ки мафҳуми «амнияти миллӣ» пайдо гардида буд, амнияти миллиро аз амнияти байналхалқӣ ҷудо намудан кори басо мушкил буд. Танҳо дар миёнаҳои солҳои 80-уми асри гузашта баъзе муҳаққиқон дар муқобили реалистон қарор гирифта, кӯшиш намуданд, ки амнияти миллиро аз амнияти байналхалқӣ ҷудо намоянд ва доираи фарогирии масъалаҳои онро низ аз сари нав мавриди баррасӣ қарор диҳанд.

Ҳамзамон, назарияи секюритизатсия тавонист, ки дар ташаккули консепсияи амнияти миллӣ нақши сазовор гузорад. Агар ба мундариҷаи назарияи тавозуни таҳдидҳо ва секюритизатсия назар намоем, дидан мумкин аст, ки рушду инкишоф ҳамчун категорияи муҳими низоми амнияти миллӣ дар маркази диққати гурӯҳи дуюми олимон қарор дорад. Масалан, олими англис Б. Бузан, ки ӯро асосгузори назарияи секюритизатсия медонанд, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ. низ хеле муҳим арзёбӣ намудааст. Назарияи ӯ на танҳо ба давлат ва мақомоти давлатӣ, балки ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва умуман ба ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки бо назардошти манфиатҳои худ таҳдидҳои воқеиро саривақт муайян намуда, масъалаҳои ҷойдоштаро бетаъхир ҳаллу фасл созанд. Аммо дар заминаи назарияи Ҷ.Най бошад масъалаи рушду инкишоф дар миёни афзалиятҳои миллӣ дар зинаҳои баландтар қарор дода мешавад. Ӯ ба масъалаи рушду инкишофи мамлакат ва ташаккули симои мароқангези давлат ҳамчун кафили амният суҳбат намудааст.

Субъекти амният мавҷудияти таҳдидро замоне метавонад муайян намояд, ки агар дар бораи таҳдид маълумоти кофӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, дар шароити

мавҷудияти таҳдид низ субъекти амният метавонад таҳдидро эҳсос накунад (агар дар бораи таҳдид маълумоти кофӣ надошта бошад). Баръакс, субъекти амният метавонад дар бораи таҳдид пеш аз пайдоиши он чораҷӯӣ намояд ва оқибатҳои манфии онро пешгирӣ кунад (агар равандҳои сиёсию иҷтимоиро дар асоси иттилооти дақиқ ояндабинӣ намояд). Аз ин рӯ, таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолиро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Таҳдидҳои воқеӣ падидаҳои номатлубе мебошанд, ки аллакай мавҷуданд. Таҳдидҳои эҳтимолӣ дар оянда ба амал меоянд ва метавонанд баъзан вақт ба амал наоянд. Аз ин рӯ, муваффақият дар самти таъмини амнияти миллӣ бо он ҳолат асоснок карда мешавад, ки субъекти амният на танҳо дар бораи таҳдидҳои воқеӣ маълумоти кофӣ бояд дошта бошад, балки таҳдидҳои эҳтимолиро низ баҳогузорӣ карда тавонад. Дар ҳолати баръакс вазъияти хеле ногувор ба амал меояд. Зеро мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзе кишварҳо мавҷудияти таҳдидҳои воқеиро эҳсос карда наметавонанд, ҳол он, ки ояндабинии таҳдидҳои эҳтимолӣ шарти дуюми мубориза бо таҳдидҳо мебошад. Яъне, агар шарти аввал иҷро нагардад, иҷроиши шарти дуввум ғайримантиқист.

Масъалаи дигаре, ки аз шинохти таҳдидҳо бармеояд, муайян кардани афзалияти таҳдидҳо мебошад. Ин амал аз қобилияти стратегӣ ва баҳогузории субъект вобаста мебошад. Ҳатто дар чунин раванд таҳдиди воқеӣ метавонад ҳамчун таҳдиди эҳтимолӣ, ва баръакс таҳдиди эҳтимолӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ баҳогузорӣ гардад. Субъект метавонад дар раванди муайян намудани афзалиятнокии таҳдидҳо ба иштибоҳ роҳ диҳад, ки чунин ҳолат аз иттилоот, қобилият ва таҷрибаи субъект вобаста мебошад.

БОБИ II
ОМИЛҲО ВА САРЧАШМАҲОИ ПАЙДОИШИ ТАҲДИДҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

2.1. Ташаккули таҳдидҳои беруна дар раванди бархӯрди манфиатҳои миллӣ ва геополитикӣ

Чи гунае ки аз боби якум мушоҳида гардид, масъалаи таҳқиқу омӯзиши таҳдидҳо тӯли чанд даҳсола аст, ки идома дорад, аммо то ба имрӯз вобаста ба мазмуну мундариҷаи онҳо ҳанӯз ҳам андешаи аз ҷониби ҳамагон эътирофшуда ба вуҷуд оварда нашудааст. Ба ин нигоҳ накарда, агар таҳдидҳо ҳамчун унусури системаи амнияти миллӣ дониста шаванд ва дар заминаи таҳлили системавӣ баррасӣ гарданд, мазмуну мундариҷа ва мавқеи онҳо бе ягон мушкилӣ возеҳу равшан мегардад. Масалан, агар таҳдидҳо шарту шароит ва омилҳое бошанд, ки дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод намоянд, пас шинохти онҳо низ ба назар хеле сода менамояд. Аммо таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки шинохти манфиатҳои миллӣ, ки барои шинохти таҳдидҳо заруранд, ҳанӯз ҳам норавшан боқӣ мондаанд. Ба ибораи дигар, шинохти манфиатҳои миллӣ аз шинохти таҳдидҳо дида мушкилтар мебошад.

Бо назардошти чунин ҳолат дар кишварҳои Ғарб шохаи алоҳидаи илм бо номи «Персепсиология» (англ. Perception – шинохтан, фаҳмидан, дарк кардан) ба вуҷуд оварда шудааст. Дар заминаи истифодаи иқтидори методологии ин шохаи илм олимону муҳаққиқон дар самти муайян намудани манфиатҳои миллӣ ва шинохти таҳдидҳо корҳои зиёдеро анҷом додаанд. Маълум гардидааст, ки мушкилии муайян кардани манфиатҳои миллӣ дар он аст,

ки давлатҳои замони муосир аз рӯи як қатор масъалаҳо аз ҳамдигар тафовут доранд: таҷрибаи давлатдорӣ, системаи сиёсию иқтисодӣ, рушду инкишоф, иқтидори иқтисодию ҳарбӣ, манбаҳои инсонӣ, маданияти стратегӣ, маданияти сиёсӣ ва ғ. Аз ҳама муҳим ин аст, ки давлатҳо дар марҳилаҳои гуногуни ташаккулёбӣ қарор доранд. Дар заминаи мавҷудияти чунин тафовутҳо манфиатҳои миллии давлатҳо низ аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Аз ин рӯ, барои баъзе давлатҳо ҷанг манфиати миллӣ, барои дигарон бошад он таҳдид аст, барои аксари давлатҳо сулҳ манфиати миллӣ, аммо барои баъзе даъвлатҳои дигар дар минтақаҳои гуногуни олам ташкил намудани нооромиҳо манфиати миллӣ мебошад. Барои аксар кишварҳои олам агар терроризм ҳамчун таҳдиди воқеӣ бошад, барои баъзе кишварҳои дигар он ҳамчун воситаи амалӣ намудани манфиатҳои миллию геополитикӣ аст. Бинобар ин, шинохти таҳдидҳо ва махсусан, шинохти манфиатҳои миллӣ ҳамчун масъалаи мураккаб боқӣ мемонад.

Гузашта аз ин, ҳама гуна сиёсат бо мақсади таъмини амният ба амал бароварда мешавад. Бинобар ин, таъмини ҳама гуна амният, аз ҷумла амнияти миллӣ фаъолияти сиёсист. Дар аксар маврид муҳаққиқон амнияти миллиро ҳамчун ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳимми мамлакат аз таҳдидҳои дохилию берунӣ муаррифӣ менамоянд. Чунин навъи баррасӣ аз лиҳози мантиқ дуруст аст, зеро дар он ҳимояи манфиатҳои миллӣ ишора мегардад. Аз лиҳози стратегӣ роҳу усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои дар амал татбиқ намудани манфиатҳои миллӣ унсури муҳимми низоми амнияти миллӣ мебошанд, ки дар ин раванд ҳимояи онҳо аз таҳдиду хатарҳо ҳамчун марҳилаи навбатӣ ва ҳамчун мақсад пайдо мегарданд. Замоне ки талаботи объективӣ ба манфиат табдил меёбанд, мақсад ҳамчун воситаи қонеъ намудани онҳо пайдо ме-

гардад. «Вақте, ки манфиат ба мақсад табдил меёбад, сиёсат ҳамчун воситаи амалӣ намудани он оғоз мегардад»[186]. Аз ин рӯ, манфиатҳо инъикоси субъективии талаботҳои объективӣ мебошанд ва бо мақсади қонеъ намудани талаботи мазкур ташаккул дода мешаванд. Ҳамин тариқ, манфиатҳои миллӣ низ дар доираи чунин қонуният ташаккул дода мешаванд. Дар самти таъмини амнияти миллӣ муайян кардани манфиатҳои миллӣ, амалӣ намудан ва ҳимояи онҳо аз таҳдидҳои дохилию берунӣ шарти аввалиндараҷа мебошад. Зеро дар навбати аввал дар мувофиқа бо талаботи объективии ҷомеа манфиатҳои миллӣ муайян мегарданд ва дар раванди амалӣ гардидани онҳо монеаҳо пайдо шуда, зарурати асоснок кардани мавҷудияти таҳдидҳоро ба миён меоварад. Баъдан, бо мақсади ҳимояи манфиатҳои миллӣ безараргардонии таҳдидҳои воқеӣ ба амал бароварда мешавад.

Бо назардошти он, ки дар ин қисми таҳқиқот пайдоиши таҳдидҳои беруна дар заминаи барҳӯрди манфиатҳои миллию геополитикӣ нишон дода мешавад, муайян намудани баъзе хусусиятҳои муҳимми манфиатҳои миллиро низ зарур мешуморем. Зеро то замоне, ки манфиатҳои миллӣ дар сатҳи зарурӣ дарк нагарданд, сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳои берунаро муайян намудан каме мушкил аст. Аммо мураккабии муайян кардани манфиатҳои миллӣ, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки дар сатҳи мактабҳои илмӣ онро дар се маъно муаррифӣ менамоянд: 1) манфиатҳои гурӯҳи этникии мушаххас, ки дар ҳудуди як давлат аксариятро ташкил медиҳанд; 2) манфиатҳои давлат ва ё шаҳрвандони давлат; 3) манфиатҳои гурӯҳи этникӣ ва давлат[187]. Ба андешаи сиёсатшиноси ватанӣ А.Н. Муҳаммад, «манфиатҳои асосии миллӣ бояд дар идеяи миллӣ ва сиёсати пайдарпайи миллӣ инъикос ёбанд. Манфиатҳои миллӣ, пеш аз ҳама, изҳор намудан, эътироф

кардани талаботи давлат, ҳастӣ ва фаъолияти он мебошад. Ин фаҳмиш бештар дар муносибатҳои ин ва ё он давлат бо дигар миллату кишварҳо баён мегардад»[188].

Бояд гуфт, ки дар атрофи манфиатҳои миллӣ баҳсҳои тӯлонӣ мавҷуданд ва то имрӯз вобаста ба мундариҷаи он андешаи ягона вуҷуд надорад. Шумораи олимоне, ки дар атрофи ин масъала андешаронӣ намудаанд, хеле зиёданд. Аммо андешаҳои ҳеҷ яке аз онҳо бо ҳамдигар мувофиқат намекунанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда ҳамаи давлатҳо метавонанд манфиатҳои бунёдии худро дошта бошанд, ки онҳоро ба таври зайл муайян намудаанд: 1) тамомияти арзӣ; 2) истиқлолияти давлатӣ ва ё истиқлолияти сиёсӣ; 3) рушди иқтисодӣ ва пешрафт; 4) ҳифзи низоми иқтисодию сиёсии ҷомеа (агар коршоям бошад). Ғайр аз ин, арзишҳои фарҳангӣ ва тарзи зиндагии ҷомеаро низ баъзан ба манфиатҳои бунёдӣ дохил менамоянд. Онҳоро дар мамлакатҳои алоҳида ба таври гуногун баҳогузорӣ мекунанд. Масалан, амрикоиҳо дар зери мафҳуми арзишҳои фарҳангӣ (арзишҳои капиталистӣ) демократия ва иқтисоди бозориро мефҳаманд ва тарзи зиндагии амрикоиҳоро ҳамчун фарҳанги хоси онҳо медонанд, ки бояд на танҳо ҳимоя карда шавад, балки дар хориҷи мамлакат низ интиқол дода шаванд[189]. Чуноне, ки аз гуфтаҳои боло дидан мумкин аст, се манфиати аввал хоси ҳамаи давлатҳо мебошад, аммо аллакай аз манфиати 4-ум сар карда то ба охир, ки миқдорашон хеле зиёд аст, метавонанд аз ҳамдигар тафовут дошта бошанд. Ба ҳар ҳол, аз ҳифзи тамомияти арзӣ, то таҳкими истиқлолияту таъмини рушди иқтисодии мамлакат ва дар идома амалӣ намудани ҳадафҳои дигари давлат ҳамагӣ манфиатҳоеанд, ки барои мавҷудияти давлату миллат заруранд. Аз ин рӯ, ҳар як давлат дар ҳудудҳои худ ба сифати субъекти таъмини амният баромад менамояд, аммо дар бисёре аз мавридҳо фаъолия-

ти он дар ҳудудҳои мамлакати дигар ҳамчун фаъолияти субъекти таҳдид бояд шинохта шавад. Зеро ҳар як мамлакат дар сиёсати хориҷӣ ва фаъолияти хориҷии худ ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва геополитикии хешро дар мадди аввал мегузорад. Ин ҷо як ҳолати истисноиро махсус таъкид бояд кард. Он давлатҳое, ки барояшон ҷанг, низоъҳои мусаллаҳона, ба вуҷуд овардани бесуботии сиёсӣ манфиатҳои миллию геополитикӣ мебошанд, ба сифати субъекти таҳдид баромад менамоянд. Дар маҷмуъ, рақибон ва душманонро ҳамчун субъекти таҳдид тасаввур намудан мумкин аст. Аммо шарикони стратегӣ ва иттифоқчиён наметавонанд барои ҳамдигар субъекти таҳдид бошанд.

Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи давлатҳо аз он сабабе, ки манфиатҳои худро доранд ва барои ҳимояи онҳо талош меварзанд, метавонанд ба сифати субъекти таъмини амният баромад намоянд. Аммо на ҳамаи давлатҳо метавонанд ба сифати субъекти таҳдид, махсусан субъекти таҳдидҳои беруна баромад намоянд. Зеро, барои ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ, ки сарчашмаи пайдоиши таҳдидҳои беруна мебошанд, иқтидори баъзе давлатҳо нокифоя аст. Чун анъана ба сифати субъектҳои таҳдидҳои беруна давлатҳои абарқудратро муаррифӣ намудан мумкин аст. Зеро онҳо барои ба амал овардани чунин таҳдидҳо иқтидори лозимаро доранд. Гузашта аз ин, ҳамаи давлатҳо метавонанд манфиатҳои геополитикии худро дошта бошанд, аммо на ҳамаи давлатҳо метавонанд, ки манфиатҳои геоплитикии худро дар сатҳи зарурӣ амалӣ ва ҳимоя намоянд. Чунин баррасӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки таҳдидҳои беруна натиҷаи фаъолияти давлатҳои абарқудрат мебошад ва махсусан, ба амал омадани онҳо дар раванди ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ ва ё бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо ба вуҷуд оварда мешаванд.

Муборизаҳои геополитикӣ на танҳо дар соҳаи ҳарбӣ ба мушоҳида мерасанд, балки дар фазои сиёсӣ, дипломатӣ, иттилоотӣ, психологӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва ғ. низ дида мешаванд, ки онҳо чи дар шароити ҷангӣ ва чи дар шароити осоишта ба амал бароварда мешаванд. Дар раванди амалишавии муборизаи геополитикӣ муайян намудани самаранокии воситаҳои истифодашуда аз рӯйи амалишавии мақсади геополитикӣ баҳогузорӣ мегардад[190]. Яъне, заиф гардонидани давлат, халалдор намудани суботи сиёсӣ, ноустувор намудани системаи сиёсӣ, тағйир додани режими сиёсӣ, барҳам додани давлату давлатдорӣ ва ғ. метавонанд бе ёрии қувваҳои ҳарбӣ ва бо истифода аз воситаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ва маънавӣ амалӣ карда шаванд.

Бояд ёдовар шуд, ки сиёсати хориҷии давлат идомаи мантиқии сиёсати дохилӣ мебошад. Давлат ҳам дар сиёсати дохилии худ ва ҳам дар сиёсати хориҷии худ доимо манфиатҳои миллии худро пайгирӣ менамояд. Бинобар ин, амалӣ гардонидан ва ҳимоя намудани манфиатҳои миллӣ дар сиёсати дохилӣ оғоз гардида, дар сиёсати хориҷӣ идома меёбад. «Сиёсати хориҷӣ фаъолияти бошууронаи давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ мебошад, ки он дар мувофиқа бо манфиатҳои миллии мамлакат амалӣ намудани ҳадафҳои хориҷии давлатро тақозо менамояд»[191]. Сиёсати дохилӣ бошад, фаъолияти бошууронаи давлат дар ҳудудҳои худ мебошад, ки он дар мувофиқа бо манфиатҳои миллии мамлакат амалӣ намудани ҳадафҳои дохилии давлатро тақозо менамояд. Ба андешаи А.Скриба, «сиёсати хориҷии давлат маҷмӯи чорабиниҳое мебошад, ки на танҳо ҳимояи манфиатҳо аз таҳдидҳои берунаро фаро мегирад, балки ба амалишавии манфиатҳои миллӣ низ нигаронида шудааст. Талабот барои ба амал баровардани ин гуна ташаббус ғолибан зери таъсири муҳити дохилии давлат ба вуҷуд меояд. Дар ин

маврид, барои амалӣ намудани сиёсати худ давлат чи қадаре, ки иқтидори бештар дошта бошад, ҳамон қадар имконияти бештар барои инкор намудани таҳдиду хатарҳои муҳити байналмилалиро соҳиб мешавад»[192]. Ба ин масъалаи ҳассос сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Най низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Ба қавли ӯ, «абарқудратҳо кӯшиш менамоянд, ки бо истифодаи фарҳанг ва ғояи миллии худ неруи нармро ташаккул диҳанд, то ки симои мароқангези худро беҳтар гардонанд, аммо на ҳама вақт анҷом додани ин кор осон аст, махсусан дар шароите, ки ғоя ва суханҳо бо воқеиятҳои дохилии мамлакат мутобиқат намекунанд»[193]. Аз ин рӯ, муваффақияти сиёсати хориҷӣ дар самти амалигардонӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ, инчунин дар самти безараргардонии таҳдидҳо аз самаранокии сиёсати дохилӣ вобастагии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, таъмини амнияти миллӣ сиёсате мебошад, ки барои амалӣ намудан ва ҳимоя кардани манфиатҳои миллӣ нигаронида мешавад. Дар ин раванд роҳу воситаҳо ва технологияҳои гуногун метавонанд истифода гарданд. Аммо воқеият ин аст, ки ҳар як давлат манфиатҳои худро дорад. Тафовут танҳо дар он аст, ки давлатҳо аз рӯйи имконият ва иқтидори худ аз ҳамдигар фарқ менамоянд ва аз ин рӯ, дар сиёсати худ низ муваффақиятҳои гуногунро соҳибанд. Бинобар ин, ҳадафҳои давлат бояд бо имкониятҳои он мувофиқат намоянд, вагарна амалӣ шудани мақсади пешгузошта метавонад ғайриимкон гардад.

Ҳарчанд амнияти миллӣ бо ҳадафҳои миллӣ робитаи мустақим дошта бошад ҳам, вале амният ба танҳоӣ ҳадаф нест, балки шароите аст, ки ҳадафҳо дар он таҷассум меёбанд. Чи гунае, ки қаблан гуфта шуд, амнияти миллӣ ҳамчун система аз чунин унсурҳо иборат мебошад: манфиатҳои миллӣ, таҳдидҳо ба амнияти миллӣ, системаи таъмини амнияти миллӣ ва тараққиёт. Дар сис-

темаи амнияти миллӣ манфиатҳои миллӣ мавқеи аввалро ишғол намуда, сабаби пайдоиши таҳдидҳо ва ташаккули системаи таъмини амният ба шумор мераванд. Яъне, ба хотири қонеъ намудани талаботҳои объективии ҷомеа аввал манфиатҳои мушаххас ба вуҷуд оварда мешаванд ва дар раванди амалишавии онҳо як қатор монеаҳо пайдо мегарданд, ки маҳз онҳо ба ин раванд таъсири бевосита расонида, амалишавии манфиатҳои миллиро ғайриимкон мегардонанд[194]. Ба ақидаи муҳаққиқи ватанӣ М.М. Абдулҳақов, «манфиатҳои миллӣ – ин дарки талабот ва манфиатҳои давлат мебошанд, ки ба воситаи мавқеи иқтисодӣ ва геополитикии давлат дар марҳилаи мазкур, анъанаҳои таърихию фарҳангӣ, зарурати таъмини амният, ҳимояи аҳолӣ аз таҳдидҳои берунӣ ва бетартибиҳои дохилӣ, фоҷиаи иқтисодӣ, ва инчунин ба воситаи масъалаҳои дурнамои рушди давлат муайян мегарданд»[195]. Дар таҳлилу баррасиҳои сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ бархӯрди манфиатҳои миллии субъектҳои гуногун зери таъсири кадом омилҳо ба амал меоянд. Ба андешаи ӯ, мавзуи асосии муносибатҳои байналмилилӣ, мутлақо манфиатҳои миллии субъектҳои он мебошад. Сиёсати ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки амалисозии ҳама гуна манфиатҳо аз ҷониби бозигарони сиёсати ҷаҳонӣ аз тирандозии «тӯби идеологӣ» дар самтҳои зарурӣ оғоз гардида, то расидан ба мақсадҳои ниҳоӣ ва пурра аз байн бурдани таваҷҷуҳ нисбати ҳамон ҳадаф идома меёбад. Бо назардошти ин, бозигарони аслии саҳнаҳои бузурги геополитикӣ, ё ин ки чемпионҳои «тахтаи бузурги шоҳмот» бағоят хушзеҳн, ҳушёр, андешаманд буда, аз лиҳози стратегӣ, пешакӣ сари даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳои оянда фикр мекунанд. Онҳо бар он мекӯшанд, ки душманони идеологии худро хуб омӯзанд[196].

Мушкилии шинохти манфиатҳои миллиро сиёсатшиноси амрикоӣ Ф.Зондерман бо як қатор масъалаҳо асоснок намуда буд. Ба андешаи ӯ, «дар раванди шинохти манфиатҳои миллӣ аз ҳама чизи муҳим ин аст, ки барои ташаккули давлатдории миллӣ ва таъмини рушду инкишофи ҷомеа кадом манфиатҳо дар назар дошта шудаанд, онҳо чи гуна ва аз ҷониби киҳо бояд муайян карда шаванд? Масъалаи навбатӣ амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ мебошад. Масъалаи ниҳоӣ муайян намудани субъектҳое мебошад, ки бояд манфиатҳои миллиро амалӣ намоянд»[197]. Андешаҳои Ф.Зондерман хеле ҷолиби диққатанд. Аммо ӯ дар атрофи ҳимояи манфиатҳои миллӣ чизе намегуяд, яъне чи гуна ва аз ҷониби киҳо бояд ҳимояи онҳо ба роҳ монда шавад. Ин масъала аз масъалаҳои пештар номбаргардида низ мураккабтар аст. Зеро дар раванди ҳимояи манфиатҳои миллӣ шинохтани таҳдидҳо низ зарур аст. Воқеан ҳам шинохтану муайян намудани манфиатҳои миллӣ кори хеле мушкил аст, аммо амалӣ намудану ҳимоя кардани онҳо аз таҳдидҳои дохилию берунӣ кори аз ин ҳам мушкилтар мебошад. Зеро агар дар марҳилаи аввал шинохти худи манфиатҳои миллӣ зарур бошад, пас дар марҳилаҳои дуюму сеюм шинохти таҳдидҳо ба миён меояд. Чунин қонуният бояд дар доираи «сиёсати бузург» баррасӣ карда шавад. Зеро дар «сиёсати хурд» анҷом додани ин кор қариб, ки ғайриимкон аст. Дар «сиёсати хурд» масъалаи ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани ҳокимияти давлатӣ дар мадди аввал гузошта мешавад, ки дар чунин маврид муносибатҳои сиёсӣ дар миёни неруҳои сиёсии дохили мамлакат ба амал меоянд ва чун қоида дар ин раванд манфиатҳои гурӯҳӣ дар ҷойи аввал меистанд. Аммо дар «сиёсати бузург» масъалаи шинохтан ва муайян намудани манфиатҳои миллӣ, дар амал татбиқ намудану ҳимоя кардани онҳо аз таҳдидҳои дохилию берунӣ бояд дар мадди

аввал гузошта шаванд, ки дар чунин маврид муносибатҳои сиёсӣ дар миёни субъектҳои мухталифи низоми муносибатҳои байналхалқӣ ба амал меоянд ва одатан дар ин раванд манфиатҳои миллӣ дар ҷойи аввал гузошта мешаванд. Бесабаб нест, ки масъалаҳои амнияти миллӣ ва манфиатҳои миллӣ бори аввал дар заминаи сиёсати хориҷии давлат ва аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ баррасӣ гардидаанд[198]. Чунин баррасӣ ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки дар сиёсати дохилӣ ҳимояи манфиатҳои миллӣ ба инобат гирифта намешавад. Баръакс, сиёсати хориҷии давлат идомаи мантиқии сиёсати дохилӣ мебошад ва аз ин рӯ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ аз дохили мамлакат оғоз ёфта, дар сатҳи муносибатҳои байналхалқӣ идома меёбад.

Чи гунае, ки қайд гардид, дар баробари манфиатҳои миллӣ шинохти таҳдидҳо низ хеле муҳим, мушкил ва мураккаб мебошад. Муҳаққиқи рус Смирнова А.Г. дар самти шинохти таҳдидҳо таҳқиқоти гуногун анҷом дода, мураккабии ин равандро махсус таъкид менамояд. Ба андешаи ӯ, «аз сабаби оне, ки таҳдидҳо падидаи хеле мураккаб мебошанд, дар раванди шинохтан ва фаҳмидани онҳо низ дар аксар маврид иштибоҳҳои гуногун зоҳир мешавад»[199]. Яъне, муайян намудани табиати аслии он кори хеле душвор аст ва донишу таҷрибаи зиёдро талаб менамояд. Мураккабии таҳдидҳо ва мушкил будани шинохти онҳо боз дар он зоҳир мегардад, ки вобаста ба шаклҳои зоҳиршавии таҳдидҳо аз ҷониби муҳаққиқон навъҳои гуногуни онҳо муайян карда шудаанд. Чунончӣ, таҳдидҳои дохилӣ ва беруна, таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолӣ, таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ва ғ. Аз он сабабе, ки дар ин қисми таҳқиқот пайдоиши таҳдидҳои беруниро таҳлилу баррасӣ мекунем, ба инобат гирифтани бархӯрди манфиатҳоро хеле зарур мешуморем. Дар ин маврид фар-

зия ин аст, ки таҳдидҳои беруна натиҷаи бархӯрди манфиатҳои миллӣ ва геополитикии давлатҳои гуногун мебошанд. Аз ин рӯ, таҳдидҳои берунаро бо амалишавии ҳадафҳои стратегии давлатҳои абарқудрат дар ҳудудҳои давлатҳои дигар ва бо раванди амалишавии манфиатҳои геополитикии онҳо алоқаманд намудан мумкин аст. Ба ибораи дигар, таҳдидҳои беруна дар раванди амалишавии манфиатҳои миллию геополитикӣ пайдо мегарданд, ки сарчашмаи пайдоиши онҳо ҳадафҳои стратегии субъектҳои низоми муносибатҳои байналхалқӣ мебошанд. Таҳдидҳои дохилӣ бошанд дар раванди ҳимояи манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳӣ пайдо гардида, дар самти амалишавии стратегияҳои давлатӣ ва ҳадафҳои миллӣ монеа эҷод менамоянд. Масъалаи мазкур дар доираи консепсияи гармонизатсияи манфиатҳои миллӣ баррасӣ мегардад. Дар миёни ин ду навъи таҳдид робитаҳои генетикӣ вуҷуд дошта метавонад. Зеро, таҳдидҳои беруна метавонанд дар дохили мамлакат таҳдидҳои гуногунро ба вуҷуд оваранд, ки баррасии онҳо мавзӯи баҳси дигар аст. Бинобар ин, дар аввал нишон додани ташаккулёбии таҳдидҳои берунаро зарур мешуморем. Бо назардошти бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ гуфтан мумкин аст, ки таҳдиҳои беруна таҳдидҳое мебошанд, ки бошуурона аз ҷониби субъектҳои хориҷӣ дар мувофиқа бо манфиатҳои миллию геополитикии онҳо барномарезӣ шуда, ҳамчун ҳадафи геостратегӣ марҳила ба марҳила ба амал бароварда мешаванд.

Агар ба масъалаи мазкур бо назардошти манбаҳои геополитикӣ ва фазоҳои геополитикӣ баҳогузорӣ намоем, пас сарчашмаи пайдоиши ин навъи таҳдидҳо маҳз актормҳои геоплитикӣ дониста мешаванд. Ба ғайр аз давлатҳо, инчунин ниҳодҳои ғайридавлатӣ низ метавонанд айни замон ба сифати акторҳои геополитикӣ баромад намоянд. Махсусан, бо назардошти таҷрибаи «ҷанги сард» ва

инқилобҳои рангаи солҳои охир гуфтан мумкин аст, ки бо ташаббуси абарқудратҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ бо роҳу воситаҳои гуногун (ҳуҷумҳои иттилоотӣ, таъсирарасонии иқтисодӣ, неруи нарм ва ғ.) ба амал овардани буҳронҳои дохилӣ низ метавонанд ҳамчун таҳдиди берунаи бавосита муаррифӣ карда шаванд. Зеро чунин амалҳо барои мустаҳкам намудани ҳузури худ дар фазоҳои геополитикӣ ва истифода намудани манбаҳои бештар амалӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, яке аз хусусиятҳои муҳимми таҳдидҳои беруна таъсиррасонии бавосита мебошад.

Як қатор давлатҳои пуриқтидор барои амалӣ намудани мақсадҳои геостратегии худ акторҳои гуногуни таъсиррасониро истифода менамоянд. Муҳаққиқи рус Р.И. Бальбек субъектҳои таъсиррасонии берунаро ба таври зерин муайян намудааст: ширкатҳои фаромиллӣ, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, ниҳодҳои динӣ, шабакаҳои динию этникии фаромиллӣ, ниҳодҳои ғайридавлатии таълиму тарбия, шабакаҳои иҷтимоӣ (аз ҷумла журналистикаи шаҳрвандӣ), гурӯҳҳои виртуалӣ. Ӯ муътақид аст, ки якчанд даҳсола пеш субъектҳои таъсиррасонии беруна танҳо давлатҳо ба шумор мерафтанд. Аммо дар шароити имрӯза дар рафтору фаъолияти ҳар як субъекти хориҷӣ манфиатҳои давлати мушаххас, аниқтараш манфиатҳои элитаи ҳукмрон ва ё дигар гурӯҳҳои манфиатдорро дидан мумкин аст. Акторҳои ғайридавлатӣ аз ҷониби давлат ҳамаҷониба дастгирӣ ёфта, дар низоми манфиатҳои он амал менамоянд[200]. Субъектҳои мазкур ба иҷтимоикунонии шаҳрвандон, маданияти сиёсӣ, ҷаҳонбинӣ ва рафтори сиёсии онҳо таъсир мерасонанд. Ба андешаи ӯ, заиф гардидани ниҳодҳои дохилии иҷтимоикунонӣ ва халалдор шудани маданияти сиёсии ҷомеа боиси халалдор гардидани суботи сиёсӣ мегардад[201].

Дар шароити муосир дар сиёсати ҷаҳонӣ ба амал омадани бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳои олам воқеияти бебаҳс аст. Бархӯрди манфиатҳо дар сатҳҳои гуногун ва дар самтҳои гуногуни фаъолияти онҳо ба амал меояд. Дарки моҳияти чунин равандҳои ҷаҳонӣ имкон медиҳад, ки як қатор хусусиятҳои муҳимми таҳдидҳои беруна муайян карда шаванд. Аз ин рӯ, дар раванди омӯзиши суботи сиёсӣ ва таҳдидҳои ба он нигаронидашуда омилҳои геополитикӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.

Бояд ёдовар шуд, ки «фазоҳои геополитикӣ» категорияи марказии геополитика мебошад. Дар шароити муосир фазоҳои ҷуғрофӣ, иттилоотӣ, идеологӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғ.-ро метавон ҳамчун фазоҳои геополитикӣ ном бурд. Ҳар як фазои геополитикӣ дорои ҳаҷм ва миқдори муайяни манбаҳо (ресурсҳо) мебошад. Фазои холӣ наметавонад фазои геополитикӣ бошад. Аз ин рӯ, манфиатҳои геополитикии давлатро низ бояд бо назардошти истифодаи манбаҳои мазкур муайян намуд. Зеро «манбаҳо воситаи муҳими нигоҳ доштани мавҷудият ва таъмин намудани рушду инкишофи умумиятҳои иҷтимоӣ мебошанд, аз ин рӯ, онҳо объекти асосии муборизаҳои геополитикӣ ба шумор мераванд»[202]. Зери назорат қарор додани манбаҳои мазкур ва ба таври самаранок истифода бурдани онҳо на танҳо мавҷудияти умумияти иҷтимоиро таъмин менамояд, балки рушду инкишофи онҳо низ аз манбаҳои мазкур вобаста мебошад. Ба ибораи дигар, манбаҳо сарчашмаи асосии рушду инкишофанд. Чунин хусусияти манбаҳо онҳоро хеле арзишманд мегардонад. Бо назардошти чунин ҳолат ҳар як давлат манфиатҳои геополитикии худро дорад. Чунин ҳолатро дар мисоли манбаҳои фазои ҷуғрофӣ дида мебароем. Одатан, ҳар як давлат ҳудуди муайянеро дар ихтиёри худ нигоҳ медорад ва дар он ҳудуд ҳокимияти худро амалӣ

месозад. Дар ҳудуди ҳар як давлат манбаҳои гуногуни арзишманд мавҷуданд, ки рушди он мамлакат аз истифодаи манбаҳои мазкур вобастагӣ дорад. Вобаста ба истифодаи манбаҳои ҳудудҳои ҷуғрофӣ шартан давлатҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст (ниг. ба ҷадвали №3).

Ҷадвали №3

Шаклҳои гуногуни зоҳиршавии манфиатҳои геополитикӣ

№	Гурӯҳи давлатҳо	Тавсифи муваффақиятҳои давлат дар самти истифодаи манбаҳо
1.	Давлатҳои ҷаҳони якум	Давлатҳое мебошанд, ки на танҳо манбаҳои ҳудуди худро истифода менамоянду намегузоранд, ки онҳоро дигарон истифода баранд, балки ба ҳудуди давлатҳои дигар ворид гардида, аз манбаҳои дигарон низ истифода бурда истодаанд. Сабаби рушду инкишофи онҳо низ аз ҳисоби манбаҳои берунӣ (манбаҳои иловагӣ) мебошад.
2.	Давлатҳои ҷаҳони дуюм	Давлатҳое мебошанд, ки онҳо наметавонанд аз ҳудуди давлатҳои дигар манбаҳои беруниро истифода баранд. Зеро барои анҷом додани ин кор иқтидори зарурӣ надоранд. Аммо дар самти истифодаи манбаҳои дохилӣ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидаанд. Аз ҷумла, онҳо манбаҳои дар ҳудуди худ мавҷудбударо на танҳо пурра истифода мебаранд, балки намегузоранд, ки онҳоро дигарон истифода намоянд.
3.	Давлатҳои ҷаҳони сеюм	Давлатҳое мебошанд, ки онҳо на танҳо манбаҳои берниро истифода бурда наметавонанд, балки манбаҳои дар ҳудуди худашон мавҷударо пурра ба манфиати худ истифода карда наметавонанд. Одатан дар ин гуна давлатҳо қисме аз манбаҳоро давлатҳои дигар истифода менамоянд.

Чунин шарҳи масъаларо вобаста ба фазоҳои дигари геополитикӣ низ анҷом додан мумкин аст. Вобаста ба истифодаи манбаҳои геополитикӣ бо боварии комил гуфтан

мумкин аст, ки ҳамаи давлатҳо новобаста аз сатҳи рушду инкишоф дорои манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Чизе, ки бояд ба инобат гирифта шавад, ин аст, ки манфиатҳои геоплитикии онҳо аз ҳамдигар тафовут доранд ва аз ин рӯ, дар раванди амалишавии манфиатҳои мазкур ин қонуният бояд ба инобат гирифта шавад. Дар асоси таҳлилҳои овардашуда гуфтан мумкин аст, ки барои давлатҳои ҷаҳони якум – идома додани истифодаи манбаҳои беруна ва зиёд намудани ҳаҷм ва миқдори онҳо (идомаи экспансия), барои давлатҳои ҷаҳони дуюм – оғоз намудани истифодаи манбаҳои беруна (оғоз намудани экспансия) ва барои давлатҳои ҷаҳони сеюм – ҳимоя намудани манбаҳои дохилӣ ва ба таври самаранок истифода намудани онҳо (муқобилият нишон додан бо экспансия) манфиатҳои геополиткӣ мебошанд. Бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ низ бояд бо назардошти чунин қонуният баҳогузорӣ карда шавад. Зеро «ҳамаи муборизаҳо ва ҷангҳо барои роҳ ёфтан ба фазоҳои геополиткӣ анҷом дода мешаванд, аз ҷумла ҷангҳои ҳарбӣ ва ё ғайриҳарбӣ (дипломатӣ, иқтисодӣ, идеологӣ, иттилоотӣ) барои аз худ намудани манбаҳои мушаххас нигаронида шудаанд»[203]. Ин аст, ки муборизаҳо барои аз худ намудани манбаҳо сарчашмаи пайдоиши зиддиятҳо мегарданд. Аз ин рӯ, «агар моҳияти зиддиятҳои ҷаҳони муосир дуруст таҳлил карда шаванд, он гоҳ ошкор мегардад, ки сабабҳои сар задани зиддиятҳо гуногунанд, аммо сабаби умумӣ яктост – бархӯрди манфиатҳои миллӣ ва манфиатҳои давлатӣ»[204].

Ҳамин тариқ, манфиатҷӯии давлатҳои абарқудрат сарчашмаи асосии таҳдидҳои беруна мебошанд, ки онҳо ба суботи сиёсии кишварҳои алоҳида таъсири манфӣ мерасонанд. Зеро дар раванди шинохти таҳдидҳои беруна аввалин масъалае, ки бояд ба инобат гирифта шавад, ин қудрати сиёсии давлат мебошад. Қудрати сиёсии давлат ба

воситаи имкониятҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, идеологӣ, демографӣ ва дигар манбаҳо муайян карда мешавад. «Баҳогузорӣ намудан ба қудрати сиёсии давлат тақозои онро менамояд, ки симои он ҳамчун давлати дорои имкониятҳои зарурӣ ва ҳамчун давлати офарандаи таҳдид барои амалӣ намудани манфиатҳои худ шинохта шавад»[205]. Масалан, дар миёнаҳои асри XIX собиқ сарвазири Англия Г.Д.Темпл иброз намуда буд, ки «Англия шарикони доимӣ ва душманони доимӣ надорад. Англия танҳо манфиатҳои доимӣ дорад»[206]. Чунин меъёрро олими рус А.Цыганков тафаккури бузургманишии абарқудратҳо (державное мышление) номидааст[207], ки дар заминаи он пайгирӣ намудани манфиатҳои миллию геополитикиро инъикос менамояд.

Одатан, таҳдидҳое, ки барои халалдор шудани сохтори конститутсионии давлат нигаронида шудаанд, таҳдидҳое мебошанд, ки истиқлолияти давлатӣ ва суботи сиёсии мамлакатро халалдор менамоянд. Сарчашмаи асосии пайдоиши ин навъи таҳдидҳо фаъолияти давлатҳои хориҷӣ ва созмону ташкилотҳои сохтории онҳо мебошанд, ки дар аксар маврид хусусияти террористӣ, экстремистӣ, сепаратистӣ, инқилобӣ, радикалӣ ва ғ. доранд. Барои мисол, дар замони муосир ҳар як давлати абарқудрат, махсусан, дар миёни элитаҳои сиёсии кишварҳои гуногун ҳаммаслакон ва ҷонибдорони худро ҷустуҷӯ менамоянд. Аз ин рӯ, дар мамлакате, ки роҳбарияти олии он бо сабабҳои гуногун талаботи ин ё он абарқудратро қонеъ намесозад, равандҳои сиёсии оштинопазир, ки омилҳои дохилию беруниро соҳибанд, ба амал оварда мешаванд. Абарқудратҳо кӯшиш менамоянд, ки дар мамлакати мавриди назар бо роҳу воситаҳои гуногун элитаи ҳукмронро сарнагун намуда, ҳаммаслакони худро ба сари қудрат оранд. Дар амал татбиқ намудани чунин стратегия бо истифода аз технологияҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Дар ин

раванд, терроризм, экстремизми динию сиёсӣ, неруи нарм, инқилобҳои ранга, вайрон намудани системаҳои хоҷагидорӣ, корношоям гардонидани системаҳои сиёсию иқтисодӣ ва ғ. ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани стратегияҳои абарқудратҳо ва ҳамчун воситаи амалӣ намудани манфиатҳои геополитикии онҳо истифода мегарданд. Аз ин рӯ, таҳдидҳои беруна ба суботи сиёсии мамлакат фаъолияти давлатҳои алоҳида ва ё актӯрҳои хориҷие мебошанд, ки бо роҳу усулҳои иттилоотӣ, иқтисодӣ, дипломатӣ ва ғ. дар дохили мамлакат ба вуҷуд овардани буҳронҳои сохториро ҳадафи аслии худ қарор медиҳанд.

Дар шароити муосир яке аз таҳдидҳои хеле пуриқтидори беруна, ки дар натиҷаи барҳӯрди манфиатҳои геополитикӣ ба амал оварда мешаванд, инқилобҳои ранга мебошанд. Зеро онҳо ҳадафмандона аз ҷониби актӯрҳои хориҷӣ ташкил карда шуда, вазъияти сиёсию иҷтимоии дохили мамлакатро тағйир медиҳанд. «Инқилобҳои ранга технологияи ташкил намудани табаддулоти давлатӣ ва ба таври иҷборӣ тағйир додани режими сиёсӣ мебошанд, ки онҳо дар шароите ба амал бароварда мешаванд, ки дар ҷомеа ба таври сунъӣ нооромиҳои сиёсӣ ба вуҷуд оварда шудаанд. Дар чунин шароит ҳокимияти давлатӣ бо роҳи иғвоангезӣ зери фишор қарор дода мешавад ва дар ин раванд ҳаракати ҷавонони эътирозгар, ки тариқи шабакаҳои махсус барои ин кор пешакӣ омода карда шудаанд, ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани ин ҳадаф истифода бурда мешавад»[208]. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки тӯли чанд соли охир дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил намудани инқлоби ранга кӯшиш ба харҷ дода шуда истодааст. Масалан, ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Гурӯҳи 24», «Паймони миллии Тоҷикистон» агарчанде аз ҷониби узви Созмони аҳдномаи амнияти

дастаҷамъӣ ва Созмони ҳамкории Шанхай ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ эътироф гардида бошанд ҳам, онҳоро дар кишварҳои Ғарб чунин намешуморанд. Ҳатто ба онҳо имконият додаанд, ки тариқи шабакаҳои иҷтимоию интернетӣ барои дар Тоҷикистон ташкил намудани инқилоби ранга ва ё табаддулоти давлатӣ аз ҳудудҳои кишварҳои аврупоӣ истода, фаъолият намоянд. Гирифтани пеши роҳи чунин падидаҳо албатта, вазифаи асосии сохторҳои қудратӣ мебошад, аммо огоҳ намудани шаҳрвандони мамлакат аз чунин технологияҳои сиёсии актарҳои хориҷӣ ва ба фоидаи киҳо анҷом ёфтани чунин равандҳои сиёсӣ ба манфиати кор аст.

Ҳамчунин терроризм ва экстремизми динию сиёсиро низ ҳамчун таҳдиди беруна муаррифӣ намудан мумкин аст. Дуруст аст, ки аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ ҷалб шудани шаҳрвандон ва роҳу воситаҳои ин гуна мағзшӯӣ доимо таъкид мегардад, аммо аз ҷониби киҳо ташкил гардидану истифода шудани ин ташкилотҳои террористию экстремистиро хеле кам ба назар мегиранд. То имрӯз на танҳо шаҳрвандони мамлакат, балки бисёре аз олимону донишмандони мамлакат ҳатто ин воқеиятро ба инобат намегиранд. Терроризм ва экстремизми динию сиёсӣ ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои хориҷии давлат ва ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани манфиатҳои миллии баъзе аз давлатҳо баромад менамояд. Барои мисол, муносибати абарқудратҳои ҷаҳониро нисбат ба ин падидаҳо метавонем ёддовар шавем. Як зумра ҳизбу ҳаракатҳои замони муосир агар аз ҷониби як абарқудрат ҳамчун ташкилотҳои террористию экстремистӣ эътироф шавад, аз ҷониби қисме аз давлатҳои дигар онҳо ҳамчун мухолифини муътадил шинохта мешаванд. Ва баръакс онҳоеро, ки гурӯҳи дуюми давлатҳо террористию экстремистӣ мешу-

моранд, гурӯҳи аввал муборизони роҳи озодӣ ва ё мухолифини муътадил мешуморанд. Ин аст, ки вобаста ба моҳияти терроризм ва экстремизми динию сиёсӣ дар миёни олимон ва сиёсатмадорону сиёсатшиносон андешаи ягона ва ё таърифи ягона вуҷуд надорад. Таҳқиқотҳои дар ин самт анҷомёфта нишон медиҳанд, ки то ба имрӯз зиёда аз 100 таърифи терроризм аз ҷониби олимону муҳаққиқон ва мақомоти давлатӣ пешниҳод гардидаанд[209]. Сабаб дар он аст, ки манфиатҳои на танҳо давлатҳои ҷаҳони дуюм ва сеюм, балки манфиатҳои худи абарқудратҳо дар арсаи байналхалқӣ бо ҳамдигар мувофиқат наменамоянд. «Мундариҷаи низоми муносибатҳои байналхалқиро онҳое муайян менамоянд, ки дар фазои геостратегии ин низом афзалият доранд. Ба ибораи дигар, амнияти байналхалқӣ бо амнияти миллии кишварҳои бонуфуз мувофиқ гардонида шудааст»[210]. Аз ин рӯ, номувофиқатии манфиатҳои миллии давлатҳо дар арсаи байналхалқӣ ва бархӯрди онҳо боиси ба амал омадани хавфу хатар ва ниҳоятан боиси ба амал омадани таҳдидҳо мегардад, ки амалӣ гардидани манфиатҳои аксари давлатҳоро ғайриимкон мегардонад. Дар ҳамин гуна шароит, терроризм ва экстремизми динию сиёсӣ технологияи дар амал татбиқ намудани манфиатҳои давлатҳои абарқудрат бояд дониста шавад. Зеро баъзе аз ташкилотҳои террористӣ аз ҷониби як зумра давлатҳо пуштибонӣ меёбанд. Дар баъзе ҳолатҳо ташкилотҳои террористиро давлатҳои алоҳида барои муҳофизат намудани худ низ истифода мекунанд. Дар ин гуна шароит терроризм ҳамчун воситаи ҳимоя намудани манфиатҳои миллӣ баромад менамояд. Як қатор олимон чунин давлатҳоро иттифоқчиёни терроризми трансмиллӣ номидаанд. Таъсисёбии «Ҳизбулло» дар Ливан, «Ҳаммос» дар Фаластин, «Ҷиҳоди исломии Фаластин», «Шоҳидони Ал-Ақсо»

дар Иордания, «Ҷиҳоди исломии Миср» бо чунин мақсад алоқаманд дониста мешавад[211].

Ғайр аз ин, барои ҳимояи манфиатҳои миллию геоплитикӣ як қатор давлатҳо дар муқобили рақибони худ роҳу усулҳои дигарро низ истифода менамоянд. Масалан, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, киберҳуҷумҳо, ҳуҷумҳои психологӣ, таъсири манфӣ расонидан ба симои мароқангези давлату ҳукумат ва ғайраҳо ба амалҳои мазкур мисол шуда метавонанд.

Ҳамин тариқ, агар ҳамаи давлатҳо бо ҳудудҳои худ қонеъ мегардиданд ва ба хориҷи мамлакат таваҷҷуҳ намекарданд, ҳеҷ гуна терроризм ва экстремизми динию сиёсии байналхалқӣ вуҷуд дошта наметавонист. Ғайр аз ин, агар манфиатҳои миллию геополитикии ҳамаи давлатҳо бо ҳамдигар мувофиқат менамуданд, ҳеҷ гоҳ барҳӯрди онҳо ва пайдоиши таҳдидҳои беруна ба амал намеомаданд. Аммо воқеият чунин аст, ки дар ин самт баробарӣ ҳеҷ гоҳ вуҷуд надошт ва вуҷуд дошта ҳам наметавонад. Антропологҳои шинохтаи ҷаҳонӣ ба хулосае омадаанд, ки баробарӣ дар байни одамон, махсусан дар байни халқҳо ва миллатҳо ҳеҷ гоҳ вуҷуд дошта наметавонад. Воқеан ҳам миллатҳо ва давлатҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкишоф қарор дошта, аз лиҳози фарҳангию психологӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва тафаккури иқтисодӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Аз ин рӯ, манфиатҳои миллию геополитикии онҳо низ бо ҳамдигар мувофиқат карда наметавонанд.

Ғайр аз ин, дар адабиёти илмӣ акторҳои таъсирасонии берунаро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудаанд: анъанавӣ, нав ва навтарин. Давлат, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба, артиш, политсия, ибодатхонаҳо, ниҳодҳои таблиғотӣ акторҳои анъанавӣ номида мешаванд. ВАО-и электронӣ ва созмонҳои байналмилалӣ

(ҳамчун неруи иттилоотӣ ва миёнаравҳои ҳалли низоъҳо) акторҳои нав мебошанд. Ширкатҳои фаромиллӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ (журналистикаи шаҳрвандӣ), блогерҳо акторҳои навтарин мебошанд[212]. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, давлат ҳамчун актори асосии таъсиррасонии берунa ва манфиатҳои миллию геополитикии он ҳамчун сарчашмаи пайдоиши таҳдидҳои беруна боқӣ мемонад. Зеро як қатор давлатҳо қодиранд, ки миқдори зарурии акторҳои таъсиррасонии берунаро дар низоми манфиатҳои миллии худ ворид намуда, фаъолияти онҳоро дар муқобили рақибони худ сафарбар намояд.

Инчунин барои муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳои беруна чунин омилҳо, ба монанди «симоҳои фаъоли геостратегӣ» ва «марказҳои геополитикӣ» бояд ба инобат гирифта шаванд. Яъне, давлат бояд муайян намояд, ки ба кадоме аз ин категорияҳо шомил аст. Симоҳои фаъоли геостратегӣ давлатҳое мебошанд, ки барои амалӣ намудани ҳокимият ва таъсиррасонӣ дар ҳудудҳои дигар қобилият ва иродаи миллӣ доранд. Марказҳои геополитикӣ бошанд, давлатҳое ҳастанд, ки аҳамияти онҳо аз нерумандӣ ва ё тарзи рафтори онҳо вобаста нест, балки аз мавқее вобастааст, ки дар назди симоҳои фаъоли геополитикӣ осебпазирии онро ба вуҷуд меоварад[213]. Яъне, мавқеи ҷуғрофии давлат низ ба осебпазирии он таъсиргузор аст. Муҳаққиқони ватанӣ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, мавқеи геополитикии Тоҷикистонро вобаста ба ҷойгиршавии ҷуғрофии он муайян кардаанд. Халқҳо, таърих ва шароити имрӯзаи Тоҷикистон гуногунмазмун мебошанд. Мамлакат ба гиреҳи сарҳадие монанд аст, ки чӣ дар гузашта ва чӣ дар шароити имрӯза тамаддунҳои гуногунро аз ҳам ҷудо менамояд. Халқи Тоҷикистон дар чорроҳаи тамаддунҳо ҷойгир шуда, ҳамзамон бо ҳар роҳу восита ба онҳо пай-

васт шудаанд. Мавқеи геополитикии Тоҷикистон низ дар ҳамин ифода меёбад[214]. Дар шароити баамалоии бархӯрди тамаддунҳо зарбаи аввалро он давлатҳое эҳсос мекунанд, ки марказҳои геополитикӣ мебошанд ва дар чорроҳаи тамаддунҳои ҷаҳонӣ қарор доранд. Ин гуна вазъият таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии ин кишварҳо дониста мешавад. Ғайр аз ин, дар давраи гузариш қарор доштани ин давлатҳо осебпазирии онҳоро боз ҳам зиёдтар менамояд. Сиёсатшиноси амрикоӣ З. Бжезинский дар яке аз асарҳои навбатии худ чунин давлатҳо, ба монанди Грузия, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷумҳурии Беларус, Украина, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Покистон, Исроил ва Шарқи наздикро давлатҳои аз лиҳози геополитикӣ осебпазир муаррифӣ намудаанд[215]. Аз ин рӯ, дар кишварҳои мазкур дар муқоиса бо давлатҳои дигар аз роҳбарияти сиёсӣ сар карда то шаҳрвандони қаторӣ бояд масъулияти дучанд ҳис намоянд ва зиракии сиёсиро аз даст надиҳанд.

Ҳамин тариқ, бархӯрди манфиатҳои миллию геополитикӣ ва пайдоиши таҳдидҳои берунаро таҳлилу таҳқиқ намуда, ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Барои оне, ки таҳдидҳои беруна ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо муайян карда шаванд, дар навбати аввал манфиатҳои миллию геополитикии давлатҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Зеро давлатҳо дар сиёсати хориҷии худ амалишавии манфиатҳои мазкурро доимо пайгирӣ менамоянд ва дар аксар маврид манфиатҳои миллию геополитикии давлатҳо бо ҳамдигар мувофиқат намекунанд, ки дар натиҷа бархӯрди онҳо ба амал меоянд. Аз ин рӯ, барои муайян кардани таҳдидҳои беруна шинохти манфиатҳои миллӣ ва эътироф намудани бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ хеле зарур аст.

2. Бархӯрди манфиатҳои миллию геополитикии давлатҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ ва махсусан дар ра-

ванди рушду инкишофи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ хеле тезу тунд гардида истодааст. Гузашта аз ин, муборизаи абарқудратҳо барои фазоҳои геополитикӣ ва зери назорати худ қарор додани манбаҳои фазоҳои мазкур низ барҳӯрди манфиатҳои геополитикиро афзоиш додаанд. Дар ин раванд, ҳар яке аз бозигарони геополитикӣ кӯшиш менамояд, ки барои амалӣ намудани мақсади худ роҳу воситаҳои гуногунро истифода барад. Дар ин раванд, инқилобҳои ранга, терроризм, экстремизми динию сиёсӣ, сепаратизм ва баъзан миллатгароии этникӣ ҳамчун технологияҳои амалӣ намудани ҳадафҳои геостратегӣ истифода бурда мешаванд.

3. Таҳдидҳои беруна шарту шароит ва амалҳое мебошанд, ки аз ҷониби акторҳои геополитикӣ роҳандозӣ гардида, дар дохили мамлакат буҳронҳои мухталифи иҷтимоию сиёсиро ба вуҷуд меоваранд. Чунин амалҳо бо мақсади зарба задан ба легитимияти ҳокимияти давлатӣ, зери фишорҳои гуногун қарор додани ҳокимияти давлатӣ, бо роҳи ғайриқонунӣ ва ғайриконститутсионӣ, аз ҷумла бо роҳи ташкил намудани инқилобҳои ранга ва ташкил намудани табаддулоти давлатӣ ба сари қудрат омадан ва ё овардани неруҳои сиёсӣ, зери назорати худ қарор додани фазоҳои геополитикӣ, монеа эҷод намудан дар самти амалигардонии манфиатҳои миллӣ ҳадафмандона ташкил карда мешаванд. Баъзан чунин акторҳои сиёсати хориҷиро неруҳои тахрибкор низ меноманд, ки мақсади онҳо аз сатҳи маҳаллӣ ба сатҳи миллию минтақавӣ баровардани низоъ мебошад, ки дар ниҳоят ба муноқишаҳои рӯйирости неруҳои сиёсии дохили мамлакат оварда мерасонад.

4. Субъектҳои таъсиррасонии беруна гуногун мебошанд. Аммо субъекти марказии ин навъи таъсиррасонӣ давлат ба шумор меравад. Зеро давлатҳои пуриқтидор қодиранд, ки субъектҳои дигарро дар низоми манфиат-

ҳои миллию геополитикии худ ворид намуда, онҳоро барои амалӣ намудани ҳадафҳои геостратегии хеш истифода баранд. Дар ин раванд, ширкатҳои фаромиллӣ, ташкилотҳои террористӣ, журналистикаи шаҳрвандӣ, васоити ахбори омма, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, созмонҳои минтақавӣ ва ғайраҳо ҳамчун василаи таъсиррасонии беруна дар хизмати сиёсати хориҷии давлатҳо қарор мегиранд.

2.2. Хусусияти пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа

Чи гунае ки аз таҳлилу баррасиҳои қаблӣ мушоҳида гардид, дар шароити муосир таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни пайдоиши таҳдидҳо ва муайян намудани хусусиятҳои бевоситаи онҳо диққати сиёсатшиносонро ба худ бештар ҷалб намуда истодаанд. Чунин вазъ бо тағйирёбии ҷаҳони муосир, пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав ва тавсеаи миқёси онҳо алоқаманд мебошад. Дар баробари паҳлуҳои гуногуни ин масъала муайян намудани сабабҳои пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ, нишон додани умумият ва махсусияти онҳо, меъёрҳои баҳогузорӣ намудани иқтидори ин гуна таҳдидҳо низ дар илмҳои сиёсии муосир мавқеи муҳимро ишғол намудаанд. Чунончӣ, Донишкадаи давлатии муносибатҳои байналмилалии Москва (МГИМО МИД России) дар якҷоягӣ бо Донишкадаи лоиҳакашии ҷамъиятӣ ва бо дастгирии маҷаллаи «Эксперт» лоиҳаи инноватсионии илмию таҳқиқотиеро таҳия намуданд, ки дар он муаллифон ба масъалаи муайян намудани хусусиятҳои муҳимми таҳдидҳои дохилию беруна низ таваҷҷуҳи махсус додаанд[216]. Инчунин омӯзиши ин масъала дар таҳқиқоти олимони дигар низ афзалият пайдо намуда истодааст. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти Л.О. Терновая[217], А.М. Кривенко[218], К. Авазов[219], Б. Герардус[220], Д. Би-

го[221] ва дигарон хусусиятҳои бевоситаи таҳдидҳои дохилию беруна таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Чуноне ки маълум аст, вобаста ба сарчашмаи пайдоиш таҳдидҳоро ба ду навъ ҷудо менамоянд: таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ. Дар ин қисми таҳқиқот таҳдидҳои дохилӣ бо назардошти дигаргуншавии ҷомеа ва дар алоқамандӣ бо манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар таҳлилу баррасӣ мегарданд.

Маълум аст, ки барои ҳар як кишвар як гурӯҳ манфиатҳо аҳамияти ҳаётӣ доранд. Аз ҷумла, истиқлолияти давлатӣ, сохти конститутсионии давлат, тамомияти ҳудудӣ, суботи сиёсӣ, ваҳдати миллӣ, рушди устувори соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғайраҳо. Аз ин рӯ, барои таъмини ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои мазкур аз таҳдидҳои дохилӣ ва муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши ин гуна таҳдидҳо ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳаётан муҳимми мамлакат хеле зарур мебошад.

Чи гунае, ки аз зербоби қаблӣ маълум гардид, дар аксар маврид таҳдидро дар алоқамандӣ бо манфиатҳои миллӣ шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Таҳдидҳо на танҳо амалишавии манфиатҳоро ғайриимкон мегардонанд, балки барои онҳо хавфу хатар эҷод менамоянд. Дар чунин шароит масъалаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ пеш меояд, ки бо ин мақсад таъмини амният ҳамчун фаъолияти сиёсӣ ташаккул меёбад. Агар ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои миллӣ таъмин карда шавад, рушду инкишоф ва пешрафт ҳамчун натиҷаи ин гуна фаъолият ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, робитаи манфиатҳои миллӣ бо таҳдидҳо масъалаи бебаҳс аст ва шарҳу тавзеҳи таҳдидҳои дохилӣ низ бо назардошти манфиатҳои миллӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин рӯ, таҳдидҳои дохилиро дар навбати аввал дар робита бо таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва ташаккули истиқлолияти миллӣ шарҳу тавзеҳ додан зарур аст. Зеро истиқлолияти давлатӣ ҳамчун манфиати ҳаётан муҳим

барои ташаккули давлатдории миллӣ аҳамияти хосса дошта, доимо зери таҳдиду хатарҳои гуногун қарор мегирад. Инчунин омӯзиши таҳдидҳои дохилӣ бо назардошти ҳифзи суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ низ хеле муҳим аст.

Бояд гуфт, ки дар илмҳои сиёсӣ корбурди мафҳуми «истиқлолият» яке аз масъалаҳои баҳсбарангез мебошад. Гузашта аз ин, ба омӯзиши истиқлолият илмҳои гуногуни ҷомеашиносӣ машғул мешаванд. Аммо дар доираи илмҳои сиёсӣ онро ҳамчун манфиати миллӣ муаррифӣ менамоянд. Ҳангоми истифодаи мафҳуми «истиқлолият» номушаххасӣ дар мавриди таносуб ва тафовути мафҳумҳои «истиқлолияти давлатӣ» ва «истиқлолияти миллӣ» ба мушоҳида мерасад. Махсусан, дар илмҳои ватанӣ чунин ҳолатро хеле зиёд мушоҳида кардан мумкин аст. Аммо ин масъала дар доираҳои илмии кишварҳои хориҷӣ то дараҷаи зарурӣ ҳаллу фасл гардидааст. Масалан, дар забони англисӣ истиқлолияти давлатӣ бо мафҳуми «state sovereignty» ва истиқлолияти миллӣ «national independence» ифода карда мешаванд. Олимони рус низ мафҳуми аввалро «государственный суверенитет» ва дуюмро «национальная независимость» номидаанд. Мо низ бояд мафҳуми аввалро ҳамчун «суверенитети давлатӣ» ва мафҳуми дуюмро ҳамчун «истиқлолияти миллӣ» қабул намоем. Зеро истифодаи як мафҳум барои ифодаи ду масъалаи аз ҳамдигар фарқкунанда нофаҳмиҳоро ба вуҷуд меоварад. Барои асоснок намудани гуфтаҳои боло бояд қайд намуд, ки суверенитети давлатӣ мавқеъ аст ва истиқлолияти миллӣ бошад ҳолат аст. Суверенитети давлатиро дар дохили кишвар эълон менамоянд ва онро аз берун давлатҳои дигар ҳамчун субъекти низоми муносибатҳои байналмилалӣ эътироф мекунанд. Сатҳи эътирофи суверенитети давлатӣ ҳам хусусияти сифатӣ ва ҳам миқдорӣ дорад. Дар маҷмуъ, сатҳу сифати эътирофи суверенитети давлатӣ аз ҷониби давлат-

ҳои дигар ба воситаи истиқлолияти соҳаҳои дигар ва рушди онҳо таъмин карда мешавад.

Баъд аз оне, ки суверенитети давлатиро давлатҳои минтақаҳои гуногуни олам ба расмият мешиносанд, давлат дар арсаи сиёсати хориҷӣ ва низоми муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун субъекти мустақил ворид гардида, дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ як қатор уҳдадориҳо ва ҳуқуққоро соҳиб мегардад. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки суверенитети давлатӣ ифодагари мавқеи давлат дар арсаи байналмилалӣ аст. Гузашта аз ин, суверенитети давлатӣ нишонаи аввал ва асосии давлатдории миллӣ аст ва онро бо назардошти чунин хусусият манфиати ҳаётан муҳим меноманд.

Истиқлолияти миллӣ бошад ҳамчун инъикосгари рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат барои таҳкими мавқеи сиёсии давлат зарур аст. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки истиқлолияти миллӣ ҳолат аст. Яъне, вазъи рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат ва сатҳи вобастагии давлат аз давлатҳои дигар ифодагари дараҷаи зоҳиршавии истиқлолияти миллӣ мебошад. Ҳамзамон истиқлолияти миллӣ вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ё худ соҳаҳои ҳаётан муҳимми мамлакат метавонад ба намудҳои гуногун ҷудо шавад: истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳарбӣ, илмию технологӣ, кадрӣ, энергетикӣ, фикрӣ ва ғайраҳо. Дар чунин маврид рушду инкишоф ҳамчун омили меҳварии муайянкунандаи сатҳу сифати истиқлолияти миллӣ бояд интихоб гардад. Зеро чи қадаре, ки рушди як соҳаи мушаххас ба амал бароварда шавад, ҳамон қадар вобастагии кишвар дар соҳаи мазкур коҳиш меёбад, ва баръакс чи қадаре, ки таназзул дар соҳаи мазкур ба мушоҳида расад, сатҳи вобастагӣ низ меафзояд. Масалан, истиқлолияти энергетикӣ ҳолате мебошад, ки дар шароити мавҷудияти он дар мавриди қонеъ намудани талаботи энергетикии

ҷомеа иқтидори зарурӣ ба вуҷуд оварда мешавад ва воридоти он коҳиш меёбад, ки дар натиҷа вобастагии энергетикии мамлакат аз кишварҳои дигар аз байн меравад ва дар ин самт мамлакат истиқлолияти комил ба даст меоварад. Аз ин рӯ, рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмию техникӣ ва ғайраҳо манфиатҳои хеле муҳим ба шумор рафта, барои таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ зарурати хосса доранд. Инчунин шарту шароити ба рушди соҳаҳо мусоидаткунанда низ манфиатҳои муҳим мебошанд.

Дар мавриди мавқеи мафҳумҳои «суверенитети давлатӣ» ва «истиқлолияти миллӣ» суханронӣ намуда, қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми якум манфиати ҳаётан муҳим (шарти асосии бақои давлату миллат) ва дуюм манфиатҳои муҳим (таҳкимбахш ва устуворкунандаи пояҳои давлатдорӣ) мебошанд. Аз ин рӯ, ҳам суверенитети давлатӣ ва ҳам истиқлолияти миллӣ доимо зери фишори таҳдиду хатарҳо қарор доранд ва таъмин намудани ҳолати ҳимоятшавандагии онҳо шарти асосии ба амал баровардани рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат ва беҳтару хубтар гардонидани амнияти миллӣ ва имиҷи дохилию хориҷии кишвар маҳсуб меёбанд.

Дар замони муосир барои ҳар як мамлакат ҳифзу бақои истиқлолияти давлатӣ барои ташаккули давлатдории миллӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар навбати худ таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ аз рушди бомароми соҳаҳои гуногуни ҷомеа вобаста буда, гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигари рушду инкишофро тақозо менамояд. Зеро рушду инкишоф, махсусан, рушди иқтисодиву сиёсӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, илмию техникӣ имкон медиҳанд, ки вобастагии давлату миллат аз кишварҳои хориҷӣ коҳиш дода шавад. Рушди миллӣ имкон медиҳад, ки давлат дар арсаи ҷаҳонӣ рақобатпазирии худро баланд бардорад ва дар баробари истеъмолгар ба

истеҳсолгари маҳсулот ва хизматрасониҳои ба талаботи давру замон ҷавобгӯ машғул шавад. Дар чунин шароит ҷомеа қодир мегардад, ки талаботи объективии худро мустақилона қонеъ созад.

Барои таъмин намудани рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеа давлатҳои миллӣ як қатор ҳадафҳои стратегие қабул менамоянд, ки амалишавии онҳо имкон медиҳад ҷомеа аз як марҳилаи рушду инкишоф ба марҳилаи навбатии он гузарад. Аммо дар раванди қабули стратегияҳои мазкур ва махсусан, дар раванди амалишавии онҳо монеаҳое пайдо мешаванд, ки амалишавии ин гуна стратегияҳоро қисман ва ё пурра ғайриимкон мегардонанд. Ин гуна монеаҳо таҳдидҳое мебошанд, ки дар шакли шарту шароит ва омилҳои гуногун зоҳир гардида, ба ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат таъсири манфӣ мерасонанд ва расидан ба ормонҳои миллиро то як давраи муайян номумкин мегардонанд. Аз ин рӯ, омӯзиши таҳдидҳо, махсусан таҳдидҳои дохилӣ имкон медиҳад, ки сабабҳои пайдоиши онҳо муайян карда шаванд ва барои бартараф намудани онҳо қарорҳои дахлдор қабул гарданд.

Ҳамин тариқ, таҳдидҳо дар маҷмуъ ва таҳдидҳои дохилӣ дар алоҳидагӣ дар самти амалишавии манфиатҳои миллӣ ва мақсадҳои миллӣ монеа мешаванд. Гузашта аз ин, мақсадҳои миллӣ идомаи мантиқии манфиатҳои миллӣ мебошанд ва аз ин рӯ, баррасӣ намудани моҳияти таҳдидҳои дохилӣ дар алоқамандӣ бо мақсадҳои миллӣ хеле зарур аст.

Бояд гуфт, ки ба амал баровардани рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат, ташкил намудани рушди иқтисодии кишвар, марҳила ба марҳила беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии шаҳрвандон, таъмин намудани волоияти қонун ва дар маҷмуъ таъмини амнияти миллӣ вазифаҳои бунёдии ҳар як давлат мебошанд. Аммо ҳамаи ин корҳо ба-

рои таъмин намудани хушбахтии аҳолӣ анҷом дода мешаванд. Ба қавли Арасту «ташкил намудани ҳаёти арзанда мақсади ҳамаи давлатҳоро ташкил медиҳад ва дигар корҳо барои амалишавии ин мақсад анҷом дода мешаванд»[222]. Ба андешаи Ф.Фукуяма бошад, «давлат ҳокимиятро дар дасти худ мутамарказ намуда, истифода мебарад, то ки шаҳрвандони худро ба қонунҳои давлат тобеъ намояд ва ҳамзамон кишварро аз давлатҳои дигар ва таҳдидҳои мавҷуда ҳимоя созад»[223]. Ҳамин тариқ, давлатҳо ба хотири иҷроиши вазифаҳои худ ҳадафҳои стратегие қабул менамоянд, ки онҳо барои амалишавии мақсадҳои миллӣ ва манфиатҳои миллӣ нигаронида шудаанд. Дар ин раванд мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ҷониби давлатҳо консепсияҳо, барномаҳо, стратегияҳо, махсусан, ҳадафҳои стратегӣ, нақшаҳои миллӣ ва монанди инҳо қабул мегарданд. Баъзеи онҳо метавонанд хусусияти соҳавӣ ва баъзеи онҳо хусусияти миллӣ дошта бошанд. Масалан, барои таъмини рушди минбаъдаи соҳаи илм давлат метавонад стратегияи марбут ба ин соҳа, барои рушди иқтисодӣ стратегияи дахлдори ин соҳа ва барои соҳаҳои дигар ҳамин гуна барномаҳо ва стратегияҳо қабул намояд. Инчунин давлатҳо барои ҳалли мушкилиҳо ва ҳатто барои мубориза бо таҳдиду хатарҳо низ метавонанд стратегияҳои гуногун қабул кунанд. Масалан, стратегияи «мубориза бо терроризм ва экстремизм», стратегияи «муқовимат бо коррупсия», стратегияи «паст кардани сатҳи камбизоатӣ» ва ғайраҳо ба ин категория шомиланд.

Дар маҷмуъ, ҳамаи стратегияҳо ва консепсияҳо барои ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таъмини рушди минбаъдаи ҷомеа нигаронида шудаанд. Аммо қабули стратегияҳо ва сатҳу сифати онҳо ҳанӯз анҷоми кор нест. Зеро кам нестанд ҳолатҳое, ки стратегия ва ё консепсия қабул мегардад, аммо қисман ва ё пурра дар муҳлати му-

айяншуда амалӣ намешавад. Аз ин рӯ, масъалаи аз ҳама муҳим дар амал татбиқ намудани онҳо мебошад, ки шарту шароити худро дорад ва имкониятҳои мушаххасро тақозо менамояд. Барои мисол, як давлати тозаистиқлол аз пешрафти давлатҳои тараққикарда ҳасад мебарад ва мехоҳад, ки вай низ тараққӣ намояд. Бо ин мақсад амалияи сиёсӣ ва таҷрибаи он давлатҳоро нусхабардорӣ карда, кӯшиш менамояд, ки онҳоро дар шароити ҷомеаи худ татбиқ созад. Аммо дар раванди амалишавии стратегияҳо ва лоиҳаҳои мазкур мушоҳида мегардад, ки давлат барои татбиқи онҳо имконияти зарурӣ надорад ва аз ҳама муҳим дар дохили мамлакат монеаҳое мавҷуданд, ки амалишавии онҳоро ғайриимкон мегардонанд. Масалан, сатҳи баланди коррупсия, ба талабот ҷавобгӯ набудани системаи маориф, дар ҳоли ногувор қарор доштани вазъи илм, мавҷуд набудани мутахассисони боистеъдод ва қобилиятнок, омилҳои фарҳангӣ, анъанаҳои миллӣ ва ғ. метавонанд дар самти модернизатсия, навоварӣ ва рушду инкишоф ба таври ҷиддӣ монеа эҷод намоянд. Барои мисол олими амрикоӣ, дорандаи Ҷоизаи нобелӣ Дуглас Норт иброз медорад, ки «Кишварҳое, ки қонунҳои барои шароитҳои иқтисодӣ ва меъёрҳои ғайрирасмии дигарон коршоямро қабул мекунанд, самти рушду инкишофи он давлатҳоеро, ки аз он ҷо ин қонунҳо гирифта шудаанд, пайдо намекунанд. Интиқоли қонунҳои сиёсию иқтисодии бозорҳои ғарбӣ дар шароити ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ омили зарурии фаъолияти босамари онҳо ба шумор намеравад ва ба фурӯш баровардани моликияти давлатӣ мушкилиҳои иқтисодиро ҳал карда наметавонад»[224]. Бо назардошти чунин ҳолат гуфтан мумкин аст, ки амалишавии мақсадҳои миллӣ (стратегияҳо, консепсияҳо, барномаҳо) аз як қатор омилҳо ва шарту шароити мушаххас вобаста мебошанд. Чунончӣ:

–ҳангоми таҳияи ҳадафҳои стратегӣ то кадом андоза қонуниятҳои рушду инкишоф вобаста ба сохтори ҷамъиятӣ ба инобат гирифта шудаанд. Зеро ҳар як сохтори ҷамъиятӣ маҷмуи арзишҳоеро дар худ нигоҳ медорад, ки истифода накардани онҳо ва ё ба инобат нагарифтани онҳо амалишавии ҳадафҳои стратегиро ба сифр баробар месозад;

– ҳангоми таҳияи ҳадафҳои стратегӣ то кадом андоза воқеиятҳои ҷомеа ба инобат гирифта шудааст. Яъне, барои амалӣ шудани онҳо имкониятҳо ва манбаҳои зарурӣ мавҷуданд ва ё не? Шароити моддию техникӣ, манбаҳои инсонӣ дар кадом вазъ қарор доранд?

– ҳангоми муайян намудани мақсадҳои миллӣ ва таҳияи ҳадафҳои стратегӣ дар кадом марҳилаи рушду инкишоф қарор доштани ҷомеа ба инобат гирифта шудааст ва ё не? Зеро аз таҷрибаи давлатҳои тараққикарда маълум аст, ки ин ё он давлат аз лаҳзаи аввалини пайдоиши худ марҳилаҳои мухталифи рушдро бояд паси сар намояд. Албатта, баъзе давлатҳо ин марҳилаҳоро дар муддати кӯтоҳ, баъзеҳо дар муддати хеле тӯлонӣ паси сар менамоянд, аммо ин баҳси дигар аст.

– дар сиёсати давлатӣ то кадом андоза меъёрҳои меритократия (шоистасолорӣ) ва ҷалби мутахассисони боистеъдод ҷой дода шудаанд. Зеро таҳлили таҷрибаи давлатҳои тараққикардаи олам нишон медиҳад, ки яке аз шартҳои асосии таъмини рушду инкишоф – ин рӯ овардан ба мутахассисони боистеъдод мебошад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти давлат дар самти амалигардонии ҳадафҳои миллӣ аз он вобастааст, ки вай таҳдидҳои дохилиро то кадом андоза ба таври дуруст муайян менамояд ва то кадом андоза барои аз байн бурдан ва ё коҳиш додани таъсири манфии онҳо майлу рағбат дорад. Яъне, то кадом андоза омода аст, ки таъсири манфии таҳдидҳои мазкурро коҳиш

диҳад ва ё онҳоро аз байн барад. Сиёсатшиноси яҳудӣ ва ҳамзамон асосгузори Донишкадаи Адизес дар штати Калифорнияи ИМА Калдерон Адизес ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ ва дар ҳоли гузариш қарордошта тавсия медиҳад, ки «ба ҷои оне, ки бо хомушакҳо мубориза баред, аввал ботлоқро хушк намоед, то ки онҳо зиёд нашаванд»[225]. Ин суханҳо ишораи рамзие мебошанд, ки барои бартараф намудани таҳдидҳои дохилӣ аҳамияти зиёд доранд. Одамон барои чи бар зидди хомушакҳо мубориза мебаранд? Пеш аз ҳама, барои он, ки хомушакҳо паҳнкунандагони бемории табларза (малярия) мебошанд. Дар шароити муосир хомушакҳо паҳнкунандагони бемориҳои дигар низ ҳастанд. Мақсад аз ин гуфтаҳо ин аст, ки аввал оқибатҳои ногувори таҳдидҳоро донистан зарур аст ва баъдан бо худи онҳо нею, бо шарту шароитҳои бавуҷудоварандаи онҳо мубориза бурдан даркор аст. Ба ҳамин монанд аналогияи дигарро низ ёдовар шудан мумкин аст. Масалан, вақте ҳарорати бадани одам баланд мешавад ва ё сари ӯ дард мекунад, ба вай доруи сардард ва ё доруи пасткунандаи ҳарорати бадан медиҳанд. Аммо дар аксар маврид ин роҳи ҳалли масъала нест. Зеро дарди сар ва ё таби баланд беморӣ нестанд, балки нишонаҳои бемор шудани ягон узви бадан мебошанд. Ба ҳамин монанд, таҳдидҳои дохилӣ, аз қабили коррупсия, камбизоатӣ, бекорӣ, ҷинояткорӣ, нашъаҷалобию нашъамандӣ, беқурбшавии асъори миллӣ ва даҳҳо мушкилиҳои дигар сабабҳои бунёдие доранд, ки ҳалли онҳо боиси аз байн рафтани ин мушкилиҳо мегарданд. Ва ҳамзамон худи онҳо низ метавонанд сабабгори пайдоиши мушкилиҳои дигар шаванд. Чунин хусусияти таҳдидҳо имкон медиҳад, бо боварӣ иброз намоем, ки таҳдидҳои дохилӣ на танҳо сарчашмаи пайдоиш ва сабабҳои мушаххаси худро доранд, балки яке сабаби пайдоиши дигар, яке сабаби тавсеа ва паҳншавии таҳдидҳои дигар

мешаванд. Ба масъалаи дуюм каме таваҷҷуҳ зоҳир намудан зарур мебошад. Мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъмини рушди иқтисодии мамлакат ҳалли аксари мушкилиҳои ҷомеаро имконпазир мегардонад. Ба ибораи дигар, аксари мушкилиҳои мавҷуда аз таназзули иқтисодӣ ба вуҷуд меоянд. Барои мисол, бекорӣ натиҷаи таназзули иқтисодӣ мебошад. Зеро дар шароити камшавии буҷаи муассисаҳо ва ташкилотҳо ду ва баъзан се воҳиди корӣ ба як воҳиди корӣ табдил дода мешаванд, ки дар натиҷа одамони зиёд бе ҷойи кор мемонанд. Дар ҳолати баръакс, яъне дар шароити рушди бомароми иқтисодӣ на танҳо як воҳиди кориро ба ду ё се воҳиди корӣ табдил додан мумкин аст, балки дар як воҳиди корӣ дар як ҳафта ду нафар метавонад бо навбат кор кунанд. Чунин таҷриба аллакай дар баъзе кишварҳои мутараққӣ дида мешавад. Таъсири дигари таназзули иқтисодӣ беқурбшавии асъори миллӣ ва коҳиш ёфтани ҳаҷми музди меҳнат мебошад, ки паст гардидани сатҳу сифати зиндагии одамон аз он вобаста мегардад. Аз ин рӯ, аз байн бурдани бекорӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ ҳамчун мушкилии ҷамъиятӣ аз рушди иқтисодии кишвар вобаста мебошад.

Бо назардошти рушди тадриҷии соҳаҳои ҳаётан муҳимми мамлакат гуфтан мумкин аст, ки як қатор таҳдидҳо аз давраи гузариш ва дигаргуниҳои иҷтимоию сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ вобастаанд. Аз ҷумла, гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар, ки дар кишварҳои пасошуравӣ дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба амал омад, метавонад мушкилиҳои гуногунро ба вуҷуд оварад. Давраи гузариш раванди ислоҳотие мебошад, ки дар он қабул намудани арзишҳои сохтори нав ва оҳиста-оҳиста аз байн бурдани арзишҳои сохтори пештара ба мушоҳида мерасад. Аммо раванди даст кашидан аз арзишҳои сохтори пештара ва тадриҷан қабул намудани арзиш-

ҳои сохтори нав як масъалаи хеле ҳассос аст. Вобаста ба ин масъала антропологи фаронсавӣ Г.Лебон иброз намуда буд, ки «агар ба одамон талқин намудани як идея мушкил бошад, аз байн бурдани идеяҳои куҳна аз он ҳам мушкилтар аст»[226]. Аз ин рӯ, мушкилии асосӣ тағйироти сохторӣ ва ё ислоҳоти сиёсию иқтисодӣ нест, балки мушкилии асосӣ дар тафаккури одамон ва мушкил будани тағйирдиҳии онҳо аст. Дар ин раванд, нақши низоми маориф, муассисаҳои фарҳангӣ ва васоити ахбори омма хеле зиёд аст.

Қонунияти дигаре, ки барои рушди ҷомеа ба инобат гирифтанаш зарур аст, ба таври дуруст истифода намудани арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ мебошад. Ба ибораи дигар, моделҳои рушди соҳавӣ бояд бо сохтори ҷамъиятӣ мувофиқат намоянд, вагарна сатҳи коррупсияро коҳиш додан ғайриимкон мешавад. Масалан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ аз сохтори сотсиалистӣ ба сохтори сармоядорӣ, аз фазои идеологияи коммунистӣ ба фазои идеологияи либералӣ ворид гардид, истифодаи арзишҳо ва моделҳои сохтори пештара мушкилиҳои гуногунро ба вуҷуд меовард. Аз ҷумла яке аз сабабҳои афзоиши сатҳи коррупсия низ дар ҳамин аст. Дар доираи ин қонуният ҳамаи соҳаҳоро таҳлил намудан мумкин аст. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки бояд дар сохтори ҷамъиятии мушаххас арзишҳо ва моделҳои хоси он ва мувофиқ бо воқеиятҳои он истифода бурда шаванд, вагарна сатҳи коррупсия хеле зиёд мешавад, пешгирӣ намудани он ғайриимкон мегардад ва аз ҳама муҳим таъмин намудани рушди соҳаҳои ҳаётан муҳимми кишвар ғайриимкон мегардад.

Бояд таъкид намуд, ки таҳдидҳои дохилӣ дар шароити мамлакатҳои алоҳида дар сатҳҳои гуногун ва дар шаклҳои гуногун зоҳир мешаванд. Инчунин вобаста ба он, ки мамлакат дар кадом марҳилаи рушду инкишоф қарор до-

рад, таҳдидҳои дохилӣ метавонанд таъсири бештар ва ё камтар дошта бошанд. Як қатор давлатҳо қодиранд, ки доираи васеи таҳдидҳои дохилиро безарар гардонанд, дар ҳоле ки баъзе давлатҳои дигар таҳдидҳои дохилии худро на танҳо аз байн бурда наметавонанд, балки қисме аз онҳоро дарк накардаанд. Гузашта аз ин, як қатор таҳдидҳое мавҷуданд, ки хоси мамлакати мушаххасанд, аммо онҳо дар кишварҳои дигар мушоҳида намегарданд. Масалан, як қатор давлатҳо аз нарасидани оби ошомиданӣ азият мекашанд, аммо дар баъзе давлатҳои дигар ин гуна таҳдид вуҷуд надорад. Ба ҳамин монанд, терроризм дар як қатор кишварҳо таҳдиди воқеӣ мебошад, аммо дар баъзе кишварҳо таъсири он хеле ночиз аст. Дар баъзе кишварҳо камшавии аҳолӣ, ва баръакс дар кишварҳои дигар зиёдшавии аҳолӣ давлатҳоро ба ташвиш овардааст[227]. Аз ин рӯ, таҳдидҳои дохилӣ бояд бо назардошти мавқеи ҷуғрофии кишвар, марҳилаҳои рушду инкишофи он, сатҳи рушди соҳаҳо ва дигар омилҳо баҳогузорӣ карда шаванд. Дар ин маврид ба инобат гирифтани давраи гузариш ва тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ низ хеле муҳим мебошад.

Инчунин қайд намудан бамаврид аст, ки як қатор таҳдидҳои дохилӣ дар зери таъсири таҳдидҳои беруна пайдо мешаванд. Зеро рақибони пуриқтидор аз берун истода равандҳои созандаи дохилиро назорат менамоянд ва кӯшиш мекунанд, ки вазъияти як соҳаи мушаххас беҳтар нашавад. Чунин тамоюлотро раванди ба вуҷуд овардани осебпазирии ҷомеа номидан мумкин аст. Як қатор давлатҳо ба воситаи фондҳо, агентиҳо, ниҳодҳои идеологию иттилоотии худ кӯшиш менамоянд, ки ба зеҳну тафаккури оммаи мардум, махсусан ба афкори ҷавонон таъсиргузорӣ намоянд ва дидгоҳҳои онҳоро тағйир диҳанд. Дар ин самт ташкилотҳои террористию экстремистӣ муваффақияти бештар доранд. Онҳо дастовардҳои илмҳои психология ва

сотсиологияро истифода намуда, ҷавононро мағзшӯӣ менамоянд ва ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ шомил месозанд. Ғайр аз ин, ҷангҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, таъсири неруи нарм, дигаргуниҳои муҳити берунаи кишвар ва монанди инҳо ба афкори ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонида, барои ба амал омадани инқилобҳо, табаддулоти давлатӣ ва ё халалдор шудани суботи сиёсӣ замина мегузоранд.

Аз даврaҳои қадим сар карда то ба имрӯз яке аз таҳдидҳои пуриқтидори дохилӣ хавфи ба амал омадани инқилобҳо ва табаддулоти давлатӣ мебошад. Чунин ҳолат бо ташаббуси неруҳои сиёсию иҷтимоии дохилӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳанӯз дар аҳди қадим ба ин масъала Арасту таваҷҷуҳ намуда, бо кадом мақсад ба амал баровардани табаддулоти давлатиро асоснок намуда буд. Ба ақидаи ӯ, баъзан вақт бо мақсади тағйир додани сохтори давлатӣ неруҳои сиёсӣ даст ба табаддулоти давлатӣ мезананд. Масалан, сохтори демократиро мехоҳанд олигархӣ кунанд, ва бараъкс сохтори олигархиро демократӣ, олигархию демократиро мехоҳанд ба аристократӣ табдил диҳанд. Баъзан вақт табаддулоти давлатӣ бо мақсади ба даст овардани ҳокимият анҷом дода мешавад, ки дар натиҷа сохтори давлатӣ бетағйир нигоҳ дошта мешавад[228]. Дар шароити муосир бошад дар баъзе ҷомеаҳо неруҳои сиёсӣ, аз ҷумла неруҳои исломӣ кӯшиш менамоянд, ки давлатҳои дунявиро ба теократӣ табдил диҳанд ва баръакс, баъзе неруҳои дигар теократиро ба дунявӣ табдил додан мехоҳанд. Масалан, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ хатари бо роҳи инқилоб ва ё табаддулоти давлатӣ тағйир додани сохти конститутсионии давлат кайҳост арзи ҳастӣ менамояд. Зеро дар минтақа шумораи зиёди ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистие пинҳонӣ амал менамоянд, ки онҳо идеологияи тундгаро-

ии исломиро паҳн намуда, мехоҳанд давлатҳои исломӣ ташкил намоянд.

Ба масъалаи табадуллоти давлатӣ ва исёну шуришҳо мутафаккири италиявӣ Н. Макиавелли низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда буд. Ба андешаи ӯ, давлатро доимо ду хатар пайгирӣ менамояд: яке аз дохил, аз ҷониби раият дар шакли суиқасд ва дуюм, аз берун, аз ҷониби ҳамсояҳои пурқудрат дар шакли ҳуҷумҳои ҳарбӣ. Ӯ муътақид буд, ки таҳдиди берунаро ба воситаи артиши хуб ва иттифоқчиёни содиқ безарар гардонидан мумкин аст. Аммо барои безарар гардонидани таҳдиди дохилӣ кӯшиш намудан даркор аст, ки нафрату бадбинии халқ нисбат ба давлат ба вуҷуд наояд[229]. Файласуфи англис Ҷ.Локк низ ба масъалаи фурупошии системаи идоракунии давлатӣ андешаҳои худро баён намуда, онро аз ҳуҷумҳои беруна вобаста намудааст. Аммо ӯ иброз медорад, ки дар аксар маврид низоми идоракунии давлатӣ дар зери таъсири неруҳои дохилӣ аз байн меравад[230]. Сиёсатшиноси амрикой С.Хантингтон ба амал омадани шуришу исён ва табаддулотҳои давлатиро аз таназзули сиёсӣ вобаста медонад. Ӯ муътақид аст, ки дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва қафомонии рушди ниҳодҳои сиёсӣ боиси ба амал омадани бесуботӣ мегардад. Ба ибораи дигар, системаи сиёсӣ бояд бо тағйиротҳои муҳити беруна худро мутобиқ намояд ва талаботҳои объективии ҷомеаро қонеъ созад. Чунин амал ба воситаи институтсионализатсия ба роҳ монда мешавад. Барои таъмин намудани суботи сиёсӣ ниҳодҳои сиёсӣ бояд чаҳор хусусиятро дошта бошанд: мутобиқшавӣ ба муҳити беруна, мураккабшавӣ, мухторият ва муттаҳидшавӣ. Агар дар системаи сиёсӣ ташаккулёбии чунин хусусиятҳо дида нашаванд, таназзули сиёсӣ ба амал меояд[231]. Олими амрикой Э. Лютвак дар мавриди табаддулоти давлатӣ таҳқиқоти алоҳида анҷом дода, унсурҳои

таркибӣ ва шаклҳои зоҳиршавии онҳоро нишон додааст. Аз ҷумла, инқилоб, ҷанги шаҳрвандӣ, исён, ҷангҳои миллию озодихоҳӣ, ҳаракатҳои шӯришгарӣ ва ғ. навъҳои гуногуни табаддулоти давлатӣ номида мешаванд[232]. Ӯ агарчанде дар зери таъсири омилҳои беруна ташкил шудани табаддулоти давлатиро эътироф намуда бошад ҳам, аз неруҳои сиёсию иҷтимоии дохили мамлакат вобаста будани онро муайян менамояд. Зеро табаддулоти давлатӣ ба воситаи неруҳои зиддиҳукуматӣ анҷом дода мешавад.

Аммо эътироф бояд кард, ки дар бисёре аз мавридҳо чунин воқеаҳо бо дахолати давлатҳои хориҷӣ ба амал меоянд. Мавҷудияти ҳизбу ҳаракатҳои зиддиҳукуматӣ ба он хотир хатарнок аст, ки дар аксар маврид онҳоро аз берун маблағгузорӣ намуда, кӯмаку дастгирӣ менамоянд. Муҳаққиқи амрикой Ҷ.Шарп дар таҳқиқоти худ иброз медорад, ки «қуввaҳои асосии мубориза бояд дар дохили система амал намоянд. Ҳаҷм ва мавҷудияти кумакҳои байналмилалӣ муборизаҳои дохилиро метезонанд»[233]. Дар мавриди шарту шароит ва заминаҳои ба амал омадани табаддулоти давлатӣ таҳлилҳои зиёд анҷом додан мумкин аст, аммо дар байни онҳо коррупсияро махсус бояд таъкид намуд. Дар ҳолати дар байни хизматчиёни давлатӣ баланд будани сатҳи коррупсия хавфи ҳамкорӣ намудани онҳо бо хадамоти истихборотии давлатҳои хориҷӣ ба вуҷуд меояд. Давлатҳои хориҷӣ дар ивази маблағи муайян иттилооти дорои сирри давлатиро соҳиб мегарданд ва дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва ҳатто ба суботи сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Ғайр аз ин, коррупсия ҳамчун таҳдиди дохилӣ барои ҳар як ҷомеа оқибатҳои нохуб дорад. Пеш аз ҳама, коррупсия ба рушду инкишофи ҳамаи соҳаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар соҳаи иқтисодиёт буҳронҳои иқтисодиро ба вуҷуд меоварад. Аз ҷумла, дар самти ҷалби сармояҳои

мустақими хориҷӣ монеа мешавад. Ширкатҳои иқтисодию молиявӣ дар кишварҳои сатҳи коррупсияашон баланд ба тиҷорат машғул намешаванд. Маблағҳои аз тарафи ҳукумат ҷудошуда дар самти зарурӣ сарф намешаванд. Соҳибкорони маҳаллӣ зуд муфлис мешаванд. Аммо коррупсия оқибатҳои ногувори сиёсӣ дошта метавонад. Вақте ки хизматчиёни давлатӣ ва намояндагони ҳокимияти давлатӣ ба амалҳои коррупсионӣ даст мезананд, обрӯи давлату ҳукумат ва сиёсатмадорон дар назди оммаи мардум коста мегардад ва ин омил боиси паст гардидани легитимияти ҳокимият мешавад[234]. Аммо дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва тавсеаи миқёси терроризми иттилоотӣ мавҷудияти амалҳои коррупсионӣ ба ташкилотҳои террористию экстремистӣ имкон медиҳад, ки онҳо озодона мансабдорони ҳукуматиро танқид намоянд ва оммаи мардумро ба муборизаи ошкоро даъват созанд.

С. Хантингтон низ масъалаи коррупсияро хеле хуб таҳлил намудааст. Ба ақидаи ӯ, «коррупсия як навъ рафтори мансабдорони давлатие мебошад, ки барои расидан ба мақсадҳои шахсии худ онҳо аз риояи меъёрҳои қабулшуда даст мекашанд»[235]. Дар маҷмуъ, ӯ афзоиши коррупсияро аз сатҳи пасти институтсионализатсияи сиёсӣ вобаста медонад. Аз ин рӯ, ӯ қайд менамояд, ки дар Амрикои асри XVIII ва Амрикои асри XX дар муқоиса бо Амрикои асри XIX сатҳи коррупсия хеле поён буд. Ба ҳамин монанд, дар ҳаёти сиёсии Англияи асри XVII ва Англияи охири асри XIX дар муқоиса бо Англияи асри XVIII сатҳи коррупсия хеле поён буд. Ба андешаи ӯ, дар Амрикои асри XIX ва Англияи асри XVIII ниҳодҳои сиёсӣ давраи мушкилро сипарӣ менамуданд ва то як андоза рӯ ба танназул ниҳода буданд[236]. Сиёсатшиноси амрикоӣ И.К. Адизес низ пайдоиши коррупсияро бо тағйиротҳои иҷтимоию

иқтисодӣ алоқаманд менамояд. Ба андешаи ӯ, чи қадаре, ки дар бозори иқтисодию иҷтимоӣ (истеҳсолот, бозори меҳнат, бозори хизматрасониҳо) суръати тағйиротҳо зиёд шавад, низоми маъмурии ҷомеа ҳамон андоза ноустувор мегардад ва низоми бюрократӣ рушд менамояд. Дар чунин шароит низоми идоракунии давлатӣ талаботи истеъмолгаронро қонеъ карда наметавонад ва аз ин рӯ, мустақилияти худро аз даст медиҳанд[237].

Ҳамзамон бояд таъкид намоем, ки коррупсия натиҷаи риоя нашудани қонуниятҳои рушду инкишоф мебошад. Чи гунае, ки дар боло иброз намудем, яке аз қонуниятҳои асосии рушду инкишоф шоистасолорӣ ва ҷалби мутахассисони боистеъдод дониста мешавад. Замоне ки ин меъёр риоя намешавад, шахсони тасодуфӣ ба соҳаҳои гуногуни ҷомеа роҳ меёбанд ва на танҳо рушди соҳаҳоро ғайриимкон мегардонанд, балки сабабгори афзоиши амалҳои коррупсионӣ мешаванд. Ҳамзамон худи коррупсия сабабгори тавсеаи ин тамоюлот мешавад. Ин падидаро дар амалияи ҷамъиятӣ дилетантизм меноманд. Дилетант шахсе мебошад, ки бе омодагии касбӣ ва дониши соҳавӣ ба иҷроиши корҳо машғул мешавад. Аз ин рӯ, коррупсия на танҳо натиҷаи дилетантизм, балки худи дилетантизм натиҷаи коррупсия низ ҳаст. Аз ин рӯ, ҳам коррупсия ва ҳам дилетантизмро ҳамчун таҳдиди пуриқтидори дохилӣ дар самти амалишавии ҳадафҳои миллӣ муаррифӣ намудан мумкин аст. Таҳдиду хатари коррупсия дар суханрониҳои сарварони сиёсии давлатҳои пасошуравӣ низ ишора гардида, ҳамчун амали номатлуб маҳкум карда шудааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2017 зимни суханронии худ бахшида ба муносибати 10-солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия қайд намуда буданд, ки «Коррупсия зуҳуроте номатлубест, ки эътимоди мардумро ба давлат коста гар-

донида, обрӯву эътибори онро коҳиш медиҳад, барои рушди иқтисодиёти пинҳонӣ ва истифодаи ғайримақсадноки маблағҳои давлативу ҷамъиятӣ шароит фароҳам меорад ва дар маҷмуъ, боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон ва заиф шудани пояҳои ахлоқии ҷомеа мегардад»[238]. Дар яке аз асарҳои собиқ президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон И.Каримов низ оқибатҳои ногувори амалҳои коррупсионӣ нишон дода шудаанд. Ба андешаи ӯ, «коррупсия аз лиҳози сиёсӣ муқовимат намудан бо ислоҳоти давлатию ҷамъиятӣ дониста мешавад. Коррупсия асосҳои конститутсионии давлатро заиф гардонида, боиси поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мегардад. Коррупсия пояҳои ахлоқии ҷомеаро вайрон намуда, одамонро ба самти нодуруст мебарад»[239].

Аммо бо назардошти пешрафти илму техника гуфтан мумкин аст, ки айни замон суръати тағйиротҳо хеле баланд гардида истодаанд. Дигаргуниҳое, ки дар асрҳои гузашта дар муддати 50-100 сол ба амал меомаданд, дар шароити имрӯза дар муддати 10 сол рух медиҳанд. Як насл шоҳиди чандин тағйирот мешавад. Масалан, дар солҳои 90-уми асри гузашта интернет ва телефони мобилӣ ба мисли афсона буд. Аммо айни замон зиёда аз 66% аҳолии курраи замин онҳоро истифода менамоянд ва ҳамаи ширкатҳои тиҷоратию молиявӣ бе онҳо фаъолият карда наметавонанд. Баъди даҳ соли дигар инсоният шоҳиди он мегардад, ки зеҳни сунъӣ чи гуна вориди ҳаёти ҷамъиятӣ мешавад. Ҳамаи ин натиҷаи инқилоби чоруми саноатӣ ва инқилобҳои иттилоотӣ мебошанд. Дар баробари инқилобҳои чоруми саноатию иттилоотӣ, инчунин се инқилоби дигарро низ мушоҳида намудан мумкин аст. 1) Инқилоби зиёдшавӣ (революция множества); 2) Инқилоби зудҳаракатӣ (революция мобильности); 3) Инқилоби зеҳнӣ (революция ментальности).

Дар замони муосир ҳамаи чизҳо зиёд шуда истодаанд: одамон, хизматрасониҳо, молу маҳсулот, доруҳо, корхонаҳо, ҳизбу ҳаракатҳо, таҷҳизоти техникӣ ва ғ. Ин хусусияти инқилоби зиёдшавӣ мебошад. Дар натиҷаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва дастраси ҳамагон гардидани сарчашмаҳои иттилоотӣ ҳаракати одамон низ зиёд гардидааст. Одамон аз деҳаҳо ба шаҳр, аз шаҳрҳои хӯрд ба шаҳрҳои калон ва аз як кишвар ба кишвари дигар бе ягон мушкилӣ сафар менамоянд. Ин нишонаи инқилоби зудҳаракатӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ, шабакаи интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, шабакаҳои гуногуни телевизионӣ, компютер ва дигар таҷҳизоти техникӣ зеҳну тафаккури одамонро ба куллӣ тағйир медиҳанд. Одамон ҳаёти худро бо ҳаёти дигарон, ҷомеаи худро бо ҷомеаи дигарон, касби худро бо касби дигарон муқоиса менамоянд, ки дар натиҷа талаботи онҳо низ меафзояд. Ин нишонаи инқилоби зеҳнӣ мебошад[240]. Дар чунин шароит агар ниҳодҳои сиёсӣ худро бо муҳити беруна мутобиқ насозад, агар талаботҳои ҷомеаро қонеъ карда натавонад, рӯ ба таназзул ниҳода, мустақилияти худро аз даст медиҳад. Вақте ки вобастагии ниҳодҳои сиёсӣ аз муҳити беруна афзоиш меёбад, сатҳи коррупсия низ баланд мегардад.

Масъалаи дигаре, ки барои муайян намудани таҳдидҳои дохилӣ зарур аст, ин ба инобат гирифтани дараҷаҳои зоҳиршавии таҳдид мебошад. Зеро таҳдидҳо аз рӯйи дараҷаи зоҳиршавии худ дар сатҳи фаъолияти фардӣ (ба мақсадҳои шахсӣ), дар сатҳи фаъолияти гурӯҳӣ (ба мақсадҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ, созмонҳо) ва дар сатҳи миллӣ (ба мақсадҳои миллӣ) метавонанд зоҳир шаванд. Мо дар раванди баррасии ин масъала таҳдидҳои сатҳи миллӣ ва таҳдидҳо ба мақсадҳои миллиро дар назар дорем. **Зеро, ҳар он чизе, ки барои ҷомеа муфид аст, барои аъзоёни он низ муфид мебошад. Аммо на ҳамаи он чизе, ки ба-**

рои шахсони алоҳида ва ё гурӯҳҳои алоҳида муфид аст, барои ҷомеа муфид буда метавонад. Бо назардошти ин, гуфтан мумкин аст, ки бархӯрди манфиатҳои шахсию гурӯҳӣ бо манфиатҳои миллӣ яке аз сабабҳои дигари пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, замоне ки дар рафтори одамони алоҳида манфитаҳои шахсию гурӯҳӣ нисбат ба манфиатҳои миллӣ афзалияти бештар пайдо менамоянд, таҳдидҳои дохилӣ пайдо мешаванд.

Тарзи ҳаёти шахс, ҷомеа ва давлат ҳамчун объекти амнияти миллӣ ифодагари манфиатҳои умумӣ мебошанд, ки онҳо дар маҷмуъ манфиатҳои миллиро ташаккул медиҳанд. Манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат ҳар қадаре, ки бо ҳам мувофиқ бошанд, ҳамон қадар муносибатҳои мутақобилаи ҷомеа ва давлат беҳтар гардида, рушди бомарому устувори онҳо таъмин мегардад. Чунин ҳолатро дар соҳаи амниятшиносӣ «гармонизатсияи» манфиатҳои миллӣ меноманд, ки маънояш бо ҳамдигар мувофиқат намудан ва бо ҳамдигар мухолифат надоштани манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат аст.

Барои хубтару беҳтар дарк намудани моҳияти гармонизатсияи манфиатҳои миллӣ шарҳи як нукта хеле зарур аст. Дар ин маврид қобили зикр аст, ки айни замон аксар муҳаққиқон манфиатҳои миллию давлатиро як мешуморанд, ки ин хатост. Мувофиқи назарияи амнияти миллӣ, ибораҳои «манфиатҳои миллӣ» ва «манфиатҳои мамлакат» ҳаммаъноянд. Аммо манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат унсурҳои таркибии манфиатҳои миллӣ мебошанд. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки манфиатҳои давлатӣ ҷузъи таркибии манфиатҳои миллӣ маҳсуб меёбанд. Аммо, агар вобаста ба сохтори ҷамъиятӣ ба ин масъала назар афканем, дар сохтори коммунистию сотсиалистӣ мафҳумҳои «манфиатҳои давлатӣ» ва «манфиатҳои миллӣ» ҳаммаъно дониста мешаванд. Зеро дар ин сохтор

давлат ва мамлакат як маъноро ифода менамоянд. Дар ҷомеа фақат бахши давлатӣ мавҷуд аст, бахши хусусӣ ва бахши ҷамъиятӣ дида намешавад. Давлат ҳамон мамлакат ва мамлакат ҳамон давлат аст. Аммо дар сохтори демократию капиталистӣ дар баробари бахши давлатӣ, инчунин бахши хусусӣ ва ҷамъиятӣ мавҷуданд, ки ҳамаи онҳо ба хотири фаъолияти пурсамар доштан манфиатҳои хешро доро мебошанд. Гузашта аз ин, тибқи назарияи сиёсии либералӣ давлат яке аз институтҳои сиёсии системаи сиёсии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар баробари давлат дар ҷомеа боз институтҳои дигари сиёсӣ низ арзи ҳастӣ доранд. Ғайр аз ин, дар сохтори капиталистӣ инчунин раванди ташаккулёбии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба назар мерасад, ки он инъикосгари рушду инкишофи бахши хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Ҳамаи ин моро водор менамоянд, ки манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлатро унсурҳои таркибии манфиатҳои миллӣ муаррифӣ намоем[241].

Ҳамин тариқ, таҳдидҳои сатҳи миллӣ таҳдидҳое мебошанд, ки ба кулли ҷомеа таъсиргузорӣ намуда, ба манфиатҳои ҳамаи одамон дахл доранд. Чунончӣ, таназзули иқтисодӣ боиси осебпазир шудани сатҳу сифати зиндагӣ, зиёд шудани камбизоатон, паст шудани сифати таълиму тарбия, афзоиш ёфтани шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ, амалӣ нашудани ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат, паст гардидани легитимияти ҳокимияти давлатӣ ва ғайраҳо мешавад. Гузашта аз ин, таназзули иқтисодӣ осебпазирии давлату ҳукумат ва ҷомеаро дар назди ташкилотҳои террористию экстремистӣ зиёд менамояд ва вобастагии давлатро аз давлатҳои дигар дар сатҳи баландтар қарор медиҳад. Дар чунин вазъ симои мароқангези давлату миллат дар арсаи байналмилалӣ осеби ҷиддӣ мебинад. **Аз ин рӯ, таназзули иқтисодиро ҳамчун таҳдид ва рушди иқтисодиро ҳамчун ҳадафи миллӣ муаррифӣ намудан мумкин аст.**

Аммо замоне ки давлату ҳукумат барои бартараф намудани ин вазъият, яъне таъмин намудани рушди иқтисодӣ ҳадафҳои стратегӣ қабул менамоянд, сатҳи баланди коррупсия (агар он дар сатҳи баланд қарор дошта бошад) имкон намедиҳад, ки ҳадафҳои мазкур дар амал татбиқ шаванд. **Яъне, дар чунин маврид коррупсия ҳамчун таҳдид имкон намедиҳад, ки таҳдидҳои дигар аз байн бурда шаванд.** Дар бораи оқибатҳои ногувори коррупсия олимони зиёд андешаронӣ намуда, фикрҳои гуногун баён кардаанд. Ин ҷо такрор намудани онҳоро зарур намешуморем. Танҳо бояд таъкид намоем, ки коррупсия ҳамаи соҳаҳоро ба буҳрон дучор менамояд. Аз ин рӯ, он ҳамчун таҳдиди дохилӣ дар самти амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат монеаи ҷиддӣ ба шумор меравад.

Чи гунае, ки қайд гардид, таҳдидҳои дохилӣ инчунин метавонанд хусусияти иқтисодӣ дошта бошанд. Маълум аст, ки рушди иқтисоди миллӣ ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро имконпазир мегардонад. Аз ин рӯ, дар ҳар як давлат барои таъмини рушди иқтисодӣ стратегияҳои дарозмуддат қабул менамоянд. Аммо дар соҳаи иқтисодиёт якчанд масъалаҳое мавҷуданд, ки амнияти миллӣ ва дурнамои рушди мамлакат аз онҳо вобастагии зиёд доранд. Якум, масъалаи таносуби воридот ва содирот мебошад. Дар муносибат бо ин масъала бояд гуфт, ки ҳамаи давлатҳои олам кӯшиш менамоянд, ки дар бозорҳои беруна роҳ ёфта, ҳаҷми содироти худро афзоиш диҳанд. Аммо на ҳар давлат дар ин самт муваффақият пайдо менамояд. Бояд гуфт, ки чанд даҳсола пеш давлатҳои олам ба воситаи сиёсати протексионистӣ[242] рушди иқтисоди миллии худро таъмин менамуданд. Аммо дар шароити муосир ба амал баровардани чунин навъи сиёсати иқтисодӣ баъзе маҳдудиятҳои худро дорад. Зеро давлатҳои хориҷӣ, махсусан кишварҳои тараққикарда дар

ҳолати мушоҳида намудани протексионизм он давлатро танқид менамоянд. Албатта, протексионизм ба рушди иқтисоди миллӣ нигаронида шудааст, аммо дар шароити муосир онро унсури ҷангҳои тиҷоратӣ низ номидан мумкин аст. Барои мисол, ноябри соли 2018 президенти Ҷумҳурии Халқии Хитой Си Ҷинпин протексионизмро танқид намуда, онро мухолифи қонунҳои иқтисодӣ ва равандҳои таърихӣ номида буд. Чунин суханронӣ дар шароите гуфта шуд, ки роҳбарияти сиёсии ИМА нисбат ба молҳои воридотии Хитой нияти ду баробар зиёд намудани боҷи гумрукиро намуда буданд.

Ҳамзамон қайд намудан бамаврид аст, ки коҳиш ёфтани содирот ва зиёд шудани воридот беқурбшавии асъори миллиро ба вуҷуд меоварад, ки дар натиҷаи он ба сатҳу сифати зиндагии шаҳрвандон ва ба маоши кормандон таъсири манфӣ расонида мешавад. Беқурбшавии асъори миллӣ аз омилҳои дигар низ вобастагӣ дорад, аммо зиёд будани воридот яке аз омилҳои таъсиргузор аст. Дар маҷмуъ, замоне ки дар дохили мамлакат асъори хориҷӣ кам мешавад, арзиши он боло меравад. Тибқи яке аз қонунҳои иқтисодӣ, ҳар он чизе кам аст, арзишаш баланд мешавад ва баръакс ҳар чизе, ки зиёд шуд, арзишаш поён меравад. Ба ҳамин монанд, замоне ки асъори хориҷӣ дар бозорҳои дохилӣ кам мешавад, арзиши он низ боло меравад. Вақте ки ҳаҷми воридот нисбат ба содирот зиёд аст, ин маънои онро дорад, ки қисми зиёди асъори хориҷӣ барои анҷом додани тиҷорат ва ворид намудани маҳсулоти ниёзи мардум ба берун интиқол дода мешавад.

Зиёд шудани ҳаҷми маҳсулоти воридотӣ аз омилҳои гуногун вобаста мебошад, ки яке аз онҳо дар сатҳи паст қарор доштани диверсификатсияи иқтисодӣ аст. Вақте ки мамлакат номгӯи ками маҳсулотро ба хориҷа интиқол медиҳад, ин маънои онро дорад, ки номгӯи бештари

маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои беруна харидор надоранд. Барои оне, ки номгӯи бештари молу маҳсулот дар бозорҳои беруна роҳ ёбанд, онҳо бояд аз лиҳози сифат ва технологияи омоданамоӣ ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд ва талаботи харидоронро қонеъ карда тавонанд. Ҳалли ин масъала бошад аз рушди илм, техника ва инноватсия вобастааст.

Замоне ки дар дохили мамлакат вазъи нохуби иқтисодию иҷтимоӣ ҳукмфармо мегардад, масъалаҳои дигари ҳалталаб пайдо мешаванд. Аз ҷумла, таъмин намудани мутахассисон бо музди меҳнати баланд, бо ҷойи кор, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайраҳо. Буҳронҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба маоши кормандон ва сатҳи зиндагии оммаи мардум таъсиргузорӣ менамояд. Дар чунин шароит қисме аз шаҳрвандони қобили кор маҷбур мешаванд, ки ба муҳоҷирати меҳнатӣ сафар намоянд, то ки оилаҳои худро бо хӯроку пушок таъмин созанд.

Муҳоҷирати аҳолӣ низ метавонад ҳамчун таҳдиди дохилӣ дониста шавад. Аммо дар шароити муосир онро аз ду мавқеъ бояд баҳогузорӣ намуд. Якум, аз мавқеи кишварҳои муҳоҷирпазир ва дуюм, аз мавқеи кишварҳои интиқолдиҳандаи муҳоҷирон. Дар кишварҳои муҳоҷирпазир муҳоҷирон сабаби ба амал омадани низоъҳои гуногун мешаванд. Пеш аз ҳама, аз ҳузури муҳоҷирон аҳолии таҳҷоӣ нороҳат шуда, ҳизбу ҳаракатҳои миллатгароию мазҳабиро ташкил менамоянд. Инчунин хавфи ба воситаи муҳоҷирон ба дохили мамлакат ворид шудани террористону экстремистон низ ба вуҷуд меояд.

Дар кишварҳои интиқолдиҳандаи муҳоҷирон бошад хавфи дар хориҷи мамлакат ба сафи ташкилотҳои террористию экстремистӣ шомил гардидани ҷавонон ба вуҷуд меояд. Инчунин, баъзе ҷавонони қобилиятнок ва боистеъдод, ки барои кору таҳсил ба хориҷа сафар намудаанд, кишвар-

ҳои хориҷиро макони доимии зисти худ интихоб менамоянд, ки аз ин ҳолат низ мамлакат зарару зиён мебинад. Дар алоқамандӣ бо ин гуфтан мумкин аст, ки яке аз мушкилиҳои дигаре, ки ҳамчун таҳдиди дохилӣ бояд шинохта шавад, фирори мағзҳо мебошад. Дар шароите, ки рушди соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ аз донишмандону мутахассисони боистеъдод вобаста мешавад, давлатҳои гуногуни олам барои ҷалби мутахассисони варзида кӯшиш менамоянд. Мутахассисону донишмандон воқеан ҳам дар рушди ҷомеа ва иқтисоди миллӣ саҳми арзанда мегузоранд.

Айни замон муҳоҷирати донишмандон дар шакли «фирори мағзҳо» барои кишварҳои тозаистиқлол ва рӯ ба инкишоф масъалаи хеле ҷиддӣ аст. Зеро дар ин кишварҳо бинобар сабаби нохуб будани вазъи иҷтимоию иқтисодӣ имкони бо маоши баланд таъмин намудани онҳо мавҷуд нест. Ин боис мешавад, ки донишмандон ва мутахассисон ба кишварҳои мутараққӣ сафар менамоянд. Дар шароити ташаккулёбии фазои иттилоотии ҷаҳонӣ чунин тамоюлот чанд маротиба зиёд гардидааст. Яъне, имкони дар бораи шарту шароити кишварҳои дигар маълумот пайдо намудан ва бо онҳо пеш аз сафар робита барқарор кардан пайдо шудааст. Аз ин рӯ, фирори мағзҳо, пеш аз ҳама, ба рушди ояндаи кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Дар бораи нақши мутахассисон дар рушди иқтисодиёти миллӣ андешаҳои собиқ сарвазири Сингапур Ли Куан Ю бамаврид мебошанд. Ба андешаи ӯ, давлат мутахассисонро бояд ё аз хориҷа ҷалб намояд, ё мутахассисони худро нигоҳ дорад ва ё дар ҳолати мавҷуд набудани онҳо ба таври ҷиддӣ ба омода намудани мутахассисон машғул шавад[243].

Ҳамин тариқ, таҳдидҳои дохилие, ки дар боло номбар гардиданд, осебпазирии мамлакатро зиёд менамоянд. Дар чунин шароит субъектҳои таъсиррасонии беруна, ки сарчашмаи пайдоиши таҳдидҳои беруна мебошанд, аз

осебпазирии ҷомеа истифода намуда, мақсадҳои худро амалӣ месозанд. Чунончӣ, мушкилиҳои иҷтимоию иқтисодӣ, бекорӣ, маоши нокифоя, камбизоатӣ, коррупсия ва монанди инҳо ба ташкилотҳои террористию экстремистӣ имкониятҳои зиёд фароҳам меоваранд. Барои мисол, ташкилотҳои террористӣ дар байни чунин категорияи одамон на танҳо таблиғоти ғояҳои ифротгароию тундгароиро ба роҳ мемонанд, балки онҳоро ба сафҳои худ ҷалб месозанд. Дар шароити мавҷудияти масъалаҳои мазкур ташкилотҳои мазкур давлату ҳукуматро барои ноуҳдабарой гунаҳкор намуда, шаҳрвандони кишварро дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлат равона месозанд. Дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ чунин тамоюлот хеле хатарнок гардида истодааст.

Инчунин давлатҳои рақиб ва манфиатдор низ аз чунин вазъият метавонанд моҳирона истифода баранд. Одатан кишварҳои Ғарб бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои геостратегии худ ба воситаи фондҳои ҷамъиятӣ, ВАО-и мустақил, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, марказҳои таҳлилӣ, ки аз ҷониби худи онҳо маблағгузорӣ мешаванд, кишварҳои осебпазирро барои поймол намудани ҳуқуқи инсон, дар сатҳи зарурӣ баргузор накардани интихобот ва ғайраҳо пайваста танқид менамоянд ва ба сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат халал мерасонанд.

Проблемаҳое, ки ҳамчун таҳдиди дохилӣ муаррифӣ гардиданд, на танҳо дар самти амалишавии манфиатҳои миллию ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат монеа мешаванд, на танҳо ба рушди муназзами соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонанд, балки имиҷи байналмилалии кишварро зери хавфу хатар қарор медиҳанд. Масалан, сатҳи баланди коррупсия имкон намедиҳад, ки сармояҳои мустақихими хориҷӣ ба кишвар ҷалб карда

шаванд. Инчунин, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, дар ҳудуди мамлакат мавҷуд будани нашъаҷалобон, гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ, ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ ба имиҷи байналмилалии давлат таъсири манфӣ мерасонанд[244].

Ба имиҷи байналмилалии давлат таҳдидҳои дохилии дорои хусусияти иҷтимоӣ низ таъсири манфӣ мерасонанд. Зеро, дар сатҳи паст қарор доштани камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ, волоияти қонун, бо ҷойи кор таъмин намудани шаҳрвандон, маоши баланд ва ғайраҳо масъалаҳое мебошанд, ки мавқеи байналмилалии давлатро мустаҳкам менамоянд.

Ҳамин тариқ, таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ ва ташаккули давлатдории миллӣ аз рушди минбаъдаи соҳаҳои гуногуни ҷомеа вобаста мебошад. Пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангӣ вобастагии давлатро коҳиш дода, сатҳу сифати мустақилияти онро беҳтар мегардонад. Танҳо дар чунин шароит давлату ҳукумат метавонанд, ки ормонҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегии дарозмуддати худро дар амал татбиқ созанд. Аммо таҳдидҳои дохилӣ шарту шароит ва омилҳое мебошанд, ки дар самти амалишавии мақсадҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ монеа эҷод намуда, ба амнияти миллии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, яке аз шартҳои асосии таҳкими истиқлолияти давлатӣ шинохти таҳдидҳои дохилӣ, муайян намудани сабабҳои пайдоиши онҳо ва коҳиш додану аз байн бурдани онҳо мебошад.

Раванди ташаккулёбии давлатдории миллӣ марҳилаҳои зиёди рушду инкишофро дар бар мегирад. Гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигар низ дар муддати муайян ба амал бароварда мешавад. Баъзе давлатҳо як марҳилаи рушду инкишофро дар муддати 5-10 сол ва давлатҳои дигар бошанд онро дар муддати 30-40 сол сипарӣ мекунанд.

Сабаби чунин вазъият дар он аст, ки дар давлатҳои гурӯҳи дуюм таҳдидҳои дохилӣ зиёданд ва дар самти рушди соҳаҳову амалишавии ҳадафҳои стратегӣ монеа шуда истодаанд. Аз ин рӯ, агар таҳдидҳои дохилӣ саривақт ошкор нагарданд ва барои аз байн бурдани онҳо чораҷӯӣ карда нашаванд, рушди соҳаҳо аз ҳаракат боз мемонад. Аз ин рӯ, шарти асосии гузариш аз як марҳилаи рушду инкишоф ба марҳилаҳои дигар муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳои дохилӣ, аз байн бурдани онҳо ва роҳ надодан ба пайдоиши онҳо мебошад.

2.3. Пешрафти илмию техникӣ ҳамчун омили пайдоиши таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ

Пешрафти илму техника ва ташаккули технологияҳои навин дар ҳалли масъалаҳои гуногун ва рафъи мушкилоти дар тӯли асрҳо бавуҷудомада муосидат карданд. Ҳамзамон рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди кору фаъолият аз рушди илму техника вобаста мебошад. Аммо дар баробари ин, чунин дастовардҳо инсониятро бо таҳдиду хатарҳои нав рӯ ба рӯ намудаанд. Ҳанӯз 10 ноябри соли 1975 Ассамблеяи Генералии СММ чунин вазъро ба инобат гирифта, «Эъломия дар бораи истифодаи пешрафти илмию техникӣ ба манфиати сулҳ ва инсоният»-ро қабул намуда буд. Дар ҳуҷҷати мазкур эътироф мегардад, ки пешрафти илмию техникӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Аммо дар баъзе ҳолатҳо он метавонад мушкилиҳои иҷтимоию сиёсиро ба вуҷуд оварад ва боиси поймолшавии ҳуқуқу озодиҳои инсон гардад. Аз ин рӯ, аз давлатҳои узви СММ даъват ба амал оварда шудааст, ки аз ҳама гуна амалҳое, ки бо Оинномаи СММ мухолифат доранд, даст кашанд ва

аз пешрафти илмию техникӣ дар ин гуна вазъият истифода накунанд. Махсусан, дар ҳуҷҷати мазкур истифодаи дастовардҳои илмию техникӣ барои вайрон кардани истиқлолият ва дахлнопазирии сарҳадоти давлатӣ, дахолат намудан ба корҳои дохилии давлатҳо, ташкил намудани ҷангҳои агрессивӣ, саркӯб намудани ҳаракатҳои миллию озодиҳоҳӣ ва пешбурди сиёсати нажодпарастию миллатпарастӣ маҳкум карда мешавад[245]. Аз қабули ин ҳуҷҷат бештар аз чаҳор даҳсола сипарӣ гардид ва дар ин муддат истифодаи дурусти пешрафти илмию техникӣ ва рушди технологияҳои навин то кадом андоза риоя шуд? Инчунин пешрафти илмӣ ва рушди технологияҳои муосир кадом мушкилиҳоро барои инсоният эҷод намуданд?

Таҳлили адабиёти илмӣ ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар замони муосир аз ҳама бештар рушди илмҳои микробиология (биологияи синтетикӣ) ва генетика, пайдоиши зеҳни сунъӣ, рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва инқилоби чоруми саноатӣ хавфу хатари бештарро ба вуҷуд оварда истодаанд.

Дар шароити муосир рушди бемайлони илмҳои микробиология ва генетикаро мушоҳида намудан мумкин аст. Дастовардҳои технологии илмҳои мазкур имкон додаанд, ки дар соҳаҳои тиб, бойторӣ, растанипарварӣ ва пешгирии паҳншавии бемориҳои сироятӣ натиҷаҳои назаррас ба даст оянд. Аммо дар баробари манфиат ва ҷанбаҳои мусбати чунин пешрафти илмӣ, инчунин хавфи бо мақсадҳои ғаразнок ва нияти расонидани зарар ба дигарон истифода шудани чунин дастовардҳои илмӣ низ ба вуҷуд омад. Ҳанӯз дар миёнаҳои асри ХХ файласуфи немис К.Ясперс чунин тамоюлотро мушоҳида карда, иброз намуда буд, ки дастовардҳои илмию техникӣ дар баробари имкониятҳои васеи худ, инчунин хатарҳои беохирро дар худ нигоҳ медоранд. Ба андешаи ӯ, «техника танҳо воситаи

анҷом додани корҳо аст, худ ба худ он на хуб асту на бад. Ҳама ҳолати техникӣ аз он вобаста аст, ки инсонҳо онро дар кадом шароит истифода мекунанд, барои чӣ истифода мебаранд ва ба чӣ табдилаш медиҳанд. Тамоми паҳлуҳои масъала дар он аст, ки чӣ гуна инсонҳо (инсонҳои хуб ё бад) техникаро тобеи худ месозанд ва ба воситаи техника онҳо чӣ гуна рафтор мекунанд»[246]. Дар шароити муосир рушди на танҳо техника, балки технологияҳои навинро низ дар чунин қонуният баррасӣ намудан мумкин аст. На танҳо технологияҳои биологию генетикӣ, балки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, технологияҳои компютерӣ ва муҳандисӣ низ айни замон хавфу хатари зиёдро ба вуҷуд оварда истодаанд. Хавфу хатари технологияҳои иттилоотию компютерӣ дар зербоби навбатӣ таҳқиқ шудаанд. Дар ин зербоб асосан таҳдиду хатар ва оқибатҳои ногувори пешрафти илмию техникӣ нишон дода мешаванд.

Як қатор муҳаққиқон дар атрофи хавфу хатари биологияи синтетикӣ андешаронӣ намуда, онро яке аз самтҳои навини муҳандисии генетикӣ номидаанд. Муҳандисии генетикиро ҳамчун илм эътироф намекунанд ва онро ҳамчун воситаи рушди биотехнология медонанд. Дар маҷмуъ, мутахассисони соҳаи биологияи синтетикӣ эҳтимолоияти сохтани яроқи биологиро таҳдиди пуриқтидор дар соҳаи амнияти биологӣ муаррифӣ кардаанд[247]. Як гурӯҳ олимони рус таҳдидҳои биологиро тахқиқ намуда, номгӯи онҳоро ба таври зерин муайян кардаанд:

- паҳншавии идоранашавандаи микроорганизмҳои зиндае, ки таъсирашон ба экосистема ҳанӯз ҳам муайян нашудаанд;

- пайдо гардидани бемориҳои сироятии табиӣ;

- рух додани садама ва ё тахриб намудани объектҳое, ки дар он ҷойҳо бо микроорганизмҳо сару кор доранд;

- истифодаи микроорганизмҳои зарароварбо мақсадҳои ҳарбӣ ва террористӣ, тахриб намудани объектҳои хатарноки биологӣ[248].

Таъмини амнияти биологӣ ва мубориза бо таҳдидҳои биологӣ дар ибтидои асри XXI ба яке аз масъалаҳои афзалиятнок табдил ёфтаанд. Чунин вазъ бо тавсеаи терроризми байналмилалӣ асоснок карда мешавад, ки рӯз то рӯз хавфи ба дасти ташкилотҳои террористӣ афтодани дастовардҳои соҳаи микробиология, аз ҷумла вирусология, генетика ва технологияҳои ядроӣ ба вуҷуд омадааст. Хавфу хатари истифодаи яроқи биологӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ оқибатҳои ногувор дорад. Зеро дар шароити паҳн намудани вирусҳои сунъӣ, ба муддати тӯлонӣ пешгирӣ ва ё безарар намудани ин гуна тахрибкорӣ мушкилиҳои зиёдро ба вуҷуд меоварад. Дар ин маврид мушкилии ташвишовар ин аст, ки бо дахолати террористон ба амал омадани паҳншавии вирусҳои марговарро муайян намудан хеле мушкил аст. Масалан, дар бораи вируси сироятии COVID-19, ки дар охири соли 2019 дар шаҳри Ухани Чин пайдо шуда, дар тамоми кишварҳои олам паҳн гардид, то ҳанӯз ягон давлат, созмонҳои байналмилалӣ ва ё марказҳои илмию таҳқиқотӣ ҳадафмандона паҳн намудани онро тасдиқ накардаанд. Ба ҳамин монанд, дар оянда низ дар шароити паҳншавии вирусҳои нав муайян намудани паҳнкунандаи он кори хеле мушкил аст. Эҳтимоли аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ паҳн намудани ин гуна вирусҳо аллакай ба амал омадааст.

Арбобони сиёсӣ ва сиёсатмадорони сатҳи ҷаҳониро ташкил гардидани озмоишгоҳҳои биологию химиявӣ ва махсусан, озмоишгоҳҳои коркарди уран дар давлатҳои ғайридемократӣ ба ташвиш овардааст. Ба андешаи онҳо, дастрасӣ пайдо кардани ин гуна давлатҳо ба яроқи қатли ом ва яроқи атомӣ хавфи ба дасти ташкилотҳои

террористӣ афтодани ин гуна яроққоро хеле зиёд менамояд. Аз ин рӯ, як гурӯҳ сиёсатмадорон пешниҳод намудаанд, ки пеши роҳи чунин тамоюлот бояд гирифта шавад. Масалан, собиқ сарвазири Сингапур Ли Куан Ю дар ин бора андешаронӣ намуда, қайд менамояд, ки «ҷаҳон дар муқобили дастрасӣ пайдо кардани террористон ба яроқи қатли ом рӯ ба рӯ гардидааст. Аз ин рӯ, барномаҳои ҳастаии давлатҳои шубҳанок (барои низоми муносибатҳои байналхалқӣ) бояд манъ карда шаванд ва захираҳои маводи ядроии онҳо бояд мусодира гарданд»[249]. Ӯ дар идомаи суҳбати худ иброз медорад, ки «ислом дар маҷмуъ ҳеҷ мушкилие надорад. Мушкилии асосӣ бо тундгароии исломӣ ва ё исломгароӣ алоқаманд аст. Нафт бе исломгароӣ метавонад мушкилиҳои зиёдро ба вуҷуд оварад, аммо нафт+исломгароӣ ба моддаи хатарноки тарканда табдил меёбад. Нафт+исломгароӣ+яроқи қатли ом – аллакай таҳдиди воқеӣ аст»[250]. Дар мавриди паҳншавии яроққои биологӣ ва химиявӣ низ чунин андешароиҳо хеле зиёд ба назар мерасанд.

Ба амал омадани хавфу хатари паҳншавии вирусҳои марговар ва бемориҳои сироятӣ дар баъзе аз мавридҳо аз озмоишгоҳҳои биологие вобаста мебошанд, ки амнияти онҳо ё дар сатҳи зарурӣ таъмин нестанд ва ё хавфи аз онҳо берун баромадани ин гуна вирусҳо дида мешаванд. Барои мисол, дар ибтидои соли 2011, яъне замоне, ки Ҳусни Муборак – президенти Миср дар натиҷаи бетартибиҳои сиёсӣ аз сари қудрат дур карда мешавад, дар баробари дигар объектҳои давлатӣ, инчунин озмоишгоҳҳои асосии низоми тандурустии Миср, ки дар наздикии шаҳри Қоҳира ҷойгир буданд, аз ҷониби тазоҳургарон вайрону валангор ва ғорат карда мешаванд. Дар натиҷаи чунин амалҳои ғоратгарона қуттиҳои шишагии дорои микроорганизмҳои зараровар, аз ҷумла дорои вируси H5N1 низ

аз озмоишгоҳ нобуд мешаванд. Дар аввал чунин мешумориданд, ки ҳамлагарон дар бораи ин микроорганизмҳо ҳеҷ тасаввуроте надоранд ва барои онҳо техникаи электронӣ ва дастгоҳҳои дигари қимматбаҳои ин марказҳо лозим аст. Аммо, дар ин маврид Миср ба мушкилии ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад: айни замон ин кишвар аз рӯйи шумораи гирифторони ин навъи зуком баъди Индонезия дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамояд, ки сабаби асосии онро Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин нагардидани амнияти биологии ин кишвар қаламдод намуда буд[251].

Моҳи майи соли 2021 олими англис А.Далглиш ва олими Норвегия Б.Соренсен эълон намуданд, ки дар бораи дар шароити лабораторӣ сохта шудани вируси SARS-CoV-2 (КОВИД-19) далелҳои муътамад пайдо намудаанд. Ба андешаи онҳо, вируси КОВИД-19 дар лабораторияи шаҳри Ухан (Хитой) сохта шудааст ва баъди оне, ки вирус ба берун роҳ меёбад, мақомоти Хитой кӯшиш менамоянд, ки онро на танҳо пинҳон нигоҳ доранд, балки ба вируси табиӣ вонамуд кунанд. Онҳо иброз медоранд, ки дандонаҳои вируси мазкур дорои чаҳор аминакислотаи мусбат мебошанд, ки чунин ҳуҷайра дар табиат умуман вуҷуд дошта наметавонад. Онро танҳо ба таври сунъӣ сохтан мумкин аст, то ки мисли оҳанрабо ба ҳуҷайраҳои организм часпад ва суръати сироятёбӣ зиёд шавад[252].

Айни замон олимону муҳаққиқон ва як қатор ҳукуматҳоро масъалаи биотерроризм ба ташвиш овардааст. Зеро суръати рушди илму техника дастовардҳои соҳаи микробиология ва генетикаро на танҳо камхарҷ намудаанд, балки рушди технологияҳои иттилоотӣ хавфи паҳншавии натиҷаҳои чунин таҳқиқотҳоро зиёд намудааст. Дар навбати аввал давлатҳо, созмонҳо ва ширкатҳои хусусӣ барои қонеъ намудани талаботи объективии худ

(барои нигоҳ доштани мавҷудияти худ ва таъмини амнияти худ) ва хубтару беҳтар намудани дурнамои рушди худ ба дастовардҳои навини илму техника рӯ меоранд. Аммо дар бисёре аз ҳолатҳо натиҷаи дастовардҳои илмиро метавонанд баъзе неруҳои сиёсӣ барои зарару зиён расонидан алайҳи рақибони худ низ истифода баранд. Дар мавриди истифодаи яроқи биологӣ аз ҷониби ин гуна неруҳо ва пайдоиши таҳдиди биотерроризм бояд иқрор шуд, ки дар баробари рушди соҳаҳои биология ва генетика, инчунин рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ низ сабабгор гардидааст. Зеро ташкилотҳои террористӣ ба воситаи рахна намудани пойгоҳҳои иттилоотии озмоишгоҳҳо метавонанд иттилооти дорои сирри давлатӣ ва махсусан, натиҷаи таҳқиқоти биологиро дастрас намоянд. Ин падидаро кибертерроризм номидан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар чунин шароит таъмин намудани амнияти кибернетикии системаҳои иттилоотӣ ва пойгоҳҳои иттилоотии озмоишгоҳҳо хеле муҳим мебошад.

Айни замон дар ҷаҳон шумораи зиёди сарчашмаҳои пуриқтидори яроқи биологӣ мавҷуд аст. Пешгирӣ ва табобати бемориҳои сироятӣ, рушди илмҳои тиббӣ дар маҷмуъ тақозои онро намуда буд, ки намунаи вирусҳо ва бактерияҳо барои сохтани ваксина ва доруҳои табобатӣ дар марказҳои илмию таҳқиқотӣ ва озмоишгоҳҳо ҷамъоварӣ ва нигоҳдорӣ карда шаванд. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо, айни замон дар пойгоҳҳои муассисаҳои илмию таҳқиқотии 67 давлати дунё зиёда аз 453 намуди вирусҳо ва бактерияҳо нигоҳдорӣ мешаванд. Аз ҷумла 54 маркази тиббӣ вируси сухтанӣ ва 18 маркази тиббӣ вируси тоунро нигоҳдорӣ менамоянд. Мутахассисони соҳа бар он бовaранд, ки 100 кг маҳлули дорои вируси сухтанӣ (сибирская язва) агар пош дода шавад, оқибати он баробар бо таркиши 1 мегатон бомбаи атомӣ аст. Чунин ҳолат

масъалаи таъмини амнияти кибернетикии озмошигоҳҳо ва амнияти низоми иттилоотии онҳоро тақозо менамояд[253]. Зеро хавфи ба дасти ташкилотҳои террористӣ афтидани ин гуна вирусҳо ва ё иттилоти марбут ба онҳо аллакай ба вуҷуд омадааст.

Дар баъзе ҳолатҳо пайдоиши таҳдидҳои биологӣ ба таври тасодуфӣ ба амал меоянд. Масалан, паҳншавии бемориҳои сироятӣ дар байни ҳайвонот ва наботот, рух додани садамаҳои техникию техногенӣ дар объектҳои хатарноки биологӣ, аз ҷониби кормандони озмоишгоҳҳо риоя накардани техникаи бехатарӣ ва ғайраҳо. Аммо дар баробари ин кам нестанд ҳолатҳое, ки дастовардҳои таҳқиқоти биологиро ҳадафмандона ҳамчун яроқи биологӣ истифода мебаранд. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, биотерроризмро дар адабиёти илмӣ ба таври зерин муаррифӣ намудаанд: ҳамчун яроқ истифода гардидани микроорганизмҳои хатарноки биологӣ аз ҷониби субъектҳои гуногун (аз ҷумла, ташкилотҳои террористӣ), расонидани зарар ба саломатии одамон ва дар ин замина амалӣ намудани ҳадафҳои сиёсию идеологии онҳо[254]. Чи гунае ки дар боло қайд гардид, яке аз роҳҳои пешгирӣ намудани пайдоиши чунин амалҳо ҳифзи маводҳои биологӣ ва пешгирӣ намудани паҳншавии натиҷаҳои таҳқиқоти ин соҳаи илм мебошад.

Ташкилотҳои террористию экстремистӣ барои расидан ба мақсадҳои худ яроқи химиявию биологиро аллакай истифода намудаанд. Барои мисол, моҳи марти соли 1995 ҳаракати динию сиёсии «Аум Синрикё» дар роҳҳои зеризаминии (метроҳои) шаҳри Токио (Ҷопон) бо истифодаи гази марговари «зарин» амали террористӣ анҷом дода буданд. Дар натиҷаи ин воқеа 13 нафар ба ҳалокат расида, саломатии зиёда аз 6 ҳазор нафари дигар зарари ҷиддӣ диданд[255]. Моҳи сентябри соли 2001 баъди ба амал ома-

дани амали террористӣ дар ИМА тариқи почтаи давлатӣ террористон ба хабарнигорон ва сиёсатмадорони шинохта мактубҳои бо вируси бемории сухтанӣ (сибирская язва) заҳролудшударо фиристода буданд. Дар натиҷа 5 нафар ба ҳалокат расида, 17 нафар зарар дида буданд[256]. Сол и 2018 хадамоти амниятии шаҳри Кёлн (Фаронса) ду шаҳрванди Тунисро бо ҷурми биотерроризм дастгир намуданд. Ин нафарон узви фаъоли ташкилоти террористии бо ном «Давлати исломӣ» ба шумор мерафтанд. Аз онҳо 84 мг маводи химиявии «ритсин» ва дигар лавозимоти зарурӣ барои сохтани бомбаи химиявӣ дарёфт кардаанд. Тибқи иттилооти хадамоти амниятии Кёлн, ин нафарон барои сохтани бомбаи химиявӣ омодагӣ медиданд ва агар онро истифода мекарданд, зиёда аз 13 ҳазор нафар ба ҳалокат мерасид[257]. Дар маҷмуъ, дар шароити муосир хавфи истифодаи яроқи биологӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ мавҷуд аст. Аммо дар мавриди муайян намудани иқтидор ва оқибати ин гуна ҳуҷумҳои террористӣ, гуфтан мумкин аст, ки аз зарари биологӣ дида, оқибатҳои психологии он зиёдтар аст. Зеро ташкилотҳои террористӣ дар ихтиёри худ озмоишгоҳҳои бо техникаи замонавӣ муҷаҳҳаз ва мутахассисони варзидаи ин соҳаи илмро надоранд. Аз ин рӯ, маводи биологии омодакардаи онҳо сифати хеле паст дорад ва барои ташкил намудани қурбониҳои зиёд иқтидори зарурӣ надоранд. Аммо оқибатҳои психологию сиёсии он ба афкори ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонида, дар ҷомеа фазои тарсу ҳаросро ба вуҷуд меоваранд.

Бо назардошти хавфу хатари дастовардҳои биологию генетикӣ на танҳо давлатҳои алоҳида, балки аз охири асри XX сар карда ҷомеаи ҷаҳонӣ барои таъмини амнияти биологӣ чораҷӯӣ намуда истодаанд. Ҳанӯз соли 1971 бо ташаббуси Ассамблеяи Генералии СММ «Конвенсия дар

бораи манъи коркард, истеҳсол ва ҷамъоварии захираҳои яроқи бактериологӣ (биологӣ), токсинӣ ва несту нобуд кардани онҳо»-ро қабул намуда буд[258]. Соли 2008 Комиссияи аврупоӣ бо иштироки се кумитаи илмии давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо вобаста ба омӯзиши оқибатҳои биологияи синтетикӣ гурӯҳи корӣ доимоамалкунанда ташкил намуда буд. Ба ин масъала аз соли 2000 сар карда, то ба имрӯз Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ низ диққати махсус медиҳад[259]. Бо дарки эҳтимолияти зиёди оқибатҳои ногувори таҳдидҳои биологӣ соли 2017 дар назди Академияи илмҳои ИМА Кумитаи стратегӣ оид ба пешгирии таҳдидҳои биологӣ таъсис дода мешавад.

Ҳамин тариқ, дар бораи пешгирии биотерроризм ба чунин хулоса омадан мумкин аст: маълумотҳо дар бораи омода намудани маводҳои биологӣ (яроқи биологӣ) аслан аз пойгоҳҳои иттилоотии озмоишгоҳҳои тиббию биологие дастрас мешаванд, ки аксари онҳо дар давлатҳои тараққикарда ҷойгиранд. Аз ин рӯ, давлатҳои мазкур бояд дар самти таъмини амнияти кибернетикии системаҳои иттилоотии ин марказҳо чораҳои зарурӣ андешанд. Инчунин, дар баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ чунин озмоишгоҳҳо ташкил карда шудаанд ва хавфи аз онҳо паҳн гардидани на танҳо иттилооти хатарнок, балки моддаҳои хатарнок низ мавҷуд аст. Дар аксари давлатҳои рӯ ба инкишоф ин гуна марказҳо вуҷуд надоранд, аммо ба онҳо низ хатари сар задани ҳуҷумҳои биологӣ ва биотерроризм таҳдид мекунад. Аз ин рӯ, ин гуна давлатҳо бояд бо кишварҳои ҳамҷавор ва давлатҳои дар самти мубориза бо биотерроризм манфиатдор ҳамкориҳои зичи байналмилалӣ ҷорӣ намуда, дар бораи амалу рафтор ва ҳадафҳои ташкилотҳои террористӣ маълумотҳои саривақтӣ дастрас намоянд, то ки дар самти пешгирии чунин навъи терроризм муваффақият дошта бошанд.

Дар таърихи инсоният кам нестанд ҳолатҳое, ки ҳатто давлатҳо дар шароити ҷангӣ дар муқобили якдигар яроқҳои биологӣ ва химиявиро истифода намудаанд. Яроқи химиявиро дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ франсавиҳо ва немисҳо истифода намудаанд. Соли 1943 артиши Япония дар муқобили хизматчиёни ҳарбии Чин яроқҳои бактериологӣ ва химиявӣ истифода намуда буданд. Дар солҳои 1962-1971 амрикоиҳо дар ҷанги Ветнам яроқи химиявиро барои нобуд сохтани растаниҳо истифода намудаанд, то ки пайдо кардани рақибон осон шавад[260]. Дар солҳои 1980-1988 дар ҷанги байни Ироқ ва Эрон ҳарду ҷониб аз яроқи химиявӣ ба таври васеъ истифода намудаанд[261]. Ҳамин тариқ, рушди илмҳои микробиология ва генетика на танҳо барои давлатҳои алоҳида, балки барои инсоният таҳдиду хатарҳои иҷтимоию сиёсиро ба вуҷуд оварда истодаанд.

Роҳбари Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ А.Г. Тедрос 24 майи соли 2021 дар иҷлосияи 74-уми ин созмон иброз намуд, ки дер ё зуд инсоният бо вируси нав рӯ ба рӯ мешавад, ки он нисбат ба вируси КОВИД-19 хатарноктар аст. Ба андешаи ӯ, таҷрибаи мубориза бо вирусҳои нав нишон медиҳад, ки давлатҳо бо ҳамдигар бояд ҳамкорӣ намоянд, на ин ки рақобат кунанд. Ӯ муътақид аст, ки дар шароити муосир инсоният ду интихоб дорад: якҷоя амал намудан ва ё зери хавфу хатар қарор доштан[262]. Чунин баррасии масъала шаҳодат аз он медиҳад, ки рақобати геополитикӣ ва геостратегии абарқудратҳо метавонад сарчашмаи пайдоиши таҳдиду хатарҳои гуногун шавад. Бо андешаҳои А.Г. Тедрос бо назардошти қонуниятҳои таъмини амният розӣ шудан мумкин аст. Зеро инсоният дар тӯли таърих ҳар боре, ки бо таҳдиду хатарҳо рӯ ба рӯ мешуд, муттаҳид шуданро интихоб мекард. Маҳз муттаҳид шудану дастаҷамъона амал намудан ба онҳо имкон медод, ки

таҳдидҳои гуногунро аз байн бубаранд. Аммо дар шароити муосир рақобати давлатҳо барои ба даст овардани афзалиятҳои бештари иқтисодию сиёсӣ яке аз сарчашмаҳои пайдоиши таҳдиду хатарҳо гардида истодааст.

Ҳамзамон қобили зикр аст, ки рушди техникию технологии илмҳои мазкур ба соҳаи хоҷагии қишлоқ ва амнияти озуқаворию кишварҳои алоҳида таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд оварда истодааст. Соҳаи аграрӣ барои ҳар як давлат аҳамияти хеле муҳим дорад. Зеро таъмин намудани аҳолӣ бо маҳсулоти хушсифат ва безрар шарти муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ дониста мешавад. Чунин масъала дар сатҳи байналмилалӣ низ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Тибқи омори Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ ҳамасола бо сабаби паҳншавии ангезаҳо ва ҳашароти зараррасон зиёда аз 40% ҳосили кишоварзӣ баробар ба 220 млрд доллар талаф меёбанд[263]. Албатта, паҳншавии ҳашароти зараррасон ва талафоти кишоварзӣ ва чорводорӣ аз омилҳои дигар низ вобаста аст. Аз ҷумла, тағйирёбии иқлим, паст шудани сифати маводи химиявии безараркунанда, ба шароити нав мутобиқ шудани микроорганизмҳои зараровар ва ғ. Аммо дар баробари ин, хавфи ба таври сунъӣ паҳн намудани ин гуна микроорганизмҳо низ ба вуҷуд омадааст. Мутахассисони ин соҳа эътироф намудаанд, ки микроорганизмҳои барои ҳайвонот ва наботот зараровар аз ҷониби давлатҳо ва неруҳои тахрибкор бо ду мақсад истифода бурда мешаванд: якум, барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ ва дуюм, барои ба даст овардани афзалиятҳои иқтисодӣ[264]. Ба таври сунъӣ паҳн намудани бемориҳои хатарнок дар соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ ҳамчун агротерроризм шинохта шуда, микроорганизмҳои зарароварро ҳамчун яроқи биологӣ номидан мумкин аст. Ба ибораи дигар, ҳадафмандона истифода намудани яроқи биологӣ ва химиявӣ барои зарару

зиён расонидан ба хоҷагии қишлоқ ва вайрон намудани фаъолияти муназзами саноати озуқаворӣ агротерроризм мебошад. Ҳуҷум намудан ба майдонҳои зироат ва фермаҳои чорводорӣ нисбат ба ҳуҷумҳои ҳарбию сиёсӣ осонтар аст, аммо зарари молиявию иқтисодии он аз дигар навъи ҳуҷумҳо зиёдтар аст. Аз ин рӯ, як зумра давлатҳо ва ташкилотҳои террористӣ аллакай чунин стратегияро фаъолона истифода бурда истодаанд. Дар давлатҳои аграрию саноатӣ аз 1/3 ҳиссаи шуғли аҳолӣ бо хоҷагии қишлоқ алоқаманд аст. Агар ҳуҷумҳои биологию химиявӣ дар ин кишварҳо анҷом дода шаванд, амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодии онҳо зарари ҷиддӣ мебинанд.

Соли 2002 дар штати Калифорнияи Амрико дар натиҷаи паҳншавии бемории зукоми паранда зиёда аз 4 млн паранда несту нобуд карда шуда буд. Дар ин чорабинӣ бештар аз 1600 нафар сафарбар гардида буданд. Талафот, хисорот ва масрафи ин чорабиниро 350 млн доллар гуфтаанд. Соли 2001 паҳншавии бемории яшура (сумдард ва даҳондарди чорво) дар Британияи Кабир ба ин кишвар 16 млрд доллар зиён расонида буд. Зеро барои пешгирӣ намудани паҳншавии ин беморӣ бештар аз 10 млн сар чорворо несту нобуд карда буданд. Сабаби паҳншавии бемориро ба таври гуногун шарҳ додаанд: берун шудани вирус аз озмоишгоҳҳои маҳаллӣ ва инчунин ҳадафмандона паҳн намудани он[265]. Чи гунае, ки дидан мумкин аст, ҳадафмандона паҳн намудани вирусҳои марговари хоҷагии қишлоқ аллакай ба воқеият табдил ёфта истодаанд. Дар натиҷаи паҳншавии он ба хоҷагии халқ ва иқтисодиёти миллӣ хисороти зиёди молию пулӣ расонида мешавад ва ҳамзамон амнияти озуқаворӣ ва амнияти биологии кишвар зери хавфу хатар қарор мегирад. Чунин тамоюлот ва падидаҳо метавонанд инчунин оқибатҳои нохуби иҷтимоию сиёсӣ низ дошта бошанд. Зеро дар

баъзе ҳолатҳо яроқи биологиро барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ низ истифода мебаранд.

Дар асри XX зиёда аз 100 ҳолати ғайриқонунӣ истифода гардидани маводи биологӣ ба қайд гирифта шудааст, ки 19 ҳолати онро амалҳои террористӣ ташкил медиҳанд. Дар ибтидои асри XXI бошад аллакай садҳо ҳолати дигарро ба қайд гирифтаанд. Масалан, танҳо соли 2000 дар ИМА аз 257 парвандаи ҷиноятӣ 115-тои онро бо сабаби ғайриқонунӣ истифода намудан ва ё кӯшиши истифода кардани яроқи биологӣ оғоз намудаанд[266]. Бояд гуфт, ки дар муқобили рақибон истифода намудани яроқи биологӣ падидаи нав нест ва он таърихи хеле қадима дорад. Дар тамаддунҳои қадима дар дарёҳо ва обанборҳои душманон ҷасади ҳайвоноти беморро мепартофтанд, то ки бемориро дар байни рақибон паҳн намоянд. Дар асрҳои миёна бошад дар рафти муҳорибаҳо дар байни артиши душман ва ба дохили шаҳрҳои онҳо ҷасади шахсони беморшударо бо манҷаниқҳо ҳаво медоданд, то ки дар байни онҳо беморӣ паҳн шавад. Дар натиҷаи пешрафти илму техника шаклҳои гуногуни истифодаи яроқи биологӣ дар асри XX мавриди санҷиш қарор дода мешавад. Давлатҳое, ки дар ҷангҳои якум ва дуюми ҷаҳони иштирок намуданд, навъҳои гуногуни яроқи биологиро мавриди санҷиш қарор додаанд. Аз ҷумла, Ҷопон, ИМА, Фаронса, Олмон, Англия ва чанде дигар давлатҳо ба ин мисол шуда метавонанд. Дар ибтидои асри XXI бошад ин таҷрибаро аллакай ташкилотҳои террористӣ низ истифода кардан мехоҳанд. Дар чунин шароити мураккаб дар баробари суботи сиёсӣ инчунин таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҳимояи манфиатҳои ин соҳаи муҳим аз тахрибкорӣ афзалияти бештар пайдо менамояд.

Ҳамин тариқ, пешрафти илму техника дар баробари ҷанбаҳои мусбати худ, инчунин барои инсоният таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд овардааст. Дар ин раванд

кишварҳое зарари бештар мебинанд, ки аз лиҳози илмию технологӣ рушди камтарро соҳибанд. Зеро барои саривақт муайян намудани чунин амали душманона ва пешгирӣ кардани он марказҳои илмию таҳқиқотие заруранд, ки барои гузаронидани пажӯҳишҳои илмии навин қодир бошанд. Инчунин тақвияти амнияти кибернетикӣ, такмили ихтисоси кормандони сохторҳои қудратӣ, рушди илмҳои табиию техникии ватанӣ низ барои пешгирии чунин амалҳо имконият фароҳам меоваранд.

Дар радифи ин гуна таҳдидҳо паҳншавии бемориҳои сироятиро низ шомил намудан мумкин аст. Ҳарчанд бо назардошти оқибатҳои ногувори бемориҳои сироятӣ онро ҳамчун таҳдид муаррифӣ намуда бошанд ҳам, то ҳанӯз барқасдона ба вуҷуд овардани бемориҳои сироятиро расман эътироф накардаанд.

Қобили зикр аст, ки моҳи ноябри соли 2003 бо ташаббуси Дабири кули СММ Кофи Анан Гурӯҳи кории сатҳи баланд оид ба омӯзиши таҳдидҳо, хавфҳо ва дигаргуниҳо ташкил карда шуда буд. Гурӯҳи кории мазкур ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳ зоҳир намуда буданд: ҷангҳои байнидавлатӣ; зӯроварии дохилидавлатӣ, аз ҷумла ҷангҳои шаҳрвандӣ, поймол гардидани ҳуқуқи шаҳрвандон, наслкушӣ (генотсид); қашоқӣ, бемориҳои сироятӣ, тағйирёбии вазъи экологӣ; яроқи ядроӣ, химиявӣ, биологӣ ва радиологӣ; терроризм; ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ[267]. Гурӯҳи корӣ дар ҳисоботи худ, ки онро 2-юми декабри соли 2003 пешниҳод кардааст, вобаста ба паҳншавии бемориҳои сироятӣ омилҳои объективиро дар мадди аввал мегузорад. Чунончӣ, дар ҳисоботи мазкур иброз мегардад, ки «дар самти пешгирии паҳншавии бемориҳои сироятӣ амнияти ҳатто давлатҳои сарватманди олам аз қобилияти давлатҳои камбизоат метавонад вобаста бошад. Зеро давомнокии парвозҳои байналмилалӣ аз давомнокии давраи

инкубатсионии бемориҳои сироятӣ кӯтоҳтаранд ва аз ин рӯ, 700 млн мусофире, ки тариқи ширкатҳои ҳавопаймоӣ ҳамасола ба кишварҳои гуногун сафар мекунанд, метавонанд интиқолдиҳандаи бемориҳои сироятӣ бошанд ва ин корро онҳо барқасдона намекунанд. Соли 1919 дар тули як сол аз бемории зуком зиёда аз 100 млн нафар ҷон бохтанд, ки ин миқдор нафар дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ нафавтида буданд. Дар шароити муосир чунин вирусҳо дар муддати хеле кӯтоҳ даҳҳо млн одамро метавонанд нобуд созанд»[268]. Аммо дар баробари ин гурӯҳи корӣ хусусияти субъективӣ доштани паҳншавии бемориҳои сироятиро низ инкор намекунанд. Дар ҳисоботи мазкур дар ин маврид қайд мегардад, ки «рушди босуръати биотехнологияҳо ва дастовардҳои илмии ин соҳа дурнамои пешгирӣ ва табобати як қатор бемориҳоро муайян менамояд, аммо онҳо ҳамзамон барои ба вуҷуд овардани вирусҳои марговар имконият фароҳам месозанд. Барқасдона паҳн намудани ин гуна бемориҳо метавонад ба мисли таркиши ядроӣ одамони зиёдеро ба ҳалокат расонад. Агар бо истифодаи 1 грамм маводи химиявии ритсин ва ё оспаи табиӣ ҳуҷум анҷом дода шавад, аз 100 ҳазор то 1 млн нафар метавонанд ба ҳалокат расанд»[269]. Ҳарчанд хавфи ҳадафмандона истифода гардидани вирусҳо ва барқасдона паҳн намудани бемориҳои сироятӣ ба вуҷуд омада бошад ҳам, то ҳанӯз онро дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун зӯроварӣ (агрессия) эътироф накардаанд. Масалан, то ба имрӯз Шурои Амнияти СММ вобаста ба хусусияти субъективӣ доштани хавфу хатари COVID-19 қатънома қабул накардааст. Зеро то ҳанӯз ҳеҷ яке аз субъектҳои низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва созмонҳои ҷаҳонӣ барқасдона паҳн намудани ин бемориро эътироф накардаанд. Чунин ҳолатро муҳаққиқи рус А. Варфоломеев мушоҳида намуда, иброз медорад, ки «пандемияи COVID-19 таҳдид ба амният дониста мешавад,

аммо ба сулҳ таҳдид намекунад, зеро он то ҳанӯз зӯроварӣ дониста намешавад»[270].

Қобили зикр аст, ки дар таърихи инсоният паҳншавии бемориҳои сироятӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд ва ҳамаи онҳоро ҳамчун таҳдид ба ҷони инсоният муаррифӣ намудан мумкин аст. Аммо паҳншавии бемории COVID-19 дар шароите ба амал омад, ки дар баробари сироятшаванда ва сирояткунанда будани худ, инчунин хавфу хатарҳои гуногунро ба миён овард. Ба ибораи дигар, бемориҳои сироятии дар тӯли таърих бавуҷудомада дар шароите паҳн гардида буданд, ки ҳанӯз аз мавҷудият ва ё рушди технологияҳои иттилоотию компютерӣ дараке набуд. Аммо имрӯз, неруҳои сиёсӣ ва субъектҳои равандҳои сиёсӣ бемории мазкурро ҳамчун яроқи идеологӣ интихоб намуда, барои назарфиребии мардум ва амалӣ намудани мақсадҳои гуногуни худ, аз ҷумла барои татбиқи мақсадҳои сиёсии хеш истифода намуданд. Дар оянда низ ин кор метавонад такрор шавад.

Пешрафти илму техника оқибатҳои нохуби иҷтимоӣ низ дошта метавонад. Тӯли солҳои охир дар миёни олимону муҳаққиқон дар атрофи масъалаи оғоз ёфтани инқилоби чоруми саноатӣ баҳсу мунозираҳо сурат гирифта истодаанд. Таҳлилу баррасиҳои мазкур нишон медиҳанд, ки чунин баҳсҳо одатан дар миёни иқтисодчиён бештар ба назар мерасад. Аммо диққати моро ин масъала ба он хотир ба худ ҷалб намуд, ки дар марҳилаҳои пештараи инқилобҳои саноатӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардида, ҳамзамон барои умумиятҳои иҷтимоӣ масъалаҳои нав ба навро ба миён овардааст, аммо таҳдиду хатари онҳо камтар ба назар мерасиданд. Лекин, дар шароити ба амал омадани инқилоби чоруми саноатӣ барои инсоният як қатор таҳдиду хатарҳои ҷиддӣ ба вуҷуд меоянд. Аз ҷумла, зиёд

шудани сафи бекорон, афзоиш ёфтани камбизоатӣ, ба амал омадани шиддати иҷтимоӣ ва низоъҳои сиёсӣ аз онҳо вобаста карда мешаванд.

Бори аввал дар бораи инқилоби чоруми саноатӣ олими немис ва ҳамзамон роҳбари Форуми умумиҷаҳонии иқтисодии шаҳри Давос К.Шваб маълумот дода, дар мавриди оқибатҳои инқилоби чоруми саноатӣ фикру андешаҳои худро бо мисолҳои гуногун баён намуда буд[271]. Ба андешаи К.Шваб, дар шароити ба амал омадани инқилоби чоруми саноатӣ як қатор технологияҳои наве пайдо мешаванд, ки онҳо корҳои гуногунро бе иштироки инсон иҷро менамоянд. Дар натиҷаи чунин дигаргунӣ як қатор касбу ихтисосҳо корношоям мешаванд. Аз ҷумла, ронандаи таксӣ, равоншиносӣ, машваратчиён, ҷарроҳон ва даҳҳо касбу кори дигар бо истифодаи технологияҳои нав ба роҳ монда мешаванд[272]. Аммо хусусиятҳои муҳимми чаҳор инқилоби саноатӣ ва таҳдиду хатарҳои дар зери таъсири он баамаломадаву баамалояндаро муҳаққиқи рус Е.В. Балатский каме муфассалтар нишон додааст. Ба андешаи ӯ, кашфи муҳаррики буғӣ нишонаи инқилоби якуми саноатӣ мебошад, ки дар пайи он як зумра одамоне, ки ба корҳои ҷисмонӣ машғул буданд, бе ҷойи кор монданд. Кашфи қувваи барқ нишонаи инқилоби дуюми саноатӣ дониста мешавад, ки дар пайи он қисми зиёди одамон дар соҳаи меҳнати ҷисмонӣ бе ҷойи кор монданд ва ба соҳаи меҳнати фикрӣ рӯ оварданд. Кашфи мошинҳои электронии ҳисоббарор нишонаи инқилоби сеюми саноатӣ дониста мешавад ва дар пайи он як гурӯҳ одамон дар соҳаи меҳнати фикрӣ шуғли худро аз даст доданд. Ба вуҷуд омадан ва рушди минбаъдаи зеҳни сунъӣ ва махсусан роботизатсия нишонаи инқилоби чоруми санотӣ дониста мешавад, ки дар ин гуна шароит аксари одамон дар соҳаи меҳнати фикрӣ шуғли худро аз даст медиҳанд (ниг.: ба ҷадвали №4):

Ҷадвали №4

Хусусиятҳои муҳимми чаҳор инқилоби саноатӣ

Марҳилаҳои рушди саноатӣ	Хусусиятҳои асосии марҳилаҳои рушди саноатӣ			
	Санаи таърихӣ	**Давомнокӣ**	**Хусусиятҳои технологӣ**	**Таъсири инқилоби саноатӣ ба қувваи меҳнат**
Инқилоби якуми саноатӣ	1760-1840	80 сол	Муҳаррики буғӣ, роҳҳои оҳан, нақлиёти баҳрӣ	Марҳилаҳои аввали аз истеҳсолот дур намудани меҳнати ҷисмонӣ
Инқилоби дуюми саноатӣ	1840-1960	120 сол	Қувваи барқ, истеҳсолоти конвеерӣ	Ба таври чашмгир аз истеҳсолот дур намудани меҳнати ҷисмонӣ
Инқилоби сеюми саноатӣ	1960-2010	50 сол	Компютерҳо, электроника	Марҳилаҳои аввали аз истеҳсолот дур намудани меҳнати фикрӣ
Инқилоби чоруми саноатӣ	2010-2100	≈90 сол	Технологияҳои рақамӣ, ба ҳам омезиш ёфтани системаҳои рақамӣ, биологӣ ва физикӣ, пайдо шудани зеҳни сунъӣ	Ба таври чашмгир аз истеҳсолот дур намудани меҳнати фикрӣ

Сарчашма: Балацский Е.В. Глобальные вызовы четвертой промышленной революции // Terra Economicus. – 2019. –Т.17. – №2. –С.10. (С.6-22). DOI: 10.23683/2073-6606-2019-17-2-6-22

Омӯзиши марҳилаҳои асосии инқилобҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки дар зери таъсири технологияҳои ҷадид ба амал омадани таҳдидҳои нави замони муосир ошкор карда шаванд. Дар робита бо ин, Балатский Е.В. марҳила ба марҳила аз истеҳсолот дур намудани меҳнати ҷисмонӣ ва меҳнати фикриро, ки дар зери таъсири технологияҳои ҷадид ба амал омадааст, ҳамчун таҳдид муаррифӣ намудааст. Ӯ иброз медорад, ки «дар марҳилаҳои якум ва дуюми инқилобҳои саноатӣ механизатсиякунонӣ ва автоматикунонии меҳнати ҷисмонӣ ба коргарон имкон дод, ки онҳо ба меҳнати фикрӣ ва меҳнати эҷодӣ гузаранд. Зеро мураккаб гардидани технологияҳои истеҳсолӣ мутахассисони баландихтисосро тақозо менамуд. Бинобар ин, дар ин марҳилаҳо яку якбора талабот ба таҳсилоти оммавӣ ва хизматрасониҳои тиббӣ зиёд гардид. Аммо дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ, ки дар он ба таври чашмгир аз истеҳсолот дур намудани меҳнати фикрӣ ба амал меояд, хеле ҳузнангез мебошад. Зеро донишмандон (профессорон, ҳуқуқшиносон, иқтисоддонҳо, молиячиён, маъмурон, муҳосибон ва ғ.) наметавонанд ба корҳои дигар гузаранд. Танҳо кормандони баландихтисос ва намояндагони технологияҳои ҷадид метавонанд мавқеи мустаҳкамро ишғол намоянд. Одамони боқимонда аз истеҳсолот дур карда мешаванд ва дар ҷойи онҳо технологияҳои автоматикунонидашуда ва роботҳо истифода бурда мешаванд»[273]. Ба андешаи ин муҳаққиқ, ҳатто назарияи ирратсионалӣ ва ғайригуманистии Томас Малтус дар зери таъсири ин гуна таҳаввулот ташаккул дода шудааст. Одамоне, ки бе ҷойи кор мемонанд, аз даромад низ маҳрум мегарданд, ки дар натиҷа онҳо наметавонанд ба сифати истеъмолкунанда баромад намоянд. Дар натиҷаи ба амал омадани чунин пешрафти технологӣ артиши одамони но-

лозим ба вуҷуд меояд, ки таҳсили онҳо ва табобати онҳо аз лиҳози иқтисодӣ номумкин мегардад[274]. Чунин раванд аллакай оғоз гардидааст, ки он метавонад дар оянда ба таҳдиди ҷиддӣ мубуддал гардад.

Инқилоби чоруми саноатӣ дар баробари он, ки рушду инкишофро таъмин менамояд ва ҳамзамон худ маҳсули пешрафти технологӣ мебошад, инчунин ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Яке аз оқибатҳои нохуби он қафомонии технологӣ мебошад. Яъне, барои он, ки сатҳу сифати фаъолият ва хизматрасониҳо ба талаботи давру замон мувофиқат намояд, барои кормандон ва мутахассисони ҳама гуна ташкилоту муассисаҳо маҳорат ва малакаҳои нави касбӣ ва донишҳои замонавӣ зарур мешаванд. Рушди минбаъдаи соҳаҳои гуногуни мамлакат ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум низ аз ин омил вобаста мегардад. Дар шароити муосир суръати дигаргуниҳо чунин зиёд гардидаанд, ки дар чунин шароит одамонро зарур аст доимо ба илмомӯзию донишандӯзӣ ва такмили ихтисос машғул гарданд. Собиқ сарвазири Сингапур Ли Куан Ю иброз медорад, ки «дар шароити рушди бемайлони технологӣ ва ташаккули иқтисодиёти нав таҳсили одамон бояд то охири умр идома ёбад. Нафароне, ки дониши кофӣ надоранд ва ба такмили ихтисос машғул намегарданд, то ки аз лиҳози компютерӣ ва технологӣ саводнок шаванд, дар корхонаҳои хуб ҷойи кор пайдо карда наметавонанд ва корхонаҳои пештар мавҷудбуда бинобар сабаби аз лиҳози иқтисодӣ бефоида будан аз байн мераванд»[275].

Бо назардошти чунин вазъ ва ҳалли мушкилиҳои дар робита бо ин масъала бавуҷудоянда чунин тавсияҳои амалӣ пешниҳод намудан мумкин аст: якум, дар назди донишгоҳҳои пуриқтидори мамлакат ташкил намудани курсҳои такмили ихтисоси мутахассисони касбу кори гуно-

гун; дар ин курсҳо ҷалб намудани устодони ботаҷриба ва донишманд, махсусан устодоне, ки аз дастовардҳои навини илму техника огоҳанд; огоҳ намудани иштирокчиёни курсҳои такмили ихтисос аз дастовардҳои навини илму техника; додани имтиёз ба устодоне, ки дар курсҳои мазкур дарс мегуянд (баланд намудани маоши онҳо, камтар кардани сарбории меҳнатии онҳо ва ғ.), то ки онҳо тавонанд пайваста ба такмили донишҳои худ машғул шаванд ва дастовардҳои навини илму техникаро дар доираи курсҳои такмили ихтисос ба мутахассисон шарҳу тавзеҳ диҳанд.

Бо дарки ин вазъият дар мавриди ташаккули ҳукумати электронӣ ва зарурати баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ соли 2012 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бамаврид қайд намуданд. Ба андешаи сарвари давлат «Кишварҳое, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идоракунии электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд»[276].

Қобили зикр аст, ки инқилоби чоруми саноатӣ айни замон дар кишварҳои тараққикарда ба амал омада истодааст ва дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ҳанӯз оғоз нагардидааст. Чунин ҳолатро К.Шваб хеле хуб асоснок намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки аҳолии 17% ҳудудҳои ҷаҳонӣ дар интизори инқилоби дуюми саноатӣ мебошанд, зеро зиёда аз 1,3 млрд нафар ҳанӯз ҳам ба қувваи барқ дастрасӣ надоранд. Тахминан нисфи аҳолии курраи Замин, ё худ зиёда аз 4 млрд. нафар дар интизори инқилоби сеюми саноатӣ мебошанд, зеро аксарияти ин одамон дар

кишварҳои рӯ ба инкишоф умр ба сар мебаранд ва ҳанӯз ба шабакаи Интернет дастрасӣ надоранд[277]. Дар Аврупо 80% аҳолӣ, дар Африқо 30% ва дар кишварҳои сатҳи рушдашон поёнтар тахминан 20% аҳолӣ ба шабакаи интернет дастрасӣ доранд[278]. Аммо таъсири манфии инқилоби чоруми саноатиро аз ҳама бештар давлатҳои тозаистиқлол ва рӯ ба инкишоф эҳсос менамоянд. Яъне, кишварҳои тараққикарда боз ҳам зиёдтар тараққӣ мекунанд ва кишварҳои боқимонда дар самти таъмини рушду инкишоф ба мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Ба андешаи Ли Куан Ю, «кормандони қаторӣ ба таҷрибаи дигарон пайравӣ намуда, барои пешбурди зиндагии худ маблағ пайдо менамоянд, аммо маблағҳо ва дороиҳои зиёд насиби касоне мешаванд, ки навоварӣ намуда, барои оянда татбирҳои иловагӣ меандешанд»[279]. Чунин қонуният хоси давлатҳои тозаистиқлол мебошад. Яъне, барои таъмин намудани рушди мамлакат ва зиёд намудани даромадҳои аҳолӣ истифода намудани технологияҳои навин, дастовардҳои нави илму техника ва навовариҳои илмию технологиро бояд ба роҳ монанд. Дар шароити баръакс таъмин намудани пешрафти иқтисодию ҷамъиятӣ ғайриимкон мегардад. Барои рақобатпазир будан дар замони муосир танҳо ба воситаи мутахассисони дипломдор ин корро анҷом додан ғайриимкон аст. Ҳар як мутахассис низ бояд дар хотир дошта бошад, ки дар шароити рушди технологияҳои навин агар маҳорат ва малакаҳои навро соҳиб нашавад, дипломи ӯ барои пайдо намудани ҷойи кор ба ӯ фоида намерасонад. Зеро аллакай ҷойи одамонро роботҳо, техникаҳои нав, дастгоҳҳои ҳушманд ва дигар технологияҳои ҳушманд гирифта истодаанд. Бо технология ва фанновариҳои навин муқобилият нишон додан ғайриимкон аст. Танҳо ба воситаи баланд бардоштани қобилият ва маҳорат онҳоро идора намудан мумкин аст.

Яке аз унсурҳои таркибии инқилоби чоруми саноатӣ рушди «зеҳни сунъӣ» мебошад, ки дар заминаи шабакаи интернет мавриди истифода қарор мегирад. Ба ибораи дигар, зеҳни сунъӣ (искусственный интеллект) барномаҳои содаю мураккаби компютерие мебошанд, ки дар заминаи шабакаи интернет, бо такя ба маълумоти зиёд ва пойгоҳҳои иттилоотӣ барои анҷом додани корҳои зиёди фикрӣ ва зеҳнӣ истифода бурда мешаванд. Баъзе муҳақиқон, аз ҷумла донишманди хитоӣ Кай-Фу Ли зеҳни сунъиро бо қувваи барқ ҳамшабеҳ донистаанд. Яъне, чи гунае, ки қувваи барқро баъди ихтироъ гардидан дар соҳаҳои гуногун истифода намуданд, зеҳни сунъиро низ чунин истифода мекунанд[280]. Аммо таҳлили иқтидори технологии зеҳни сунъи нишон медиҳад, ки ин гуна муқоиса барои нишон додани воқеият каме номувофиқ аст. Зеро замоне ки қувваи барқ кашф шуд, барои истифодаи он техника ва дастгоҳҳои техникии гуногун ба вуҷуд оварданд. Яъне, агар қувваи барқ намешуд, ин гуна дастгоҳҳои барқӣ ба вуҷуд намеомаданд. Имрӯз ҳар сари қадам мо истифодаи дастгоҳҳои барқиро мушоҳида менамоем. Ҳамзамон агар қувваи барқ набошад ин дастгоҳҳои барқиро истифода бурда намешавад. Ба ҳамин монанд аввал шабакаи интернет пайдо шуд ва дар заминаи он барномаҳои гуногуни компютерӣ, аз ҷумла зеҳни сунъӣ пайдо гардид. Хулоса дар оянда дар заминаи шабакаи интернет ҳамаи дастгоҳҳои барқии аз ҷониби инсон истифодашаванда ба воситаи барномаҳои компютерии махсус (барномаҳои ҳушманд, зеҳни сунъӣ) барои иҷроиши корҳои гуногун, аз ҷумла корҳои фикрию зеҳнӣ истифода бурда мешавад. Албатта, масъалаи хусусиятҳои техникию технологии зеҳни сунъӣ мавзуи баҳси илмҳои сиёсӣ нест, аммо оқибатҳои иҷтимоию сиёсии он барои сиёсатшиносон ва сиёсатмадорон масъалаи хеле мубрам ба шумор меравад.

Айни замон мутахассисони соҳа дар атрофи оқибатҳои ногувори тавсеаи зеҳни сунъӣ суҳбат намуда истодаанд. Яке аз онҳо зиёд шудани сафи бекорон ва масъалаи дигар афзоиши камбизоатӣ мебошад, ки ҳалли ин масъалаҳо унсурҳои марказии сиёсати иҷтимоии ҳар як давлатро ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқоти Кай-Фу Ли таҳдидҳои рушди зеҳни сунъӣ ба таври зерин нишон дода шудаанд: Зеҳни сунъӣ аз рӯйи принсипи «ғолиб соҳиби ҳама чиз мешавад» амал намуда, ҳаҷми бештари боигариҳои оламро дар ихтиёри ширкатҳои иқтисодии Чин ва ИМА қарор медиҳад. Дар натиҷа сафи бекорон зиёд гардида, нобаробарии иҷтимоӣ афзоиш меёбад, ки чунин вазъ системаҳои сиёсии як қатор кишварҳои оламро ба буҳрон дучор менамояд. Чунин тамоюлот на танҳо тартиботи ҷаҳониро тағйир медиҳад, балки суботи сиёсии минтақаҳои гуногунро вайрон менамояд. Дар тӯли таърих одамон ба меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ машғул гардида, вақти худро барои дарёфти хӯрок ва дигар лавозимот сарф намудаанд. Дар ин раванд арзишҳои фарҳангие ташаккул ёфтаанд, ки дар ин руҳия одамон тарбия карда мешаванд. Махсусан, дар руҳияи инсондӯстӣ, поквиҷдонӣ, меҳнатдӯстӣ ва ғ. Аммо рушди зеҳни сунъӣ ба ин арзишҳо низ таҳдид менамояд[281].

Таҳдиду хатарҳои пешрафти илмию техникӣ дар форумҳои байналмилалӣ хеле зиёд таҳлилу таҳқиқ гардида истодаанд. Чи гунае, ки қаблан гуфта шуд, дар ин бораи Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ хулосаҳои худро пешниҳод намуда истодааст. Инчунин Форуми байналмиалии иқтисодии Петербург низ ба хулосае омадааст, ки таҳдиду хатарҳои пешрафти илмию техникиро танҳо ба воситаи илм бартараф намудан мумкин аст. Иштирокдорони форум аз мавҷудияти чунин таҳдидҳо хабар додаанд:

– афзоиши сарбории антропогенӣ нисбат ба табиат (баланд гардидани сатҳи уқёнусҳои ҷаҳонӣ, ифлосшавии замин, об ва ҳаво, хушксолӣ ва дигар ҳодисаҳои табиӣ);

– марҳилаҳои нави демографӣ ва эпидемиологӣ (пиршавии аҳолии кишварҳои тараққикарда, ба вуҷуд омадани мушкилиҳои иҷтимоӣ, афзоиш ёфтани бемориҳои сироятӣ);

– омезишёбии иҷтимоӣ (афзоиши муҳоҷират, ба вуҷуд омадани низоъҳо);

– корношоям гардидани системаҳои иҷтимоию техникӣ[282].

Тавре ба мушоҳида мерасад, дар баробари таҳдиду хатарҳои гуногун, инчунин тағйирёбии иқлимро низ махсус ёдовар мешаванд. Зеро яке аз таҳдидҳои ҷиддии ҷаҳони муосир, ки бо пешрафти илму техника алоқаманд мебошад, тағйирёбии иқлим аст. Дар бораи оқибатҳои нагувори тағйирёбии иқлим таҳлилҳои зиёд анҷом додан мумкин аст, аммо аз ҳама оқибати фалокатовар ин аст, ки дар натиҷаи хушкшавӣ ва обхезиҳо ҳудудҳои зиёди кишоварзӣ корношоям мегарданд. Тағйирёбии иқлим боиси ба вуҷуд омадани бемориҳои нав мешавад, обёрии заминҳои киштшаванда мушкил мегардад ва ҳаҷми ҳосилнокии зироат хеле паст мешавад[283].

Сабаби асосии тағйирёбии иқлим партовҳои гулхонаӣ мебошанд. Дар тӯли 30 соли охир партовҳои гулхонаӣ яку якбора рӯ ба афзоиш ниҳода, айни замон зиёда аз 51 млрд тонна газҳои гулхонаӣ ба атмосфера партов мешаванд. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки соли 2020 бинобар сабаби паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 ва аз кор мондани корхонаҳои саноатӣ партовҳои гулхонаӣ 5% кам шудаанд[284]. Ин маънои онро дорад, ки яке аз сарчашмаҳои асосии афзоишёбии ин гуна газҳо корхонаҳои азими саноатие мебошанд, ки дар кишварҳои тараққикардаи олам сохта

шудаанд. Олимони соҳаи экология ҳамагӣ ба хулосае омадаанд, ки сабаби асосии тағйирёбии иқлим худи инсон ва афзоиш ёфтани миқёси фаъолияти саноатии вай мебошад. Таъсири одамон ба иқлими сайёра ҳанӯз аз даврaи инқилоби якуми саноатӣ, яъне баъди сохтану истифода бурдани аввалин фабрика ва заводҳои саноатӣ шуруъ гардида буд. Аммо дар тӯли 30 соли охир корхонаҳои азими саноатие сохта шудаанд, ки ҳаҷми хеле зиёди гази гулхонаиро ихроҷ менамоянд. Ба андешаи олимон, дар асри XX ҳарорати ҳаво 0,7 градус зиёд шудааст, аммо минбаъд ҳар даҳсола 0,2 градус зиёд мешавад[285].

Афзоиши аҳолӣ низ ба тағйирёбии иқлим боис гардидааст. Бояд гуфт, ки инқилоби сеюм ва чоруми иттилоотӣ боиси пешрафти илму техника гардид, ки дар натиҷа соҳаи тиб ва саводнокии тиббии одамон, шарту шароити зиндагии онҳо ва сифати озуқаворӣ беҳтар гардид. Дар ин раванд афзоиши аҳолӣ яку якбора зиёд шуд. Аз соли 1960 тахминан ҳар даҳсола шумораи аҳолии дунё 1 млрд афзоиш ёфтааст. Масалан, соли 1960 аҳолии дунё ҳамагӣ 3 млрд, аммо соли 2023 аллакай 8 млрд нафарро ташкил додааст (ниг. ба ҷадвали №5).

Ҷадвали №5

Динамикаи афзоиши шумораи аҳолӣ дар ҷаҳон

Санаи таърихӣ	Шумораи аҳолӣ	Муддати афзоиш
Соли 1804	1 млрд	
Соли 1927	2 млрд	123 сол
Соли 1960	3 млрд	33 сол
Соли 1974	4 млрд	14 сол
Соли 1987	5 млрд	13 сол
Соли 1999	6 млрд	12 сол
Соли 2011	7 млрд	12 сол
Соли 2023	8 млрд	14 сол

Дар натиҷаи афзоиши аҳолӣ як қатор тағйиротҳои дигар ба амал омадаанд, ки боиси тағйирёбии иқлим гардида истодаанд: буридану несту нобуд кардани ҷангалзорҳо, сухтори ҷангалзорҳо, зиёд шудани нақлиёти бо сузишворӣ ҳаракаткунанда, афзоиш ёфтани ҳаҷми нуриҳои химиявӣ дар киштзорҳо, зиёд шудани миқёси партовҳо[286]. Барои мисол, аз рӯйи таҳқиқоте, ки ширкати Wards Auto анҷом додааст, соли 1970 шумораи автомобилҳо дар олам 250 млн, соли 1986 тахминан 500 млн, соли 2009 ин рақам 980 млн ва соли 2019 бошад 1,2 млрд мебошад. Тибқи ояндабинии ин ширкат то соли 2035 шумораи автомобилҳо дар олам то 2 млрд афзоиш меёбанд[287].

Ҳамин тариқ, пешрафти илмию техникӣ аз як ҷониб ҳалли як қатор мушкилиҳои ҷиддии инсониятро имконпазир гардонида, боиси рушди соҳаҳои гуногун гардида бошад ҳам, аз ҷониби дигар сабаби пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав шудаанд. Рушди илмҳои биология ва генетика хавфи ба дасти ташкилотҳои террористию экстремистӣ афтодани яроқи биологӣ ва дар муқобили аҳолии осоишта истифода гардидани онро зиёд намуданд. Рушди илмҳои мазкур соҳаи хоҷагии қишлоқро низ зери хавфу хатари агротерроризм қарор дода, осебпазир намудани амнияти озуқаворию кишварҳои гуногунро ба вуҷуд оварда. Дар баробари ин, тӯли чанд даҳсолаи охир шумораи озмоишгоҳҳои илмию таҳқиқотии химиявию биологӣ рӯ ба афзоиш ниҳода, хавфи ба берун баромадани иттилооти хавфнок ва вирусҳои хатарнокро зиёд намудаанд. Ғайр аз ин, рушди илму техника боиси ба вуҷуд омадани технологияҳои навин гардида, инсониятро бо мушкилиҳои нав рӯ ба рӯ намуданд. Масалан, инқилоби чоруми саноатӣ, зиёд шудани корхонаҳои азими саноатӣ, рӯ ба афзоиш ниҳодани миқёси истифодабарии зеҳни сунъӣ, афзоиши аҳолӣ ва ғайраҳо хавфи ба амал омадани мушкилиҳои ҷиддии иҷтимоӣ,

тағйирёбии иқлим ва низоъҳои сиёсию иҷтимоиро чандин маротиба зиёд намуданд.

2.4. Ташаккули таҳдидҳои замони муосир дар шароити рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ

Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир аз як ҷониб барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти одамон ва хубтару беҳтар намудани шароити онҳо мусоидат намуда, аз ҷониби дигар онҳо сабабгори пайдоиши таҳдиду хатарҳои гуногун шудаанд. Ин аст, ки айни замон давлатҳои олам барои рушди инфрасохтори иттилоотии ҷомеа ва ҳамзамон таъмини амнияти иттилоотии кишвари худ талош варзида истодаанд. Дар ин қисми таҳқиқот аввал дар бораи паҳлуҳои мусбати технологияҳои мазкур каме таваҷҷуҳ намуда, сипас нишон додани таҳдиду хатари технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии имрӯзаро мувофиқи мақсад мешуморем.

Бояд қайд намуд, ки рушди бемайлони технологияҳои иттилоотии замони муосир бо пайдоиши интернет алоқаманд мебошад. Зеро ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ ва рушди минбаъдаи он аз миқёси истифодаи шабакаи интернет вобастагии зиёд дорад. Ҳамзамон рушди инфрасохтори иттилоотии кишвар ва пешниҳод намудани хизматрасониҳои электронӣ дар заминаи шабакаи интернет амалӣ карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди ояндаи соҳаҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла иқтисодиёт, сиёсат, фарҳанг, иҷтимоиёт ва ғайраҳо аз истифодаи самараноки шабакаи интернет ва технологияҳои иттилоотӣ вобаста мегарданд. Дар соҳаи иқтисодиёт тиҷорати электронӣ, дар соҳаи сиёсат

ҳукумати электронӣ, дар соҳаи иҷтимоиёт хизматрасониҳои электронӣ ва монанди инҳо бо истифодаи технологияҳои иттилоотии замони муосир ба роҳ монда мешаванд. Айни замон дар як қатор кишварҳои мутараққии олам дар заминаи шабакаи интернет истифодаи «зеҳни сунъӣ» ба амал омада истодааст, ки чӣ дар соҳаи истеҳсолот ва чӣ дар соҳаи хизматрасонӣ марҳилаи нави рушду инкишоф ба ҳисоб меравад.

Рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ инчунин аз афзоиши шумораи корбарони интернет низ вобаста аст. Тӯли ду даҳсолаи охир шумораи онҳо бо суръати баланд афзоиш ёфта истодааст. Соли 2000 корбарони шабакаи интернет 700 млн нафарро ташкил медод. Ин рақам соли 2005 ба 1,2 млрд, соли 2010 тахминан 2 млрд, соли 2015 зиёда аз 3 млрд ва соли 2021 ин рақам ба 4,66 млрд нафар баробар шудааст[288]. Ба ибораи дигар айни замон зиёда аз 60% аҳолии дунё аз шабакаи интернет истифода менамоянд. Шумораи муштариёни ширкатҳои мобилӣ ва корбарони телефонҳои мобилӣ низ рӯз то рӯз зиёд шуда истодаанд. Айни замон зиёда аз 5,2 млрд нафар телефони мобилӣ истифода мебаранд[289]. Афзоиши бемайлони шумораи корбарони шабакаи интернет ва телефонҳои мобилӣ бо нархи дастраси онҳо низ алоқаманд аст. Сол то сол арзиши онҳо поён меравад. Айни замон дар кишварҳои тараққикарда харҷи аҳолӣ барои интернет 1,4% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба сари аҳолиро ташкил медиҳад, аммо дар кишварҳои сусттараққикарда ин нишондод 54% мебошад. Харҷи одамон барои интернети мобилӣ бошад дар кишварҳои тараққикарда 1%-и маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба сари аҳолӣ, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф 4,5% ва дар кишварҳои сусттараққикарда 9,8%-ро ташкил медиҳад[290]. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ки дар

кишварҳои сусттараққикарда арзиши интернет ҳанӯз ҳам гарон аст, аммо дар муқоиса бо ду даҳсолаи гузашта чандин маротиба арзонтар шудааст.

Дар ин раванд иқтидори дастгоҳҳои электронӣ низ тағйир меёбад. Барои мисол иқтидори телефони мобилии имрӯза нисбат ба компютерҳои солҳои 70-ум садҳо маротиба зиёд аст. Барои мисол, соли 1982 компютерҳои «IBM» ва «Commodore», ки дар бозорҳои ИМА ба фурӯш бароварда шуда буданд, ҳамагӣ 2,52 гигабайт хотира доштанд. Соли 2017 ширкати Western Digital кортҳои хотирадори ғунҷоишашон 400 ва 512 гигабайтро ихтироъ намуданд. Хотираи компютерҳо бошад аз ҳудуди терабайт гузашта рафт[291]. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда, тавоноӣ ва иқтидори компютерҳо дар муддати 1,5 сол як маротиба зиёд мегарданд ва ин маънои онро дорад, ки суръати кории компютерҳои соли 2025 нисбат ба компютерҳои соли 2013-ум 64 маротиба зиёд мегарданд[292].

Гузашта аз ин, тавсеаи интернет, афзоиши корбарони он ва ташаккулёбии инфрасохтори иттилоотии ҷомеа ба зеҳну шуури одамон, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рафтори сиёсии онҳо таъсири амиқ расонида, ҳаёти муқаррарии одамонро ба таври ҷиддӣ тағйир медиҳанд. Чунин дигаргуниҳоро ба инобат гирифта, баъзе муҳаққиқон ба амал омадани инқилоби чоруми иттилоотиро ишора менамоянд[293], ки барои мутобиқ шудан ба ин гуна дигаргуниҳо на ҳамаи ҷомеаҳо омода ҳастанд.

Айни замон одамон ба воситаи интернет ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ бо ҳамдигар муошират намуда, саривақт аз воқеаву ҳодисаҳои минтақавию ҷаҳонӣ огоҳ мешаванд. Инчунин корбарони интернет ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти сиёсию иҷтимоии ҷомеа иштирок намуда, нақши ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро мустаҳкам менамоянд ва ба ин

васила дар тарғибу ташвиқи ғояҳои башардӯстона, арзишҳои миллию фарҳангӣ, рушди ахлоқ ва маънавиёт саҳми худро мегузоранд. Ғайр аз ин, дар шароити муосир шабакаи интернетро барои фароғату истироҳат, масалан тамошои филму шунидани мусиқиҳо, забономӯзӣ, илмомӯзӣ ва ҳатто касбомӯзӣ низ истифода менамоянд. Ба воситаи интернет, ки дар он сомонаҳои расмии муассисаҳои гуногун сохта шудаанд, дар бораи хизматрасониҳои соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ маълумоти зарурӣ пайдо менамоянд. Махсусан, дар давраи паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 интернетро барои анҷом додани фаъолияти фосилавӣ ба таври васеъ истифода намуданд. Ҳатто дар баъзе кишварҳое, ки инфрасохтори иттилоотии ташаккулёфта доранд, низоми маорифро ба таълими фосилавӣ гузарониданд. Дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ бошад бо ташаббуси давлатҳои алоҳида ва созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ҷаласаю вохӯриҳо бо иштироки сарони давлатҳо дар шакли онлайн-конференсия баргузор карда мешаванд.

Шабакаи интернет ва технологияҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ нақши калон бозида истодааст. Ба воситаи технологияҳои мазкур дар як қатор кишварҳои олам ба ҳукумати электронӣ гузашта истодаанд, ки моҳияти онро истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ ташкил медиҳад. Давлатҳо кӯшиш намуда истодаанд, ки хизматрасониҳои худро пурра ба таври электронӣ ба роҳ монанд. Ҳатто баъзе муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки дар сатҳи зарурӣ ташаккул ёфтани ҳукумати электронӣ ва ба вуҷуд омадани ҷомеаи иттилоотии рушдёфта сатҳи коррупсияро хеле поён мебарад[294]. Умуман шабакаи интернетро айни замон барои

баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар ҳамаи соҳаҳо истифода намудан мумкин аст. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, шабакаи интернет ба монанди дигар дастовардҳои инсоният дар баробари фоида, инчунин зарару зиёни хеле зиёд низ дорад. Ба ибораи дигар, интернетро баъзан бар зарари инсоният низ истифода менамоянд.

Воқеан ҳам, як қатор таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир бо рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ва тавсеаи онҳо алоқаманд мебошанд. Зеро рушди ТИК осебпазирии давлатҳои оламро тадриҷан зиёд намуда истодааст. Дар чунин шароит ҳам кишварҳои тараққикарда, ҳам давлатҳои тозаистиқлол ва ҳам рӯ ба инкишоф бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Чунин мушкилиҳо, ба монанди рахна намудани системаҳои иттилоотӣ, дӯздидани иттилооти махфӣ, вайрон намудани фаъолияти муназзами инфрасохтори иттилоотии корхонаю муассисаҳо ва ҳуҷумҳои кибернетикӣ давлатҳои тараққикардаи оламро ба ташвиш овардааст. Аммо ҷангҳои иттилоотӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, таблиғи ғояҳои ифротгароию тундгарой тариқи интернет, терроризм ва экстремизми иттилоотӣ, иғвоангезӣ ва дурӯғпардозӣ аз ҳама бештар ба суботи сиёсии кишварҳои тозаистиқлол ва рӯ ба инкишоф таҳдид менамоянд. Ғайр аз ин, ТИК таҳдидҳои пештар мавҷудбударо ба куллӣ дигаргун кардааст. Масалан, ба амал баровардани «инқилобҳои ранга» бо шарофати ТИК имконпазир гардид, ки онро таҳдиди нав гуфтан мумкин аст. Дар раванди ба амал баровардани «инқилобҳои ранга» технологияҳои иттилоотӣ нақши марказӣ доранд. Зеро инқилобҳои ранга аз инқилобҳои классикӣ бо он фарқ менамоянд, ки дуюмин бе дахолати субъектҳои хориҷӣ ба амал меоянд, аммо инқилобҳои

ранга бошанд бо ташаббуси давлатҳои хориҷӣ ва ё ташкилотҳои экстремистию террористӣ ташкил карда мешаванд. Дар раванди ба амал баровардани инқилобҳои ранга ТИК ҳамчун механизми таъсиррасон ба шуури ҷамъиятӣ истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки ба субъектҳои хориҷӣ маҳз технологияҳои иттилоотӣ имконият додаанд, ки дар давлатҳои дигар инқилобҳои ранга ташкил намоянд.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ инчунин дар кишварҳои тозаистиқлол хавфи ба амал омадани инқилобҳои рангаро низ зиёд намуда истодааст. Хавфи ба амал омадани инқилобҳои ранга аз омилҳои гуногуне вобастаанд, ки ин равандро метезонанд. Масалан, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, киберэкстремизм, даъвати рӯирости мухолифон барои анҷом додани табаддулоти давлатӣ ва ғ. метавонанд ба омилҳои мазкур дохил шаванд. Аммо худи инқилобҳои ранга таҳдиде мебошад, ки на танҳо сохтори конститутсионии давлатро халалдор месозад, балки дар аксар маврид ҷомеаро бо ҷанги шаҳрвандӣ рӯ ба рӯ менамояд.

Аз ин рӯ, инқилобҳои ранга яке аз падидаҳои иҷтимоию сиёсие мебошад, ки дар ташаккули давлатдории миллӣ таъсири манфӣ расонида, суботи сиёсиро аз байн мебарад. Инқилобҳо ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ таърихи қадима доранд. Аммо инқилобҳои ранга хоси замони муосир мебошанд ва аз рӯйи як қатор нишонаҳои худ аз инқилобҳои анъанавӣ фарқ менамояд. Аксари олимоне, ки инқилобҳои рангаро таҳқиқ намудаанд, онро ҳамчун воситаи дар амал татбиқ сохтани ҳадафҳои геополитикии абарқудратҳо муаррифӣ кардаанд. Аз ин рӯ, нишонаи дигари инқилобҳои ранга дар он ифода меёбад, ки он бо ташаббуси яке аз давлатҳои манфиатдор ташкил карда шудааст ва ё ташкил карда ме-

шавад. Яке аз нишонаҳои муҳимми ин гуна инқилобҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо ба воситаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир ташкил карда мешаванд.

Аммо пайдоиши терроризм ҳамчун таҳдид таърихи қадима дошта бошад ҳам, бо шарофати ТИК шакли фаъолияти худро дар сатҳи дигар ва дар шакли дигар ба амал баровардааст. Масалан, кибертерроризм дар шакли рахна намудани системаҳои иттилоотӣ ва дуздидани иттилооти махфӣ; терроризми иттилоотӣ дар шакли даҳшатафканӣ ва мағзшӯии ҷавонон тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ; ба амал баровардани шантажи сиёсӣ, киберэкстремизм ва ғ. таҳдидҳое мебошанд, ки дар заминаи таҳдидҳои пештар мавҷудбуда шакли зоҳиршавӣ ва самти фаъолияташон дигаргун шудаанд. Аслан субъектҳои таҳдид бо истифода аз иқтидори ТИК мақсадҳои худро амалӣ кардан мехоҳанд ва дар бисёре аз мавридҳо метавонанд ба мақсади худ ноил шаванд. Худи ТИК таҳдид дониста намешавад. Истифодаи он ба субъектҳои таҳдид имконият медиҳад, ки мақсадҳои худро хубтару беҳтар амалӣ намоянд.

Тӯли солҳои охир дар давлатҳои тараққикардаи олам ба масъалаи амнияти иттилоотӣ ва амнияти шабакавӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда истодаанд. Зеро марҳила ба марҳила дар ин кишварҳо фаъолияти соҳаҳои гуногун, аз ҷумла идоракунии давлатӣ дар заминаи технологияҳои иттилоотию компютерӣ ба роҳ монда мешаванд, ки чунин ҳолат осебпазирии навбатиро ба вуҷуд меоварад. ТИК ҳамчун дастоварди ҷаҳони муосир дар таъмини рушди устувор имкониятҳои нав ба навро фароҳам оварда, дурнамои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиро имконпазир гардонидааст. Айни замон дилхоҳ соҳаи фаъолиятро бе истифодаи

компютер ва шабакаи интернет тасаввур намудан ғайриимкон аст. Аммо дар ҷомеаҳои саноатию пасосаноатӣ истифодаи системаҳои иттилоотию иртиботӣ ва шабакаи интернет шарти аввалиндараҷаи таъмин намудани рушди соҳаҳо ва ба даст овардани муваффақиятҳо дониста мешавад. Аллакай дар як қатор кишварҳои олам дар заминаи технологияҳои нави иттилоотӣ, аз қабили зеҳни сунъӣ тамоюлоти ташаккулёбии ҷомеаи пасосаноатӣ ба мушоҳида мерасад. Дар давлатҳои рӯ ба инкишоф ҳарчанд кӯшиши расидан ба марҳилаҳои навбатии рушду инкишоф дида шавад ҳам, бо сабабҳои гуногун дар онҳо рушди ҷомеаи пасосаноатӣ оғоз нагардидааст. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки рушди ҷомеаҳои мутараққӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, компютерӣ ва шабакаи интернет таъмин карда шудааст. Дар кишварҳои мазкур технологияҳои ҷадид дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба таври фаъол истифода бурда мешаванд ва дар заминаи онҳо муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ташаккул меёбанд. Дар натиҷа дар ҳамаи соҳаҳо инфрасохтори электронӣ ташаккул дода шуда, хизматрасониҳои электронӣ ба шаҳрвандони мамлакат ва шахсони мавриди назар пешниҳод карда мешаванд. Имрӯз фаъолияти муназзами соҳаҳои бонкдорӣ, тиҷорат, нақлиёт, молия, сиёсат ва монанди инҳоро бе истифодаи ТИК тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Мамлакатҳое, ки марҳилаҳои мухталифи рушду инкишофро аз сар гузаронидаанд ва имрӯз дараҷаи муайяни тараққиётро соҳиб ҳастанд, аз ҳама бештар зери таъсири кибертерроризм қарор мегиранд. Зеро, барои таъмини рушду инкишофи соҳаҳои мухталиф ба вуҷуд овардани инфрасохтори иттилоотии мукаммал ва мураккаб хеле зарур мебошад. Аммо инфрасохтори итти-

лоотии ташаккулёфта, дар баробари он, ки кафили рушду инкишоф мебошад, ҳамзамон марҳила ба марҳила дар пайи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба ҳимоя ниёзи бештар пайдо менамояд. Дар зери таъсири рушди инфрасохтори иттилоотӣ вобастагии мамлакат аз фаъолияти муназзами технологияҳои иттилоотӣ бештар мегардад. Зеро дар заминаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии навин рушди иқтисодии мамлакат таъмин гардида, компютеркунонии соҳаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Масалан, соҳаҳои алоқа, энергетика, нақлиёт, системаҳои молиявию бонкдорӣ, соҳаи мудофиа ва амнияти миллӣ, фаъолияти муназзами мақомоти давлатӣ аз технологияҳои пешрафтаи замони муосир ба таври васеъ истифода менамоянд, ки дар оянда низ чунин тамоюлот суръати тоза пайдо менамояд. Аз ин рӯ, кибертерроризм аз ҳама бештар ба он мамлакатҳое таҳдид менамояд, ки онҳо системаҳои бонкӣ, энергетикӣ ва нақлиётӣ доранд ва махсусан давлатҳое, ки барои рушди соҳаҳои мазкур аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ истифода мебаранд[295]. Дар чунин шароит давлатҳоро зарур аст, ки барои таъмини фаъолияти муназзами онҳо чораҷӯӣ намуда, роҳу воситаҳои самараноки таъмини амнияти онҳоро пайдо созанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки кибертерроризм аз киберэкстремизм тафовут дорад. Киберэкстремизм бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир бо роҳи таъсиррасонӣ намудан ба шуур ва афкори одамон рафтори онҳоро тағйир медиҳад ва кӯшиш менамояд, ки муносибати байни давлат ва ҷомеаро хароб созад. Киберэкстремистон ба воситаи паҳн намудани иттилооти иғвоангез ва бардурӯғ дар шуури ҷамъиятӣ ҳисси нобо-

вариро ба вуҷуд оварда, пояҳои ҳокимияти давлатиро ноустувор мегардонанд[296]. Аз ин рӯ, мубориза бар зидди кибертерроризм бештар характери илмию техникӣ ва технологӣ дорад. Аммо мубориза бо киберэкстремизм бештар характери иҷтимоию сиёсӣ дошта, ба воситаи тарғиботу ташвиқот, корҳои маърифатию идеологӣ ва аз ҳама муҳим, бо роҳи ба вуҷуд овардани шароити арзандаи кору фаъолият амалӣ карда мешавад. Аз ин гуна баррасӣ чунин хулосаронӣ намудан мумкин аст, ки дар ҷомеаҳои тараққикарда бо ду сабаб таъсири кибертерроризм бештар асту таъсири киберэкстремизм камтар. Мамлакатҳои тараққикарда дорои инфрасохтори иттилоотии мураккаб ва системаҳои иттилоотии гуногунсамт мебошанд, ки одатан кибертеррористон ба системаҳои иттилоотӣ ҳуҷумҳои кибернетикӣ анҷом дода, фаъолияти муназзами системаҳои мазкурро вайрон месозанд. Масалан, системаи обтаъминкунӣ, барқтаъминкунӣ, системаи парвозҳои байналхалқӣ, системаҳои бонкӣ, системаҳои хизматрасониҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ ва ғ. ба инҳо мисол шуда метавонанд. Аммо, аз он сабабе ки аҳолии мамлакатҳои тараққикарда ҷойи кори арзанда ва маоши кофӣ дастрас менамоянд, андешаҳои ифвоангези экстремистон чи тариқи шабакаҳои иттилоотӣ ва чи тариқи дигар воситаҳои ахбори омма он қадар самараи дилхоҳ намедиҳад. Инчунин, маърифати иттилоотию коммуникатсионии аҳолӣ, маданияти сиёсию иҷтимоии онҳо то дараҷаи зарурӣ ташаккул дода шудааст ва аз ин рӯ, ба доми худ афтонидани чунин одамон аз ҷониби экстремистон кори хеле мушкил аст.

Аммо дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ҳолати баръаксро мушоҳида намудан мумкин аст. Яъне, таъсири пасти кибертерроризм ва таъсири баланди киберэкстремизм (ниг. ба ҷадвали №6).

Ҷадвали №6

Таъсири кибертерроризм ва киберэкстремизм

Навъи ҷомеа	Навъи таҳдид	Шароити амалишавии таҳдид
Мамлакатҳои тараққикарда	–таъсири бештари кибертерроризм;	системаҳои иттилоотии ташаккулёфта ва вобастагии давлат аз фаъолияти муназзами системаҳои мазкур
	–таъсири камтари киберэкстремизм	кору фаъолият, маош ва зиндагии арзанда, дар сатҳи зарурӣ қарор доштани маданияти сиёсию ҳуқуқӣ, динию мазҳабӣ
Мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ	–таъсири бештари киберэкстремизм;	кору фаъолияти номусоид, маоши паст, камбизоатӣ, маданияти пасти сиёсию ҳуқуқӣ, динию мазҳабӣ
	–таъсири камтари кибертерроризм	дар ҳоли рушду инкишоф қарор доштани системаҳои иттилоотӣ, истифодаи таҷрибаҳои анъанавӣ дар кору фаъолият, вобаста набудани давлат аз фаъолияти номуназзами системаҳои иттилоотӣ

Ҳамин тариқ, кибертерроризм амалҳои тахрибкоронаеро дар бар мегирад, ки вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ мақсади ниҳоии он ба шумор меравад. Аммо чунин мақсад бо роҳу усулҳои мухталиф амалӣ гардонида мешавад. Асосан, дар фазои иттилоотии ҷомеа амалҳои террористӣ дар шакли ҳуҷумҳои иттилоотӣ сурат мегиранд. Ҳуҷумҳои иттилоотӣ бештар бо чунин роҳу усулҳо амалӣ карда мешаванд: паҳн намудани барномаҳои компютерии зараррасон; нест намудани маълумоти расмӣ ва ба ҷойи он паҳн намудани иттилооти нодақиқ; ба почтаҳои электронии одамон равон намудани мактубҳои тарғиботӣ; дар шабакаҳои иҷтимоӣ бо истифода аз иттилооти нодақиқ ва ифротӣ анҷом додани таъсиррасонии

психологӣ; таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ ва ғ. Бояд гуфт, ки роҳу усулҳои амалишавии ҳуҷумҳои иттилоотӣ бо назардошти рушди илму техника ва дастрасӣ пайдо намудани террористон ба ин навъи дастовардҳои инсонӣ, мукаммалтару таъсирноктар мегарданд.

Дар баъзе таҳқиқотҳо қайд мегардад, ки «рушди фарҳангӣ ва маънавии аксарияти одамон аз тағйиротҳои техникию технологии тамаддуни муосир қафо монда истодаанд»[297]. Чунин омил воқеан ҳам дар замони муосир таъсири хеле зиёд дорад. Зеро шабакаи интернет ва технологияҳои иттилоотӣ аз як ҷониб пешрафти илму техника ва аз ҷониби дигар раванди дигаргуниҳои ҷамъиятиро чунон тезонидаанд, ки ҳар даҳсола як тағйироти сифатию миқдорӣ ба амал меояд. Ин гуна вазъият маънои онро дорад, ки донишҳои одамон баъди 10-15 сол қисман корношоям мегарданд ва ҳеҷ набошад онҳо аз тағйиротҳои замона қафо мемонанд. Ғайр аз ин, дар робита бо рушди технологияҳои иттилоотӣ як ҳолатро қайд намудан бамаврид аст. Тахминан як аср пеш масъалаи ҷустуҷӯи иттилоот ва дастрасии одамон ба он яке аз мушкилиҳои асосии ҷомеа ба шумор мерафт. Аммо дар замони муосир одамон дар баҳри беканори иттилоот ғутида рафтаанд. Вобаста ба ин масъала муҳаққиқи рус Д.В. Тренин иброз медорад, ки «айни замон масъалаи норасогии иттилоот на танҳо ҳаллу фасл гардид, балки он мушкилии навро ба вуҷуд овард, яъне барзиёд гардидани иттилоот. Имрӯзҳо дар бораи ҳама чиз маълумот пайдо намудан хеле осон гардидааст, аммо ба мазмуни он сарфаҳм рафтан ҳанӯз ҳам барои аксари одамон мушкил ва ғайриимкон аст»[298]. Дар ин маврид чизи дигарро низ ёдовар шудан зарур аст, ки тахминан 150-200 сол пеш оммаи мардум бинобар сабаби ҳанӯз рушд накардани соҳаи ноширӣ барои мутолиа намудан

қариб, ки маводи чопӣ пайдо карда наметавонистанд. Имрӯз бошад иттилоот ва соҳаи дониш чунон рушд намудааст, ки одамон дигар намедонанд чиро мутолиа намоянд[299]. Шабакаи интернет бо гуногунрангии худ дар самти ҷустуҷӯ ва пайдо намудани иттилооти зарурӣ тамоми монеаҳоро аз байн мебарад. Аммо дар ин раванд мушкилии дигар пайдо мегардад. Аксарияти одамон наметавонанд, ки иттилооти бадастовардаи худро аз лиҳози танқидӣ таҳлил намоянд ва мустақилона онро коркард кунанд. Чунин ҳолат боз дар шароите, ки ҷойи матнҳоро иттилооти видеоӣ ишғол менамояд, тезу тунд мегардад. Иттилооти видеоӣ аз ҷониби одамон ба осонӣ аз худ мешавад ва барои коркарди он кӯшишу заҳмати иловагӣ талаб карда намешавад. Тӯли солҳои охир ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба ҳамин шакли таблиғот таваҷҷуҳи бештар дода истодаанд. Яъне, онҳо талош меварзанд, ки ба воситаи иттилооти видеоӣ таваҷҷуҳи мардумро ҷалб намуда, ба зеҳну шуури онҳо таъсиррасонӣ намоянд. Ҳамин тариқ, тағйиротҳои дар боло номбаргардида барои ҷомеаҳои замони муосир як қатор мушкилиҳои навро эҷод менамоянд, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст:

Якум, дар самти назарфиребии (манипулятсияи) ҷомеа барои неруҳои иҷтимоию сиёсӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меоянд. Махсусан, чунин имкониятҳоро ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию радикалӣ ба таври васеъ истифода мебаранд.

Дуюм, бинобар сабабе, ки аксари одамон мустақилона иттилооти бадастомадаро таҳлил карда наметавонанд, на танҳо дар зери таъсири ҳуҷумҳои иттилоотӣ қарор мегиранд, балки дар ҷомеа қишри аз лиҳози иттилоотӣ осебпазир ба шумор мераванд, ки чунин ҳолат барои суботи сиёсии кишвар хеле хатарнок мебошад.

Сеюм, талабот нисбат ба рӯзноманигорон ва омӯзгорони типи нав хеле зиёд мегардад. Зеро маҳз онҳо қодиранд, ки иттилооти зиёдро таҳлилу баррасӣ намуда, ба ҷомеа иттилооти коркардшуда ва безарарро пешниҳод намоянд, то ки дар ташаккулёбии рафтори иҷтимоию сиёсии одамон тавонанд таъсири мусбат расонанд.

Дар навбати аввал мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани масъалаи сеюм хеле муҳим мебошад, зеро мубориза бо таҳдидҳои иттилоотии замони муосир ва безарару камзарар кардани таъсири манфии онҳо аз рӯзноманигорон ва омӯзгорони типи нав вобастагии зиёд дорад. Дар бораи касбияти рӯзноманигорон ва ба талаботи давру замон ҷавобгӯ будани донишу малакаи онҳо як воқеиятро махсус бояд таъкид намуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчун кишвари пасошуравӣ дониста мешавад, омода намудани рӯзноманигорон ҳанӯз ҳам аз рӯйи стандартҳои шуравӣ роҳандозӣ мегардад. Агар дар ин самт баъзе дигаргуниҳо ба мушоҳида расанд ҳам, онҳо он қадар натиҷабахш нестанд. Барои мисол, дар Феҳристи ихтисосҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои соли таҳсили 2021-2022, ки дар сомонаи расмии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудааст, чунин ихтисосҳои соҳаи рӯзноманигорӣ дида мешаванд: «WEB-журналистика», «WEB-рӯзноманигорӣ», «Забон ва адабиёти тоҷик. Рӯзноманигорӣ», «Рӯзноманигорӣ», «Рӯзноманигорӣ (аз рӯйи самтҳо)», «Рӯзноманигори телевизион», «Рӯзноманигори байналмилалӣ». Номгӯи ихтисосҳои мазкур аллакай аз дигаргуниҳои ин соҳа дарак медиҳад. Масалан, ташкил намудани ихтисоси «Рӯзноманигори байналмилалӣ» аллакай аз пайдоиши яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи журналистика дарак медиҳад. Аммо баъзе норасогиҳо дар ин самт ҳанӯз ҳам вуҷуд доранд. Аз ин рӯ, замони он фаро расидааст, ки дар

заминаи факултетҳои гуманитарӣ ва ҷамъиятшиносӣ рӯзноманигорони соҳавӣ омода карда шаванд. Масалан, рӯзноманигори сиёсӣ, рӯзноманигори иқтисодӣ, рӯзноманигори варзишӣ, рӯзноманигори ҳарбӣ, рӯзноманигори психологӣ, рӯзноманигори фарҳангӣ, рӯзноманигори илмию тибӣ ва ғайраҳо. Махсусан, омода намудани рӯзноманигорони сиёсию психологӣ хеле муҳиманд. Зеро дар шароити тавсеаи ҷангҳои иттилоотию психологӣ рӯзноманигороне лозиманд, ки дар баробари донистани нозукиҳои соҳаи журналистика, инчунин дониш ва ҷаҳонбинии васеи сиёсию психологӣ бояд дошта бошанд. Дуюм ин, ки рӯзноманигорони соҳавиро дар заминаи факултетҳои филологӣ омода кардан ғайриимкон аст. Зеро ба рӯзноманигорони имрӯза дар баробари нозукиҳои касби журналистика бояд чунин фанҳо низ таълим дода шавад: амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ, истиқлолияти сиёсӣ, таҳдидҳои ҷаҳони муосир, муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷии давлат, технологияҳои сиёсӣ, менеҷменти сиёсӣ, PR-и сиёсӣ, маркетинги сиёсӣ, геополитика, сиёсатшиносии амалӣ ва назариявӣ, сиёсатшиносии муқоисавӣ, риторика ва баҳси сиёсӣ, психологияи сиёсӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи дуюм омода намудани омӯзгорони типи нав бояд дониста шавад. Зеро низоми таълиму тарбия дар шароити муосир яке аз воситаҳои муҳимтарини муқовимат бо ҷангҳои иттилоотӣ мебошад. Бояд на танҳо худи омӯзгорон тафаккури танқидӣ дошта бошанд ва доираи васеи иттилоотро таҳлил карда тавонанд, балки онҳо қодир бошанд, ки ба донишҷӯён фарҳанги иттилоотиро омӯзонанд. Дар шароити инқилоби иттилоотӣ нафаре метавонад худро аз таъсири манфии иттилооти ғаразнок эмин нигоҳ дорад, ки агар ӯ ба моҳияти дезинформатсия, иттилооти сохтаю бофта, тарғибу ташвиқи

арзишҳои бегона, назарияи суиқасд ва дигар падидаҳои манфии замони муосир бохабар бошад. Муҳаққиқони рус А.А. Малюк, В.А. Минаев ва М.П. Сичев дар ин бора таҳқиқоти алоҳида анҷом дода, хулосаҳои худро ба таври зерин ифода намудаанд: «Низоми маориф минбаъд бояд ҳамчун воситаи муқовимат бо ҷангҳои иттилоотӣ тасаввур карда шавад; тарзи фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳо, барномаҳои таълимӣ, инфрасохтори иттилоотии низоми маориф, фаъолияти ВАО бо мақсади рақобатпазир шудан бо неруҳои тахрибкор бояд бознигарӣ карда шаванд; барои муқовимат намудан бо таҳдидҳои иттилоотӣ дар замири насли наврас ва ҷавонон фарҳанги иттилоотӣ, махсусан фарҳанги амнияти иттилоотӣ бояд ташаккул дода шаванд»[300].

Воқеан ҳам дар шароити тавсеаи тадриҷии ҷангҳои иттилоотӣ нақш ва мавқеи рӯзноманигорон ва омӯзгорон дар ҳаёти сиёсию ҷамъиятӣ бояд тағйир дода шавад. Зеро яке аз падидаҳои хатарноке, ки тӯли се даҳсолаи охир дар натиҷаи рушди ТИК пайдо шудааст, ҷангҳои иттилоотӣ мебошад. Ҷангҳои иттилоотӣ ҳарчанд падидаи нав набошанд ҳам, бо назардошти рушди ТИК на танҳо хусусиятҳои худро марҳила ба марҳила тағйир медиҳанд, балки дар раванди муборизаҳои сиёсӣ аз ҳарвақта дида бештар истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ, ҷангҳои иттилоотӣ на танҳо таҳдид ба амнияти миллӣ ҳастанд, балки дар раванди бамалоии онҳо як қатор таҳдиду хатарҳои дигар пайдо мешаванд. Ба андешаи олими рус А.В. Манойло, «ба қисмҳои алоҳида ҷудо намудани ҷомеа (яъне ҷудоиандозӣ), дар миёни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд овардани ҳисси бадбинӣ ва кинаю адоват, иғвоангезӣ намудан, дар миёни онҳо ҷанг андохтан ва ё муттаҳид намудани онҳо бо мақсади зарба задан ба ҳокимияти давлатӣ мақсади асосии ҷангҳои иттилоотӣ мебошад»[301].

Бояд гуфт, ки ҷангҳои иттилоотӣ маҷмуи ҳуҷумҳои иттилоотӣ буда, аз ҷониби субъектҳои мушаххас ба ҷониби рақибони онҳо равона карда мешаванд. Дар шароити муосир ҷангҳои иттилоотӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ, дар байни давлатҳо ва ширкатҳои фаромиллӣ, дар байни давлатҳо ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба амал меоянд. Дар раванди баамалоии ҷангҳои иттилоотӣ ВАО-и электронӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ нақши муассир доранд.

Вобаста ба хусусиятҳои ВАО ду назарияи сиёсӣ мавҷуд аст. Яке назарияи демократӣ ва дигаре назарияи стратегӣ. Тибқи назарияи аввал ВАО ҳамчун воситаи хабаррасонӣ ва воқиф намудани оммаи мардум аз ҳодисаю воқеаҳои рухдода дониста мешавад. Назарияи дигар бошад ВАО-ро ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ медонад. Назарияи дуюм ба он хотир характери стратегӣ дорад, ки тибқи он ВАО-ро ҳамчун воситаи амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода менамоянд. Олими рус О.А. Матвеевич дар бораи назарияи дуюм андешаронӣ намуда, иброз медорад, ки «ВАО ҳеҷ гоҳ озод ва мустақил буда наметавонанд. Онҳо аз соҳибони худ, аз фармоишгарони реклама ва аз аудиторияи мушаххас вобаста мебошанд»[302]. Чунин ҳолатро сиёсатшиноси амрикоӣ Г.Алтшул низ таъкид намудааст. Ба ақидаи ӯ, «дар ҳамаи низомҳои ВАО матбуоти даврӣ гумоштаҳои нафароне мебошанд, ки дар дасти худ ҳокимияти сиёсӣ ва иқтисодиро нигоҳ медоранд. Газетаҳо, маҷаллаҳо ва телевизиону радио ҳарчанд қудрате доранд, ки ба сифати неруи мустақил баромад намоянд, дар тули таърих ҳеҷ гоҳ мустақил набудаанд. Мундариҷаи ВАО сиёсати субъектҳоеро инъикос менамояд, ки онҳоро маблағгузорӣ намудааст»[303]. Дар мавриди мустақил набудани хабарнигорону рӯзноманигорон бошад А.В. Манойло низ ибрози

андеша намудааст. Ба қавли ӯ, «дар аксар маврид ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба воситаи рӯзноманигорони мустақиле, ки иҷрокунандагони фармоишҳои сиёсӣ мебошанд, анҷом дода мешавад. Рӯзноманигорон аз мавқеи сиёсии сармуҳаррир ва сиёсати редаксионӣ вобаста мебошанд, муҳаррирон дар навбати худ аз моликони ВАО ва сарпарастони худ вобастаанд; тарси аз даст додани сарчашмаҳои маблағгузорӣ ҳатто дар давлатҳои демократитарини олам ВАО-и муосирро вобаста ва озодиҳояшро маҳдуд менамояд»[304].

Сиёсатшиноси варзидаи амрикой И.К. Адизес дар бораи муборизаҳои геополитикии Шарқу Ғарб андешаронӣ намуда, иброз медорад, ки «ҷангҳои замони муосирро ба воситаи яроқу аслиҳа пеш бурдан ғайриимкон аст. Ҷангҳои замони муосирро ба воситаи дастгоҳҳои наворбардорӣ ва видеороликҳои YouTube ва Facebook анҷом медиҳанд»[305]. Чи гунае ки мушоҳида мегардад, ВАО-и анъанавӣ ва ВАО-и электронӣ (интернетӣ) воситаи асосии пешбурди ҷангҳои иттилоотӣ мебошанд. Пас, ҳар амале, ки бо пахши иттилоот ва паҳн намудани он робита дорад, унсури муҳимтарини ҷангҳои иттилоотӣ дониста мешаванд. Аммо бояд дар назар дошт, ки ВАО-и электронӣ, махсусан шабакаҳои иҷтимоӣ таҳдиду хатарҳои бештарро ба вуҷуд оварда истодаанд. Ба ибораи дигар, нисбат ба ВАО-и анъанавӣ (матбуоти даврӣ, радио, телевизион) шабакаҳои иҷтимоӣ ба афкори ҷамъиятӣ таъсири зиёд расонида истодаанд. Чунин ҳолатро ба воситаи афзоиши корбарони шабакаҳои мазкур асоснок намудан мумкин аст. Омори солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар байни корбарон шабакаҳои иҷтимоии Facebook, YouTube, WhatsApp, Facebook Messenger, WeChat, Instagram, TikTok ва чанде дигарон нуфузи бештар доранд. Масалан, то моҳи октябри соли 2020 шабакаи иҷтимоии Facebook –

2,7 млрд корбар, YouTube – 2 млрд, WhatsApp – 2 млрд, Facebook Messenger – 1,3 млрд, WeChat – 1,2 млрд, Instagram – 1,1 млрд, TikTok – 689 млн корбар доштааст ва дар муқоиса бо як соли қаблӣ шумораи онҳо 12,3% зиёд гардидааст[306].

Аз ин рӯ, шабакаҳои иҷтимоӣ ба афкори ҷамъиятӣ таъсири хеле зиёд мерасонанд. Айни замон ба воситаи онҳо аллакай технологияи назарфиребӣ низ истифода шуда истодааст. Иқтидори шабакаҳои иҷтимоӣ дар се шакл зоҳир мешаванд: 1) иттилоотӣ (бо суръати баланд иттилооти мубрамро паҳн менамоянд); 2) иртиботӣ (муносибатҳои боэътимодро ташаккул медиҳанд, ки иштирокчиёни он мавқеъҳои баробар доранд); 3) иҷтимоию психологӣ (иштирокчиёни шабака худро дар як вақт ҳам муаллиф ва ҳам аудитория тасаввур намуда, талаботҳои хешро қонеъ месозанд ва худро субъекти амалкунандаи зарурӣ муаррифӣ менамоянд)[307].

Дар мубориза бо терроризми иттилоотӣ ва паҳншавии ғояҳои экстремистию радикалистӣ дар баробари рӯзноманигорон ва омӯзгорону зиёиён, инчунин нақши рӯҳониёни маҳаллӣ низ хеле калон аст. Онҳо низ бояд маъвизаҳои худро бо назардошти манфиатҳои миллии кишвар таҳия намуда, дар шабакаҳои иҷтимоӣ ҷойгир созанд. Зеро дар муқобили идеологияи тундгарой танҳо идеологияи созанда ва башардӯстона метавонад истодагарӣ намояд. Гузашта аз ин, рӯҳониён бояд ҷомеаро аз суннатҳои динию мазҳабии ниёгон бохабар созанд ва сарҳади байни ифротгароии динӣ ва дини анъанавиро муайян намоянд. Махсусан, он маъвизаҳое, ки дар муқобили терроризму экстремизм анҷом медиҳанд, барои ҳифзи суботи сиёсӣ, оромии ҷомеа ва махсусан фош намудани дурӯғпардозии ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ мусоидат менамоянд. Инчунин ҷавонон низ

аз моҳияти масъала, яъне муборизаҳои сиёсии террористон огоҳ гардида, ба доми онҳо намеафтанд.

Яке аз падидаҳои дигаре, ки дар заминаи ВАО-и муосир ва шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо гардида, ба амнияти иттилоотӣ ва суботи сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонад, ин дар фазои иттилоотии ҷомеа паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ мебошад. Ба ин масъала бори аввал сиёсатшиносони амрикоӣ соли 2016 дар давраи баргузории интихоботи президентӣ таваҷҷуҳ намуда буданд. Дурӯғпардозӣ ва паҳн намудани иттилооти нодуруст тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар воситаҳои ахбори оммаи замони муосир анҷом дода мешавад ва онро дар кишварҳои ғарбӣ «fake news» меноманд. Дар забони тоҷикӣ ин падидаро «хабарҳои бардурӯғ», «иттилооти нодуруст», «иттилооти тақаллубӣ», «иттилооти иғвоангез» ва монанди инҳо номидан мумкин аст. Бояд тазаккур дод, ки паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ яке аз воситаҳои пешбурди ҷангҳои иттилоотӣ аст. Аз ин рӯ, онро унсури ҷадиди технологияҳои сиёсӣ, аниқтараш технологияи дар ҳолати ногувор қарор додани рақибон ва коҳиш додани симои мароқангези онҳо номидан мумкин аст.

Тӯли солҳои охир дар раванди амалигардонии ҷангҳои иттилоотӣ ҳам давлатҳои алоҳида ва ҳам ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба воситаи паҳн намудани иттилооти бардурӯғ ҳадафҳои сиёсию стратегии хешро амалӣ менамоянд. Дар чунин шароит ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун стратегияи мубориза, технологияҳои иттилоотӣ, аз қабили шабакаҳои иҷтимоӣ ва порталҳои видеоӣ ҳамчун яроқ ва хабарҳои бардурӯғ ҳамчун тир бояд фаҳмида шаванд. Яъне, замоне ки сухан дар атрофи ҳуҷумҳои иттилоотӣ меравад, бояд паҳншавии хабарҳои бардурӯғ, таъсири онҳо ба афкори ҷамъиятӣ, тағйир ёфтани руҳияи одамон ва оқибатҳои ин гуна вазъият дар назар дошта шавад. Ба

андешаи сиёсатшиноси рус А.В. Манойло, «хабарҳои бардурӯғ иттилооти ҳадафмандона омодашудае мебошад, ки хусусияти иғвоангезӣ дошта, ба афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонад»[308]. Субъектҳои таҳдид мехоҳанд, ки ба воситаи паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ дар атрофи масъалаҳои гуногун ҳангома барпо намоянд. Дар чунин маврид хабарҳои бардурӯғ фазои иттилоотии ҷомеаро фаро гирифта, дурустии хабарҳои расмӣ ва саҳеҳро дар назари шаҳрвандон зери шубҳа қарор дода, то як давраи муайян ба зеҳну тафаккури одамон таъсири манфӣ мерасонанд. Агар хабарҳои бардурӯғ аз ҷониби одамон ҳамчун иттилооти дуруст қабул гарданд, пас ҳуҷуми иттилоотиро нишонрас гуфтан мумкин аст. Гузашта аз ин, «дар шароитҳои мушаххас хабарҳои бардурӯғро барои даҳшатафканӣ, тарсонидани мардум, ташкил намудани бетартибиҳои оммавӣ ва ё халалдор сохтани тартиботи ҷамъиятӣ, бадномкунии сиёсатмадорон, маъмурони давлатӣ ва фаъолони ҷамъиятӣ, тарғиби фаъолияти ифротгароию террористӣ низ истифода мебаранд»[309].

Бо дарки чунин вазъият кишварҳои олам яке аз паси дигаре дар самти пешгирӣ намудани ин ҷиноят чораҳои зарурӣ андешида, дар сатҳи қонунгузории миллӣ меъёрҳои гуногунро ҷорӣ менамоянд. То солҳои наздик дар мавриди шаклҳои паҳн намудани хабар муносибат дигар буд. Яъне, хабари расмӣ ва ғайрирасмиро аз ҳам фарқ менамуданд ва ин кор бе ягон мушкилӣ анҷом дода мешуд. Айни замон бошад хабарҳои саҳеҳ ва бардурӯғро аз ҳам фарқ намудан хеле мушкил гардидааст, ки чунин дигаргунӣ натиҷаи ташаккулёбии ҷангҳои иттилоотӣ мебошад. Зеро дар аксар маврид дар мундариҷаи иттилооти саҳеҳ иттилооти бардурӯғро моҳирона ҷойгир намуда, дурӯғро ба воқеият табдил додан мехоҳанд ва бо ин роҳ зеҳну тафаккури мардумро тағйир медиҳанд.

Чи гунае, ки қайд гардид, дар баробари давлатҳо технологияи иттилоотӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ истифода бурда мешавад. Дар ин гуна ҷангҳои иттилоотӣ технологияи даҳшатафканӣ, назарфиребӣ, мағзшӯӣ ва ба доми худ афтонидани одамон ба мушоҳида мерасад. Террористон ва экстремистон дар муқоиса аз мақомоти давлатӣ технологияи назарфиребии сиёсиро хеле моҳирона истифода мебаранд. Барои мисол, қурбониёни амалҳои террористӣ дар муқоиса бо қурбониёни дигар падидаҳо он қадар зиёд нестанд. Аммо онҳо метавонанд, ки шумораи зиёди одамонро дар ҳолати тарс қарор диҳанд. Барои мисол, ҳамасола дар натиҷаи садамаҳои нақлиётӣ 80 ҳазор аврупоӣ, 40 ҳазор амрикоӣ, 270 ҳазор хитоӣ ва 1,25 млн нафар дар кишварҳои дигар ба ҳалокат мерасанд. Ҳамасола аз бемории қанд 3,5 млн нафар, аз ифлосшавии ҳаво 7 млн нафар мефавтанд[310]. Пас чаро одамон ва ҳукуматҳо аз бемориҳо ва садамаҳо дида, аз терроризм бештар метарсанд. Зеро мақсади террористон расонидани зарари моддӣ нест, мақсади онҳо тарсонидан ва тағйир додани зеҳну шуури одамон аст. Аз ин рӯ, терроризми иттилоотиро ба саҳнаи театрие монанд кардан мумкин аст, ки ба воситаи он мехоҳанд дар шуури омма тарсро ҷойгир намоянд. Албатта, барномаи театрии онҳо ташкил намудани амалҳои террористӣ ва саҳнаи онҳо ВАО-и электронӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки бо роҳи ба намоиш гузоштани корномаҳои худ мехоҳанд тафаккури мардумро соҳиб шаванд.

Яке аз падидаҳои манфие, ки дар натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ пайдо мешавад, ҳуҷумҳои киберӣ мебошад. Бори аввал аст, ки дар таърихи инсоният барномаҳои компютерӣ ва вирусҳои интернетӣ ба амнияти миллии давлатҳо заруру зиёни зиёд мерасонад. Яъне, инсоният дар маҷмуъ ва давлатҳои

миллӣ дар алоҳидагӣ бори аввал дар ибтидои асри XXI ба чунин таҳдиди пуриқтидор рӯ ба рӯ шуд. Вобаста ба рушди ТИК ва истифодаи васеи он дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа миқёси киберҳуҷумҳо низ меафзояд. Киберҳуҷумҳо мақсадҳои гуногун доранд, аммо аксари онҳо ҳамчун воситаи амалӣ намудани мақсадҳои геополитикӣ мебошанд, ки аз ҷониби давлатҳои гуногун анҷом дода мешаванд. Ҳуҷумҳои киберие, ки аз ҷониби давлатҳои алоҳида анҷом дода мешаванд, дар чунин самтҳо ба мушоҳида мерасанд: дар соҳаи ҳарбӣ (барои дуздидани иттилооти махфии дорои сирри ҳарбӣ, масалан технологияи сохтани мушакҳо, техникаи ҳарбӣ ва ғ.); дар соҳаи тиҷорат (барои дуздидани маълумоти махфии ширкатҳои тиҷоратӣ ва маҳдуд кардани имкониятҳои онҳо); дар соҳаи бонкдорӣ (дуздидани иттилооти махфии бонкҳо барои муайян намудани осебпазирӣ, аз кор баровардани системаҳои иттилоотии онҳо); дар соҳаи энергетика (рахна кардан ва аз кор баровардани системаҳои идории системаҳои энергетикӣ бо мақсади ноустувор гардонидани амнияти энергетикӣ). Олимони амрикоӣ Блэквилл Р. ва Дженнифер М.Х. дар таҳқиқоти худ аз пайдоиши киберартиш ва анҷом додани ҳуҷумҳои киберӣ аз ҷониби давлатҳои алоҳида хабар медиҳанд. Ба ақидаи онҳо, ҳамарӯза 15% интернети ҷаҳонӣ барои ҳуҷумҳои киберӣ масраф мегардад. Ҳамасола дар натиҷаи анҷом додани киберҷиноятҳо иқтисодиёти ҷаҳонӣ зиёда аз 400 млрд доллар зарар мебинад, ки 100 млрд доллари он ба иқтисоди ИМА рост меояд[311]. Моҳи июни соли 2021 муовини вазири мудофиаи Федератсияи Россия А.Фомин дар мусоҳибаи худ бо шабакаи телевизионии «Russia Today» (RT) иброз намуда буд, ки «дар ҷаҳони муосир омодагӣ барои анҷом додани «ҷанги сард»-и нав сурат гирифта истодааст. Ташкилкунандагони ин ҷанг аллакай дар сатҳи доктринаҳои

ҳарбию сиёсӣ душманони худро муайян карда истодаанд»[312]. Ба андешаи ӯ, «айни замон дар сатҳи ҷаҳонӣ як қатор тамоюлоте пайдо шудаанд, ки сабаби пайдоиши таҳдиду хатарҳои ҷиддӣ мегарданд. Якум, раванди ташаккулёбии тартиботи нави ҷаҳониро мо метавонем мушоҳида намоем, ки тибқи он давлатҳо ба худию бегона тақсим гардида истодаанд. Дуюм, низоми муносибатҳои байналмилалӣ, меъёрҳои таъмини амнияти байналхалқӣ вайрон гардида, нақш ва мавқеи созмонҳои байналмилалӣ коҳиш ёфта истодаанд. Сеюм, шаклҳои нави яроқу аслиҳае пайдо шуда истодаанд, ки ҷойгиршавии қувваҳоро ба куллӣ тағйир медиҳанд. Рақобатҳои мусаллаҳона ба соҳаҳои нав, аз ҷумла ба фазои кайҳон ва киберфазо роҳ меёбанд. Чунин вазъ меъёр ва усулҳои пешбурди ҷангҳоро тағйир медиҳад[313].

Ба ғайр аз давлатҳо ҳуҷумҳои киберӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ анҷом дода мешавад, ки онро дар илм ва амалияи сиёсӣ кибертерроризм номидаанд. Кибертерроризм ҳуҷуми дорои хусусияти сиёсӣ ва идеологӣ ба иттилоот, маълумоти корбарони интернет ва системаҳои иттилоотӣ мебошад, ки бо мақсади зарар расонидан ба онҳо анҷом дода мешавад[314]. Бояд гуфт, ки айни замон дар шабакаи интернет иттилооти хатарнок хеле зиёд шуда истодааст. Чунин тамоюлот бо он алоқаманд аст, ки марказҳои илмию таҳқиқотӣ ва озмоишгоҳҳои тиббию биологӣ бойгониҳои худро дар пойгоҳҳои иттилоотӣ нигоҳдорӣ менамоянд ва на ҳама вақт қодиранд, ки амнияти иттилоотию кибернетикии онҳоро таъмин созанд. Аллакай мушоҳида намудан мумкин аст, ки ташкилотҳои террористию экстремистӣ барои ба даст овардани дастурамали сохтани яроқҳои химиявию биологӣ ва ҳатто яроқи ядроӣ кӯшиш намуда истодаанд. Аллакай тӯли ду даҳсолаи охир дар низоъҳои

мусаллаҳонаи Афғонистон, Ироқ, Сурия ва ғайраҳо ташкилотҳои террористӣ дар муқобили неруҳои ҳарбӣ бомбаҳои худсохтро истифода намудаанд. Инчунин террористон ба воситаи бомбаҳои худсохт, ки аз моддаҳои тарканда иборат мебошанд, амалҳои террористӣ анҷом дода истодаанд. Аллакай чунин воқеаҳо садҳо маротиба дар кишварҳои гуногун рух додаанд ва аз онҳо огаҳӣ дорем.

Ғайр аз ин, дар давраи паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 киберҷиноятҳо афзоиш ёфтаанд. Дар мавриди пайдоиши хавфу хатарҳое, ки дар шароити паҳншавии бемории COVID-19 ба мушоҳида мерасанд, донишманди рус А.Крутских, ки ҳамзамон директори Департаменти амнияти иттилоотии байналмилалии Вазорати корҳои хориҷии Россия мебошад, андешаҳои хеле ҷиддӣ пешниҳод намудааст. Ба қавли ӯ, шабакаи Интернет дар шароити паҳншавии бемории COVID-19 воситаи асосии муошират ва пешбурди кору фаъолият гардида истодааст ва чунин ҳолат дастрасии онро барои одамон бештар намудааст. Ӯ ҳамчун мутахассиси варзидаи соҳаи амнияти иттилоотӣ муътақид аст, ки чи қадаре ки шумораи иштирокчиёни фазои маҷозӣ зиёд гардад, ҳамон қадар ҷиноятҳои кибернетикӣ рӯ ба афзоиш мениҳанд[315]. Дар баробари ин гуфтан бамаврид аст, ки ташкилотҳои террористию экстремистӣ аз чунин фурсати муносиб истифода намуда, фаъолиятҳои худро дар фазои маҷозӣ бештар намуда истодаанд. Дар чунин шароит на танҳо эҳтимоли афзоиш ёфтани фаъолиятҳои экстремистию террористӣ ба амал меояд, балки хавфи ба сафи ин ташкилотҳо шомил гардидани ҷавонон низ зиёд мешавад. Ҳатто дар сиёсати хориҷии баъзе давлатҳо низ шарҳу тавзеҳи вазъияти эпидемиологӣ ҳамчун унсури ҳуҷумҳои иттилоотӣ интихоб гардида, бо ҳар роҳу восита дар самти амалигардонии ҳадафҳои геостратегии худ онро истифода намуда истодаанд.

Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, СММ аз ҳамаи корбарони шабакаи интернет даъват намуда буд, ки дар давраи паҳншавии пандемияи КОВИД-19 хеле ҳушёр бошанд, то ки ба доми киберҷинояткорон наафтанд. Киберҷинояткорон аз фурсати муносиб истифода намуда, барои табобати КОВИД-19 доруҳои қалбакиро ба фурӯш мегузоранд, ба системаҳои иттилоотии беморхонаҳо ва озмоишгоҳҳои таҳқиқоти тиббӣ ворид гардида, иттилооти онҳоро медузданд. Инчунин СММ пешниҳод намуда буд, ки дар муқобили паҳншавии хабарҳои носаҳеҳ дар бораи ин беморӣ муборизa бурда шавад[316]. Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ дар муносибат бо масъалаи паҳншавии хабарҳои носаҳеҳ мафҳуми «инфодемия»-ро пешниҳод намуда буд. Ба андешаи директори генералии ин созмон Г.Тедрос, суръати паҳншавии хабарҳои носаҳеҳ ва бардурӯғ нисбат ба вируси COVD-19 чанд маротиба зиёдтар аст. Дар алоқамандӣ бо ин масъала ӯ иброз медорад, ки дар шароити имрӯза дар баробари пандемияи COVID-19, инчунин бо инфодемия низ муборизa бурдан зарур мешавад[317]. Яке аз арбобони давлатии Россия А. Попова моҳи июни соли 2021 дар мусоҳибаи худ бо «Российская газета» иброз намуда буд, ки пандемияи коронавирус таҳдиди «инфодемия»-ро ошкор намуд. Ба қавли ӯ, «инфодемия» ҳамчун паҳншавии иттилооти бардурӯғ на танҳо шаҳрвандонро ба гумроҳӣ мебарад, балки дар раванди муборизa бо КОВИД-19 халал мерасонад[318]. Паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 дар таърихи инсоният аввалин бемории сироятие мебошад, ки дар шароити истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ рост омадааст. Технологияҳое, ки барои барқарор намудани иртибот ва гирифтани иттилооти зарурӣ бояд истифода шаванд, боиси ташаккулёбии инфодемия мегарданд. Инфодемия боиси афзоиши бадбинӣ,

хавфи ба амал омадани низоъҳо, зӯроварӣ ва поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон, зарар расонидан ба саломатии равонии одамон ва мушкил шудани мубориза бо бемории COVID-19 гардида буд[319].

Бояд гуфт, ки то пайдоиши бемории COVID-19 зарари моддии ҷиноятҳои кибернетикӣ тибқи маълумоти СММ соли 2016 зиёда аз 445 млрд доллар ва соли 2018 бошад 1,5 трлн долларро ташкил медиҳад[320]. Аммо дар шароите, ки дар кишварҳои мутараққии олам қариб 50% кормандон ба фаъолияти фосилавӣ гузаронида шудаанд, зарару зиёни ҳуҷумҳои иттилоотӣ ва кибернетикӣ чанд маротибаи дигар меафзояд. Ин аст, ки сол то сол барои таъмини амнияти иттилоотӣ маблағҳои зиёд сарф карда мешаванд. Тибқи маълумоти маркази таҳлилии «Canalys» дар соли 2020 барои таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ маблағгузорӣ боз 5,6% дигар зиёд гардида, солона 43 млрд. долларро ташкил медиҳад[321]. Ҳаҷми маблағҳое, ки маркази таҳлилии «Canalys» нишон медиҳад, масрафҳои давлатӣ мебошад, ки барои таъмини амнияти иттилоотии давлат равона шудааст. Зеро тибқи маълумоти интернет-портали ширкати «Tadviser» то нимаи аввали соли 2020 ҳаҷми савдои бозори амнияти иттилоотӣ дар муқоиса бо соли гузашта 66% зиёд гардида, 202 млрд долларро ташкил медиҳад[322]. Яъне, дар шароити муосир на танҳо давлатҳо, балки ширкатҳои хусусӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ барои таъмини амнияти иттилоотӣ ва нигоҳ доштани бехатарии кибернетикӣ маблағҳои зиёд сарф менамоянд.

Ҳамин тариқ, таҳдиду хатари технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосирро таҳлилу таҳқиқ намуда, ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, махсусан васоити ахбори оммаи электронӣ ва

шабакаҳои иҷтимоӣ барои кишварҳои тозаистиқлол хавфу хатари навро ба вуҷуд овардаанд. Чунин кишварҳо дар марҳилаҳои аввали ташаккулёбӣ қарор доранд ва дар муқобили таҳдидҳои иттилоотӣ аз лиҳози иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангӣ осебпазирии гуногун доранд. Неруҳои тахрибкор ва субъектҳои манфиатдор маҳз аз чунин осебпазирӣ суиистифода намуда, дар таҳкими пояҳои давлатдории ин гуна кишварҳо таъсири манфӣ мерасонанд, ҳадафҳои стратегии онҳоро зери таҳдид қарор медиҳанд ва суботи сиёсии ҷомеаро заиф мегардонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари пасошуравӣ давлати тозаистиқлол ба шумор меравад ва дар марҳилаҳои аввали рушди давлатдории миллӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, ҳифзи суботи сиёсӣ, таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва рушди минбаъдаи давлатдорӣ аз ҳолати ҳимоятшавандагии фазои иттилоотии ҷомеа вобаста мебошад. Бо назардошти чунин вазъ барои безараргардонии таҳдидҳои иттилоотӣ марҳила ба марҳила бояд чораҳои зарурӣ ва саривақтӣ андешида шаванд. Барои кишварҳои тозаистиқлол ва рӯ ба инкишоф дар баробари дигар чораҳо, инчунин омода намудани рӯзноманигорон ва омӯзгорони типи нав зарур дониста мешавад. Махсусан журналистикаи сиёсию психологӣ ва низоми маориф бояд унсурҳои муҳими таъмини амнияти иттилоотии кишвар тасаввур карда шаванд. Нақш ва мавқеи ВАО-и ватанӣ, омӯзгрону зиёиён на танҳо дар тарғибу ташвиқи арзишҳои миллӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ, балки дар ташаккули маданияти иттилоотии ҷомеа низ бояд баланд бардошта шавад. Дар ин раванд дар муқобили терроризми иттилоотӣ ва таблиғи ғояҳои экстремистӣ руҳониёни маҳаллӣ низ метавонанд нақши муҳим бозанд.

2. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаи интернет аз як ҷониб рушди соҳаҳои гуногунро

таъмин намуда бошад, аз ҷониби дигар осебпазирии онҳоро зиёд намудааст. Чунин сатҳи осебпазирӣ дар кишварҳои тараққикардаи олам бештар ба назар мерасад. Зеро киберҷангҳо, киберҳуҷумҳо ва махсусан кибертерроризм ҳамчун таҳдиду хатари замони муосир барои вайрон намудани фаъолияти муназзами системаҳои иттилоотӣ, дуздидани иттилоот, зарару зиён расонидан ба ширкатҳо ва муассисаҳо анҷом дода мешаванд. Дар ин раванд давлатҳои рақиб дар муқобили ҳамдигар ва ташкилотҳои террористӣ дар муқобили рақибони худ бо истифода аз технологияҳои иттилоотии навин ҳуҷумҳои киберӣ анҷом медиҳанд. Аллакай хавфи ба дасти террористон афтодани иттилооти хатарнок, аз қабили тарзи сохтани вирусҳои марговар, яроқи химиявӣ ва биологӣ, яроқи бактериологӣ ва ғайраҳо ба вуҷуд омадааст.

БОБИ III
БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНИ СУБОТИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

3.1. Хусусиятҳои стратегии «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд» дар низоми амнияти миллӣ

Дар шароити имрӯза таъмини амнияти миллӣ аз фаҳму дарки «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд» вобастагии зиёд пайдо намудааст. Чунин анвои таъсиррасониро ҳамаи субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ дар татбиқи ҳадафҳои стратегии худ тахассусмандона истифода бурда истодаанд. Бинобар ин, «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд»-и субъектҳои гуногун сарчашмаи пайдоиши як зумра таҳдидҳои замони муосир ба шумор мераванд. «Неруи нарм» ҳамчун технологияи ба ҷониби худ ҷалб намудани таваҷҷуҳи дигарон ва баланд бардоштани «легитимият»-и ҳокимият таърихи қадима дорад. Дар тӯли таърих кам нестанд ҳолатҳое, ки сарварони сиёсӣ ва ҳокимон барои ба даст овардани маҳбубияти сокинони кишвари худ ва ба ҷониби хеш ҷалб кардани таваҷҷуҳи кишварҳои дигар корнамоиҳо ва амалҳои шоистаи таҳсин анҷом додаанд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки «неруи нарм» бо ҳокимият ва ҳукмронӣ дар як вақту замон пайдо шудааст. Дар асарҳои олимоне, ки ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ҳокимият машғул гардида, ба масъалаҳои ҳукмронӣ ва идоракунӣ таваҷҷуҳ кардаанд, унсурҳои ҷудогонаи «неруи нарм»-ро мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар шароити муосир дар таҳқиқоти олимон консепсияи «неруи нарм» яке аз унсурҳои низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва самтдиҳии сиёсати хориҷии давлат муаррифӣ мегардад. Ҳамаи муҳаққиқон консепсияи мазкурро дар чу-

нин қолаб таҳлилу баррасӣ кардаанд. Ҳатто баъзе муҳаққиқон онро яке аз воситаҳои муҳимтарини таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ донистаанд[323]. Ғайр аз ин, то ба имрӯз аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои алоҳидаи дунё на танҳо индексҳои рушди соҳавӣ ташкил гардидаанд, балки индексҳои рушди «неруи нарм»-и давлатҳои гуногун ба вуҷуд оварда шудаанд, ки ба воситаи онҳо мавқеи ин ё он давлатро дар арсаи ҷаҳонӣ нишон додан мехоҳанд. Аллакай рейтингҳои ҷаҳонӣ, ки ба воситаи индексҳои мазкур ҳамасола ташаккул дода мешаванд, яке аз воситаҳои баҳогузорӣ намудани «неруи нарм» маҳсуб меёбанд[324]. Воқеан ҳам, консепсияи «неруи нарм» дар мазмуни имрӯзаи худ дар заминаи назарияҳои муносибатҳои байналмилалӣ ташаккул дода шудааст ва онро барои таъмин намудани самаранокии сиёсати хориҷии давлат ба вуҷуд овардаанд. Аммо ин маънои онро надорад, ки дар сиёсати дохилӣ «неруи нарм» ҳеҷ мавқеъ надошта бошад. Баръакс, «неруи нарм» дар аввал дар сиёсати дохилӣ пайдо гардида буд. Аз он сабабе, ки дар сиёсати хориҷӣ онро аз лиҳози методологӣ ва назариявӣ коркард намуда, механизмҳои ташаккулдиҳиашро ба вуҷуд овардаанд, дар назар хоси низоми муносибатҳои байналмилалӣ вонамуд мегардад. Аммо дар сиёсати дохилӣ онро дар консепсияҳои гуногуни ҳокимият Н.Макиавели, В.Паретто, М.Вебер, Р.Дал ва чанде дигарон кайҳо ташаккул дода буданд, ки ин баҳси дигар аст.

Ҳатто дар консепсияи Ҷ.Най, ки муаллифи мафҳуми «неруи нарм» маҳсуб меёбад, манбаҳои он бо назардошти сиёсати хориҷии давлат шарҳ дода шудааст. Ба андешаи ӯ, «неруи нарми мамлакат аз се сарчашмаи асосӣ иборат аст: фарҳанги он (дар ҷойҳое, ки, яъне дар мамлакатҳое, ки барои дигарон ҷолиби диққат аст), арзишҳои сиёсии он (вақте ки худи кишвар дар асоси ин арзишҳо амал менамояд ва дар муносибат бо давлатҳои дигар низ онҳоро истифода меба-

рад) ва сиёсати хориҷии он (вақте ки давлатҳои дигар сиёсати хориҷии ин давлатро қонунӣ мешуморанд ва дорои ҳуқуқи маънавӣ медонанд)[325]. Ба ҳамин монанд мисолҳои зиёдро нишон додан мумкин аст. Яъне, ҳамаи таҳқиқоти дар ин самт анҷомёфта дар пайравӣ аз анъанаҳои Ҷ.Най гуфта мешаванд, танҳо дар таҳқиқоти онҳо ба ҷои ИМА кишвари худро гузошта, таҳлил намудаанд. Дар ин маврид бояд ёдовар шуд, ки назария ва ё консепсияе, ки дар шароити як давлати алоҳида ташаккул дода шудааст, барои давлатҳои дигар дар ҳамон шакл ва мазмун наметавонад истифода бурда шавад. Махсусан, агар давлат аз лиҳози арзишҳои фарҳангӣ, сиёсӣ, рушду инкишоф ва ғ. аз дигарон тафовут дошта бошад, анҷом додани ин гуна амал иштибоҳ дониста мешавад. Истифодаи назарияҳои олимони амрикоӣ ва аврупоӣ барои кишварҳои пасошуравӣ низ қариб, ки ҳамин гуна аст.

Дар шароити муосир дар робита бо дигаргуниҳои ду даҳсолаи охир гуфтан мумкин аст, ки ҳам дар сиёсати дохилӣ ва ҳам дар сиёсати хориҷӣ истифодаи «неруи нарм» афзалияти аввалиндараҷа касб намудааст. Махсусан, рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ имкон намедиҳад, ки сарварони сиёсӣ ва давлатҳои алоҳида ба мисли пештара «неруи сахт»-ро истифода намоянд. Дар сатҳи баланд истифода намудани «неруи сахт» легитимияти ҳокимиятро коҳиш медиҳад ва баръакс ҳар чи бештар рӯ овардан ба «неруи нарм» ва дар сатҳи зарурӣ истифода бурдани он имкон медиҳад, ки ҷонибдорон ва пайравон бештар карда шуда, легитимияти ҳокимият ва сатҳи эътирофи давлату ҳукумат баланд бардошта шавад. Муҳаққиқи машҳури Венесуэла ва ҳамзамон сармуҳаррири маҷаллаи «Foreign Policy» Мойзес Наим иброз медорад, ки «Президентҳои Чин ва ИМА, роҳбарони ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ J.P. Morgan ва Shell Oil, сармуҳаррири рӯзномаи New York Times, роҳбари

Хазинаи байналмилалии асъор ва Папаи Рим ба мисли солҳои қаблӣ таъсири хеле зиёд доранд. Аммо таъсири онҳо дар муқоиса бо пешгузаштагонашон хеле ночиз аст. Нафароне, ки пештар ин мансабҳоро соҳиб буданд, на танҳо бо чунин миқдори мушкилиҳо ва рақибон рӯ ба рӯ нашуда буданд, балки дар фаъолияти худ маҳдудиятҳои камтаре доштанд. Аммо имрӯз фаъолнокии шаҳрвандӣ, тавсеаи шабакаҳои иҷтимоӣ, афзоиши бозорҳои ҷаҳонӣ ва ё диққати бештари ВАО фаъолияти онҳоро маҳдудтар намудаанд. Пешгузаштагон дар мавриди истифодаи ҳокимият озод буданд ва чи гунае, ки зарур мешумориданд, онро истифода мебурданд. Аммо дар замони муосир ҳатто қавитаринҳои олам низ ба иштибоҳҳои худ ҷиддитару зудтар бояд товон пардохт намоянд»[326]. Аз ин гуфтаҳо, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити муосир истифодаи «неруи нарм» ҳам дар сиёсати хориҷӣ ва ҳам дар сиёсати дохилӣ, ҳам барои сиёсатмадорон ва ҳам барои роҳбарони ширкатҳои иқтисодию тиҷоратӣ зарур дониста мешавад.

Чизи дигаре, ки муҳим мебошад, ин аст, ки гуё давлатҳои абарқудрат метавонанд «неруи нарм» дошта бошанд ва давлатҳои боқимонда чунин иқтидорро надоранд[327]. Аммо воқеият чунин нест. Давлатҳои гуногуни олам вобаста ба имконият ва манбаҳои дарихтиёрдоштаи худ метавонанд муайян намоянд, ки «неруи нарм»-ро дар кадом самт – дар сиёсати дохилӣ ва ё сиёсати хориҷӣ, дар кадом ҳаҷм ва дар кадом шакл истифода намоянд. Яъне, истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати давлатӣ аз вазъияти сиёсию иқтисодии дохили мамлакат, дар кадом марҳилаи рушду инкишоф қарор доштани он, ҳадафҳои стратегии он ва ғ. вобаста мебошанд. Ба ин масъала муаллифи консепсияи «неруи нарм» Ҷ.Най дар яке аз тафсирҳои худ ба таври зерин ишора намудааст, ки онро дар аксар маврид муҳаққиқон нодида мегиранд: «Ҳарчанд ман консепсияи

«неруи нарм»-ро дар раванди мубоҳисаҳои гуногун вобаста ба ташаккули неруҳои амрикоӣ коркард намуда бошам ҳам, ин маънои онро надорад, ки «неруи нарм» танҳо хоси давлатҳо, муносибатҳои байналмилалӣ ва танҳо хоси замони муосир аст. Роҳбарони ҷомеаҳои демократӣ барои пирӯз гардидан дар интихобот ба таъсири симои мароқангези худ доимо таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, роҳбарони донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои ғайритиҷоратӣ доимо кӯшиш намудаанд, ки «неруи нарм»-и худро афзоиш диҳанд. Барои таҳлил намудани муносибатҳои байналмилалӣ истифода бурдани «неруи нарм» маънои онро надорад, ки он танҳо хоси сиёсати хориҷӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ аст»[328]. Бо назардошти чунин вазъият дар ин қисми таҳқиқот ба ҳалли масъалаҳои зерин таваҷҷуҳ дода шудаанд, ки ба онҳо то ба имрӯз бо сабабҳои ба мо маълум муҳаққиқон диққати зарурӣ надодаанд:

– қариб, ки ҳамаи муҳаққиқон «неруи нарм»-ро унсури асосии сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ дониста, ба масъалаи зарурати истифодаи он дар сиёсати дохилии давлат таваҷҷуҳи зарурӣ надодаанд. Бояд дар назар дошт, ки сиёсати хориҷии давлат идомаи мантиқии сиёсати дохилии он мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи «неруи нарм» низ бояд аз сиёсати дохилӣ оғоз гардад. Гузашта аз ин, агар давлат мушкилиҳои дохилии худро бартараф насозад ва рушди соҳаҳои гуногунро таъмин накунад, на танҳо дар арсаи ҷаҳонӣ, балки дар сатҳи минтақа ва дар назари сокинони худ симои мароқангез дошта наметавонад ва дар чунин шароит дар сиёсати хориҷии он истифода гардидани «неруи нарм» натиҷаи дилхоҳ ба бор намеоварад;

– то имрӯз истифодаи «неруи нарм» танҳо бо мақсади амалӣ намудани манфиатҳои хориҷии давлат зарур дониста мешавад. Аммо истифодаи он барои пешгирӣ намудани таҳдиду хатарҳо қариб, ки ба инобат гирифта нашудааст.

Махсусан, дар раванди шинохти таҳдидҳо таъсири манфии «неруи нарм» ба инобат гирифта нашудааст;

– ҳамаи давлатҳо новобаста ба сатҳи рушду инкишофи худ манфиатҳои геополитикии худро доранд. Воқеият ин аст, ки манфиатҳои онҳо аз ҳамдигар тафовут доранд, аммо ин манфиатҳо мавҷуданд. Барои амалӣ намудани манфиатҳои мазкур чи барои давлатҳои абарқудрат ва чи барои давлатҳои рӯ ба инкишоф истифодаи «неруи нарм» зарур аст.

Дар таҳқиқоти мазкур ҳамаҷониба таҳлил намудани андешаҳои Ҷ.Найро зарур намешуморем. Зеро то ин дам як қатор муҳаққиқон аллакай ин корро анҷом додаанд. Масалан, дар мақолаҳои илмии М.А. Неймарк на танҳо андешаҳои Ҷ.Най таҳлил шудаанд, балки мухолифат доштани фикру андешаҳои дигарон бо фикрҳои Ҷ.Най низ таъкид гардидаанд[329]. Дар мақолаи Н.В. Юдин низ чунин таҳлили муфассал анҷом дода шудааст[330]. Олими рус А.Фененко «неруи нарм»-ро бо назардошти чораҳои пешгирикунанда таҳлил намуда, амалҳоеро, ки зидди неруи нарми дигарон анҷом дода мешаванд, баррасӣ кардааст. Ӯ неруи нармро ба корд ташбеҳ дода, амалҳои зидди неруи нармро ба сипар монанд менамояд. Дар ин замина ӯ консепсияи «мубориза бо неруи нарм»-ро ташаккул додааст. Ба ақидаи ӯ, «агар неруи нарм қобилияти ба дигарон маъқул шудан ва ҷаззоб будан бошад, пас амалҳои зидди неруи нарм қобилияти коҳиш додани ҷаззобияти симои мароқангези рақибон маҳсуб меёбад, яъне кушиши дар назари ҷомеаи худ ва агар имкон даст диҳад дар ҷомеаи ҷаҳонӣ номақбул гардонидани рақиб аст»[331]. Мо дар ин таҳқиқот моҳият ва хусусиятҳои консепсияи «неруи нарм»-ро ба инобат гирифта, нақши онро дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ ва пешгирӣ намудани таҳдиду хатарҳо нишон додан мехоҳем. Инчунин, ба амал омадани таҳдиду хатарҳо дар зери таъсири «неруи

нарм»-и субъектҳои хориҷӣ ва оқибатҳои ногувори он барои давлат низ масъалаҳое мебошанд, ки дар маркази диққат қарор дода шудаанд.

Консепсияи «неруи нарм» аз ҷониби сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Най ташаккул дода шудааст. Ӯ ҳамзамон муаллифи ин мафҳум дониста мешавад. Ҷ.Най консепсияи «неруи нарм»-ро бо мақсади хубтару беҳтар ба роҳ мондани сиёсати хориҷии Амрико ва барои мустаҳкам намудани мавқеи ҷаҳонии ин кишвар ташаккул додааст. Вобаста ба ин масъала, муҳаққиқи рус Е.В. Пименова иброз медорад, ки консепсияи «неруи нарм» яке аз унсурҳои муҳимтарини стратегияи Амрико мебошад, ки ба воситаи он ин кишвар ҳукмронии худро дар сатҳи ҷаҳонӣ нигоҳ медорад[332]. Аммо айни замон «неруи нарм» на танҳо аз ҷониби Амрико, балки аз тарафи ҳар як давлате, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ муваффақият дорад, ҳар як ширкати фаромиллӣ ва ҳатто ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ истифода бурда мешавад. Е.В. Пименова муътақид аст, ки истифодаи «неруи нарм» аз ҷониби давлатҳои дигар барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии онҳо самараи дилхоҳ намедиҳад, зеро консепсияи мазкур бо хусусиятҳои системаи сиёсии Амрико мувофиқ гардонида шудааст[333]. Шояд чунин бошад, аммо бовар меравад, ки як қатор субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ аллакай чунин ҳолатро дарк намудаву консепсияи «неруи нарм»-ро бо шароитҳои дохилию хориҷии худ мутобиқ сохтаанд. Барои исботи ин гуфтаҳо, мақолаи олимони амрикоӣ Кристофер Уокер ва Джессика Людвигро мисол меорем. Олимони мазкур ноябри соли 2017 дар маҷаллаи «Foreign affairs» мақолаеро зери унвони «Мазмуни Sharp Power, ё худ давлатҳои авторитарӣ чи гуна таъсиррасонии худро роҳандозӣ мекунанд»[334] чоп намуданд. Онҳо дар мақолаи худ на танҳо аз пайдоиши «Sharp Power»[335] хабар медиҳанд, балки таъкид менамоянд, ки истифодаи онро дар сиёсати хориҷии Чин, Россия, Эрон ва ғ.

дидан мумкин аст. Каме дертар, аниқтараш моҳи январи сол и 2018 муаллифи консепсияи «неруи нарм» Ҷ.Най низ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, мавҷудияти «Sharp Power»-ро эътироф мекунад ва онро ҳамчун таҳдид ба демократияи ғарбӣ ва воситаи пешбурди ҷангҳои иттилоотию кибернетикӣ муаррифӣ месозад. Ҷ.Най муътақид аст, ки «Sharp Power», ё худ «неруи фаъол» бо роҳи паҳн намудани иттилооти бардурӯғ паст намудани симои мароқангези демократияи ғарбиро ҳадафи худ қарор додааст[336]. Сиёсатшиноси рус О.Леонова иброз медорад, ки «неруи фаъол»-ро айни замон на танҳо давлатҳои алоҳида, балки ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ дар муқобили рақибони худ ба таври васеъ истифода мебаранд[337]. Ин гуна тамоюлот бори дигар аз он шаҳодат медиҳанд, ки давлатҳои гуногун на танҳо «неруи нарм»-ро истифода мекунанд, балки дар муқобили «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд»-и кишварҳои ғарбӣ боз «неруи фаъол»-ро ташаккул дода, истифода мебаранд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки «неруи фаъол» ҳамчун аксуламал дар муқобили «неруи нарм» истифода бурда мешавад, ки онро шартан яке аз унсурҳои «неруи ҳушманд» номидан мумкин аст.

Бояд ёдовар шуд, ки тӯли ду даҳсолаи охир дар атрофи консепсияи «неруи нарм» баҳсҳои зиёд сурат гирифта истодаанд. Баъзеҳо дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ ва баъзеи дигарон дар мақолаҳои илмии худ ин масъаларо таҳлилу таҳқиқ намудаанд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки муҳаққиқонеро, ки ба омӯзиши «неруи нарм» машғул шудаанд, ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

Гурӯҳи аввалро нафароне ташкил медиҳанд, ки ба моҳияти ин масъала дар сатҳи зарурӣ сарфаҳм нарафтаанд ва аз ин рӯ, онро нодуруст шарҳ медиҳанд. Шумораи чунин муҳаққиқон хеле зиёданд. Онҳо иброз медоранд, ки «неруи сахт» – ин неруҳои ҳарбӣ аст ва «неруи нарм» бошад, неру-

ҳои ғайриҳарбӣ мебошад. Масалан, муҳаққиқи амрикоӣ Ирен Ву иброз медорад, ки «неруи нарм – ин қобилияти таъсир расонида тавонистани кишвар ба ҷомеаҳои дигар ва ба воситаи симои мароқангези кишвар ҷалб намудани таваҷҷуҳи дигарон мебошад, ки дар он фишангҳои иқтисодӣ ва неруҳои ҳарбӣ истисноанд»[338]. Дар таҳқиқоти як зумра олимони рус низ чунин навъи баррасиро мушоҳида намудан мумкин аст. Барои мисол, Ю.П. Давидов навъҳои гуногуни неруро таҳлилу баррасӣ намуда, дар охир неруҳои ғайриҳарбиро ҳамчун «неруи нарм» муаррифӣ менамояд[339]. Ҷ.Най чунин ҳолатро мушоҳида намуда, иброз медорад, ки «неруи нарм консепсияи илмие мебошад, ки онро дар саҳифаҳои аввали газетаҳо хеле зиёд чоп менамоянд ва дар нутқи роҳбарияти кишварҳои Чин, Индонезия, Аврупо ва дигар минтақаҳои олам хеле зиёд садо медиҳад. Ҳарчанд ин мафҳум зиёд истифода шавад ҳам, баъзан онро нодуруст тасаввур менамоянд ва онро ҳамчун неруҳои ғайриҳарбӣ медонанд»[340].

Гурӯҳи дуюми олимон ба моҳияти аслии «неруи нарм» дуруст сарфаҳм рафта, онро бо назардошти вазъият ва шарту шароитҳои гуногун шарҳ додаанд. Барои мисол, як қатор олимони рус таъкид менамоянд, ки «PR-и хориҷӣ» ё худ сиёсати иттилоотии давлат дар хориҷи мамлакат воситаи асосии амалигардонии «неруи нарм» мебошад[341]. Баъзе олимони дигар чунин мешуморанд, ки ташаккули алоқаҳои фаромиллӣ ба воситаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди дипломатияи мардумӣ воситаи асосии «неруи нарм» аст[342]. Дар таҳқиқоти Г.Ю. Филимонов, О.Г. Карпович ва А.В. Манойло «неруи нарм» ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани манфиатҳои геополитикии давлат дониста шудааст. Онҳо «неруи нарм»-ро дар мисоли амалигардонии манфиатҳои геополитикии Амрико ва давлатҳои Ғарб таҳлил намуда, ба амал баровардани «инқилобҳои ранга»-ро бо истифо-

даи «неруи нарм»-и кишварҳои Ғарб алоқаманд медонанд[343]. Г.Ю. Филимонов на танҳо «неруи нарм»-ро воситаи ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикӣ номидааст, балки онро маҳсули доктринаҳои неолибералӣ медонад[344]. Ҳамзамон, як гурӯҳ муҳаққиқони дигар низ «неруи нарм»-ро хоси доктринаҳои либералӣ медонанд ва онро бо реализм ва идеализм муқобил мегузоранд. Аммо Ҷ.Най иброз медорад, ки «дар миёни реализм ва «неруи нарм» ҳеҷ гуна мухолифат вуҷуд надорад. «Неруи нарм» низ дар навбати худ шаклҳои либерализм ва ё идеализм маҳсуб намеёбад. Ин танҳо яке аз навъҳои неру ва яке аз воситаҳои расидан ба натиҷаҳои интизорӣ дониста мешавад. Қонуният ё худ қонунӣ будани рафтор – яке аз воқеиятҳои «неруи нарм» ба шумор меравад. Муборизаи рақобатнок дар атрофи легитимият – яке аз унсурҳои асосии раванди афзоиш ва ё коҳишдиҳии «неруи нарм»-и бозингарон аст ва ин дар шароити инқилобҳои иттилоотии асри XXI дуруст аст»[345].

Бояд ёдовар шуд, ки шарҳи моҳияти «неруи нарм» бояд бо назардошти мавқеи истифодабарии манбаҳои ҳокимият сурат гирад. Зеро манбаҳои ҳокимият метавонанд вобаста ба вазъият ва мавқеи истифодабариашон ҳам сарчашмаи «неруи сахт» ва ҳам сарчашмаи «неруи нарм» бошанд. Дар ин маврид Ҷ.Най иброз медорад, ки «агар неруҳои ҳарбӣ барои ба даст овардани ғолибият дар ҷанг истифода шаванд, онро «неруи сахт» ва агар барои ҳимоя намудани шарикони стратегӣ ва ё дар ҳолатҳои сар задани офатҳои табиӣ барои кӯмак расонидан ба дигарон сафарбар гардида бошанд, он гоҳ «неруи нарм»-ро ташаккул медиҳанд»[346]. Яъне, дар мавриди аввал неруҳои ҳарбӣ ҳисси нафрат ва дар мавриди дуюм ҳисси муҳаббатро ба вуҷуд меоваранд. Ба ибораи дигар, ҳатто неруҳои ҳарбӣ низ вобаста ба мавқеи истифодабариашон метавонанд ҳам сарчашмаи «неруи сахт» ва ҳам «неруи нарм» бошанд. Ба ҳамин монанд, Ҷ.Най

мисоли дигареро аз ҳаёти ҳаррӯзаи инсон ёдоварӣ менамояд. Ба ақидаи ӯ, «хандаи дилчасп метавонад сарчашмаи «неруи нарм» бошад. Масалан, ҳар боре, ки бо шумо вохӯрдам, агар хандаи дилчасп дошта бошам, шумо бо ман хайрхоҳ мешавед ва ҳар кореро, ки аз дастатон биёяд, бароям анҷом медиҳед, аммо агар ман дар ҷанозаи яке аз наздикони шумо ханда намоям, ин гуна амал нисбат ба ман ҳисси нафратро ба вуҷуд оварда, «неруи нарм»-ро пурра аз байн мебарад»[347].

Барои оне, ки моҳияти «неруи нарм» ба таври пурра дарк карда шавад, онро дар муқоиса бо «неруи сахт» бояд омӯхт. Яке аз муваффақиятҳои Ҷ.Най ҳам дар ҳамин буд, ки ӯ аввал неруҳои гуногунро мавриди омӯзиш қарор дода, сипас хусусиятҳои муҳимми «неруи сахт» ва «неруи нарм»-ро нишон додааст. Ба андешаи ӯ, «неруи сахт – ин тела додан (аз худ дур намудан) ва неруи нарм – ба тарафи худ кашидан (ба тарафи худ ҷалб намудан) аст»[348]. Ин амалҳо бо роҳу воситаҳои гуногун анҷом дода мешаванд.

Як қатор муҳаққиқон ба сохтори «неруи нарм» таваҷҷуҳ зоҳир карда, кӯшиш намудаанд, ки унсурҳои таркибии консепсияи мазкурро муайян намоянд. Чунин муносибат дар таҳқиқоти О.Г. Леонова ба мушоҳида мерасад. Ба андешаи ӯ, сохтори консепсияи «неруи нарм» аз чунин унсурҳо иборат мебошад: манбаҳо (ресурсҳо), воситаҳои истифода намудани манбаҳо, роҳу усулҳои истифодабарии манбаҳо, стратегияи сиёсати хориҷӣ (ва ё сиёсати дохилӣ). Ба андешаи ӯ, чунин унсурҳо дар таркиби ҳама гуна неру дида мешавад[349]. Омӯзиши унсурҳои таркибии «неруи нарм» хеле муҳим аст, махсусан, барои онҳое, ки мехоҳанд ба воситаи он ҳадафҳои стратегии худро амалӣ созанд. Аммо барои муайян намудани таъсири манфии «неруи нарм»-и давлатҳои дигар ва ё ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба инобат гирифтани роҳу усулҳо ва воситаҳои аз ҷониби онҳо истифодашаванда хеле зарур мебошад.

Ҷ.Най дар самти ташаккули консепсияи «неруи нарм» заҳмати зиёд кашидааст. Саҳми ӯро дар омӯзиши ин консепсия ба таври зерин нишон додан мумкин аст: ӯ бо назардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотию компютерӣ консепсияи «неруи нарм»-ро бо шароити муосир мутобиқ намудааст; тафовути онро аз «неруи сахт» нишон додааст; зарурати онро дар самти татбиқи стратегияҳои дарозмуддат асоснок кардааст, аз ҷумла мавқеи онро дар раванди амалишавии манфиатҳои миллӣ хеле хуб нишон додааст ва ғ. Аммо аз чи сабаб бошад, ки дар таҳқиқоти худ нисбат ба андешаҳои Н.Макиавелли ва М.Вебер беэҳтиромӣ зоҳир намудаааст. Агар таълимоти Н.Макиавеллиро мансуб ба асрҳои XV-XVI дониста, ба воқеиятҳои замони муосир номувофиқ шуморида, як сӯ гузорем, чаро консепсияи М.Вебер, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX умр ба сар мебурд, қариб, ки ба инобат гирифта нашудааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар таърихи таълимоти сиёсӣ ҳеҷ мутафаккире ё олиме ёфт намешавад, ки ба монанди М.Вебер консепсияи ҳокимиятро таҳлилу таҳқиқ намуда бошад. Маҳз бо шарофати ӯ консепсияи «легитимияти ҳокимият» ташаккул дода шудааст, ки «неруи нарм» қисми таркибии ин консепсия аст.

Яке аз норасоиҳои консепсияи Ҷ.Най дар он аст, ки коркардҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалии ӯ механизми мустаҳкам намудан ва таъмин кардани афзалиятҳои геополитикии Ғарб, пеш аз ҳама ИМА мебошад[350]. Бинобар ин, давлатҳои дигарро лозим аст, ки консепсияи «неруи нарм»-ро аз ҷиҳати методологӣ, консептуалӣ ва назариявӣ пурра коркард намуда, бо имконият ва шароитҳои кишвари худ онро мутобиқ созанд.

Вобаста ба норасоиҳои консепсияи «неруи нарм» як зумра олимону муҳаққиқон низ андешаҳои худро баён на-

мудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи рус О.Г. Леонова онҳоро ба таври зерин нишон додааст:

– дар консепсияи мазкур механизми ташаккул додани симои мароқангези кишвар нишон дода нашудааст. Маълум нест, ки он бо механизмҳои то ин дам мавҷуда чи гуна мувофиқат менамояд;

– ҳам дар назария ва ҳам дар амалияи татбиқи «неруи нарм» омезиши мафҳумҳои «ҳокимият», «манбаҳо», «таъсиррасонӣ» ва «технологияҳо» дида мешавад, ки чунин ҳолат барои фаҳмидани моҳияти он мушкилиҳои зиёдро ба вуҷуд меоварад;

– дар асарҳои Ҷ.Най ва пайравони ӯ роҳу воситаҳои муайян намудани сатҳу сифати «неруи нарм» дида намешавад;

–ба он нигоҳ накарда, ки дар атрофи ин масъала шумораи зиёди таҳқиқотҳо анҷом дода шудаанд, ҳанӯз ҳам бемавқеъ ва нодуруст истифода шудани мафҳумҳо дида мешавад[351].

Чунин ба назар мерасад, ки Ҷ.Най ҳамчун муаллифи консепсияи «неруи нарм» дар асарҳои худ дар бораи консепсияи мазкур танҳо маълумоти умумиро пешниҳод намуда, аз мавҷудияти чунин механизми таъсиррасонӣ хабар медиҳад ва худро ҳамчун муаллифи он муаррифӣ менамояд. Қисми асосӣ ва ҷавҳари консепсияи «неруи нарм», махсусан механизмҳои дар амал татбиқ намудани он ҳамчун сирри давлатӣ дар ихтиёри ҳукуматдорон нигоҳ дошта мешаванд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, олими рус О.Матвейчев «неруи нарм»-ро бо иқтидори бомбаи ядроӣ баробар дониста, онро технологияи паҳн намудани вируси иттилоотӣ номидааст[352].

Ҷ.Най иброз медорад, ки «бозингарон «неруи нарм»-ро бевосита ва ё бавосита истифода бурда, на танҳо ба ҳамдигар таъсиррасонӣ менамоянд, балки барои аз байн бурдани ҷаззобият ва легитимияти амалҳои якдигар му-

бориза мебаранд ва чи дар чашми афкори ҷамъиятии давлатҳои дигар ва чи дар назари ҷониби сеюм вазъиятеро ба вуҷуд меоваранд, ки барои қабули қарорҳо носозгор аст»[353]. Дар муносибат ба «неруи нарм» ин суханҳо ҳақиқати ҳол мебошанд. Воқеан ҳам, субъектҳои сиёсат барои расидан ба мақсад ва ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ «неруи нарм»-ро дар муқобили якдигар истифода мебаранд. Дар ин гуна шароит «неруи нарм» қолаби асосии амалишавии стратегияҳои онҳо ба шумор меравад. **Аз ин рӯ, «неруи нарм»-е, ки аз ҷониби субъекти якум дар муқобили субъекти дуюм истифода мешавад, барои субъекти дуюм ҳамчун таҳдид бояд шинохта шавад. Зеро барои вай мушкилиҳои гуногун эҷод менамояд ва аз як қатор манбаҳо онро маҳрум месозад.** Бо назардошти чунин вазъият гуфтан мумкин аст, ки «неруи нарм» барои субъекти якум воситаи амалигардонии манфиатҳои миллӣ ва барои субъекти дуюм ҳамчун таҳдид дониста мешавад. Аммо агар субъекти дуюм «неруи нарм»-и худро дар муқобили субъекти якум истифода намояд, ҳолати баръаксро мушоҳида намудан мумкин аст. Айни замон, давлатҳо дар самти муқобилият бо «неруи нарм» ва пешгирӣ намудани оқибатҳои ногувори он бо субъектҳои гуногун рӯ ба рӯ мешаванд. Субъектҳоеро, ки «неруи нарм»-ро истифода мебаранд, ба таври зерин нишон додан мумкин аст: давлатҳои хориҷӣ, ширкатҳои фаромиллӣ, созмонҳои минтақавию байналмилалӣ, ташкилотҳои террористию экстремистӣ. Ҳар як давлатро зарур аст, ки дар муқобили «неруи нарм»-и ин гуна субъектҳо истодагарӣ намояд. Зеро ҳар кадоми онҳо мехоҳанд, ки дар назари шаҳрвандони мамлакат мароқангез ва ҷолиби диққат бошанд. Ба ибораи дигар, имрӯз дар миёни давлат ва субъектҳои дар боло номбаргардида барои ба тарафи худ ҷалб намудани шаҳрвандон, барои ба даст овардани

муҳаббати онҳо ва барои тасхир намудани дили онҳо муборизаи беамон сурат мегирад.

Аз тарафи давлатҳои абарқудрат дар муқобили давлатҳои дигар истифода гардидани «неруи нарм» метавонад мушкилиҳои гуногунро барои кишварҳои тозаистиқлол ба вуҷуд оварад. Махсусан, дар шароити рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва авҷгирии равандҳои ҷаҳонишавӣ чунин вазъиятро мушоҳида намудан мумкин аст. Яке аз онҳо инқилобҳои ранга мебошад, ки одатан онро ба воситаи «неруи нарм» ба амал мебароранд. Олими рус А.А. Вилков дар таҳқиқоти худ иброз медорад, ки «неруи нарм» барои ташаккули симои мароқангези ҳокимият, сохтори иҷтимоию сиёсӣ, арзишҳои идеологӣ, ниҳодҳои сиёсӣ, тарзи ҳаёти ҷамъиятии ягон мамлакат истифода бурда мешавад. Ин гуна симои мароқангез дар раванди таъсиррасонии иттилоотӣ истифода гардида, дар дохили мамлакатҳои дигар ҷонибдорони ин гуна арзишҳоро афзоиш медиҳад, то ки онҳо арзишҳои мазкурро дар кишвари худ ҷорӣ намоянд[354]. Муҳаққиқи дигар Е.Г. Пономарёва иброз медорад, ки ба амал омадан ва ба амал баровардани инқилобҳои ранга сирру асрори гуногун дорад. Яке аз асрори онро «неруи нарм» ташкил медиҳад. Ба андешаи ӯ, «консепсияи неруи нарм, ки марҳила ба марҳила бо технологияҳои навтарин муҷаҳҳаз мешавад, ба шуури одамон бо суръати баланд ва хеле осон таъсиргузорӣ намуда, хотираи таърихии онҳоро аз байн бурда, онҳоро ба манқуртони шабакавӣ табдил медиҳад. Чунин ҳолат замоне рух медиҳад, ки агар дар муқобили он мухолифат ва ё муқовимат нишон дода нашавад»[355]. Ӯ на танҳо ба амал баровардани инқилобҳои рангаро аз «неруи нарм» вобаста медонад, балки онҳоро технологияи аз байн бурдани давлатдории миллӣ низ муаррифӣ кардааст[356].

«Неруи нарм»-и давлатҳои абарқудрат барои кишварҳои рӯ ба инкишоф боз мушкилиҳои дигарро низ метавонад ба вуҷуд оварад. Дар ин маврид бояд иқрор шуд, ки яке аз мушкилиҳои асосии давлатҳои ҷаҳони дуюм ва сеюм ин фирори мағзҳо мебошад. Пешрафти илмию технологии давлатҳои тараққикарда на танҳо аз ҳисоби сарватҳои давлатҳои дигар мебошад, балки рушду инкишофи онҳо аслан дар пояи манбаҳои инсонӣ ва донишҳои инсонӣ побарҷост. Давлатҳои тараққикарда барои намояндагони ҷомеаҳои дигар аз он сабаб мароқангезанд, ки онҳо қудрати ҳалли ҳама гуна мушкилотро доранд. Аз ин рӯ, хулоса ин аст, ки мутахассисон барои кишварҳои тараққикарда хеле зарур ва манфиати ҳаётан муҳим ба шумор мераванд. Мутахассисон ва донишмандон низ кӯшиш менамоянд ба давлатҳое сафар кунанд, ки дар он ҷо барои кору фаъолияташон имконияти хуб фароҳам бошад. Давлатҳои тараққикарда ба воситаи «неруи нарм» имкониятҳо ва шароитҳои худро ба намоиш гузошта, беҳтарин мутахассисон, ба ибораи стратегӣ мағзҳои миллӣ ва қобилиятҳои миллиро бе ягон маҷбурнамоӣ кашида мебаранд. Ин аст таъсири амиқи «неруи нарм» дар самти истифодабарии манбаҳои инсонӣ. Ин тамоюлот таҳдиди бузургест ба амнияти миллии кишвар. Барои пешгирӣ намудани ин раванд, пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароити мусоид барои олимон ва донишмандон, қадрдонӣ намудани заҳматҳо ва баланд бардоштани мавқеи иҷтимоии онҳо хеле зарур мебошад.

Тӯли солҳои охир як зумра муҳоҷироне, ки дар кишварҳои ғарбӣ кору фаъолият доранд, тавассути шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ дар бораи шароити кору фаъолият, тарзи ба он кишварҳо сафар намудан, дар ҳолати ба он кишвар сафар кардан аз кадом имтиёзҳо бархӯрдор шудан видеороликҳои гуногун паҳн менамоянд. Чунин ҳолат раванди фирори мағзҳоро боз ҳам метезонад.

Дар баробари давлатҳо, инчунин ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ барои зиёд кардани пайравони худ ва пур намудани сафҳои худ «неруи нарм»-ро моҳирона истифода мебаранд. Аммо дар ин маврид, аввал ба хусусиятҳои геополитикии терроризм бояд таваҷҷуҳ зоҳир кард. Ба ҳамагон маълум аст, ки терроризм ҳамчун муборизаи сиёсии зӯроварона таърихи қадима дорад. Аммо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва махсусан, аз ибтидои асри XXI миқёси он васеъ гардида, таваҷҷуҳи оламиёнро ба худ ҷалб намуд. Чаро чунин шуд? Аввал ин, ки дар шароити амалигардонии мустамликадории нав (неоимпериализм) терроризм ҳамчун воситаи дар амал татбиқ сохтани манфиатҳои геополитикии як зумра давлатҳои абарқудрат ба шумор меравад ва ҳамзамон манбаҳои «неруи сахт»-и онҳоро ташкил медиҳад. Дар шароити муосир ҳеҷ як давлате наметавонад, ки бе иҷозати Шурои Амнияти СММ ба ҳудудҳои давлати дигар ҳуҷуми ҳарбӣ анҷом диҳад. Аммо агар чунин иҷозатро дошта бошад ҳам, анҷом додани ин амал баъзан вақт метавонад симои байналхалқии онро коҳиш диҳад. Бинобар ин, ба воситаи ташкилотҳои террористию экстремистӣ ташкил намудани низоъҳои гуногун ба онҳо имкон медиҳад, ки бо ёрии ҷониби сеюм мақсадҳои стратегии хешро амалӣ созанд. Чунин ибрози андеша маънои онро дорад, ки аз байн бурдани терроризм барои абарқудратҳо кори чандон мушкил нест, аммо дар ин марҳилаи таърихӣ барои ҳимояи манфиатҳои геополитикии онҳо хеле муҳим аст. Чунин ҳолатро муҳаққиқи рус А.М. Манойло хеле хуб шарҳ додааст. Ба андешаи ӯ, «барои ИМА аз байн бурдани ДОИШ ҳеҷ афзалият надорад, барои онҳо ба воситаи ДОИШ аввал аз байн бурдани ҳукумати Башор Асад муҳим аст, баъд аз ин шарикони ғарбии худро маҷбур менамоянд, ки террористонро аз байн баранд. Туркия, ки муддати зиёд аз ҳисоби хариду фурӯши нефти ДОИШ ва «Чабҳат-ан-Нусра» фоидаи

зиёд медид, барои маҳв намудани шарикони тиҷоратии худ манфиатдор нест. Алоқаи Қатар низ бо «Чабҳат-ан-Нусра» хеле зич аст. Арабистони Саудӣ бошад ташкилоти террористии «Ҷайш-ал-Ислом»-ро зери назорати худ нигоҳ медорад. Чунин гурӯҳҳои экстремистию террористӣ лоиҳаҳои тиҷоратии онҳо мебошад, ки барои ташкил намуданашон маблағҳои зиёдро масраф намудаанд ва аз ин рӯ, аз байн рафтани онҳо бар зарари ин кишварҳо анҷом меёбад»[357]. Ин ва дигар баррасиҳои дар ин маврид гуфташуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар шароити муосир на танҳо ташкилотҳои террористию экстремистӣ «неруи нарм»-ро истифода мебаранд, балки аксарияти онҳо ҳамчун манбаи «неруи сахт»-и давлатҳои алоҳида ба шумор мераванд. Сиёсатшиноси ватанӣ Муҳаммадзода П.А. дар ин маврид қайд менамояд, ки «ба гурӯҳҳои террористию эктремистӣ ва хаёлпарастони мазҳабӣ истифодаи технологияҳои сиёсӣ ва усули корбариро марказҳои зеҳнии баъзан кишварҳои аврупоӣ ва дигар хоҷагони хориҷии онҳо кӯмак мерасонанд ва онҳо ҳамеша дастнигар ва фармонбардори мафкураи дигаронанд»[358]. Аз ин рӯ, мубориза бо ташкилотҳои террористию экстремистӣ на танҳо бо истифода аз «неруи ҳушманд» (неруи сахт ва неруи нарм) бояд сурат гирад, балки дар назар дошта шавад, ки мубориза ҳам бо ташкилотҳои мазкур ва ҳам бо созмондиҳандагони онҳо бурда мешавад. Гузашта аз ин, қонунияти дигари геополитикӣ ин аст, ки ҳар як абарқудрат мехоҳад дар кишварҳои мавриди назари худ ҷонибдорон ва ҳаммаслакони хешро ба сари қудрат оварад. Аз ин рӯ, ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар аксар маврид бо ин мақсад истифода бурда мешаванд. Агар яке аз роҳҳои ташкил намудани табаддулоти давлатӣ технологияи инқилобҳои ранга бошад, роҳи дигари он бо истифодаи ташкилотҳои террористию экстремистӣ амалӣ намудани ин мақсад аст. Аз инқилобҳои ранга дида, истифодаи террористону

экстремистон дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ афзалияти бештар пайдо намудааст. Олими рус А.Гушер низ муътақид аст, ки террористон ва экстремистон аз ҷониби як қатор давлатҳо барои амалӣ намудани стратегияҳои геополитикии онҳо истифода бурда мешаванд. Ӯ иброз медорад, ки «стратегияи «неруи нарм» бо кӯшишҳои ИМА алоқаманд аст. Ҷалби иттифоқчиён ва барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ сафарбар намудани онҳо тавассути «неруи нарм» амалӣ карда мешавад. Гузашта аз ин, ИМА кӯшиш менамоянд, ки ташкилотҳои террористию экстремистиро низ ба қисми таркибии стратегияи худ табдил диҳанд. Чунин амал дар рафтори як қатор давлатҳои дигар низ дида мешавад»[359].

Агар дар мавриди истифодаи «неруи нарм» аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ ҳарф занем, бояд ёдовар шуд, ки паҳн намудани ғояҳои экстремистию террористӣ, таблиғоти идеологӣ ва мағзшӯйӣ шаклҳои фаъолияти онҳо мебошад. Террористон ва экстремистон барои ҷолиби диққат намудани ғояҳои худ бештар чунин арзишҳои иҷтимоӣ, ба монанди адолати иҷтимоӣ, баробарӣ, бародарӣ, мубориза бо душманон ва монанди инҳоро ҳамчун идеалҳои ҷамъиятӣ тарғибу ташвиқ менамоянд. Олими рус А.М. Манойло дар яке аз таҳқиқотҳои худ дар мисоли фаъолиятҳои идеологии ташкилотҳои террористии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», «Толибон» ва «Ихвон-ул-Муслимин» масъалаи истифода шудани «неруи нарм»-ро хеле муфассал шарҳ додааст[360].

Дар мавриди самаранокии «неруи нарм» ба инобат гирифтани мувофиқати «сухан бо амал» ва баръакс «амал бо сухан» хеле муҳим аст. Дар робита бо ин масъала як қатор олимон иброз медоранд, ки барои ҷавонон боваринок садо додани даъватҳои экстремистон хеле таъсирбахш аст. Тундгароён дурустии даъватҳои худро ба воситаи амалҳои

террористӣ нишон додан мехоҳанд ва бо ин роҳ ҷавононро бовар мекунонанд, ки аз уҳдаи ҳамаи кор мебароянд. Вобаста ба таъсирнок будани «неруи нарм»-и террористон А.М. Манойло андешаҳои худро ба таври зерин асоснок намудааст: «Ба сафҳои ДОИШ на танҳо ҷавонони камбизоат, ки аз хӯрдӣ дар шароити вазнини зиндагӣ ба воя расидаанд, ҳамроҳ мешаванд, балки фарзандони шахсони сарватманд низ дар зери таъсири таблиғоти психологӣ мағзшӯӣ гардида, на танҳо бо онҳо мепайванданд, балки тамоми дороиҳои худро низ дар ихтиёри террористон мегузоранд»[361].

Бо назардошти вазъи мураккаби ҷаҳони муосир истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати дохилӣ низ хеле муҳим аст. Чи гунае, ки дар боло иброз намудем, ҳарчанд истифодаи «неруи нарм» танҳо дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии давлат тавсия гардад ҳам, дар сиёсати дохилӣ низ истифодаи он зарур аст. Давлатҳо ва ҳукуматҳо пеш аз оне, ки дар назари аҳолии ҷомеаҳои дигар мароқангез гарданд, онҳоро лозим аст, ки аввал симои мароқангези худро дар назари шаҳрвандони худ ташаккул диҳанд. Ба ибораи дигар, шаҳрвандони кишвар аз ватани худ ва давлати худ бояд ифтихор намоянд. Масалан, «амрикоиҳо бо ватанашон ифтихор мекунанд. Ҷопониҳо ба режими миллии худ хеле эҳтиром доранд, ки ин анъанаи муқарраршудаи миллӣ буда, на танҳо муҳофизати ватани худро таълим медиҳад, балки дар худ чунин сифатҳои беҳтарин, ба монанди эҳтиром ба шаъну шарафи гузаштагон, арзиши зиндагии онҳо ва пайдоиши онҳоро меомӯзонанд»[362]. Сатҳу сифати «неруи нарм» аз симои мароқангези давлат ва ҷомеа вобаста аст. Бинобар ин, давлатҳои гуногун барои ташаккули имиҷи худ талош меварзанд. Ҳарчанд дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ имиҷи давлату мамлакат ба воситаи сиёсати хориҷӣ ташаккул дода шавад ҳам, асоси онро нишондодҳои сифатии

сиёсати дохилӣ ва ҳаёти ҷамъиятии кишвар ташкил медиҳанд. Масалан, сатҳу сифати зиндагии мардум, сатҳи таълиму тарбия, рушди илму техника, рушди иқтисодӣ, сатҳи пасти коррупсия ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Муҳаққиқони рус Е.Харитонова ва И.Прохоренко низ ба ин масъала ишора намудаанд. Онҳо иброз медоранд, ки «неруи нарм»-и давлат дар ду шакл амалӣ карда мешавад. Якум, ҳамчун сиёсати давлатӣ (сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ), ки ба воситаи ташкилотҳои ғайридавлатӣ барои амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ роҳандозӣ мегардад. Дар ин самт давлат як қатор барномаҳо ва лоиҳаҳои давлатию ғайридавлатиро маблағгузорӣ намуда, дар соҳаи маориф, сайёҳӣ, варзиш, фарҳанг, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва дипломатияи мардумӣ ташаббусҳои шаҳрвандиро дастгирӣ менамояд. Дуюм, ҳамчун стратегияи дарозмуҳлате, ки барои беҳтар намудани имиҷи давлат, мустаҳкам кардани нақш ва мавқеи давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ ва ба берун интиқол додани арзишҳое, ки барои дигарон ҷолиби диққатанд, нигаронида шудааст. Дар маҷмуъ, симои давлат чӣ дар дохили мамлакат ва чӣ дар хориҷи кишвар тавре ташаккул дода мешавад, ки онро аз субъектҳои дигари сиёсати ҷаҳонӣ ба осонӣ фарқ менамоянд[363]. Ҷ.Най дар мавриди ташаккулдиҳии «неруи нарм» онро бо назардошти вазъи дохилии мамлакат ба таври зерин тавсиф намудааст: «абарқудратҳои бузург кӯшиш менамоянд, ки барои ташаккулдиҳии «неруи нарм» фарҳанг ва идеяи миллии худро истифода намоянд, то ки симои мароқангези хешро беҳтар созанд, аммо на ҳама вақт чунин амалро анҷом додан имконпазир аст, махсусан замоне, ки суханҳо ва ғояҳо бо воқеиятҳои дохилии мамлакат номувофиқанд»[364]. Ин ва дигар баррасиҳо вобаста ба истифодаи «неруи нарм» ва ташаккулдиҳии он бори дигар аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар сиёсати дохилии мам-

лакат низ «неруи нарм»-ро истифода намудан зарур аст. Агар барои давлатҳои тараққикарда истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати хориҷӣ самараи дилхоҳ ба бор оварад, барои давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки дар марҳилаҳои аввали пешрафт қарор доранд, истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати дохилӣ бештар тавсия дода мешавад. Зеро дар кишварҳои рӯ ба инкишоф афкори ҷамъиятӣ дар зери таъсири давраи гузариш хеле ҳассос аст ва онро ба осонӣ метавонанд аз берун тағйир диҳанд. Дар чунин шароит коҳиш додани фирори мағзҳо, пешгирӣ намудани гаравидани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, коҳиш додани нигилизми сиёсию ҳуқуқӣ, ба ояндаи нек дилгарм кардани сокинони мамлакат ва ғ. маҳз ба воситаи «неруи нарм» имконпазир мегардад.

Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон дар мавриди таъсирбахшии «неруи нарм» андешаронӣ намуда, онро аз симои мароқангези фарҳанг ва идеология вобаста медонад. Ба саволи он, ки фарҳанг ва идеология чи гуна мароқангез мегарданд, ӯ чунин посух мегардонад: «Фарҳанг ва идеология замоне мароқангез мегарданд, ки агар дар онҳо дастовардҳои моддӣ ва арзишҳои таъсирбахш дида шаванд. Неруи нарм замоне ба ҳокимият табдил меёбад, ки ҷавҳари онро агар неруи сахт ташкил дода бошад. Афзоиши иқтидори иқтисодӣ ва ҳарбӣ имкон медиҳанд, ки дар муносибат бо миллатҳои дигар дар мавриди афзалиятнок донистани фарҳанги худ ва иқтидори сиёсии худ боварӣ, ғурур ва иродаи қавӣ ба амал ояд, ки чунин ҳолат барои ҷомеаҳои дигар мароқангез мегардад. Заиф гардидани иқтидори иқтисодӣ ва ҳарбии кишвар боиси аз байн рафтани боварӣ ба қудрати худ, аз байн рафтани иродаи сиёсӣ, ба амал омадани буҳрони ҳувият ва аз ҳама муҳим боиси ба амал омадани ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкилиҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ ва сиёсӣ дар фарҳангҳои дигар мегардад»[365].

Дар заминаи гуфтаҳои боло бори дигар эътироф кардан мумкин аст, ки дар сиёсати дохилии давлат истифода намудани «неруи нарм» талаботи давру замон аст. Аз ин рӯ, сатҳу сифати онро марҳила ба марҳила беҳтар кардан зарур мебошад. Лекин таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар ин самт на ҳар давлат метавонад муваффақиятҳои зарурӣ ба даст оварад. Зеро «истифода гардидани «неруи нарм» аз ҷониби ҳукумат бо назардошти чанд далел хеле мушкил аст. Аввал ин, ки муваффақият дар шакли натиҷаҳои интизорӣ, пеш аз ҳама, аз объекти таъсиррасонӣ вобаста аст, чи гунае, ки дар шароити истифодаи «неруи сахт» ин ҳолатро дидан мумкин аст. Дуюм ин, ки барои ба даст овардани муваффақият вақти зиёд зарур мешавад, аммо аксари сиёсатмадорон ва фаъолони ҷамъиятӣ шитобкорӣ намуда, мехоҳанд натиҷаи кори худро тезтар бинанд. Сеюм ин, ки сарчашмаҳои «неруи нарм» на ҳама вақт зери назорати ҳукуматҳо қарор доранд. Ҳарчанд сиёсат зери назорати ҳукуматҳо қарор дошта бошад ҳам, рушди фарҳанг ва арзишҳои сиёсию иқтисодӣ аз ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста аст. Дар маҷмуъ, «неруи нарм» дар муқоиса бо неруҳои сахт ва фаъол хубтару беҳтар аст, аммо истифода намудани он мушкил, аз даст доданаш осон ва барқарор намуданаш серхарҷ мебошад[366].

Дар маҷмуъ, вобаста ба масъалаи истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати дохилии давлат ҳаминро бояд таъкид намуд, ки агар мамлакат дар марҳилаҳои аввали рушду инкишоф қарор дошта бошаду онро ҳамчун давлати рӯ ба инкишоф шиносанд, онро зарур аст, ки ба сиёсати дохилии худ таваҷҷуҳи бештар диҳад. Ин гуна давлатҳоро зарур аст, ки истифодаи «неруи нарм»-ро ғолибан дар сиёсати дохилии худ ба роҳ монанд. Баъди тай намудани якчанд марҳилаҳои рушду инкишоф метавонанд истифодаи «неруи нарм»-ро дар сиёсати хориҷии худ бештар кунанд. Ин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати дохи-

лию хориҷӣ барои ҳамаи давлатҳо шарт аст, аммо давлатҳои рӯ ба инкишоф дар сиёсати дохилии худ ва давлатҳои тараққикарда онро дар сиёсати хориҷии худ метавонанд зиёдтар истифода баранд.

Таҳлили равандҳои сиёсӣ ва мушоҳидаи воқеаву ҳодисаҳои ду даҳсолаи охир имкон доданд, ки яке аз воқеиятҳои дигари «неруи нарм» ошкор карда шавад. Зеро тӯли солҳои охир барои расидан ба ҳадафҳои стратегии худ субъектҳои сиёсати минтақавию ҷаҳонӣ вобаста ба вазъияти мавҷуда аз ҳама гуна роҳу усулҳои таъсиррасонӣ истифода бурда истодаанд. Масалан, дар ҷангҳои иттилоотию идеологӣ бештар аз ҳама «неруи нарм»-ро истифода мекунанд, аммо дар ҷангҳои тиҷоратӣ ва низоъҳои мусаллаҳона неруҳои сахт ва фаъолро ба кор мебаранд. Дар чунин шароит мо бо «неруи ҳушманд» рӯ ба рӯ мешавем.

Ҳарчанд «неруи ҳушманд» консепсияи нав бошад ҳам, он падидаи нав нест. Муаллифи консепсияи «неруи ҳушманд» Ҷ.Най онро ҳамчун қобилияти бо ҳам пайваст намудану якҷоя истифода бурда тавонистани «неруи сахт» ва «неруи нарм»[367] муаррифӣ кардааст, ки онро бо назардошти вазъият барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ истифода бурдан мумкин аст. Яъне, «неруи ҳушманд» ин қобилияти дар мавридҳои зарурӣ истифода бурда тавонистани «неруи сахт» ва «неруи нарм» мебошад. Ба ибораи дигар, баъзе масъалаҳо ба воситаи «неруи сахт» дар шакли маҷбурнамоӣ ва баъзе масъалаҳои дигар ба воситаи «неруи нарм» дар шакли боваркунонӣ ва ҷалбнамоӣ ҳаллу фасл мегарданд. Аммо ин падидаи нав ва сухани нав нест. Дар чунин шакл рафтор намудан аз ҷониби файласуфони даврaҳои гуногуни таърихӣ гуфта шудаанд. Масалан, мутафаккири италиявӣ Н.Макиавелли дар ин маврид андешаҳои хеле ҷолиб дорад. Ба ақидаи ӯ, «бо душманон ва рақибон бо ду роҳ мубориза бурдан мумкин аст: якум, ба воситаи қонунҳо;

дуюм, ба воситаи неруи сахт. Воситаи аввал хоси инсонҳост, воситаи дуюм бошад хоси даррандаҳо мебошад. Аммо аз он сабабе, ки воситаи аввал дар аксар маврид барои ҳалли масъалаҳо кофӣ нест, истифодаи воситаи дуюм зарур дониста мешавад»[368]. Дар идомаи баррасиҳои худ ӯ иброз медорад, ки «аз миёни ҷонварон бигузор подшоҳ ба шер ва рӯбоҳ монанд карда шавад. Шер аз дом метарсад ва рӯбоҳ бошад аз гургон. Бояд рӯбоҳ шуд, то ки хатари дар дом афтодан эҳсос гардад ва дар мавридҳои зарурӣ мисли шер бояд рафтор кард, то ки гурон тарсонида шавад. Касоне, ки доимо мисли шер рафтор мекунанд, хатари дар дом афтоданро шояд дарк накунанд»[369]. Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки бо назардошти вазъият амал намудан ва ба инобат гирифтани мавқеи истифодабарии «неруи сахт» ва «неруи нарм» дар тули таърих инсониятро ҳамроҳӣ намудааст. Дар робита бо воқеиятҳои ду даҳсолаи охир на танҳо коркарди назариявию методологии «неруи ҳушманд» муҳим мебошад, балки истифодаи он дар раванди давлатдории миллӣ ва таъмини амнияти миллӣ хеле зарур аст. Консепсияе, ки зери унвони «неруи ҳушманд» аз ҷониби Ҷ.Най пешниҳод гардидааст, лоиҳаи ҷадиди амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ ва мубориза бо таҳдиду хатарҳо мебошад, ки модернизатсияи он барои мутобиқ сохтани сиёсати давлатӣ бо воқеиятҳои замони муосир дар амал татбиқ мегардад. Воқеиятҳои замони муосир ин аст, ки дар шароити имрӯза рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба амал омада, онҳо на танҳо аз ҷониби давлатҳо ва ширкатҳои фаромиллӣ, балки аз тарафи ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ истифода гардида истодаанд. Инчунин раванди глобализатсия, тезу тунд гардидани муборизаҳои геополотикӣ, ба амал омадани ҷангҳои иттилоотӣ ва дар раванди муборизаҳои геополитикӣ истифода бурдани дастовардҳои навини илму техника барои

давлатҳои тозаистиқлол таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд оварда истодаанд.

Ташаккули консепсияи «неруи ҳушманд» дар кишварҳои ғарбӣ бо дарки воқеиятҳои замона ба амал бароварда шудааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар охири солҳои 80-ум консепсияи «неруи нарм» ташаккул ёфта, дар аввал на ҳамчун консепсияи илмӣ, балки барномаи сиёсие буд, ки барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсати хориҷии ИМА бояд хизмат менамуд. Мақсади асосии ташаккулдиҳии консепсияи мазкур коркарди роҳу усулҳои таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятии кишварҳои узви Созишномаи Варшава ва кишварҳои пасошуравӣ маҳсуб меёфт. Дар муддати ду даҳсола (солҳои 1980-2000) консепсияи мазкур самаранокии худро барои сиёсати хориҷии ИМА нишон дод. Масалан, анҷомёбии «ҷанги сард», пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, инқилобҳои махмалин дар Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ, дар миёни ИМА ва Иттиҳоди Шуравӣ ба имзо расонидани Созишнома дар бораи нест намудани мушакҳои кӯтоҳпарвоз ва миёнапарвоз, инқилобҳои Чехословакия, Руминия, аз байн бурдани Девори Берлин ва даҳҳо воқеаву ҳодисаҳои дигар натиҷаи истифодаи «неруи нарм» мебошанд.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ низ истифодаи «неруи нарм» яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишварҳои ғарбиро ташкил медод. Аммо дар ибтидои солҳои 2000-ум равандҳое ба амал омаданд, ки норасоии консепсияи «неруи нарм»-ро инъикос менамуданд. Яъне, маълум гардид, ки ба воситаи «неруи нарм» ҳалли ҳамаи масъалаҳо номумкин аст. Барои мисол, баъди воқеаҳои 11 сентябри соли 2001 ИМА боз ба истифодаи неруи сахт рӯ оварда, мубориза бо терроризми байналмилалиро эълон намуд. Чунин таҳаввулот дар сиёсати байналмилалӣ боиси он гардид, ки сиёсатшиносони ғарбӣ ба коркарди консепсияҳои навин машғул шаванд. Дар муддати хеле кӯтоҳ

Ҷ.Най тавонист, ки ба тағйиротҳои навин боз посух гардонад. Соли 2004 ӯ консепсияи «неруи ҳушманд»-ро пешниҳод намуд. Ӯ вобаста ба зарурияти ташаккулдиҳии консепсияи нав таваҷҷуҳи дигаронро ҷалб намуда, иброз медорад, ки «дар шароити навин танҳо ба «неруи нарм» такя намудан, натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. «Неруи ҳушманд» ҳамчун қобилияти якҷоя намудан ва бо ҳам омезиш додани «неруи сахт» ва «неруи нарм» мебошад, ки самаранокии нақшаи амалро таъмин менамояд»[370]. Муҳаққиқи рус Е.В. Пименова иброз медорад, ки «консепсияи «неруи ҳушманд» дар ИМА ҳамчун барномаи сиёсии ба воқеиятҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ дониста шуд. Натиҷаҳои амалии консепсияи нав каме дертар аз худ дарак доданд. Ба амал омадани «инқилобҳои ранга» дар кишварҳои пасошуравӣ, «Баҳори араб» дар Шарқи Наздик, пайдоиши ташкилоти террористии «Давлати исломӣ», ташкил гардидани майдоннишиниҳо дар Украина ва ғ. нантиҷаи амалигардонии консепсияи «неруи ҳушманд» мебошанд»[371]. Агар ба ибораи дигар гӯем, «неруи нарм» барои истифодабарии «неруи сахт» шароити зарурӣ муҳайё менамояд, ки чунин тарзи муносибат ва чунин стратегияи амалро «неруи ҳушманд» номидан мумкин аст.

Дар ин маврид ёддоварӣ намудани яке аз қонуниятҳои сиёсати давлатӣ хеле муҳим мебошад ва ҳамзамон воқеиятҳои «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд»-ро то андозае равшан менамояд. Моҳияти ин қонуният дар он аст, ки ҳар як кашфиёт, махсусан коркардҳои стратегӣ, ки сирф хусусияти сиёсӣ доранд, дар навбати аввал дар ихтиёри давлатҳо ва ҳукуматҳо қарор мегиранд. Консепсияҳои «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд» низ бояд дар доираи чунин қонуният баҳогузорӣ карда шаванд. Яъне, то охири солҳои 80-ум консепсияи «неруи нарм» ҳамчун стратегияи неруи нарм дар сиёсати хориҷии ИМА ба таври васеъ мавриди

истифода қарор дода шуд. Сипас Ҷ.Най ва пайравони ӯ ба тағйиротҳои ҷаҳонӣ баҳои илмию назариявӣ дода, стратегияи мазкурро аз лиҳози методологӣ коркард намуда, дар шакли консепсияи илмӣ пешкаши аҳли илму адаб намуданд. Ба қавле ин консепсия ҳамчун стратегия ва технологияи куҳнашуда ба намоиш гузошта шуд. Сипас, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ истифодаи стратегияи ҳушманд ва технологияи ҳушманд оғоз гардид. То воқеаҳои 11 сентябри соли 2001 аллакай стратегияи мазкур рисолати худро иҷро намуда буд. Бинобар ин, ба мисли консепсияи «неруи нарм» соли 2004 консепсияи «неруи ҳушманд» пешкаши олимон гардид.

Аммо худи Ҷ.Най сабаб ва зарурати ташаккули «неруи ҳушманд»-ро, пеш аз ҳама, аз вазъияти баамаломадаи байналмилалӣ вобаста медонад. Ӯ дар таҳқиқоти худ ду ибораи хеле муҳимро истифода менамояд: якум, аз як даст ба дасти дигар гузаштани ҳокимият ва дуюм, пошхӯрӣ ё худ паҳну парешон гардидани ҳокимият[372]. Ӯ эътироф менамояд, ки масъалаи якум таърихи хеле қадима дорад. Аммо масъалаи дуюм падидаи нав мебошад. Воқеан ҳам дар шароити рушди технологияҳои иттилоотию компютерӣ ва тавсеаи миқёси истифодабарии шабакаи интернет раванди паҳну парешон гардидани ҳокимиятро мушоҳида кардан мумкин аст. Маҳз чунин ҳолатро ба инобат гирифта, ӯ иброз медорад, ки «ҷаҳон айни замон на якқутба, на бисёрқутба ва на беқутб аст, дар як вақт ҳамаи ин хусусиятҳо дар он дида мешавад. Бинобар ин, стратегияи ҳушманд бояд қодир бошад, ки дар шароити мавҷудияти чунин гуногуншаклии неруҳо дар соҳаҳои гуногун истодагарӣ карда тавонад. Дар ин маврид аз мавқеи реалистон баҳогузорӣ намудани ҷаҳони муосир нодуруст мебошад. Дар бозиҳои сеқабата бозингаре, ки танҳо ба яке аз қабатҳо таваҷҷуҳ намуда, қабатҳои дигарро мадди назар менамояд, бе шакку шубҳа мағлуб мегар-

дад»[373]. Маънои бозии сеқабата ин аст, ки ҷаҳон аз лиҳози истифодаи неруҳои ҳарбӣ якқутба аст, аз лиҳози неруҳои иқтисодӣ – бисёрқутба ва аз лиҳози неруҳои боқимонда, махсусан неруҳои иттилоотию компютерӣ беқутб ва бетартиб аст. Ин аст, ки ӯ дар идомаи баррасиҳои худ андешаҳояшро вобаста ба муҳиммияти «неруи ҳушманд» ба таври зерин асоснок менамояд: «беҳтарин стратегияи ҳарбӣ дар гумон аст, ки масъалаҳо ва мушкилиҳои бозингарони ғайридавлатии қабати сеюми (қабати поёнии) тахтаи шоҳмот ва ё чунин таҳдидҳои фаромиллӣ, ба монанди бемориҳои сироятӣ ва ё тағйирёбии иқлимро ҳал карда тавонад. Масъалаҳои номбаргардида ба монанди таҳдидҳои ҳарбӣ ба амнияти миллионҳо нафар таъсири манфӣ мерасонанд. Ҳалли чунин масъалаҳо ба воситаи ҳамкорӣ имконпазир мегардад»[374].

Чи гунае, ки дар боло зикр гардид сабаби асосии таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба стратегияи «неруи ҳушманд» бо тағйиротҳои сифатию миқдории ду даҳсолаи охир алоқаманд аст. Махсусан, рушди технологияҳои иттилоотию комютерӣ ва тавсеаи шабакаи интернет на танҳо шумораи акторҳои ҷаҳониро зиёд намуд, балки мавқеи онҳоро мустаҳкамтар кард. Аз ин рӯ, дар консепсияи Ҷ.Най ба масъалаи неруи компютерӣ низ диққат дода мешавад. Қобили қайд аст, ки асоси ҳама гуна неруро манбаҳо ташкил медиҳанд. Бо назардошти тағйиротҳои солҳои охир гуфтан мумкин аст, ки иттилоот ҳамчун манбаи неруи компютерӣ яке аз манбаҳои муҳимтарини рақобатҳои геополитикӣ гардидааст. Маҳз рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ иттилоотро ҳамчун манбаи стратегӣ дастраси ташкилотҳои ғайридавлатӣ гардонид, ки мушкилии асосӣ дар ҳамин аст. Яъне, дар шароити ба амал омадани инқилобҳои иттилоотӣ идора намудани ташкилотҳои фаромиллӣ бинобар сабаби хусусияти шабакавӣ доштанашон

ғайриимкон гардидааст. Чунин ҳолатро бо ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Ба андешаи олими рус Неймарк М.А., «мушкилии асосии мубориза бо терроризми байналмилалӣ дар он аст, ки фаъолияти онҳо хусусияти шабакавӣ доранд»[375]. Бинобар ин, дар шароити муосир на танҳо бо ташкилотҳои террористию экстремистӣ, балки бо ширкатҳои фаромиллӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ рақобат намудану бо таъсири манфии онҳо мубориза бурдан хеле мушкил гардидааст. Воқеияти «неруи ҳушманд» дар ин маврид аз он иборат аст, ки вобаста ба таҳдиду хатарҳои замони муосир, ки гуногунсатҳу гуногуншаклу гуногунсамт мебошанд, стратегияи мувофиқ ва стратегияи ҳушманд зарур аст.

Дар тӯли таърих файласуфону сипаҳсолорон дар атрофи сиёсати оқилона ва стратегияи оқилона кӯшишу талош варзидаанд. Ҳанӯз дар асри VI пеш аз мелод файласуфи Чини Қадим Сун Тзи иброз намуда буд, ки «ҳангоми банақшагирии музаффарият бо назардошти шароит ва вазъият амал намоед ва омилҳои хориҷиро истифода баред. Вобаста ба вазъият амал намудан имкон медиҳад, ки афзалиятҳои нақшаи интихобшуда пурра истифода бурда шаванд»[376]. Ё ин ки дар асри XV мутафаккири италиявӣ Н.Макиавелли вобаста ба муваффақият ва музаффарият чунин андешаронӣ намуда буд: «Дар воқеъ хоҳиши ба даст овардани муваффақият амали табиӣ ва муқаррарӣ мебошад: касонеро, ки дар ин маврид имкониятҳои худро ба инобат гирифта, амал мекунанд, ҳама меписанданд ва ҳеҷ гоҳ мазаматашон намекунанд, аммо таънаву мазамматро касоне мешунаванд, ки имкониятҳои худро ба инобат нагирифта, бо ҳар роҳу восита мехоҳанд ба муваффақият ноил шаванд»[377]. Ба ҳамин монанд, дар раванди амалӣ намудани мақсадҳои стратегӣ ба инобат гирифтани имкониятҳо шарти асосии «неруи ҳушманд» мебошад, ки дар шароити муо-

сир онро ҳам аз лиҳози назариявию методологӣ ва ҳам аз лиҳози консептуалӣ ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ намуда истодаанд. Омӯзиши «неруи ҳушманд» имкон медиҳад, ки моҳияти як қатор масъалаҳои дигар, аз ҷумла маданияти стратегӣ ва банақшагирии стратегӣ низ ошкор карда шаванд ва ҷойгоҳи онҳо дар раванди шинохти таҳдидҳо ва мубориза бо таҳдиду хатарҳо нишон дода шавад. Банақшагирии музаффарият ҳамон банақшагирии стратегие мебошад, ки бояд бо назардошти имкониятҳо амалӣ карда шавад. Инчунин зимни банақшагирӣ вазъияти дохилию берунаи мамлакат низ бояд ба инобат гирифта шавад. Дар замони муосир олимону муҳаққиқони зиёд дар ташаккули консепсияи «неруи ҳушманд» саҳми худро гузошта истодаанд. Аммо сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Най ҳанӯз ҳам дар ин самт дар ҷойи аввал қарор дорад ва коркардҳои назариявии ӯ ҳанӯз ҳам аз ҷониби олимон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода мешаванд.

Дар муқоиса бо «неруи нарм», ки механизмҳои ташаккулдиҳии он нишон дода нашудааст, стратегияи ташаккули «неруи ҳушманд» аз ҷониби Ҷ.Най пешниҳод мегардад. Ба андешаи ӯ, стратегияи «неруи ҳушманд» ё худ «стратегияи ҳушманд» бояд бо назардошти масъалаҳои зерин ташаккул дода шавад:

Якум, муайян кардани мақсадҳои афзалиятнок. Дар ҳаёт ҳар он чизеро, ки инсон мехоҳад, наметавонад ба даст оварад. Чунин вазъият ба давлатҳои соҳибистиқлол низ марбут аст. Аз ин рӯ, мақсадҳо бояд бо имкониятҳо мувофиқат намоянд, вагарна онҳо амалинашаванда мебошанд. Ба ғайр аз ин ташкил намудани мақсадҳои сохторӣ низ хеле муҳим аст, зеро ба воситаи онҳо амалӣ гардидани мақсади умумӣ имконпазир мешавад.

Дуюм, барои амалӣ намудани мақсадҳои афзалиятнок кадом манбаҳо дар ихтиёри субъект қарор доранд ва онҳоро

дар кадом маврид истифода бурдан имконпазир аст. Бояд тамоми манбаҳои мавҷуда баҳогузорӣ карда шаванд, то муайян гардад, ки кадоме аз манбаҳо метавонанд қобили истифода бошанд ва истифодаи онҳо вобаста ба тағйирёбии вазъият то кадом андоза қобили қабул аст.

Сеюм, дар муносибат ба объекти таъсиррасонӣ мавқеи субъект чи гуна аст, яъне барои таъсиррасонӣ намудан чи гуна талош меварзад ва то кадом сатҳ майлу хоҳиш дораду омода аст. Бояд дар бораи имкониятҳо ва ниятҳои рақиб маълумоти дуруст ва пурра ба даст оварда шавад.

Чорум, муайян намудани он, ки кадом намуди рафтор метавонад ба муваффақият оварда расонад. Нуқтаи асосии истифодабарии «неруи ҳушманд» ин аст, ки мавридҳои истифодабарии «неруи сахт» ва «неруи нарм» муайян карда шавад. Яъне, бояд муайян карда шавад, ки дар вазъияти баамаломада истифодаи кадоме аз неруҳо афзалияти бештар дорад, ҳатто камтару зиёдтар намудани ҳаҷми онҳо низ хеле муҳим аст.

Панҷум, муайян кардани эҳтимолияти расидан ба муваффақият. Боварии аз меъёр зиёд низ метавонад, ки амалишавии ҳатто мақсадҳои наҷибро ғайриимкон гардонад. Аммо дидаву дониста нисбат ба амалишавии мақсадҳо бетарафӣ зоҳир намудан, оқибатҳои ногувор дошта метавонад[378].

Муҳаққиқи рус О.Г. Леонова андешаҳои Ҷ.Найро ҷонибдорӣ карда, қайд менамояд, ки «агар «неруи нарм» фалсафаи рафтори давлат дар сиёсати хориҷӣ бошад, пас «неруи ҳушманд» технологияи босамар ва маҷмуи воситаҳои дар амал татбиқ намудани мақсадҳо мебошад»[379]. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки неруи ҳушманд яке аз талаботҳои муҳимтарини ташаккулдиҳии стратегияҳои замони муосир ба шумор меравад. Зеро пайдоиши консепсияи «неруи нарм» ва сипас пайдоиши консепсияи «неруи

ҳушманд» ивазшавии анъанаҳои стратегие мебошанд, ки корношоям гардидани анъанаҳои стратегии қаблан мавҷударо асоснок менамоянд. Чунин ҳолат маънои онро дорад, ки ҳар як давлату ҳукумат дар замони муосир барои хубтару беҳтар амалӣ намудани манфиатҳои миллии худ ва дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда тавонистани ҳимояи онҳо маҷбур аст, ки ба анъанаҳои стратегии замони муосир рӯ оварад. Зеро анъанаҳо ва қолабҳои стратегии қаблан мавҷудбуда дар шароити мураккабшавии муносибатҳои ҷаҳонӣ ин вазифаҳоро иҷро карда наметавонанд. Ҷ.Най дар ин маврид аналогияи хуберо нишон додааст. Ба ақидаи ӯ, «агар шумо моли бесифат дошта бошед, ҳатто рекламаи хуб низ барои ба фурӯш баровардани он кӯмак расонида наметавонад. Ба ҳамин монанд, стратегияи нохуби маъмурияти давлатӣ ва истифодаи бемаврид манбаҳои ҳокимият ба сарфи бефоидаи захираҳои «неруи сахт» ва «неруи нарм» оварда мерасонад. Қадами аввал дар самти самаранок истифода бурдани «неруи ҳушманд» аз дарки шаклҳо ва мавридҳои истифодабарии неруҳо оғоз мегардад»[380]. Ба ибораи дигар, дар шароити тағйирёбии вазъият муносибатҳо ва стратегияҳо низ бояд тағйир дода шаванд. Чунин тағйиротҳо дар замони муосир тез-тез ва хеле босуръат ба амал омада истодаанд, ки чунин ҳолат вазъиятро низ тағйир медиҳад. Махсусан, бо мақсадҳои ғаразнок истифода намудани иттилоот ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки онро муҳаққиқони Ғарб «sharp power» ё худ «неруи фаъол» номидаанд, ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд.

Ба ақидаи Ҷ.Най, «истифода намудани иттилооти тақаллубӣ барои амалӣ кардани мақсадҳои ғаразнок моҳияти «Sharp Power»-ро ташкил медиҳад»[381]. Олими рус О.Леонова иброз медорад, ки «неруи фаъол технологияе мебошад, ки барои ҷалби диққати одамон ва анҷом додани

назарфиребӣ истифода бурда мешавад. Бо шарофати «Sharp Power» ғояҳо ва андешаҳои камарзиш дар назари одамон ҷолиб вонамуд мешаванд ва бо ин роҳ ба мамлакати мавриди назар таъсири манфӣ мерасонанд. Субъектҳои мушаххас технологияи мазкурро истифода намуда, ҳеҷ гоҳ нияти тасхир намудани ақлу ҳуши одамонро надоранд, зеро ин вазифаи «неруи нарм» аст. Баръакс онҳо бо роҳи тағйир додани мазмуну мундариҷаи иттилоот ҳаҷми маълумоти тақаллубиро афзун намуда, ба шуури ҷамъиятӣ таъсиррасонӣ менамоянд»[382]. Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки «неруи фаъол» технологияе мебошад, ки барои таъсири манфӣ расонидан ба симои мароқангези рақибон нигаронида шудааст. Инчунин монеа эҷод намудан дар самти амалишавии ҳадафҳои стратегии рақибон низ яке аз вазифаҳои неруи фаъол мебошад. Ба андешаи О.Леонова, «неруи фаъол ё худ «Sharp Power» технологияи таъсиррасонӣ дар даврае мебошад, ки дар он иттилоот ҳамчун яроқ истифода бурда мешавад»[383].

Агар «неруи нарм» барои зиёд намудани дӯстдорӣ ва ба даст овардани ҳусни таваҷҷуҳ нигаронида шуда бошад, пас «неруи фаъол» баръакс, барои зиёд намудани бадбинӣ ва коҳиш додани эътибору эътимоди рақиб равона гардидааст. «Неруи фаъол», ё худ «Sharp Power» маҷмуи воситаҳо ва технологияҳое мебошад, ки метавонад ҳам фоидаовар ва ҳам зараровар бошад. Дар мавриди самаранок истифода намудани он барои субъекти «неруи фаъол» он фоидаовар ва барои рақибон зараровар аст.

Неруи фаъолро мо шартан яке аз унсурҳои неруи ҳушманд муаррифӣ менамоем. Бо назардошти нишонаҳо ва хусусиятҳои «неруи фаъол» гуфтан мумкин аст, ки он барои паст намудани иқтидори «неруи нарм»-и рақибон равона гардидааст. Албатта, чунин вазифаро «неруи нарм» низ метавонад дар шакли «неруи нарм»-и як ҷониб дар муқобили

«неруи нарм»-и ҷониби дигар» иҷро намояд. Аммо вақте, ки «неруи нарм»-и як ҷониб дар муқобили дигарон иқтидори камтар дорад, метавонад аз «неруи фаъол» истифода намояд, ки чунин амал бо назардошти вазъият анҷом дода мешавад ва аз ин рӯ, унсури таркибии «неруи ҳушманд» дониستани он қобили қабул аст.

Яке аз хусусиятҳои «неруи фаъол» дар он ифода меёбад, ки вай пурра ба таври пинҳонӣ анҷом дода мешавад. Бинобар ин, чунин падидаҳо ба монанди кибертерроризм, ҳуҷумҳои кибернетикӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотиро ҳамчун шаклҳои зоҳиршавии «неруи фаъол» муаррифӣ менамоянд. Масалан, кибертерроризм амалҳое мебошад, ки ба воситаи технологияҳои компютерӣ анҷом дода шуда, мақсади он вайрон намудани системаҳои гуногуни хизматрасонӣ ва зарар расонидан ба хоҷагидорӣ мебошад. Ҳуҷумҳои кибернетикӣ низ барои паҳн намудани ҳар гуна барномаҳои компютерии зарарнок, рахна намудани пойгоҳҳои иттилоотӣ, дуздидани иттилоот ва монанди инҳо анҷом дода мешавад. Ҳуҷумҳои иттилоотӣ бошанд, барои паҳн намудани иттилооти тақаллубӣ ва ба таври нодуруст шарҳ додани воқеият, нишон додани камбудиҳои рақиб, нодуруст шарҳ додани муваффақиятҳои рақиб ва ғ. нигаронида шудаанд. Ҳамаи ин гуна амалҳо ба воситаи ҷониби сеюм анҷом дода мешаванд, ки муаллифони онҳо дар аксар маврид маълум нестанд. Масалан, кибертерроризм ва ҳуҷумҳои кибернетикӣ (хакерӣ) бо истифодаи технологияҳои навин ва тариқи серверҳои кишварҳои хориҷӣ анҷом дода мешаванд. Ин гуна ҳуҷумҳо метавонад дар қитъаи Осиёӣ анҷом дода шаванд, вале дар ин раванд серверҳои аврупоӣ ва ё амрикоӣ метавонанд истифода шаванд, ки дар чунин шароит муайян намудани ҷиноятқорон ва тахрибқорон кори осон нест. Ҳуҷумҳои иттилоотӣ дар шакли «неруи фаъол» бо исми мустаор ва аз номи шахсони маҷозӣ амалӣ карда ме-

шаванд. Тӯли солҳои охир аз ҷониби мутахассисони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барномаҳои компютерие сохта шудаанд, ки ин амалро дар шабакаи интернет ба таври автоматӣ бе кумаки одамон анҷом медиҳанд. Дар ин гуна вазъият барои муқовимат нишон додан бо «неруи фаъол»-и тахрибкорон ва ё барои мубориза бурдан бо онҳо ба инобат гирифтани маданияти стратегӣ ё худ стратегияи ҳушманд хеле муҳим аст.

Шояд баъзеҳо «неруи ҳушманд»-ро падидаи нав дониста, онро унсури таркибии маданияти стратегӣ тасаввур намоянд. Аммо чунин нест. Баръакс маданияти стратегӣ унсури таркибии «неруи ҳушманд» мебошад. Чунин фарзия бо он асоснок карда мешавад, ки «неруи ҳушманд», пеш аз ҳама, ҳамчун қолаби зеҳнӣ ва интеллектуалӣ мебошад ва асоси онро ҷаҳонбинии сиёсӣ ташкил медиҳад. Барои мисол, дар самти амалишавии мақсадҳои сиёсӣ муваффақияти сарварон аз ҷаҳонбинии сиёсии онҳо, дар самти амалигардонии манфиатҳои миллӣ муваффақияти давлатҳо ва миллатҳо низ аз санъати сиёсии онҳо вобаста аст. Стратегия бошад дар заминаи донишҳо ва таҷрибаҳо, ки асоси ҷаҳонбинии инсонро ташкил медиҳанд, ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, стратегияи коршоям ва корношоям, стратегияи хуб ва бад, стратегияи муваффақ ва ноқисро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Гузашта аз ин, маданияти стратегӣ ҷузъи таркибии маданияти сиёсӣ мебошад. Асоси маданияти сиёсиро низ ҷаҳонбинии сиёсӣ ташкил медиҳад. Бинобар ин, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки маданияти стратегӣ ҷузъи таркибии «неруи ҳушманд» аст.

Аммо бояд иқрор шуд, ки ҳам «неруи ҳушманд» ва ҳам тафаккури стратегӣ падидаҳое мебошанд, ки пайдоишашон таърихи қадима доранд. Аввал ин, ки худи мафҳуми «стратегия» бори аввал дар Юнони қадим дар маънои «санъати сипаҳсолорӣ» ва «санъати пешбурди ҷанг» истифода бурда

шудааст. Масалан, Фукидид на танҳо несту нобуд кардани душман, балки аз байн бурдани фарҳанг ва арзишҳои ахлоқии вайро низ ҳадафи асосии стратегия медонист[384]. Чунин андешаҳо дар таълимоти Клаузевитс ҳам дида мешаванд. Ба андешаи ӯ, «стратегия – ин моҳирона истифода кардани муҳориба бо мақсади ғолиб шудан дар ҷанг мебошад. Сарвари сиёсӣ ва ё сипаҳсолоре, ки вобаста ба мақсадҳо ва воситаҳои дарихтиёрдоштаи худ медонад, ки ҷангро чи гуна ташкил намояд, қудрати худро нишон медиҳад»[385]. Н.Макиавелли бошад барои мағлуб намудани рақибон ва бартараф сохтани таҳдидҳо стратегияи ояндабинӣ ва бо назардошти вазъият амал намуданро пешбинӣ кардааст[386]. Файласуфи Чини Қадим Сун Тзи низ стратегияи муҳофизатӣ ва стратегияи расидан ба муваффақиятро моҳирона ташаккул додааст[387]. Дар маҷмуъ, стратегия алоқамандии ҳадафҳо ва воситаҳоро дар бар мегирад, ки онро барои ба даст овардани музаффарият ва ё натиҷаҳои дилхоҳ истифода мебаранд.

Ҳарчанд бо гузашти марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ва дар натиҷаи ба амал омадани дигаргуниҳои ҷамъиятӣ мундариҷаи стратегия дигаргун гардида бошад ҳам, ғояи марказии он ҳанӯз ҳам побарҷост. Сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Л. Гиддс иброз медорад, ки «стратегия – ин раванде мебошад, ки ба воситаи он мақсадҳо бо воситаҳо, ниятҳо бо қобилиятҳо, ҳадафҳо бо манбаҳо алоқаманд гардонида мешаванд[388]. Муаллифи консепсияи «неруи ҳушманд» Ҷ.Най вобаста ба моҳияти стратегия қайд менамояд, ки «стратегия мақсадҳо ва воситаҳоро дар бар мегирад, аммо чунин ҳолат возеҳу равшан будани мақсадҳои гузошташуда, манбаҳо ва роҳу усулҳои истифодабарии онҳоро тақозо менамояд»[389].

Чи гунае, ки мушоҳида намудан мумкин аст, моҳияти стратегияро дар алоқамандии мақсадҳо ва воситаҳо шарҳ

додан, сухани нав нест. Онро ҳамчун қонунияти асосии ташаккулёбии стратегия кайҳо асоснок намудаанд. Дар пайравӣ аз ин анъана файласуфи рус Т.А. Алексеева иброз медорад, ки «ба таври стратегӣ фикр кардан ва ё амал намудан маънои онро дорад, ки шумо мувофиқат ва ё мухолифати мақсадҳо ва воситаҳоро муайян кардан мехоҳед. Мақсадҳо ва воситаҳо дар ихтиёри шахсоне қарор доранд, ки онҳо бевосита ба қабули қарор машғул ҳастанд ва дар шароити камбуди манбаҳо, ки барои амалӣ намудани мақсадҳо нокифоянд, зиёд кардани ҳаҷми манбаҳоро ҳамчун амали тактикӣ интихоб менамоянд»[390]. Дар ин маврид низ дидан мумкин аст, ки алоқамандии мақсадҳо ва воситаҳои мавҷуда ҳамчун нишондоди асосии стратегия муайян гардида истодааст. Аммо дар шароити муосир стратегия на танҳо бо мақсадҳо ва воситаҳо, балки бо таҳлили вазъият, ояндабинӣ, баҳогузорӣ, банақшагирӣ, моделсозӣ ва таъмини амнияти миллию давлатӣ низ алоқаманд аст. Дар чунин шароит навъи махсуси тафаккур – тафаккури стратегӣ пайдо мегардад, ки дар худ ҷаҳонбинии консептуалӣ ва системавиро нигоҳ дошта, барои таъмин намудани фаъолияти бомароми ташкилотҳои сиёсӣ мусоидат менамояд. Дар ин маврид банақшагирии стратегӣ ва ояндабинии стратегӣ аҳамияти махсус дорад. Бо назардошти хусусиятҳои муҳимми замони муосир ва тағйироти босуръати равандҳои сиёсӣ, ки ояндабинии онҳо хеле мушкил гардидааст, барои баҳогузорӣ намудани таҳдидҳо ва барои пешгирии онҳо маданияти стратегӣ ва тафаккури стратегӣ хеле аҳамиятнок аст. Зеро муайян намудани таҳдидҳо ва ба вуҷуд овардани роҳу воситаҳои мубориза ва муқовимат бо онҳо шарти асосии давлатдорӣ мебошад.

Дар бораи маданияти стратегӣ олими рус М.И. Рихтик низ андешаҳои ҷолиби диққат дорад. Ӯ бештар маданияти стратегиро на дар сатҳи роҳбарияти сиёсӣ, балки

дар сатҳи ҷомеа таҳлилу баррасӣ намуда, дар заминаи омӯзиши маданияти стратегии ИМА иброз медорад, ки «дар мавриди маданияти стратегӣ сухан дар бораи он меравад, ки ҷомеа дар бораи чи фикр мекунад, чи мегуяд, чи менависад, чи гуна филмҳо ба навор мегирад, чи гуна ҳазлу шухӣ менамояд ва монанди инҳо, яъне дар маҷмуъ сухан дар бораи тасаввуроти одамон дар бораи амният меравад»[391]. Андешаҳои М.И. Рихтик ба он хотир ҷолиби диққатанд, ки дар таҳқиқоти ӯ тасаввуроти одамон дар бораи амният бо маданияти стратегӣ алоқаманд карда мешавад. Ба андешаи мо, чунин шакли баррасии масъала ба мақсад мувофиқ мебошад. Зеро тасаввурот дар бораи амният, пеш аз ҳама маҷмуи донишҳои инсон дар бораи манфиатҳои миллӣ, дар бораи роҳу воситаҳои амалигардонӣ ва ҳимояи онҳо аз таҳдидҳои дохилию беруна мебошад, ки ҳамагӣ ба хотири нигоҳ доштани мавҷудияти худ, нигоҳ доштани арзишҳои фарҳангию маънавии хеш ва таъмин намудани рушду инкишофи ҷомеа заруранд. Дар шароити давлатдории миллӣ чунин бархӯрд бо маданияти стратегӣ низ хеле зарур аст.

Инчунин, барои хубтару беҳтар амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ ва мубориза бурдан бо таҳдидҳо дар таҷрибаи ҳамаи давлатҳо қабули консепсияҳо, стратегияҳо ва доктринаҳои амнияти миллӣ ба мушоҳида мерасад. «Доктринаи ҳар як мамлакат дар зери таъсири маданияти стратегии роҳбарияти сиёсӣ ташаккул меёбад ва сатҳу сифати он низ аз чунин навъи маданият вобаста аст. Маданияти стратегии роҳбарияти сиёсии давлат маҷмуи таҷрибаҳо ва донишҳо, роҳу усулҳо ва қобилияти истифода намудани имконияту воситаҳо мебошад, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ барои ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳимми мамлакат ба кор бурда мешаванд. Инчунин рушди маданияти стратегӣ аз анъанаҳои миллӣ, мавқеи ҷуғрофии давлат,

таҷрибаҳои сиёсию таърихӣ, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии элитаи сиёсии мамлакат вобаста аст»[392].

Дар баррасиҳои худ М.И. Ракитов ба мундариҷаи маданияти стратегӣ низ диққати зарурӣ додааст. Ӯ иброз медорад, ки дар таркиби маданияти стратегӣ ду навъи фаъолнокӣ ва ё ду навъи рафторҳои стратегиро дидан мумкин аст: рафтори якум тасаввуроти ҷомеаро дар бораи воқеиятҳои дохилию берунии мамлакат яксон мегардонад. Масалан, тасаввуроти одамон дар бораи ҷаҳон, дар бораи сиёсати хориҷӣ, нисбат ба артиш, нисбат ба ҷанг ва сулҳ, нисбат ба давлатҳои дигар, дар бораи таҳдиду хатарҳо ва ғ. Рафтори дуюм бошад, хусусияти оперативӣ дорад. Яъне, муайян намудани афзалиятҳои миллӣ, асоснок намудани таҳдиду хатарҳо ва дар муносибат бо онҳо ташаккул додани боварҳои мардум, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ дахолати мақомоти ҳокимияти давлатиро муҳим ва саривақтӣ шуморанд[393]. Дар чунин шакл баррасӣ намудани маданияти стратегӣ имкон медиҳад, ки онро шарти асосии таъмини амнияти миллӣ муаррифӣ созем.

Ҳамин тариқ, консепсияҳои «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд»-ро ҳамчун воситаи амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ ва усули таъмини амнияти миллӣ таҳлилу таҳқиқ намуда, ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Консепсияи «неруи нарм»-ро бо тамоми иқтидор ва имкониятҳояш давлатҳои абарқудрат истифода мебаранд, то ки дар сатҳи ҷаҳонӣ мавқеи худро на танҳо уствор намоянд, балки мавқеъҳои баландтареро соҳиб гарданд. Чунин тамоюлотро гуфтан мумкин аст, ки унсури мустамликадории нав мебошад. Аммо ин маънои онро надорад, ки «неруи нарм» барои давлатҳои тозаистиқлол ва рӯ ба инкишоф камаҳамият ва нолозим аст. Баръакс, давлатҳои тозаистиқлол барои ташаккули пояҳои давлатдории миллӣ, мустаҳкам намудани истиқлолияти давлатӣ, таҳкими

ваҳдати миллӣ, муттаҳид намудани шаҳрвандон, ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикии худ ва билохира барои мубориза бо таҳдиду хатарҳои навин метавонанд онро ба таври васеъ истифода кунанд. Ин консепсия чӣ барои давлатҳои абарқудрат ва чӣ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва пешгирии зуҳури таҳдидҳои навин метавонад хизмат намояд.

2. Консепсияи «неруи нарм» ҳам дар сиёсати хориҷӣ ва ҳам дар сиёсати дохилӣ истифода мешавад. Аммо таносуби истифодаи он дар таҷрибаи давлатҳои олам нобаробар аст. Давлатҳои абарқудрат онро дар сиёсати хориҷии худ истифода менамоянд, зеро дар дохили мамлакат системаи сиёсии устувор, арзишҳои сиёсию иқтисодии коршоям ва рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеаро таъмин намудаанд, ки дар чунин шароит истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати дохилии онҳо камаҳамият гардидааст. Чунин тамоюлот маънои онро дорад, ки онҳо низ як замон истифодаи «неруи нарм»-ро аз сиёсати дохилии худ оғоз намуда буданд. Яъне, пеш аз оне, ки давлат мехоҳад дар чашми ҷаҳониён мароқангез бошад, аввал дар пеши назари шаҳрвандони худ бояд ҷолиби диққат ва қобили дастгирӣ шуда тавонад. Аз ин рӯ, давлатҳои рӯ ба инкишоф бояд иқтидори асосии «неруи нарм»-ро дар сиёсати дохилии худ баҳри мубориза бо таҳдиду хатар ва бартараф намудани мушкилот ва камбудиҳои ҷойдошта равона созанд, то ки аввал симои мароқангези давлатро дар дохили кишвар ва сипас онро ба ҷаҳониён муаррифӣ созад.

3. Дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ «неруи нарм» зоҳиран барои амалӣ намудани манфиатҳои хориҷии давлат истифода мегардад. Инчунин ба воситаи он имкониятҳои рақиб маҳдуд, мавқеи он ноустувор ва симои мароқангези вай коҳиш дода мешавад. Яъне, консепсияи «неруи нарм» ҳамчун стратегияи сиёсати хориҷии давлат на

танҳо барои ҳимоя намудани манфиатҳои миллӣ, балки барои таъсири манфӣ расонидан ба манфиатҳои миллии дигарон низ истифода мешавад. Ба ибораи дигар, «неруи нарм» ханҷаре мебошад, ки бо як тарафи теғи он тасхири дилҳо ва бо тарафи дигари теғ кӯтоҳ намудани дасти рақибон анҷом дода мешавад.

4. Воқеиятҳои «неруи нарм» ин аст, ки онро барои амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии худ субъектҳои гуногуни сиёсат ба таври васеъ истифода менамоянд, то ки ҷонибдорон, ҳаммаслакон ва ҳоводорони худро зиёд намоянд ва амалу рафторҳои онҳо аз ҷониби пайравон дастгирӣ ёбанд. Ҳамзамон, «неруи нарм» яке аз унсурҳои муҳимтарини пешгирӣ намудан ва мубориза бурдан бо таҳдидҳои нави замони муосир мебошад, ки онро аслан барои коҳиш додани таъсири манфии таҳдидҳо, ба ибораи дигар барои ноком гардонидани душманон ва рақибон истифода намудан мумкин аст. Дар чунин маврид «неруи нарм» мушти рамзие мебошад, ки ба даҳони террористон, экстремистон ва умуман рақибону душманон зада мешавад.

5. Таҳқиқи хавфу хатари «неруи нарм» ва «неруи фаъол» нишон дод, ки истифодаи онҳо дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ дар сатҳи хеле баланд ба роҳ монда шудааст. Чунин ҳолат таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии кишвар дониста мешавад. Созмонҳои террористию экстремистӣ тавассути «неруи нарм» кӯшиш менамоянд, ки ҷонибдорон ва пайравони худро бештар созанд. Тавассути «неруи фаъол» бошад онҳо ба симои мароқангези рақибон таъсири манфӣ расонида, кӯшиш мекунанд, ки амалишавии ҳадафҳои стратегии онҳоро ғайриимкон гардонанд. Бинобар ин, ҳар боре, к ибо таблиғи идеологияи тундгароӣ ва ифротгароӣ рӯ ба рӯ мешавем, он ҷо неруи нарми созмонҳои террористию экстремистиро мушоҳида мекунем.

6. Дар раванди дигаргуниҳои ҷаҳони муосир, ки онҳо дар боло номбар гардидаанд, раванди амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ бо мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Махсусан, дар ин гуна шароит таҳдиду хатарҳое пайдо мешаванд, ки на танҳо амалишавии манфиатҳои миллиро номумкин месозанд, балки аксарияти онҳо мустақиман ба рушду инкишофи ҷомеа ва суботи сиёсии мамлакат таъсири манфӣ мерасонанд. Бо назардошти чунин вазъият барои хубтару беҳтар гардонидани амалишавии манфиатҳои миллӣ ҷустуҷӯи роҳу усулҳои нав ва коркарди стратегияҳои нав зарур мебошад. Дар ин маврид консепсияи «неруи ҳушманд» стратегияе мебошад, ки ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ аст ва самаранокии сиёсати дохилию хориҷии давлат низ аз сатҳу сифати истифодабарии он вобаста мебошад.

7. Консепсияи «неруи ҳушманд» тақозои онро менамояд, ки дар мавридҳои мухталиф барои ҳалли масъалаҳои пешомада неруҳои ба он мувофиқ истифода бурда шавад. Ба ибораи дигар, «неруи ҳушманд» маҷмӯи неруҳои то ин дам мавҷудае мебошад, ки вобаста ба шароит истифода бурда мешаванд. Чунин парадигмаро муаллифи ин консепсия Ҷ.Най парадигмаи «реализми либералӣ» номидааст. Ҷавҳари онро фарзияе ташкил медиҳад, ки мувофиқи он истифодаи неруҳои алоҳида дар танҳоӣ наметавонанд ҳамаи масъалаҳоро ҳал намоянд. Аз ин рӯ, вобаста ба шароитҳои пешомада ва бо назардошти мураккабшавии фазои сиёсии ҷаҳон истифодаи якҷояи онҳо тавсия мегардад.

8. «Неруи нарм» ҳарчанд барои ҳалли ҳамаи масъалаҳо мусоидат накунад ҳам, аз он даст кашидан ғайриимкон аст. Зеро он яке аз унсурҳои муҳимтарини «неруи ҳушманд» мебошад. Ба ҳамин монанд аз «неруи сахт» ва «неруи фаъол» низ даст кашидан номумкин аст. Онҳо низ унсурҳои таркибии «неруи ҳушманд» мебошанд. Бо ҳам алоқаманд намуда-

ни онҳо ва дар мавридҳои зарурӣ самаранок истифода бурдани онҳо моҳияти «неруи ҳушманд»-ро ташкил медиҳад.

9. Дар доираҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалигардонии манфиҳатҳои миллӣ ва мубориза бо таҳдиду хатарҳо истифодаи консепсияи «неруи ҳушманд» асоснок карда нашудааст. Аз ин рӯ, баррасии паҳлуҳои гуногуни ин масъала хеле зарур шуморида мешавад. Дар аввал бояд моҳият, хусусият ва мундариҷаи консепсияи мазкур ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ гардад ва сипас дар заминаи иқтидори методологии он консепсияи «неруи ҳушманд»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ташаккул дода шавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ин марҳилаи рушду инкишоф бо таҳдиду хатарҳои гуногун рӯ ба рӯ шуда истодааст, ташаккули чунин консепсия ва коркарди стратегияҳои ҳушманд аз ҳарвақта дида заруртар мебошад.

3.2. Инқилобҳои ранга ҳамчун таҳдид ба суботи сиёсии ҷомеа

Олими шинохтаи англис Эрик Хобсбаум асри XIX-ро асри инқилобҳо номида буд[394]. Зеро дар асри XIX дар кишварҳои гуногуни олам зиёда аз 40-45 инқилоб ба амал омадаанд. Аммо дар асри XX шумораи инқилобҳо ду маротиба зиёд мешаванд. Олимони рус Л.Е. Гринин ва А.Л. Гринин дар таҳқиқоти илмии худ муайян намудаанд, ки дар асри XX зиёда аз 116 инқилобҳои гуногуншакл рух додаанд[395]. Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки танҳо дар 20 соли аввали асри XXI дар кишварҳои гуногуни олам (аз ҳама бештар дар кишварҳои арабӣ ва пасошуравӣ) зиёда аз 40 инқилоб ба вуқуъ омадааст. Агар тамоюлоти мазкур дар чунин шакл идома ёбад, пешгӯӣ намудан мумкин аст, ки дар асри XXI шумораи инқилобҳо аз 200 номгӯ низ зиёд мешаванд. Чунин раванди рушди таърихӣ гувоҳи он аст, ки

бетартибиҳои сиёсӣ марҳила ба марҳила рӯ ба афзоиш ниҳодаанд.

Тазоҳуроти оммавӣ, бо иштироки эътирозгарон сар задани бетартибиҳои сиёсӣ, зери фишори чунин бетартибиҳо ба истеъфо рафтани ҳукуматҳо ва ниҳоятан дар натиҷаи чунин воқеаҳо тағйир ёфтани режимҳои сиёсиро, ки бо дахолати субъектҳои хориҷӣ тахассусмандона ва моҳирона ташкил карда мешаванд, олимону муҳаққиқон «инқилобҳои ранга» номидаанд. Тӯли ду даҳсолаи охир инқилобҳои ранга дар шакли эътирозҳои оммавӣ ва иваз гардидани элитаи ҳукмрон дар Сербия (соли 2001), Гурҷистон (соли 2003), Украина (солҳои 2004 ва 2014), Қирғизистон (солҳои 2005, 2010 ва 2020) ва ғ. ба вуқуъ омадаанд. Солҳои 2010-2011 дар давлатҳои Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик мавҷи инқилобӣ ба амал омада, тазоҳуроти оммавӣ ва бетартибиҳои сиёсӣ Тунис, Миср, Либия, Сирия, Яман, Баҳрайн, Алжир, Иордания, Марокко ва Оманро фаро гирифта буданд, ки дар бархе аз ин кишварҳо элитаи ҳукмрон сарнагун гардида, дар баъзеи онҳо ҳанӯз ҳам ҷангу низоъҳо идома доранд. Ғайр аз ин, як қатор давлатҳо тавонистанд, ки пеши роҳи чунин бетартибиҳои оммавиро, ки ҳадафмандона ташкил карда шудаанд, саривақт гиранд. Аз ҷумла, дар Белоруссия (солҳои 2006 ва 2021), дар Арманистон (соли 2008), дар Россия (соли 2012), дар Қувайт, Ливан, Мавритания, Арабистони Саудӣ, Судан, Эрон (солҳои 2019-2020), дар Қазоқистон (январи соли 2022) дар марҳилаи аввали сар задани бетартибиҳои сиёсию ҷамъиятӣ ба амал омадани инқилобҳои ранга пешгирӣ карда шудаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ ва равандҳои сиёсии минтақавию ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки инқилобҳои чанд даҳсолаи охир асосан бо ташаббуси субъектҳои геополитикӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои геостратегӣ дар кишварҳои мавриди назари онҳо ҳадафмандона ташкил карда ме-

шаванд. Ба ибораи дигар, дар шароити имрӯза инқилобҳои ранга ҳамчун яроқи геостратегии кишварҳои абарқудрат барои коҳиш додани қудрати геополитикии рақибони стратегии онҳо истифода бурда мешаванд. Бо назардошти вазъияти мазкур гуфтан мумкин аст, ки инқилобҳои ранга ба суботи сиёсӣ ва сохти конститутсионии давлатҳои тозаистиқлол ба таври ҷиддӣ таҳдид менамоянд. Бояд гуфт, ки инқилобҳои ранга марҳилаҳои ташаккулёбии худро доранд ва ҳамчун таҳдиди эҳтимолӣ чӣ дар марҳилаҳои аввал ва чӣ дар марҳилаҳои дуюм ва сеюми ташаккулёбии худ метавонанд пешгирӣ карда шаванд. Дар робита бо ин масъала дар мақолаи мазкур нишон додани қонуниятҳои ташаккулёбии инқилобҳои ранга, заминаҳо ва омилҳои бавуҷудоварандаи онҳо, таҳаввулоти ин падида ва то ба яроқи геостратегӣ табдил ёфтани онҳо зарур шуморида мешавад. Зимни омӯзиши ин масъала таҳлилу баррасӣ намудани инқилобҳои ранга ҳамчун технологияи амалӣ кардани мақсадҳои геополитикию геостратегии давлатҳои хориҷӣ ва ошкор намудани роҳу усулҳои ба амал баровардан ва технологияи ташкил намудани онҳо дар мадди аввал гузошта шудааст.

Олимону муҳаққиқон инқилобҳои иҷтимоӣ ва сиёсиро аз ҳам ҷудо кардаанд. Ба андешаи онҳо, дигаргуниҳои қатъие, ки боиси тағйирёбии усулҳои истеҳсолот ва сохтори ҷамъиятӣ мегарданд, моҳияти инқилобҳои иҷтимоӣ ва дигаргуниҳое, ки сабабгори тағйирёбии режимҳои сиёсӣ (шакли зоҳиршавии ҳокимият) мешаванд ва усулҳои истеҳсолоту сохтори ҷамъиятиро бетағйир мегузоранд, моҳияти инқилобҳои сиёсиро ташкил медиҳанд[396]. Ғайр аз ин, ба ақидаи сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон, «инқилоб – ин тағйироти босуръат, бунёдӣ ва зӯроварона иваз намудани арзишҳо ва асотирҳои ҷомеа, тағйир додани ниҳодҳои сиёсӣ, сохтори иҷтимоӣ, роҳбарият, сиёсат ва фаъолияти ҳукумат мебошад, ки аз ҷониби неруҳои дохи-

лии ҳамин ҷомеа ба амал бароварда мешаванд»[397]. Чунин андешаҳо дар асари машҳури ӯ «Political order in changing societies», ки соли 1968 нашр шуда буд, иброз гардидааст. Аз ин рӯ, бо андешаҳои мазкур дар муносибат бо инқилобҳои классикӣ розӣ шудан мумкин аст, аммо инқилобҳои ранга, ки баъди анҷомёбии ҷанги сард бо ташаббуси неруҳои хориҷӣ ташкил карда мешаванд ва ба манфиати онҳо анҷом меёбанд, чунин хусусият надоранд.

Баръакси ин гуфтаҳо инқилобҳои ранга тағйироти босуръат, бунёдӣ ва зӯроваронае мебошанд, ки на бо ташаббуси неруҳои сиёсии дохилӣ, балки аз ҷониби субъектҳои геополитикӣ ташкил карда мешаванд ва гурӯҳҳои иҷтимоию сиёсии дохилӣ ҳамчун неруҳои аз берун идорашаванда истифода мегарданд. Маҳз бо ҳамин сабаб тӯли чанд соли охир аст, ки рафтору амали чунин неруҳои аз берун идорашавандаро зуҳуроти террористӣ ва экстремистӣ меноманд. Зеро чигунае ки ташкилотҳои террористию экстремистӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои стратегии пуштибонони худ истифода мешаванд, чунин неруҳои эътирозӣ низ аз берун маблағгузорӣ мегарданд ва аз лиҳози моддию маънавӣ дастгирӣ меёбанд. Ҳатто яке аз стратегияҳои асосии ташкилотҳои террористию экстремистиро низ бо роҳи инқилоб ва зӯроварона аз сари қудрат дур намудани элитаҳои ҳукмрон ва ғасби ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар бораи робитаи генетикии инқилобҳои ранга ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ ҳеҷ шубҳае вуҷуд дошта наметавонад. Гузашта аз ин, ҳамаи ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ аз ҷониби субъектҳои раванди сиёсии ҷаҳонӣ пуштибонӣ ва ҳамаҷониба дастгирӣ меёбанд. Зеро дар шароити ғайриодӣ ва ғайрианъанавии замони муосир созмону ташкилотҳои мазкур барои амалӣ намудани мақсадҳои онҳо созгоранд. Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки чунин афрод, ки базаи

иҷтимоии онҳоро ячейкаҳои хуфта ва ашхоси ватанфурӯхта ташкил медиҳанд, аз низоми манфиатҳои миллии кишвар кайҳо берун шудаву дар низоми манфиатҳои миллии давлатҳои ғайр ворид шудаанд, ба хотири манфиатҳои муваққатию ғаразноки худ манфиатҳои дарозмуддату ҳаётан муҳимми давлату миллатро зери хавфу хатар қарор додаанд. Чунин вазъро аз натиҷаи таҳқиқоти олимони соҳаи сиёсатшиносӣ ва ҷамъиятшиносӣ ба хубӣ эҳсос намудан мумкин аст.

Ба андешаи сиёсатшиноси рус А.В. Манойло, «инқилобҳои ранга – технологияи амалӣ намудани табаддулоти давлатӣ ва дар шароити ба таври сунъӣ ташкил гардидани бетартибиҳои оммавӣ аз берун идора намудани вазъияти сиёсии мамлакат мебошанд, ки дар он фишор аз болои ҳокимияти давлатӣ бо роҳи фиребу найранги сиёсӣ ва бо истифода аз ҳаракатҳои ҷавонони тазоҳургар ба амал бароварда мешаванд»[398]. Муҳаққиқи рус Е.Г. Пономарева иброз медорад, ки «инқилобҳои ранга дар он минтақаҳое ташкил мегарданд, ки онҳо дар доираи манфиатҳои бозингарони асосии низоми ҷаҳонӣ ворид ҳастанд»[399]. Аз ин рӯ, аз хориҷи мамлакат ба таври молиявию иттилоотӣ дастгирӣ ёфтани неруҳои зиддисистемавӣ дар ташкили инқилобҳои ранга нақши калидӣ мебозанд.

Аз гуфтаҳои боло дар мавриди тафовутҳои байниҳамдигарии инқилобҳои классикӣ ва инқилобҳои ранга хулосаи мушаххас баровардан мумкин аст. Яъне, инқилобҳои классикӣ танҳо дар заминаи омилҳои объективӣ (мавҷудияти вазъияти инқилобӣ) ва бе дахолати неруҳои беруна ба амал меоянд. Аммо инқилобҳои ранга дар заминаи амалҳои тахрибии неруҳои хориҷӣ ва ба таври сунъӣ ташкил намудани вазъияти инқилобӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Аксари инқилобҳои замони муосир дар кишварҳое ба амал меоянд, ки дар онҳо ё вазъияти инқилобӣ дида на-

мешавад, ё дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дорад. Чунин ҳолат бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки инқилобҳои ранга ҳамчун воситаи дахолат намудан ба корҳои дохилии давлатҳо мебошанд.

Ғайр аз ин, барои муайян намудани тафовути байниҳамдигарии инқилобҳои ранга аз инқилобҳои классикӣ омилҳои дигарро низ истифода намудан мумкин аст. Яке аз чунин омилҳо ба инобат гирифтани «натиҷаҳои инқилоб» мебошад. Таърихи сиёсии олам нишон медиҳад, ки инқилобҳои классикӣ ҷомеаро аз як марҳилаи рушду инкишоф ба марҳилаи навбатии он ворид намудааст. Аммо инқилобҳои ранга бошанд аз ҳама ҷиҳат барои ҷомеа зараровар мебошанд. Ҳарчанд онҳо аз ҷониби субъектҳои манфиатдор зоҳиран ба инқилобҳои объективӣ монанд карда шаванд ҳам, ботинан ба таври сунъӣ ва маҷбурӣ ба амал бароварда шудаанд. Ташкилкунандагони инқилобҳои ранга тавассути иқтидори манипулятивии ВАО-и муосир (интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ) онҳоро тавре рӯнамоӣ менамоянд, ки ба инқилобҳои объективӣ шабоҳати бештар пайдо мекунанд. Аммо таҳлили равандҳои сиёсии ҷомеа, махсусан раванди ба амал омадани инқилобҳои ранга, ба инобат гирифтани заминаҳои пайдоиш ва натиҷаҳои он нишон медиҳанд, ки ба таври объективӣ шакл гирифтани вазъият натиҷаи назарфиребии сиёсӣ аст.

Таҳлили инқилобҳои рангаи се даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки барои мутобиқ шудан ба дигаргуниҳои баъдиинқилобӣ ҷомеа омода нест. Чунин ҳолат мавҷуд набудани омилҳои объективиро далолат медиҳад. Ин аст, ки дар он кишварҳое, ки инқилоби ранга ба амал омадааст, аз рушди сиёсию иқтисодӣ дида таназзули онҳо бештар ба назар мерасанд. Зеро мақсади ташкилкунандагони ин гуна инқилоб таъмини рушду инкишоф ва дигаргуниҳои сифатӣ нест, баръакс ғасби ғайриқонунии ҳокимият, ба сари қудрат

овардани ҳаммаслакон, заиф гардонидани шарикони стратегии рақибони стратегии худ, зиёд намудани осебпазирии сиёсии кишвар ва дар харитаи геополитикии олам зиёд намудани як нуқтаи даргири дигар мебошанд.

Инқилоби рангае, ки соли 2014 дар Украина ба амал омад, ғалабаи тазоҳургарону майдоннишинон набуд, ҳарчанд дар натиҷаи ин инқилоб элитаи ҳукмрон иваз гардида бошад ҳам. Чи гунае ки маълум аст, дар натиҷаи ин воқеаҳо кишварро бетартибиҳо фаро гирифта, системаи сиёсии ҷомеа ноустувор ва хавфи пора-пора шудани давлат ба амал омад. 16 марти соли 2014 дар ҳоли авҷгирии бетартибиҳои сиёсӣ ва дар рафти райъпурсии умумихалқӣ нимҷазираи Қрим ба ҳудудҳои Россия пайваст гардид. Моҳи феврали соли 2022 ҷумҳуриҳои халқии Донетск ва Луганскро Россия ба расмият шинохт ва дар ҳудудҳои Украина бинобар сабаби ҷонибдорӣ намудани элитаи сиёсию ҳарбии ин кишвар аз стратегияҳои зиддироссиягӣ ва барои безарар гардонидани неруҳои ҳарбии ин кишвар ва аз байн бурдани миллатгароён амалиёти махсуси ҳарбӣ оғоз намуд. Таҳлили чунин равандҳои сиёсӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки инқилобҳои ранга на танҳо ба суботи сиёсӣ, балки ба якпорчагии марзу бум ва тамомияти марзии давлат ба таври воқеӣ таҳдид менамоянд. Ҳамаи зарару зиён, таҳдиду хатар ва оқибатҳои ногувори воқеаҳои Украинаро, дар маҷмуъ, аз инқилобҳои рангаи дар ин кишвар баамаломада вобаста намудан мумкин аст. Бинобар ин, сатҳи пасти зиракии сиёсии шаҳрвандон, дарк накардани фиреби сиёсӣ ва ба осонӣ ба доми фиреби тундгароёну ифротгароён афтодан оқибати нохуби сиёсӣ доранд.

Ғайр аз ин, инқилобҳои ранга кишварро ба низоъҳои мусаллаҳона ва ҷангҳои шаҳрвандӣ оварда мерасонанд, ки ниҳоятан барои давлату миллат оқибатҳои нохуби иқтисодию иҷтимоӣ ва геополитикӣ ба бор меоваранд. Ми-

соли равшани ин гуфтаҳо Сурия, Яман, Либия ва Судан мебошанд. Дар ин кишварҳо баъди сар задани инқилобҳои ранга низоъҳои мусаллаҳона ва ҷангҳои шаҳрвандӣ оғоз гардиданд. Тӯли 10 сол аст, ки дар Ҷумҳурии Арабии Сурия ҷангу низоъ хомӯш намешавад. Соли 2018 президенти Сурия Башор Асад хисороти бетартибиҳои сиёсӣ ва низоъҳои мусаллаҳонаи ин кишварро баҳогузорӣ намуда, иброз дошт, ки барои барқарор намудани инфрасохтори Сурия бештар аз 400 млрд доллар зарур аст[400]. Тибқи як назарпурсии оммавӣ дар кишварҳои Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик, аксарияти пурсидашудагон иброз доштаанд, ки вазъи зиндагии онҳо баъди инқилобҳо бадтар шудааст[401]. Инқилобҳои ранга ба иқтисодиёти кишварҳо зарбаи ҷонкоҳ мерасонанд. Инқилобҳои рангаи «Баҳори араб» дар кишварҳои Либия, Сурия, Миср, Тунис, Баҳрайн ва Яман танҳо дар давраи бетартибиҳо (дар тули ҳамагӣ 2 моҳ) бештар аз 55,28 млрд доллари амрикоӣ зарар расонидаанд[402].

Баъзан вақт дар натиҷаи инқилобҳои ранга ташкилотҳои террористию экстремистӣ, афроди ҷиноятпеша ва гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ ба сари қудрат меоянд. Дар Миср соли 2012 маҳз бетартибиҳои сиёсӣ ва инқилобҳои ранга сабабгори ба сари қудрат омадани ташкилоти террористию экстремистии «Ихвон-ул-муслимин» гардида буд. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон соли 2020 дар натиҷаи инқилоб як зумра ашхоси дорои собиқаи маҳбасӣ ба сари қудрат омада буданд, ки зарари онро на танҳо шаҳрвандони ин кишвар, балки кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам эҳсос менамоянд. Зеро аз соли 2020 ба ин тараф бинобар сабаби баёнияҳои ғайрикасбӣ ва қарорҳои нодурусти сиёсӣ чандин маротиба бо гуноҳи ҷониби Қирғизистон низоъҳои байнисарҳадӣ сар зад. Дар муносибати дуҷонибаи Тоҷикистону Қирғизистон ва ҳамсоягии неку барои ҷонибҳо манфиатовар таъсири манфӣ расониданд. Албатта, ин

падидаи муваққатӣ аст, аммо чунин зуҳурот ва чунин тамоюлот ба муносибатҳои сиёсии минтақавӣ метавонанд таъсири нохуб расонанд. Аз ҳар ҷонибе, ки назар афканем, ҳеҷ як аломати мусбатро дар инқилобҳои ранга дида наметавонем. Аз ҳама бадтар ин аст, ки тазоҳуроти оммавӣ ва эътирозҳои сунъӣ барои як зумра одамон ба одати доимӣ ва манбаи рӯзгузаронӣ табдил меёбад, ки минбаъд чунин афрод метавонанд ба сифати зархарид дар муқобили давлату ҳукумат истифода бурда шаванд.

Тазоҳуроту майдоннишиние, ки дар солҳои 1990-1992 дар Тоҷикистони тозаистиқлол бо дахолати неруҳои хориҷӣ ташкил карда шуд, оқибат ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид. Ҳарчанд чунин тамоюлоти носолим (хавфи аз даст рафтани давлат ва пароканда шудани миллат) бо шарофати шахсони солимфикр пешгирӣ карда шуда бошанд ҳам, мутаассифона, барои бархеҳо шикваю нола ба одати доимӣ табдил ёфта, воситаи рӯзгузаронии онҳо гардид. Чунин ашхос на танҳо то ҳанӯз ба рисолати давлатдорӣ сарфаҳм нарафтаву тарки одат накардаанд, балки дигаронро низ мехоҳанд ғуломи душманони миллат созанд. Аз одатҳои бади баъзе шаҳрвандон миллати тозаистиқлол ва дорои орзуву ормонҳои таърихӣ зери хавфу хатар қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, чӣ барои Тоҷикистон ва чӣ барои давлатҳои дигар гурӯҳҳои тазоҳургар ва эътирозҳои оммавие, ки аз берун идора карда мешаванд, таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсӣ ва сохти конститутсионии онҳо мебошанд. Инчунин он неруҳое, ки бо роҳи фиреб мардумро гумроҳ сохта, бо дасти онҳо тартиботи сиёсиро барҳам задан мехоҳанд, душманони асосии давлату миллат маҳсуб меёбанд.

Ҳамаи инқилобҳо, аз ҷумла инқилобҳои ранга дар ҷойи хушку холӣ ба амал намеоянд ва онҳо дар зери таъсири як қатор омилҳои мушаххас ташаккул меёбанд. Дар тӯли таърих инқилобҳои классикӣ зери таъсири омилҳои

объективӣ ба амал омадаанд. Аммо барои ба вуқуъ омадани инқилоби ранга дар муқоиса бо омилҳои объективӣ, таъсири омилҳои субъективии беруна нақши аввалиндараҷа мебозанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки субъектҳои хориҷии манфиатдор омилҳои дохилиеро, ки ҳанӯз барои сар задани инқилоб наметавонанд боис шаванд, моҳирона истифода намуда, гурӯҳҳои эътирозиро ба таври сунъӣ ташкил мекунанд. Бинобар ин, омилҳои дохилӣ ва берунии ба вуҷуд омадани ин падидаро бояд ба инобат гирифт.

Агар ба омилҳои дохилии бавуҷудоварандаи инқилоб назар афканем, гуфтан мумкин аст, ки онҳо хоси инқилобҳои классикӣ мебошанд. Инқилобҳои ранга чи гунае дар бало қайд гардид, одатан зери таъсири омилҳои беруна ба амал оварда мешаванд. Он мушкилиҳо ва масъалаҳои ҳалталабе, ки дар дохили кишвар дида мешаванд, аз як ҷониб агар ҳамчун имконият ва шароити мусоид барои субъектҳои беруна хизмат намоянд, аз ҷониби дигар осебпазирии давлат дар муносибат бо инқилобҳои ранга ба шумор мераванд.

Дар навбати аввал барои ба амал омадани инқилоб вазъияти инқилобӣ зарур аст. Дар шароити сар задани инқилобҳои ранга агар чунин вазъият вуҷуд надошта бошад ҳам, онро ба таври сунъӣ ё ташкил менамоянд, ё ба воситаи технологияҳои назарфиребӣ (ҳуҷумҳои иттилоотӣ, паҳн намудани хабарҳои носаҳеҳу нимасаҳеҳ, тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ) мавҷудияти чунин вазъиятро ба таври бардурӯғ вонамуд мекунанд. Иқтидори манипулятивии интернет ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир барои ба вуҷуд овардани чунин вазъият метавонанд истифода бурда шаванд. Аммо чунин вазъият агар аллакай ба вуҷуд омада бошад, онро моҳирона истифода мебаранд. Зеро яке аз сабабҳои асосии сар задани бетартибиҳои сиёсӣ ба вуҷуд

омадани вазъияти инқилобӣ мебошад. Мавҷудияти вазъияти инқилобӣ хавфи сар задани онро бамаротиб бештар менамояд. Ҳанӯз соли 1915 В.И. Ленин иброз намуда буд, ки «инқилоб бе мавҷудияти вазъияти инқилобӣ ғайриимкон аст ва ҳамзамон на ҳамаи вазъияти инқилобӣ ба инқилоб оварда мерасонад»[403]. Ӯ се нишонаи вазъияти инқилобиро ба таври зерин муайян намуда буд: якум, барои синфи ҳукмрон ғайриимкон гардидани бетағйир нигоҳ доштани ҳукмронии худ; буҳрони сиёсати синфи ҳукмрон, ки рӯ ба завол овардааст ва сабаби ба вуҷуд омадани қаҳру ғазаб ва норозигии омма гаштааст. Барои оғоз гардидани инқилоб норозӣ будани синфи поёнӣ кофӣ нест, инчунин зарур аст, ки синфи болоӣ ба мисли пештара фаъолият карда натавонанд; дуюм, бо суръати баланд муташанниҷ гардидани қонеъсозии эҳтиёҷоти омма; сеюм, бо сабабҳои дар боло номбаргардида ба таври бесобиқа боло рафтани фаъолнокии оммаи мардум, ки дар давраи осоишта ба таври ором ғорат намуданро ба худ иҷозат медиҳанд ва дар даврањои ноором мустақилона баромади таърихӣ мекунанд[404].

Ғайр аз ин, дар як қатор асарҳои илмию таҳқиқотӣ дар зери таъсири омилҳои дохилӣ ба амал омадани инқилобҳои ранга дар мадди аввал гузошта мешавад ва таъсири омилҳои берунаро он қадар ҷиддӣ намешуморанд. Одатан чунин мавқеъро олимони Ғарб бештар ҷонибдорӣ менамоянд. Аммо воқеияти замони муосир нишон медиҳад, ки омилҳои дохилӣ дар доираи консепсияи «вазъияти инқилобӣ» таҳлилу баррасӣ гардида, ҳамчун осебпазирии давлат бояд дониста шаванд. Масалан, камбизоатӣ, бекорӣ, поймолшавии ҳуқуқу озодиҳои инсон, риоя нагардидани қонунҳо, амалҳои коррупсионӣ ва ғ. мушкилиҳое мебошанд, ки метавонанд вазъияти инқилобиро ба вуҷуд оваранд. Аммо таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чунин ҳолат дар раванди рушди таърихии ҳар як давлат муваққатан вуҷуд

доштаанд ва дар шароити муосир бошад онҳоро ҳамчун осебпазирии кишвар истифода менамоянд. Дар кишварҳои пасошуравӣ, аз ҷумла дар давлатҳои Осиёи Марказӣ низоми татбиқи ниҳодҳои капиталистӣ ва демократияи либералӣ таҷрибаи нав мебошанд ва ҳамчун система дар ҳоли пайдоиш ва ташаккулёбӣ қарор доранд. Пеш аз ҳама, арзишҳои ин сохтори иқтисодию сиёсӣ бояд дар шуури ҷамъиятӣ устувор гарданд. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки арзишҳои сохтори пештараи сотсиалистию коммунистӣ ҳанӯз ҳам дар мафкураи доираҳои муайян устувор боқӣ мондаанд. Дар замони шуравӣ одамон неъматҳои ҷамъиятиро аз давлат дастрас менамуданд. Аз ҷумла, маълумоти миёна ва олӣ, манзили истиқоматӣ, ҳуқуқ ба истироҳат, музди меҳнат, хизматрасониҳои гуногуни ройгон ва ғ. Чунин шакли шуури ҷамъиятӣ ҳанӯз ҳам дар кишварҳои пасошуравӣ дар дараҷаи баланд мавҷудияти худро нигоҳ медорад. Ташаббусҳои шаҳрвандӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки хоси ҷомеаи сармоядорӣ мебошанд, дар ҳоли шаклгирӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит ҳарф задан дар бораи муборизаҳои демократии оммаи мардум, ё ин ки талаб намудани дигаргуниҳои демократӣ аз ҷониби онҳо аз воқеият хеле дур аст. Баръакс, чунин вазъиятро, ки баъзан давраи гузариш низ номидан мумкин аст, осебпазирии кишвар дар муқобили стратегияҳои бесуботкунанда номидан мумкин аст. Ба раванди шаклдиҳии шуури одамон, ки мебояд арзишҳои сохтори нави ҷамъиятиро қабул намоянд, ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ низ пайваст гардида, ғояҳои радикалӣ ва радикализатсияи шуури ҷамъиятиро пеша намудаанд. Давлатҳои манфиатдор ва ҳатто ташкилотҳои террористию экстремистие, ки аз ҷониби онҳо маблағгузорӣ карда мешаванд, чунин вазъияти буҳрониро истифода намуда, мехоҳанд ҳаракатҳои эътирозиро дар самтҳои гуногун ташаккул диҳанд. Барои мисол, дар Ҷумҳурии Қазоқистон

бетартибиҳои моҳи январи соли 2022-ро президенти ин давлат Қосим-Жомарт Тоқаев ҳарчанд амали террористӣ ва таҳдид ба якпорчагии марзу буми кишвар номида бошад ҳам, камбизоатӣ ва нобаробарии иқтисодиро ҳамчун сабаби сар задани бетартибиҳо дар Қазоқистон шуморида буд[405]. Бинобар ин, мушкилиҳо ва омилҳои дохилӣ агар сабаби асосии сар задани бетартибиҳо ва инқилобҳо шаванд ҳам, онҳоро дар шароити имрӯза метавонанд ҳамчун имконияти мусоид барои амалӣ намудани мақсадҳои геополитикӣ истифода баранд.

Барои муайян намудани сабабҳои баамалоии инқилобҳои ранга инчунин ба инобат гирифтани иқтидори назариявию методологии консепсияи «даврaҳои инқилобӣ» низ хеле муҳим аст. Тибқи консепсияи мазкур ҳар як давлат дар раванди ташаккулёбӣ ва рушди таърихии худ давраи инқилобиро паси сар кардааст ё ин, ки дар ин раванд қарор дорад. Дар ин замина давлатҳои ҷаҳони муосирро ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо намудан мумкин аст: гурӯҳи якум давлатҳое мебошанд, ки давраи инқилобиро чанд аср пеш аз сар гузаронидаанд. Англия, Фаронса ва ИМА ба ин кишварҳо дохил карда мешаванд. Гурӯҳи дуюми давлатҳо аз миёнаҳои асри XIX ба давраи инқилобӣ ворид гардида, баъди анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ онро паси сар намудаанд. Олмон, Ҷопон, Италия, Австрия, Венгрия ва ғ. ба ин кишварҳо шомиланд. Гурӯҳи сеюми давлатҳо дар тӯли асри XX давраи инқилобиро паси сар намуданд. Россия, кишварҳои нимҷазираи Балкан, Чин, Туркия, Эрон, давлатҳои амрикои лотинӣ ба ин гурӯҳ шомил карда мешаванд. Дар кишварҳои арабӣ давраи инқилобӣ баъди анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ оғоз гардида, то миёнаҳои асри XXI эҳтимоли идома ёфтани он мавҷуд аст. «Баҳори араб» инъикоси равандҳои инқилобии ин марҳилаи таърихӣ дар рушди ин кишварҳо дониста шудааст[406].

Б.М. Кондорский иброз медорад, ки дар кишварҳои дар давраи инқилобӣ қарордошта рушди сармоядорӣ хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошад. Дар ин кишварҳо сармоядорӣ (капитализм) агарчанде, ки ҳамчун тарзи сохтори ҷамъиятӣ интихоб шуда бошад ҳам, он ҳамчун система ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Яъне, он ҳамчун маҷмӯи ниҳодҳои сохтори ҷамъиятӣ ташаккул дода шудааст, аммо дар муқоиса бо системаи сармоядорӣ он ҳанӯз иқтидори таъмин намудани рушди ҷомеаро надорад[407].

Ба андешаи Б.М. Кондорский, анҷомёбии давраи инқилобӣ бо ташаккули системаи мукаммали сиёсию иқтисодӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва демократияи мутамаддин анҷом меёбад. Баъди анҷомёбии давраи инқилобӣ кишвар субъекти комилҳуқуқи фазои геополитикӣ мегардад. Ӯ муътақид аст, ки сабаби асосии шиддатнокии ибтидои асри XXI ба фазои геополитикӣ ворид гардидани кишварҳои нав мебошанд (Россия, Чин, Туркия, Эрон). Чунин ҳолат барои кишварҳои ғарбӣ вазъияти нороҳаткунандаро ба вуҷуд оварда, боиси тезутунд гардидани муборизаҳои геополитикӣ шудааст ва яке аз омилҳои асосии ба амал омадани «инқилобҳои ранга» дар кишварҳои зери нуфузи субъектҳои нави геополитикӣ ба шумор меравад[408]. Дар доираи консепсияи «Даврaҳои инқилобӣ» таҳлилу баррасӣ намудани пайдоиши ташкилотҳои экстремистию террористӣ имкон медиҳад, ки воқеияти геополитикии терроризми байналмилалӣ муайян карда шавад. Ба ибораи дигар, терроризм ва экстремизмро дар шароити имрӯза барои ташкил намудани бетартибиҳои сиёсӣ дар кишварҳои гуногун субъектҳои геополитикӣ истифода намуда истодаанд. Аз ин рӯ, коҳиш ёфтани таҳдиду хатари ин гуна зуҳурот аз тағйирёбии вазъи геополитикӣ вобастагии зиёд дорад.

Сиёсатмадори ибтидои асри XX Л.Д. Тротский иброз намуда буд, ки «Исён санъат нест, исён – ин машина аст. Ба-

рои оне, ки онро ба ҳаракат дароранд, мутахассисон-техникҳо лозиманд: ва ҳеҷ чиз онро манъ карда наметавонад, ҳатто андешаҳои рақибон. Онро танҳо техникҳо метавонанд бозоранд»[409]. Аммо дар ҷои дигар ӯ иброз медорад, ки «исён санъат аст ва ба монанди ҳар як санъат қонунҳои худро дорад»[410]. Ин андешаҳои яке аз инқилобчиёни ибтидои асри XX мебошад. Аммо дар ибтидои асри XXI исён ва инқилоб ҳам машина асту ҳам санъати баланд. Онро ҳадафмандона ва дар заминаи стратегияҳои мушаххас тарҳрезӣ намуда, ба амал мебароранд. Инқилобҳои замони муосир бештар дар зери таъсири омилҳои субъективӣ ба амал меоянд.

Ҳанӯз аз ибтидои асри XX абарқудратҳо кӯшиш менамуданд, ки шарикони стратегии худро аз ҳисоби давлатҳои хориҷӣ бештар намоянд. Дар даврaҳои гуногуни асри XX барои амалӣ намудани ин мақсадҳо онҳо роҳу усулҳои гуногунро истифода менамуданд. Аммо баъди анҷомёбии ҷанги сард то ба имрӯз инқилобҳои ранга ба сифати чунин технология истифода бурда мешавад. Мутаассифона, иқтидори технологии ин усул давра ба тавра зиёд мешавад. Аз як ҷониб ҷаҳонишавӣ ва бештар гардидани вобастагии давлатҳо, аз ҷониби дигар рушди технологияҳои иттилоотӣ ва тавсеа ёфтани таъсири неруи нарм, пайдоиши ташкилотҳои террористӣ ва тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ, демократикунонии босуръат ва барои чунин дигаргуниҳо аз лиҳози мафкуравӣ омода набудани кишварҳои тозаистиқлол, дар давраи гузариш қарор доштани онҳо ва ғ. хавфи ба амал овардани инқилобҳоро бештар месозанд. Таҳлили ҳамаи инқилобҳои рангаи баамаломадаю пешгиришуда нишон медиҳанд, ки онҳо бо мақсади сарнагун кардани элитаи ҳукмрон ва ба ҷойи он ба сари қудрат овардани гурӯҳи мавриди назар анҷом дода шудаанд. Дар ҳамаи инқилобҳои ранга тазоҳургарон дар муқобили элитаи

ҳукмрон баромад менамоянд ва ба назар чунин мерасад, ки ин як раванди объективӣ аст ва субъектҳои он оммаи мардум мебошанд. Аммо таҳлили умқӣ нишон медиҳад, ки оммаи тазоҳургар объекту, ташкилкунандагони бетартибиҳо, ки дар хориҷи кишвар қарор доранд, субъекти ин равандҳо ҳастанд. Чунин ҳолатро дар доираи назарияи «бетартибиҳои идорашаванда» хеле хуб асоснок намудаанд[411].

Ҳамин тариқ, бо назардошти ин омил ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст: инқилобҳои рангаро ҷанги байни абарқудратҳо ва кӯшиши баланд бардоштани легитимияти байналмилалии онҳо донистан мумкин аст; инқилобҳои ранга технологияи аз сари қудрат дур намудани элитаи ҳукмрон мебошад. Инқилобҳои ранга аз ҷониби субъектҳои хориҷӣ ва бо мақсади ба сари қудрат овардани ҳаммаслакон, аз сари қудрат дур намудани ҳаммаслакони рақибони худ ва бо ин роҳ бештар намудани легитимияти байналмилалии онҳо ташкил карда мешаванд. Аз ин рӯ, инқилобҳои рангаро ҳам технологияи дахолат намудан ба корҳои дохилии давлат, ҳам василаи аз сари қудрат дур намудани элитаи ҳукмрон, ҳам воситаи тағйир додани режими сиёсии давлат ва умуман яроқи геополитикӣ номидан мумкин аст.

Бинобар ин, яке аз нишонаҳои фарқкунандаи инқилобҳои ранга аз инқилобҳои классикии асрҳои XIX ва XX дар он ифода меёбад, ки инқилобҳои замони муосирро ҳамчун яроқи геополитикӣ истифода менамоянд ва дар муқобили рақибони стратегии худ равона месозанд. Албатта, дар асрҳои гузашта, махсусан дар асри XX инқилобҳои сотсиалистӣ, ки аз ҷониби Иттиҳоди Шуравӣ ва инқилобҳои зиддисотсиалистӣ, ки аз ҷониби кишварҳои ғарбӣ дастгирӣ меёфт, бо дахолати кишварҳои хориҷӣ дар шакли дастгирӣ намудани инқилобчиён ба амал оварда мешуд. Аммо воқеиятҳои геополитикии асри XXI аз асрҳои гузашта куллан тафовут дорад ва хусусиятҳои инқилобҳои ранга низ

бояд бо назардошти онҳо шарҳу тавзеҳ дода шавад. Масалан, дастгирии инқилобчиён дар асри ХХ пинҳон дошта намешуд. Аммо дар асри ХХІ ҳарчанд инқилобчиён аз ҷониби неруҳои хориҷӣ дастгирӣ ёбанд ҳам, онро пинҳонӣ анҷом медиҳанд ва ҳеҷ гоҳ даст доштани худро дар воқеаҳои сиёсӣ ошкор намекунанд.

Яке аз воқеиятҳои геополитикии замони муосирро бархӯрди тамаддунҳо ташкил медиҳад. Дар асари сиёсатшиноси амрикоӣ Самуэл Хантингтон 8 тамаддуни ҷаҳонӣ нишон дода шудааст: тамаддуни ғарбӣ, тамаддуни православӣ, тамаддуни исломӣ, тамаддуни конфутсианӣ, тамаддуни индуистӣ, тамаддуни синтоистӣ, тамаддуни амрикои лотинӣ ва эҳтимолан тамаддуни африқоӣ. Инчунин С.Хантингтон назарияи ҷаҳони якқутба, дуқутба, бисёрқутба ва ҷаҳони беқутбро пурра инкор намуда, бархӯрди тамаддунҳоро дар марҳилаи кунунии рушди таърихи инсоният воқеияти давру замон медонад[412]. Чунин воқеиятро муаллифи назарияи «неруи нарм», сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷозеф Най низ эътироф намуда буд. Ба қавли ӯ, ҷаҳони имрӯза на якқутба, на дуқутба ва на бисёрқутба аст, балки ҳамаи чунин хусусиятҳо хоси он аст[413]. Ӯ иброз медорад, ки ҷаҳони муосир аз лиҳози неруҳои ҳарбӣ (бо назардошти иқтидори ҳарбии ИМА) якқутба аст, аз лиҳози иқтидори иқтисодӣ ҷаҳон бисёрқутба аст ва аз лиҳози неруҳои дигар, аз ҷумла неруҳои компютерӣ, идеологӣ, иттилоотӣ ва ғ. ҷаҳон беқутб аст.

Аммо С.Хантингтон муътақид аст, ки ҳамаи низоъҳои минбаъд бавуқуъоянда маҳз дар байни давлатҳое сар мезананд, ки онҳо намояндагони тамаддунҳои мухталифанд. Инчунин, ҳар тамаддуни ҷаҳониро як давлати абарқудрат ҳимоят мекунад ва давлатҳои ҳавзаи он тамаддун пуштибонии стратегии ин абарқудратро соҳибанд. Масалан, давлатҳои ҳавзаи тамаддуни Ғарбро ИМА, тамаддуни пра-

вославиро Федератсияи Россия, тамаддуни индуистиро Ҳиндустон, тамаддуни конфутсианиро Ҷумҳурии Халқии Хитой, тамаддуни Амрикои лотиниро Бразилия ва монанди инҳо пуштибонӣ менамоянд. Ба қавли ӯ, ягона тамаддуне, ки аз як давлат иборат аст, ин Ҷопон мебошад ва ягона тамаддуне, ки давлатҳои пириқтидори он дар муносибат бо ҳамдигар дар ҳоли низову муноқиша қарор доранд, ин тамаддуни исломӣ мебошад[414]. Таҳлилу мушоҳидаи равандҳои сиёсии минтақавию ҷаҳонии ду даҳсолаи охир нишон медиҳанд, ки айни замон дар байни тамаддуни Ғарб ва тамаддуни исломӣ ҷанги идеологӣ, дар байни тамаддуни Ғарб ва тамаддуни конфутсианӣ ҷанги тиҷоратӣ, дар байни тамаддуни Ғарб ва тамаддуни православӣ ҷанги гибридӣ (иттилоотӣ, иқтисодию тиҷоратӣ, идеологӣ ва ғ.) дар ҷараён аст. Ҳангоми таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии ҷаҳони муосир бояд ин омил ба инобат гирифта шавад. Зеро «субъектҳои манфиатдори низоъ муътақиданд, ки ҷангҳои оштинопазири зеҳнӣ оқибат ба ҷангҳои дар даст силоҳи тарафҳо анҷом меёбанд. Ин аксиома барои бозигарони геополитикӣ воситаи «рӯзгузаронӣ» аст. Яъне ихтилоф дар раҳи рост ба вуҷуд намеояд. Ин захираи бузурги геополитикӣ – вуҷуд доштани сарчашмаҳои ҳалнашавандаи душмании тарафҳо маҳз дар чаҳорчӯбаи илм ва дин эҳтиёткорона нигоҳ дошта, парвариш меёбанд. Шаклҳои ҷадиди дар ин асос аланга задани зиддиятҳои идорашаванда коркард ва роҳандозӣ мегарданд. Таърихи Тоҷикистон, дар маҷмуъ, ҷаҳони ислом далели возеҳ ва раднопазири ин гуфтаҳост»[415].

Инчунин дурнамои таъмини амнияти миллӣ ва мубориза бо таҳдиду хатарҳо низ бояд дар ҳамин замина тарҳрезӣ карда шаванд. Рақибони геополитикӣ, ки айни замон намояндагони тамаддунҳои гуногун мебошанд, дар муқобили якдигар ва шариконистратегии ҳамдигар роҳу

усулҳои гуногунро истифода мебаранд. Аз ҷумла, ташкил намудани инқилобҳои ранга дар кишварҳои мавриди назар метавонанд ҳамчун муборизаҳои геополитикӣ унвон карда шаванд. Ба таври зоҳирӣ ҳамчун технологияи тағйир додани режими сиёсӣ агар вонамуд шавад, ба таври аслӣ технологияи аз сари қудрат дур намудани шарикони стратегии рақибони стратегии худ ва дар ин кишварҳо ба сари қудрат овардани ҳаммаслакони худ мебошанд. Ин технологияи нав нест, ин падида ҳамчун роҳу усули истифодаи фиреби сиёсӣ таърихи қадима дорад ва онро сиёсатмадорони даврaҳои гуногуни таърихӣ ба таври худ ва вобаста ба имкониятҳои дарихтиёрдоштаи худ истифода намудаанд. Онро баъзан вақт «макиавелизм» меноманд. Зеро мутафаккири италиявӣ Никколо Макиавелли ҳанӯз дар асри XV дар асари худ «Подшоҳ» пешниҳод намуда буд, ки ҳокимон бояд кӯшиш намоянд, ки давлатҳои заифи дар атрофи онҳо мавҷудбуда пурқувват нашаванд ва давлатҳои пурқувватеро, ки рақибони онҳо ҳастанд, заиф гардонанд[416]. Дар шароити муосир ин қонуният дар раванди амалигардонии манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо принсипи марказӣ мебошад.

Хусусияти сунъӣ доштани модели «инқилобҳои ранга»-ро олими рус А.В. Манойло шартан аз панҷ марҳилаи асосӣ иборат медонад[417]. Дар раванди пешгирии ин воқеаҳо бояд ин марҳилаҳо ва хусусиятҳои муҳимми онҳо ба инобат гирифта шаванд.

1. Ба вуҷуд омадани ҳаракати эътирозии муташаккил. Дар шакли шабакавӣ ташкил намудани фаъолияти ҳаракати эътирозӣ. Ба фаъолияти шабакаҳои террористӣ монанд будани ин навъи фаъолият.

2. Аз фаъолияти пинҳонӣ ба шаҳрҳо баромадани ҳаракати эътирозӣ (дар натиҷаи инсидент – воқеа ё ҳодисаи мушаххас, масалан, сохтакорӣ эълон намудани натиҷаи ин-

тихобот ё ба ҳамин монанд воқеаҳои дигар. Масалан, дар Қазоқистон болоравии нархи сузишворӣ ҳамчун шароити мусоид барои оғоз намудани эътироз истифода бурда шуд. Дар кишварҳои дигар низ чунин воқеаҳо ҷой доштанд).

3. Баъди инсидент – воқеаи рухдода, ҳаракати эътирозӣ ба фаъолияти рӯйирост оғоз менамоянд ва бо механизмҳои гуногун оммаи мардумро ба ҳаракати оммавӣ даъват мекунанд.

4. Ташаккули издиҳоми сиёсӣ. Барои ин майдонҳои калони марказҳои шаҳрӣ интихоб мегарданд ва барои аз байн бурдани тафриқаҳои байнифардӣ ва ташаккул додани ҳувияти сиёсӣ рамзи мушаххаси муборизa дар шакли шиор ва дигар ашёҳо интихоб ва тақсим карда мешаванд.

5. Аз номи издиҳом ба ҳокимият шартҳо пешниҳод мегарданд ва дар ҳолати инкор намудани дархости издиҳом таҳдиди даст задан ба бетартибиҳои оммавӣ ваъда карда мешавад. Агар баъди иҷро гардидани шартҳо ва талабҳои эътирозгарон онҳо боз талабҳои навбатиро пешниҳод намоянд, пас роҳи асосии пешгирӣ намудани низоъ эълон намудани чунин ҳодисаҳо ҳамчун амали террористӣ ва оғоз намудани амалиёти зиддитеррористӣ мебошад. Зеро эътирозгарон аз берун идора карда мешаванд ва мақсади асосии онҳо қонеъ намудани талаботи хеш нею, ба вуҷуд овардани бетартибиҳо ва ташкил намудани табаддулоти давлатӣ аст.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки инқилобҳои ранга зуҳуроти бениҳоят мураккаб мебошанд. Дар шароити имрӯза алоқамандии онро бо миқёси васеи падидаҳо мушоҳида намудан мумкин аст. Аз ҷумла, алоқамандии онро бо терроризм ва экстремизм, неруи нарм, ҷангҳои иттилоотӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотӣ, фондҳои ҷамъиятӣ ва кӯмакҳои хориҷӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, олимону муҳаққиқони ватанӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар чорроҳаи тамаддунҳои ҷаҳонӣ воқеъ медонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия шарики стратегӣ мебошад. Федератсияи Россия на танҳо намояндаи тамаддуни православӣ аст, балки ҳомии давлатҳои ҳавзаи ин тамаддун ба шумор рафта, онҳоро пуштибонӣ ва ҳимоят мекунад. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Халқии Хитой шарики стратегӣ мебошад. Ин кишвар бошад ҳимоятгари давлатҳои ҳавзаи тамаддуни конфутсианӣ аст. Ҳамаи давлатҳои ҳавзаи тамаддуни конфутсианӣ аз пуштибонии Чин метавонанд истифода баранд ва барои анҷом додани ин кор Чин чунин қудратро дорад. Тоҷикистон аз лиҳози идеологӣ ва аз рӯйи сохтори конститутсионии худ бо тамаддуни Ғарб алоқамандӣ дорад ва рушди минбаъди ниҳодҳои сиёсию иҷтимоӣ, иқтисодию ҳуқуқии худро то дараҷаи муайян бо истифодаи дастовардҳои сиёсии давлатҳои ҳавзаи тамаддуни ғарбӣ метавонад таъмин намояд. Зеро муаллифон ва созандагони ҷомеаи демократӣ, давлати дунявӣ ва ҳуқуқбунёд онҳоянд. Аз сабаби оне, ки 97 % аҳолии Тоҷикистонро мусулмонон ташкил медиҳанд, кишвар аз лиҳози фарҳангию маънавӣ ва мафкуравӣ дар ҳавзаи давлатҳои тамаддуни исломӣ ворид мешавад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санъати баланди идоракунии давлатӣ зарур меояд. Дар таъмини амнияти миллӣ ва ҳифзи суботи сиёсии кишвар роҳу усулҳои ғайрианъанавӣ лозиманд. Пешгирӣ намудани инқилобҳои ранга ва дигар тамоюлоти носолим бояд дар доираи қонуниятҳои низоми таъмини амнияти миллӣ ба амал бароварда шавад. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки дар таъмини амнияти миллӣ ва ҳифзи суботи сиёсӣ ҳама бояд саҳми худро гузорад: ҳам ниҳодҳои давлатӣ ва ҳам ҷамъиятӣ. Чунин саҳмгузорӣ ба воситаи иҷроиши салоҳияту ваколат, вазифаҳо ва уҳдадориҳо, дарки рисолати

таърихӣ ва монанди инҳо ифода меёбад. Масалан, дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм сохторҳои қудратӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар сафи пеши мубориза қарор доранд. Зеро онҳо бояд ячейкаҳои хуфтаи террористиро ошкор намуда, безарар гардонанд, амалҳои террористиро пешгирӣ намоянд, фаъолиятҳои террористию экстремистӣ ва шабакаҳои онҳоро пайдо намуда, безарар гардонанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки мақомоти қудратии кишвар рисолати таърихии худро бо сари баланд иҷро намуда истодаанд. Аммо аз байн бурдани омилҳои бавуҷудоварандаи терроризм ва бо ин роҳ пешгирӣ намудани ба сафи ташкилотҳои террористӣ пайвастани ҷавонон ба воситаи ниҳодҳои дигар бояд анҷом дода шаванд. Дар ин самт фаъолияти вазорату кумитаҳои ғайриқудратӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд бо воқеиятҳои замони муосир мутобиқ гардонида шаванд.

3.3. Таҳдиду хатари шабакаҳои иҷтимоӣ

Чи гунае, ки аз таҳлилу баррасиҳои қаблӣ мушоҳида гардид, ҳама гуна дастоварди инсоният дар баробари манфиат, инчунин метавонад бар зарари одамон, давлатҳо ва миллатҳо низ истифода бурда шавад. Барои оне, ки ин воқеият эътироф гардад, бояд ба инобат гирифт, ки ин ё он дастовард аз ҷониби кӣ ва бо кадом мақсад истифода шуда истодааст. Дар чунин қолаб таҳлилу баррасӣ намудани дастовардҳои чанд даҳсолаи охир имкон медиҳад, ки ба манфиати киҳо ва бар зарари киҳо истифода шудани дастовардҳои мазкур муайян карда шавад. Шабакаҳои иҷтимоии фазои интернет низ ҳамчун дастоварди навбатии инсоният аз як ҷониб агар барои беҳтар намудани робита бо ҷомеа, ташаккул додани афкори ҷамъиятӣ ва хубтару беҳтар намудани усулҳои иттилоърасонӣ хизмат намоянд,

аз ҷониби дигар як қатор хавфу хатарҳоро ба вуҷуд оварда истодаанд. Аз нуқтаи назари манфиатоварии онҳо агар ба ин масъала назар афканем, мушоҳида мегардад, ки заминаи пайдоиши шабакаҳои иҷтимоӣ дар навбати аввал характери тиҷоратӣ дорад. Моликони шабакаҳои мазкур тавассути ин навъи технологияи иттилоотӣ маълумоти зиёдро ҷамъоварӣ намуда, коркард мекунанд ва сипас онро ба фурӯш мебароранд. Иттилооти тавлиднамудаи ширкатҳои технологӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои истеҳсолӣ ва аз худ намудани бозорҳо хизмат менамоянд. Ғайр аз ин, ширкатҳои технологӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷамъоварии иттилоот ва ташкил намудани захираҳои калони иттилоотӣ машғуланд, то ки дар оянда истифодаи зеҳни сунъиро имконпазир гардонанд. Самаранокии истифодаи зеҳни сунъӣ аз захираҳои иттилоотӣ вобаста мебошад. Бо ин мақсад ширкатҳои технологӣ кӯшиш менамоянд, ки барои афзоиши шумораи корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ ҳар гуна усулҳоро ба кор баранд. Аз ҷумла ҳавасманд намудани корбарон, додани маблағ, ҷолиби диққат намудани фазои маҷозии шабакаи иҷтимоӣ, аз байн бурдани сензура, пешбурди реклама ва ғ. Ин аст, ки тӯли солҳои охир шумораи корбарони интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Дар баробари ширкатҳои технологӣ инчунин як қатор давлатҳо (субъектҳои геополитикӣ) ва созмонҳои экстремистию террористӣ низ шабакаҳои иҷтимоиро ба манфиати худ истифода намуда истодаанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ба ин гурӯҳи субъектҳо имконият додаанд, ки иқтидори иттилоотию технологии интернетро барои амалӣ намудани мақсадҳои худ истифода баранд. Ин аст, ки тӯли даҳ соли охир дар фазои маҷозии интернет тарғибу ташвиқи идеологияи радикалистӣ, ғояҳои ифротгароӣ ва террористӣ, мағзшӯӣ намудани ҷавонон, паҳн кардани иттилооти бардурӯғ ва иғвобарангез, таъсири

манфӣ расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, ташкил намудани бетартибиҳои сиёсию иҷтимоӣ ва инқилобҳои ранга, пешбурди ҷангҳои иттилоотию идеологӣ хеле зиёд гардидаанд. Ғайр аз ин, шабакаҳои иҷтимоӣ сарчашмаи афзоиши иттилооти бесифат, омили дур шудани ҷавонон аз донишҳои илмию назариявӣ, сабаби талаф ёфтани вақти одамон, паҳн гардидани фарҳанги бегона, бештар шудани таъсири иттилооти бардурӯғу носаҳеҳ ба афкори ҷамъиятӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, муайян бояд кард, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ба манфиати кӣ ва бар зарари кист.

I. Шабакаҳои иҷтимоӣ дар хизмати киҳо қарор доранд?

Ширкатҳои технологӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ барои амалӣ намудани тиҷорати иттилоотӣ ба ҷамъоварии маълумот машғул ҳастанд, ширкатҳои истеҳсолӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти худ ба чунин иттилоот ниёз доранд. Дар раванди ташаккулёбии низоми сармоядорӣ ва тавсеаи миқёси минтақавию ҷаҳонии он рақобати иқтисодӣ ва баланд бардоштани иқтидори рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ хеле зарур мебошад. Ҳанӯз дар нимаи дуюми асри XIX К.Маркс ва Ф.Энгелс дар асари безаволи худ «Манифести Ҳизби коммунистӣ» дар асоси омӯзиши қонунҳои рушди таърихӣ ба хулосае омада буданд, ки буржуазия (низоми сармоядорӣ) деҳотро тобеи шаҳрҳо менамояд, ва чи гунае ки деҳот аз шаҳрҳо вобаста мегардад, ҷомеаҳои анъанавӣ низ аз ҷомеаҳои мутамаддин, халқҳои деҳқон (аграрӣ) аз халқҳои буржуазӣ (саноатӣ), Шарқ аз Ғарб вобаста мегарданд[418]. Чунин омилро ба инобат гирифта, як қатор давлатҳои олам ба масъалаи рушди иқтисоди бозаргонӣ ва баланд бардоштани иқтидори рақобатпазирии иқтисодиёти худ диққати хосса зоҳир менамоянд ва барои расидан ба ин

ҳадаф шароити мусоид фароҳам месозанд, то ки вобастагии худро аз кишварҳои тараққикардаи сармоядорӣ коҳиш диҳанд. Ҳатто Ҷумҳурии мардумии Чин, ки низоми давлатдории худро дар асоси системаи яккаҳизбӣ ва барномаи сиёсии ҳизби дар мамлакат ягонаи коммунистӣ ташаккул медиҳад, бо дарки ин воқеият дар соҳаи иқтисодиёт иқтисоди бозаргониро интихоб намуда, ташаккул медиҳад. Умуман дар замони имрӯза ғолибан ҳамаи давлатҳо ба рушди иқтисоди бозаргонӣ диққат медиҳанд ва аз ин рӯ, дар бозорҳои ҷаҳонӣ рақобати иқтисодӣ сол то сол шадидтар ва мураккабтар мегардад. Бо мақсади ба даст овардани муваффақият давлатҳои миллӣ бо назардошти имкониятҳои мавҷуда ва сатҳу сифати дарки воқеияти замона барои фаъолияти ширкатҳои молиявию истеҳсолӣ ҳама гуна шароитро фароҳам меоранд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза иттилоот омили муҳимтарини баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт гардидааст. Ҳанӯз соли 1815 тоҷири муваффақи англис Натан Родшилд эътироф намуда буд, ки «касе, ки дорои иттилоот аст, вай ҷаҳонро тасарруф менамояд»[419]. Пайдоиши ин «ҷумлаи стратегӣ» таърихи худро дорад. 18 июни соли 1815 артиши Наполеон дар шаҳри Ватерлоои Нидерланд дар муҳориба бо артиши шарикони стратегии Англия мағлуб мегардад. Н.Ротшилд ба воситаи хабаррасонҳои худ аз ин воқеа аввалин шуда огоҳӣ пайдо менамояд ва субҳи 19 июни соли 1815 ба шаҳри Лондон омада, саҳмияҳои худро бо нархи арзон ба фурӯш мегузорад. Бонкдорони дигар чунин ҳолатро дида, фикр мекунанд, ки англисҳо дар муҳориба мағлуб шудаанд ва саҳмияҳои худро саросемавор бо нархи арзон ба фурӯш мебароранд. Дар ин раванд қоғазҳои қимматнок дар Англия, Австрия ва Пруссия ҳар лаҳза беқурб мешаванд. Баъди нисфирузӣ агентиҳои ширкати Ротшилд ҳамаи саҳмияҳоро

бо нархи арзон харидорӣ мекунанд. Дар бораи он, ки дар муҳориба англисҳо нею, Наполеон мағлуб шудааст, баъди як рӯз хабардор мешаванд. Бисёре аз саҳмиядорони фиребхӯрда худкушӣ менамоянд, аммо Н.Ротшилд бештар аз 40 млн фунт стерлинг фоида ба даст меорад. Минбаъд Н.Ротшилд ва тими ӯ кӯшиш менамуданд, ки ҳама гуна иттилоот аввал ба дасти онҳо афтад[420]. Чунин ҳолат бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки касе ки соҳиби иттилоот аст, метавонад ҷаҳонро идора намояд. Чунин қонуният дар солҳои минбаъда ва дар шароити муосир ҳазорҳо маротиба дурустии худро нишон додааст. Айни замон низ мубориза барои иттилоот хеле тезу тунд аст. Ҳатто гуфтан мумкин аст, ки ба даст овардани иттилоот ва мубориза барои он яке аз унсурҳои муҳимтарини ҷангҳои иттилоотии имрӯзаро ташкил медиҳад.

Воқеан ҳам дар ҳама давру замон иттилоот арзиши олӣ дошт ва сарчашмаи асосии муваффақият ва музаффарият ба шумор мерафт. Айни замон низ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, бахусус дар соҳаҳои сиёсат ва иқтисод бо харҷи камтар фоидаи бештар насиби нафароне мешавад, ки иттилооти «зарурӣ»-ро дар ихтиёри худ доранд. Аз ин рӯ, айни замон барои муваффақ шудан дар соҳаи тиҷорат иттилоотро мефурӯшанду мехаранд. Дар чунин шароит «бозори иттилоот» рӯз то рӯз рушд менамояд ва шумораи ширкатҳои тавлидкунандаи он зиёд мешавад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд намудан бамаврид аст, ки шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ аз аввалин лаҳзаҳои ташкилёбии худ хусусияти тиҷоратӣ доштанд ва чунин боқӣ хоҳанд монд. Яъне, шабакаҳои иҷтимоиро, пеш аз ҳама, барои ҷамъоварии иттилоот сохта, ба истифода додаанд. Сол аз сол беҳтару хубтар гардидани равзанаҳои (интерфейси) шабакаҳои иҷтимоӣ ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки моликони ширкатҳои мазкур доимо дар фикри фароғату

истироҳати корбарон ҳастанд. Ба баъзе корбарони фаъол (масалан, блогерон) додани маблағ низ маънои онро надорад, ки шабакаҳои мазкур ба фаъолияти башардӯстонаю хайрхоҳона машғуланд. Баръакс, онҳо барои диққатҷалбкунанда шудани шабакаҳои мазкур ва бештар гардидани корбарони ин шабакаҳо чунин корро анҷом медиҳанд. Зеро чи қадаре, ки корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ бештар шаванд, ҳамон андоза дар серверҳои моликони онҳо иттилооти бештар ҷамъоварӣ мешавад. Сипас ин иттилоот коркард гардида, ба мизоҷон (аниқтараш ба истеҳолкунандагони молу маҳсулот – ба ширкатҳои истеҳсолӣ) фурӯхта мешавад. Иттилооте, ки ба фурӯш бароварда мешавад, ҷавобгӯи талаботи бозор аст. Ба ибораи дигар ширкатҳое, ки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷамъоварии иттилоот машғул ҳастанд, табъу завқи харидоронро пеш аз дигарон муайян менамоянд ва маҳсулоте, ки дар асоси чунин иттилоот тавлид мегардад, дар бозор зуд харидор пайдо менамояд. Ҳар амале, ки корбари шабакаи иҷтимоӣ дар фазои маҷозии интернет анҷом медиҳад, иттилооте мебошад, ки минбаъд коркард мешавад. Масалан, дар саҳифаи интернетии худ ворид намудани расмҳо, матнҳо, видеороликҳо, сабтҳои аудиоӣ, писандидан, написандидан, шарҳнависӣ, ба дигарон фиристодани матлабҳо ва ғ. аз он қабил амалҳои маҷозие ба шумор мераванд, ки барои муайян намудани табъу завқи одамон кӯмак мерасонанд.

Дар соҳаи сиёсат низ вазъият чунин аст. Айни замон дар арсаи байналмилалӣ ширкатҳои давлатию ғайридавлатие мавҷуданд, ки самти фаъолияти онҳоро «консалтинги сиёсӣ» ташкил медиҳад. Масалан, дар ИМА ширкати ғайритиҷоратии «RAND Corporation» барои иҷроиши вазифаҳои стратегӣ дар доираи фармоишҳои Кохи сафед, Пентагон ва дигар сохторҳои давлатӣ ба онҳо маълумоти стратегӣ пешниҳод менамояд. Ғайр аз ин, СММ, Комиссияи

аврупоӣ, Бонки умумиҷаҳонӣ, фондҳои Сорос ва Рокфеллер, донишгоҳҳои Гарвард ва Стэнфорд ва баъзе ширкатҳои фаромиллӣ аз хизматрасонии «RAND Corporation» истифода менамоянд[421]. Инчунин як қатор ширкатҳои дигаре мавҷуданд, ки самти фаъолияти онҳоро «консалтинги байналмилалӣ» ташкил медиҳад. Чунин ширкатҳо низ ба иттилооти зиёд ниёз доранд, то ки сатҳу сифати хизматрасонии худро беҳтар созанд. Айни замон аз хизматрасонии чунин ширкатҳо баъзе давлатҳо ва ширкатҳои истеҳсолие, ки ба онҳо ниёз доранд, истифода мебаранд. Ҳатто ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ ба хизматрасонии чунин ширкатҳо рӯ овардаанд ва барои баъзеи онҳо ҳадафмандона чунин имкониятҳо ба таври ройгон пешниҳод карда мешавад. Моҳияти ин масъала дар он ифода меёбад, ки зеҳни сунъӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонаҳои хабарӣ, видеопорталҳо, сомонаи агентиҳои иттилоотӣ ва ғ.) барои муайян намудани вазъи афкори ҷамъиятӣ, руҳия ва боварҳои мардум истифода мешаванд. Чунин иттилоот ба яроқи иттилоотӣ табдил дода шуда, дар ихтиёри ҳаводорону ниёзмандон гузошта мешавад.

Барои оне, ки самаранокии зеҳни сунъӣ баланд бардошта шавад, захираҳои азими иттилоотӣ (big date) лозиманд. Аз ин рӯ, ҷамъоварии иттилоот барои баланд бардоштани имкониятҳои зеҳни сунъӣ ба роҳ монда шудааст. Дар робита бо ин гуфтан зарур аст, ки ҷамъоварии иттилоот, афзун гардонидану дар серверҳои азим нигоҳ доштани онҳо бо мақсади беҳтару хубтар намудани истифодаи зеҳни сунъӣ анҷом дода мешавад. Олими хитоӣ ва яке аз созандагони назарияи зеҳни сунъӣ Кай Фу Ли қайд менамояд, ки тавсеаи электрификатсия бо шарофати мавҷудияти шарту шароити зерин ба амал омад: сузишвории истихроҷшудае, ки барои истеҳсоли қувваи барқ зарур буд; соҳибкороне, ки бо истифодаи қувваи барқ корхонаҳои на-

вро ба кор андохтанд; муҳандисон-электрикҳое, ки фаъолияти онҳоро танзим менамуданд; дастгирии давлатие, ки барои рушди инфрасохтори он зарур буд. Ба ҳамин монанд барои оне, ки дар асри XXI зеҳни сунъӣ дар хизмати инсоният қарор дода шавад, чаҳор шарт зарур аст: маълумот ва иттилооти барзиёд; соҳибкорони ба истифодаи зеҳни сунъӣ завқманд; мутахассисони соҳаи зеҳни сунъӣ; дастгирии давлатӣ[422]. Чи гунае ки мушоҳида мегардад, яке аз шартҳои асосии истифодаи зеҳни сунъӣ иттилоот ва маълумоти барзиёд мебошад. Яъне, чи қадаре, ки иттилооти бештар мавҷуд бошад, сифати амалҳои иҷронамудаи зеҳни сунъӣ низ ҳамон андоза беҳтар мешавад. Барои мисол, имрӯзҳо дар шароити афзоиши ҳаҷми иттилоот дар соҳаҳои маориф ва илм бо мақсади муайян намудани аслияти матнҳои эҷодию таҳқиқотӣ барномаи «Антиплагиат» истифода бурда мешавад. То кадом андоза дуруст будани натиҷа ва хулосаи санҷиш аз он вобаста аст, ки дар бойгонии электронии барномаи «Антиплагиат» чи қадар иттилооти электронӣ мавҷуд аст, ё ин барнома ба кадом бойгониҳо пайваст карда шудааст. Агар матне, ки аз асарҳои дигар рӯйбардор шудааст, дар бойгонии иттилоотии электронӣ ворид набошад, онро барномаи антиплагиат ҳам намеёбад. Яъне, иттилоот бояд пурраю мукаммал бошад. Ғайр аз ин, истифодаи зеҳни сунъӣ суръати кору амалҳоро бамаротиб ва ҳатто садҳо маротиба метезонад. Дар мисоли истифодаи барномаи антиплагиат ин воқеиятро нишон додан мумкин аст. Масалан, агар 100 саҳифаи матни таҳқиқотиро ба 10 олими соҳавӣ супоранду аз онҳо хоҳиш намоянд, ки аслияти ин матнро муайян созанд, чи қадар вақт лозим меояд? Онҳоро зарур аст, ки шумораи зиёди китобҳоро варақ зананд ва шояд барои анҷом додани ин амал чандин ҳафтаҳову моҳҳо зарур шавад. Аммо дар барномаи антиплагиат ин корро бо назардошти суръати интернет дар муддати 1 дақиқа анҷом додан

мумкин аст. Натиҷа ва хулосаи антиплагиат нисбат ба аслияти матни мазкур аз ҳаҷми бойгонии иттилоотӣ вобаста аст. Ба ҳамин монанд ҳама гуна зеҳни сунъӣ ва натиҷанокии онҳо аз ҳаҷми иттилоот вобаста мебошад. Бо ин мақсад ширкатҳои тавлидкунандаи технологияҳои ҷадид (масалан, Google, Microsoft, Apple ва ғ.) кӯшиш менамоянд, ки тавассути ҷамъоварии иттилоот бойгониҳои азими иттилоотӣ ташкил намоянд. Дар ин кор шабакаҳои иҷтимоӣ истифода бурда шуда истодаанд.

Чи гунае, ки аз андешарониҳои Кай Фу Ли мушоҳида мегардад, барои рушди зеҳни сунъӣ дастгирии давлатӣ низ зарур аст. Давлатҳое ки чунин заруратро дарк кардаанд, дастгирии худро нисбат ба ширкатҳои тавлидкунандаи технологияҳои ҷадид дареғ намедоранд. Дар ин маврид ёдовар шудан аз андешаҳои Президенти Федератсияи Россия В.В. Путин хеле муҳим мебошад. Ба андешаи ӯ, давлате, ки дар сохтану истифода бурдани зеҳни сунъӣ муваффақияти бештар пайдо менамояд, ҳукмрони ҷаҳон мегардад[423]. Ин аст, ки як қатор давлатҳо, аз қабили ИМА, Хитой, Сингапур, Австралия, Олмон, Фаронса, Британияи Кабир ва чанде дигарон дар ин самт кӯшишҳои зиёд анҷом дода истодаанд.

Истифодаи зеҳни сунъӣ аллакай самаранокию натиҷанокии худро нишон дода истодааст. Аз як ҷониб агар шабакаҳои иҷтимоӣ барои ҷамъоварии иттилоот истифода шаванд, аз ҷониби дигар худи онҳо зеҳни сунъие мебошанд, ки ба моликони худ млрд-ҳо доллар фоида оварда истодаанд. Калонтарин ширкатҳои технологии ҷаҳон, ба монанди «Apple», «Microsoft», «Alphabet Inc», «Facebook», «Alibaba Group», «Tencent Holdings», «Samsung Group», «Amazon», «eBay», «IBM», «Baidu», «Google» ва даҳҳо ширкати дигар дар шабакаи интернет хизматрасониҳои электронӣ ташкил намуда, ҳамарӯза ба ҷамъоварии иттилоот машғул мебошанд. Аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ, бозиҳои интернетӣ,

видеопорталҳо, порталҳои мусиқӣ, сомонаҳои рекламавӣ, низоми интиқоли пул ва харидҳои электронӣ ва монанди инҳо аз ҷониби ширкатҳои мазкур сохта, пешкаши корбарони интернет гардонида шудаанд.

Дар шароити имрӯза тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ҷангҳои иттилоотию идеологӣ ба амал бароварда мешаванд. Айни замон шабакаҳои иҷтимоӣ василаи муҳимми пешбурди ҷангҳои иттилоотию идеологӣ ба шумор мераванд. Аксарияти иттилооти тарғиботие, ки дар фазои интернет паҳн мешаванд, маҳз ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ интиқол меёбанд. Онҳое, ки имконияти васеи иттилоотӣ доранд, дар ҷангҳои иттилоотӣ муваффақият ба даст меоранд. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ инчунин татбиқи сиёсати дугонаро низ мушоҳида намудан мумкин аст. Барои мисол, як қатор давлатҳо шабакаҳои иҷтимоии YouTube, Facebook, Twitter, Instagram ва чанде дигаронро уҳдадор намудаанд, ки ҳама гуна иттилооти хусусияти террористию экстремистӣ доштаро дар кутоҳтарин муддат аз саҳифаҳои худ тоза намоянд. Аммо ин талабот нисбат ба давлатҳои абарқудрат, пуштибонони ширкатҳои технологӣ ва шарикони стратегии онҳо татбиқ мешавад. Зеро дар муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамарӯза даҳҳо видеоролику маводҳои экстремистию террористӣ дар шабакаҳои мазкур чоп менамоянд, аммо онҳоро моликони шабакаҳои иҷтимоӣ пок намекунанд. Чунин воқеият бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки шабакаҳои иҷтимоӣ инчунин барои дастгирии созмонҳои экстремистию террористӣ низ итифода мешаванд. Аз ин рӯ, онҳоро василаи муҳимми пешбурди ҷангҳои иттилоотию идеологӣ номидан мумкин аст.

Нақши шабакаҳои иҷтимоӣ дар ташкили ҳаракатҳои эътирозӣ соли 2011, замоне ки мавҷи инқилобҳо кишварҳои арабиро фаро гирифта буд, баръало ба мушоҳида расид. Он замон шабакаҳои иҷтимоии Twitter ва Facebook ба эътироз-

гарон имкон доданд, ки фаъолияти худро ҳамоҳанг созанд ва одамони зиёдро ба эътироз даъват намоянд. Чунин вазъиятро таҳлилгарон инқилоби интернетӣ ва баъзан «инқилоби твиттерӣ» ё «инқилоби фейсбукӣ» номида буданд. Моҳи феврали соли 2011 дар сомонаи расмии оҷонсии иттилоотии «Ал-Ҷазира» (Қатар) нисбат ба воқеаҳои баҳори араб чунин хулосаҳо навишта буданд: «Иттилоот – тавоноӣ аст. Дар асри иттилоотӣ бошад YouTube, Facebook ва Twitter яроқи муосири сафарбар намудани омма мебошанд»[424]. Шабакаи телевизионии CNN бошад воқеаҳои мазкурро инқилоби интернетӣ ва инқилобҳои насли дуюм муаррифӣ карда буд[425]. «Ташкилкунандагони инқилобҳои ранга тавассути иқтидори манипулятивии ВАО-и муосир (интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ) онҳоро тавре рӯнамоӣ менамоянд, ки ба инқилобҳои объективӣ шабоҳати бештар пайдо мекунанд. Аммо таҳлили равандҳои сиёсии ҷомеа, махсусан равanди ба амал омадани инқилобҳои ранга, ба инобат гирифтани заминаҳои пайдоиш ва натиҷаҳои он нишон медиҳанд, ки ба таври объективӣ шакл гирифтани вазъият натиҷаи назарфиребии сиёсӣ аст»[426].

Чунин тамоюлоти рушди технологияҳои иттилоотиро ба инобат гирифта, дар баъзе кишварҳо як қатор шабакаҳои иҷтимоиро аллакай созмонҳои экстремистӣ эълон намудаанд. Барои мисол аз моҳи марти соли 2022 бо қарори Додгоҳи шаҳри Москва фаъолияти шабакаҳои иҷтимоии Facebook ва Instagram экстремистӣ дониста шуда, дар ҳудудҳои Россия дастнорас гардонида шудаанд. Молики шабакаҳои мазкур ширкати Meta Platforms Inc. аз ҷониби мақомоти додгоҳии Россия созмони экстремистӣ дониста шудааст[427]. Дар як қатор кишварҳо аллакай ба сохтани шабакаҳои иҷтимоии ватанӣ ба таври ҷиддӣ машғул шуда истодаанд. Дар ин самт Ҷумҳурии мардумии Хитой ва Ҷумҳурии исломии Эрон муваффақияти бештар

доранд. Дар Хитой шабакаҳои иҷтимоии «WeChat», «Sina Weibo», «Douyin/TikTok», «Youku/Tudou», «Tencent QQ» ва дар Эрон бошад шабакаҳои иҷтимоии «Gap», «Soroush», «iGap», «Parsijoo», «Cloob», «Cafe Bazaar», «DigiKala» ва «Aparat» пурра ҷойгузини шабакаҳои иҷтимоии кишварҳои хориҷӣ шудаанд[428].

Дар маҷмуъ, таҷрибаи давлатҳои гуногун нишон медиҳад, ки онҳо барои пешгирӣ намудани таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста ба имкониятҳои техникию технологии худ роҳу усулҳои гуногунро истифода мебаранд. Як гурӯҳ давлатҳо шабакаҳои иҷтимоиро дар ҳолатҳои фавқуллода муваққатан дастнорас мегардонанд. Гурӯҳи дуюми давлатҳо баъзе шабакаҳои иҷтимоиро ба таври доимӣ дастнорас гардонида, тадриҷан ба танзими шабакаҳои дигар мегузаранд. Гурӯҳи сеюми давлатҳо, ки имкониятҳои зиёди технологӣ доранд (масалан Хитой), шабакаҳои иҷтимоии барои онҳо зарароварро дастнорас гардонида, ба ҷойи онҳо шабакаҳои иҷтимоии ватаниро, ки танзимашон осон аст, пешкаши шаҳрвандон менамоянд. Дар баъзе давлатҳои дигар шабакаҳои иҷтимоии шубҳанок ба таври доимӣ дастнорас гардонида мешаванд ва дар чунин ҳолат шаҳрвандон аз шабакаҳои дигаре, ки дастрас ҳастанд, истифода мекунанд[429]. Аз таҳлили ин масъала ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз ҳама бештар чунин шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди Twitter, Instagram, Facebook, YouTube, LinkedIn ва мессенҷерҳои Skype, Whatsapp, Viber, Zello дар кишварҳои гуногуни олам ҳамчун шабакаҳои шубҳаовар ва хатарзо дастнорас гардонида мешаванд.

Дар фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли чанд соли охир аст, ки созмонҳои экстремистию террористӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароии хешро тарғиб менамоянд. Дар натиҷаи чунин фаъолияти таблиғотӣ қисме аз ҷавонони кишвар, бахусус

муҳоҷирони меҳнатӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ мағзшӯй гардида, ба доми созмонҳои фаъолияташон мамнуъ афтодаанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки як қатор созмонҳо бо мақсади ҷалби ҷавонон ба сафҳои худ шабакаҳои иҷтимоиро ҳамчун василаи пешбурди фаъолияти таблиғотӣ истифода мебаранд. Аз ҷониби дигар боз созмонҳое низ ҳастанд, ки ба иғвоангезию паҳн намудани ғояҳои ифротгароӣ машғул гардида, қасд доранд, ки дар ҷомеаи Тоҷикистон бетартибиҳои сиёсӣ ташкил намоянд. Дар муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ҳуҷумҳои иттилоотиро, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ хеле зиёд ба назар мерасанд, дар фаъолияти ташкилоти экстремистию террористии «Ҳизби наҳзати исломӣ», созмони экстремистии «Гурӯҳи 24» ва ташкилоти экстремистию террористии «Паймони миллии Тоҷикистон» мушоҳида намудан мумкин аст. Ҷомеаи Тоҷикистон мавҷи хеле баланди ҳуҷумҳои иттилоотиро моҳҳои апрел ва майи соли 2020, замоне ки бемории сироятии КОВИД-19 паҳн шуда истода буд, мушоҳида намуданд. Он замон ташкилотҳои номбаргардида аз вазъияти барояшон муносиб истифода бурда, мехостанд мардумро ба эътироз даъват намоянд. Дар кишварҳои гуногуни олам ҳамаи неруҳои кишвар барои бартараф намудани буҳрони баамломада муттаҳид мешуданд, аммо созмонҳои дар боло номбаргардида тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ мехостанд, ки дар Тоҷикистон бетартибиҳоро ташкил кунанд. Аз ин рӯ, бо назардошти воқеаву ҳодисаҳои даҳ соли охир, ки зери таъсири технологияҳои иттилоотии навин ба амал омадаанд, гуфтан мумкин аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ айни замон василаи муҳимтарини пешбурди ҷангҳои иттилоотию идеологӣ мебошанд. Дар чунин мавриди шабакаҳои иҷтимоӣ ба манфиати неруҳоест, ки тавассути онҳо мақсадҳои худро амалӣ месозанд.

II. Зарару зиёни шабакаҳои иҷтимоӣ

Як қатор олимон рушди бемайлони технологияҳои иттилоотиро ба инобат гирифта, аз пайдоиши одамони типи нав ҳамчун «аборигенҳои рақамӣ» ном мебаранд[430]. Аборигенҳо як гурӯҳ одамоне мебошанд, ки аз тамаддуни инсонӣ маҳруманд. Бинобар ин, худро аз ҷаҳони мутамаддин дар канор нигоҳ медоранд ва дар ҷангалҳо ба мисли одамони ибтидоӣ умр ба сар мебаранд. Дар замони муосир низ ба абориген табдил ёфтани одамони ҷаҳони мутамаддин воқеияти худро дорад. Чунин тамюлотро дар ибтидои асри ХХ олими испаниягӣ Хосе Ортега-и-Гассет мушоҳида намуда, муайян карда буд, ки як қатор одамон зери таъсири омилҳои гуногун аз тамаддун дур шуда, ба сӯйи ҷоҳилӣ ҳаракат менамоянд. Ӯ муътақид буд, ки «тамаддун сунъӣ аст ва аз ин рӯ, санъату ҳунармандиро металабад. Агар неъматҳои тамаддун ба шумо писанд бошаду, нисбат ба худи он ғамхорӣ нанамоед, тамаддунро аз даст медиҳед. … Тамаддуни рушдёбанда мисли мушкилии пурозор аст. Чи қадаре, ки дастовардҳо зиёд шавад, ҳамон андоза хатари онҳо бештар мешавад. Чи қадаре, ки ҳаёт хуб шавад, ҳамон қадар вай мураккаб мешавад. Бо мураккаб шудани мушкилиҳо воситаҳои ҳалли онҳо низ мураккаб мешаванд. Аз ин рӯ, ҳар як насл воситаҳои мазкурро бояд ба пуррагӣ аз бар намоянд»[431]. Яъне, донишҳою дастовардҳои моддию маънавӣ тавассути ҳар насл ба наслҳои оянда интиқол дода мешаванд. Мутаассифона, рушди тамаддун дар назди наслҳои имрӯзаву оянда мушкилиҳои нав ба навро эҷод менамоянд. Яке аз сабабҳои асосии ба вуҷуд омадани буҳронҳо маҳз аз пешрафти тамаддун вобаста аст. Дар ин раванд куҳнашавии донишҳо, барои ҳалли масъалаҳои нав корношоям гардидани онҳо, ба талаботи давру замон ҷавобгӯ набудани ҷаҳонбинии одамон, аз рушди замона қафо мондани одамон ва ғ. масъалаҳое мебошанд, ки ҳалли онҳо аз низоми

таҳсилоти миллӣ ва сатҳи донишомӯзии одамон вобаста аст. Дар шароити имрӯза муносибат ба дониш ва раванди донишомӯзӣ низ ба мушкилии ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудааст. Барои мисол, тахминан 200-250 сол пеш аксари одамон (одатан оммаи мардум) бинобар сабаби рушд накардани соҳаи ноширӣ барои мутолиа китоб намеёфтанд. Зеро ҳамаи китобҳо бо меҳнати дастӣ ва бо заҳмати зиёд нусхабардорӣ мешуданду дастраси доираи маҳдуди одамон буданд. Дар шароити муосир рушди соҳаи ноширӣ ва бахусус рушди технологияҳои иттилоотӣ на танҳо ин мушкилиро ҳал намуд, балки мушкилии навбатиро ба вуҷуд овард. Айни замон шумораи китобу мақолаҳо ва сомонаҳои иттилоотию хабарӣ чунон зиёд шудаанд, ки одамон дигар намедонанд чиро мутолиа кунанд. Бо чунин мушкилӣ на танҳо оммаи мардум, балки зиёиён низ рӯ ба рӯ шудаанд. Як нафар агар то охири умр китобҳо, мақолаҳо ва матнҳои як шохаи маҳдуди илмро мутолиа кардан хоҳад, барои ин умраш нокифоягӣ мекунад. Пас чи бояд кард? Таҳилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки зери таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла риоя нашудани талаботи соҳаи ноширӣ ва бештар шудани «афроди эҷодкор» рӯз то рӯз ҳаҷми матнҳои бесифат зиёд шуда истодааст. Афзоиши матнҳои бесифат[432] сарчашмаҳои гуногун доранд. Яке аз сарчашмаҳои афзоиши матнҳои бесифат шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Аз сабаби оне, ки вазифаи аслии шабакаҳои иҷтимоӣ муайян кардани вазъи афкори ҷамъиятӣ аст, онҳо на дар хизмати корбар, балки дар хизмати моликони ин шабакаҳо қарор доранд. Аз аввал то ба имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ бо мақсади интиқоли дониши системавӣ ё баланд бардоштани маърифати одамон ташкил нашудаанд. Зеро чунин навъи фаъолият бо мақсади моликони шабакаҳои мазкур мувофиқат намекунад. Донишҳои босифат дар китобу мақолаҳое дида мешаванд, ки муаллифони онҳо дар ҳақиқат бо нияти интиқоли

дониш ва ташаккул додани афкори дигарон онҳоро таҳия кардаанд. Чизи дигар ин аст, ки донишро ҳама вақт аз нафароне омӯхтан мумкин аст, ки агар нисбат ба мо даҳҳо маротиба дониши бештар дошта бошанд. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ матлабҳое паҳн мешаванд, ки онҳоро бе ёрии дигарон худамон низ медонем, пас аз ин фазо чизе омӯхтан ғайриимкон аст. Албатта, эътироф бояд кард, ки шабакаҳои иҷтимоӣ хабарҳои рӯзро ба одамон саривақт мерасонанд. Аммо дар ин самт низ мушкилиҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд. Масалан, таҳрифи хабар, нодуруст шарҳ додани он, паҳн намудани хабар барои таъсиррасонӣ намудан ба афкори ҷамъиятӣ ва ғ.

Шабакаҳои иҷтимоӣ сарчашмаи асосии паҳншавии иттилооти пастсифат ва сабаби авҷ гирифтани инфодемия (вирусҳои иттилоотӣ) мебошанд. Бо мураккаб гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ ва рушди соҳаҳои ҷомеа барои инсон талабот ба дониш низ меафзояд. Барои оне, ки инсон талаботи худро дар сатҳи зарурӣ қонеъ намояд, ӯро зарур аст, ки аввал донишҳои барои анҷом додани ин корро ба даст оварад. Дар асри XX барои оне, ки талаботи одамон қонеъ карда шавад, онҳоро зарур меомад, ки таҳсил намуда, соҳиби маълумоти олии касбӣ шаванд. Имрӯз бошад ба даст овардани маълумоти олии касбӣ кафили қонеъ гардидани талаботи одамон буда наметавонад, зеро мутахассисони асри XX нисбат ба мутахассисони асри XXI чандин маротиба бояд дониши бештар дошта бошанд ва сол то сол донишу ҷаҳонбинии худро бояд такмил диҳанд. Аз ин рӯ, дар замони имрӯза, ки рушди илму техника бо суръати баланд ба пеш ҳаракат намуда истодааст, илмомӯзию донишандӯзӣ бояд то охири умр идома ёбад, вагарна муваффақ шудан дар пешбурди кору фаъолият ва таъмин намудани маишати зиндагӣ, аз ҳама муҳим таъмини амнияти миллӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ хеле душвор

мегардад. Мутаассифона, дар шароити имрӯза илмомӯзию донишандӯзӣ ба мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешавад. Чунин ҳолат аз омилҳои зерин вобаста мебошад: инқилоби чоруми саноатӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ, рушди соҳаи нашрӣ, тавсеаи шабакаи интернет ва ғ. Таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки зиёд гардидани маводи чопӣ ва иттилоот бар зарари илму дониш ва зеҳну тафаккур анҷом ёфта истодааст. Яъне, на ҳамаи маводе, ки чоп мешавад ва паҳн мегардад, босифат ва дорои доиниши системавӣ аст. Дар ибтидои асри XVII, замоне ки ҳанӯз инқилобҳои саноатӣ, бахусус инқилоби чоруми саноатӣ ба вуҷуд наомада буд, олими англис Фрэнсис Бэкон чунин ҳолатро дарк намуда, ҳамаи китобҳоро ба се гурӯҳ ҷудо карда буд. Аз мавқеи ӯ, «баъзе китобҳоро танҳо чашидан даркор асту бас, қисми дигари китобҳоро фуру бурдан лозим, вале қисми ками онҳоро хоидану ҳазм намудан зарур меояд»[433]. Аммо дар баробари эътироф намудани ин воқеият, инчунин шинохти чунин матнҳо низ хеле мушкил аст. Аз ин рӯ, дар чунин шароит одамон бояд қобилияти шинохта тавонистани матнҳои босифат ва бесифатро дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар ҳолати бетағйир боқӣ мондани вазъият на танҳо дониши одамон боло намеравад, балки паст гардидани он ба амал меояд, ки натиҷаи он коҳиш ёфтани обруи илму дониш дар ҷомеа, паст гардидани сифати раванди омода намудани кадрҳо, радикализатсияи ҷомеа, мағзшӯӣ шудани онҳо ва ғ. мешаванд. Чунин қонуният ба халқиятҳо ва миллатҳои замони муосир низ тааллуқ дорад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки иттилооти носаҳеҳ ва овозаҳои бардурӯғ, ки асоси илмӣ надоранд, дар ҷомеаҳое метавонанд ба афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонанд, ки агар аъзоёни ҷомеа ҳанӯз қобилияти фарқ намуда тавонистани дониши босифат ва бесифатро надошта бошанд. Дар чунин ҳолат тафаккури танқидӣ ва таҳлили

танқидӣ низ вуҷуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, паҳн гардидани иттилооти носаҳеҳ ва овозаҳои бардурӯғ яке аз нишонаҳои инфодемия ва инфопандемия мебошад, инчунин паҳн гардидани иттилооти бесифат ва пастсифат низ метавонад хусусияти дигари онҳоро ташкил намояд.

Мафҳумҳои «инфодемия» ва «инфопандемия» бо паҳншавии вирусҳои зараровару сироятӣ алоқаманданд, аммо на бо вирусҳои биологӣ, балки бо вирусҳои иттилоотӣ. Аз ин рӯ, зери ин мафҳумҳо низ паҳншавии вирусҳои иттилоотӣ дар назар дошта мешавад. Бояд ёдовар шуд, ки мафҳуми «инфодемия» аллакай аз ҷониби олимон, коршиносон, ходимони сиёсию ҷамъиятӣ мавриди истифода қарор дорад. Мафҳуми «инфодемия» ҳамчун шакли кутоҳшудаи ибораи «эпидемияи иттилоотӣ» соли 2003 пайдо гардидааст. Бори аввал онро сиёсатшиноси амрикоӣ Дэвид Роткопф дар газетаи «The Washington Post» истифода намуда буд. Он замон ӯ дар мавриди паҳншавии бемории сироятии SARS қайд намуда буд, ки «баъзе хабарҳои бо тарсу овозаю дурӯғпардозӣ омехташудае, ки ба воситаи технологияҳои иттилоотии замони муосир ба гушаю канори олам интиқол ва паҳн гардид, ба иқтисодиёти миллӣ ва байналмилалӣ, ба сиёсат ва ҳатто ба амният таъсири амиқ расониданд»[434]. Соли 2020 дар шароити паҳншавии бемории сироятии COVID-19 Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ паҳншавии иттилооти носаҳеҳ ва овозаҳои бардурӯғро «инфодемия» номида буд[435]. Дар муроҷиатномаи якҷояи СУТ бо СММ оқибатҳои ногувори ин падида пешгӯй гардида, зери таъсири он зарар расонидан ба саломатии ҷисмонию равонии одамон, ба вуҷуд овардани фазои тарсу ҳарос, зери шубҳа қарор додани муваффақиятҳои соҳаи тандурустӣ, дар муносибат ба меъёрҳои ҳифзи саломатӣ тағйир додани рафтори одамон, маҳдуд намудани имкониятҳои давлат ва коҳиш додани самаранокии чораҳои пешгирикунандаи паҳншавии

бемориро ҳамчун оқибатҳои ногувори инфодемия муаррифӣ кардаанд.

Бояд гуфт, ки ҳарчанд паҳншавӣ ва ҳадафмандона паҳн намудани иттилооти носаҳеҳро дар шароити паҳншавии бемории сироятӣ ҳамчун инфодемия муаррифӣ намуда бошанд, онро дар соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз ҷумла, дар соҳаи сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг, иҷтимоиёт ва ғ. Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки инфодемия ва инфопандемия ҳамчун мафҳум таърихи чандон зиёд надоранд (ду даҳсола пеш истифода шудаанд), аммо ҳамчун падида таърихи зиёд доранд. Чи гунае, ки аз шарҳи моҳияти ин мафҳумҳо мушоҳида мегардад, инфодемияро бо паҳншавии иттилооти носаҳеҳ ва овозаҳои бардурӯғ алоқаманд менамоянд. Аммо паҳншавии иттилооти бесифат, пастсифат ва орӣ аз донишҳои илмиро чи гуна падида метавон унвон намуд. Дар шароити афзоиши шумораи корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ, бо интернет ҷанг эълон намудан ҳеҷ зарурате надорад. Интернет ба неруҳои сиёсӣ ва одамони алоҳида зарар намерасонад, балки шинос набудан бо имкониятҳои интернет ва надонистани сирру асрори технологияҳои иттилоотию назарфиребӣ зарару зиёни бештар дорад. Дар ихтиёр доштани иттилооти зарурӣ ҳокимият аст. Фарқ карда тавонистани иттилооти лозима аз нолозим сарчашмаи афзоиши ҳокимият аст. Дар мувофиқа бо мақсадҳои худ истифода бурда тавонистани иттилооти лозима ва коҳиш додани таъсири иттилооти рақиб ҳокимияти дукарата аст.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар замони имрӯза технологияҳои иттилоотӣ, бахусус шабакаҳои иҷтимоӣ василаи паҳн гардидани фарҳанги бегона низ мебошанд. Чи гунае ки маълум аст, иттилоот ва дониш дар баробари дигар нишонаҳо инчунин хусусияти синусолӣ низ доранд. Му-

таассифона, иттилооте ки айни замон дар шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мегардад, дар аксар маврид бо синну соли корбарон мувофиқат намекунад, ки дар натиҷа психологияи наврасон ва ҷавонон метавонад осеб бинад. Масалан, паҳн гардидани иттилоот ва маводҳои гуногун дар бораи хушунат, зӯроварӣ, ҷинояту ҷиноятқорӣ, одатҳои бади инсонӣ, истифодаи назарфиребӣ, таблиғи фарҳанги бегона ва ғ. метавонанд ба зеҳну шуури қишрҳои гуногуни ҷомеа таъсири манфӣ расонанд.

Дар баробари ҳамаи ин шабакаҳои иҷтимоӣ вақти пурқиммати одамонро талаф медиҳад. Дар ҳаёти инсон «вақт» хеле арзишманд аст. Дар муқоиса бо молу сарват, саломатӣ, хушбахтӣ ва илму дониш, ки онҳо низ барои инсон хеле арзишманданд, вақт ҳамчун арзиши олӣ доимо кам мешавад ва онро ҳеҷ кас наметавонад, ки барои худ зиёд намояд. Вақтро метавон идора намуд, сарфакорона истифода бурд ва дар корҳои муҳиму зарурӣ истифода кард. Одамоне, ки вақти зиёди худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ мегузаронанд, аллакай ба вируси инфодемия мубтало шудаанд ва талафоти вақтро дигар эҳсос намекунанд. Ҳангоми хӯрокхӯрӣ, вақти кор, вақти истироҳат ва қариб, ки ҳама вақт дар фазои маҷозии шабакаҳои мазкур ҳузур доранд. Агар тасаввур намоем, ба ҳисоби миёна агар як узви фаъоли шабакаи иҷтимоӣ дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна се соат вақти худро дар фазои маҷозӣ ба тамошои видеороликҳои ғайриҳирфаию манипулятсионӣ ва мутолиаи матнҳои гуногунмазмуни хабарӣ (таҳлилӣ не, хабарӣ, тавсифӣ, ҳикоявӣ, ҳаҷвӣ ва баъзан васфӣ) сарф намояд, дар як сол 1098 соат вақти худро ин ҷо сарф намудааст. 1098 соат баробар ба 46 рӯз, ё худ 1,5 моҳ мешавад. Агар тӯли 46 рӯз як нафар ба мутолиаи «китобҳои бузург» (китобҳое, ки муаллифонашон нобиғаанд ва бо мақсади интиқоли дониш онҳоро таҳия кардаанд, на бо мақсади дигар) машғул шавад, дар тафаккур-

ри худ ду-се консепсияи илмию назариявии аслиро метавонанд ҷойгир намоянд. Ё ин ки ин вақтро метавонанд ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ сарф намояд. Мутаассифона, талафоти вақт дар шароити имрӯза яке аз сабабҳои асосии зиёд шудани буҳронҳо мегардад. Олими англис А.Смит ҳанӯз дар асри XVIII дар таълимоти худ исбот намуда буд, ки талафоти вақт яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани иқтисодиёти миллӣ мебошад[436].

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар ҳар як ҷомеа ҷонибдорон ва мухолифони шабакаҳои иҷтимоӣ мавҷуданд. Онҳое, ки зарару зиёни шабакаҳои иҷтимоиро дарк накардаанд, ҷонибдорони ин гуна шабакаҳо мебошанд. Ғайр аз ин, ҷонибдорони ашадии шабакаҳои иҷтимоӣ нафароне мебошанд, ки дар зиндагӣ ва фаъолият мақсади мушаххаси касбӣ надоранд. Антропологи фаронсавӣ Гюстав Лебон иброз намуда буд, ки «Онҳое, ки манфиатҳои дарозмуддати худро дар муқобили манфиатҳои якрӯзаю дурӯзаи худ қарор медиҳанд ва барои амалӣ намудани манфиатҳои дарозмуддати худ мақсад қабул намуда, амал карданро сар мекунанд, аллакай ба дастоварди бузурге ноил шудаанд»[437]. Донишманди амрикоӣ Мортимер Адлер бошад иброз медорад, ки «дастоварди асосии ман дар зиндагӣ ин аст, ки ман медонам чиро намедонам ва чаро намедонам. Чунин ҳолат имкон медиҳад, ки ман барои ислоҳи вазъият кӯшиш намоям»[438]. Бо назардошти ду иқтибоси овардашуда гуфтан мумкин аст, ки онҳое, ки манфиатҳои дарозмуддат надоранд ва норасогиҳои касбии худро дарку эътироф накардаанд, мухлисони ашадии шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Бараъкс олим, омӯзгор, зиёӣ ва умуман корманде, ки мехоҳад дар оянда мутахассиси хуб бошаду донишу малакаҳои худро такмил диҳад, ҳеҷ гоҳ шабакаҳои иҷтимоиро заминаи ташаккули донишҳои касбии худ интихоб намекунад. Зеро дар шабакаҳои иҷтимоӣ дониши системавӣ, илмию назариявӣ

вуҷуд надорад. Он ҷо макони паҳншавии иттилооти манипулятивӣ ва иттилооти хабарӣ асту бас.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи фоида ва зарари шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ нишон медиҳад, ки пурра аз истифодаи интернет даст кашидан номумкин аст. Зеро дар шароити ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ ва тавсеаи технологияҳои зеҳни сунъӣ истифодаи интернет ба монанди истифодаи қувваи барқ аст. Чи гунае, ки қувваи барқ барои истифодаи дастгоҳҳои электрикӣ зарур аст, интернет низ барои истифодаи зеҳни сунъӣ ногузир мебошад. Яъне, бе истифодаи шабакаи интернет мавриди истифода қарор додани зеҳни сунъӣ ғайриимкон аст. Ғайр аз ин, дар шароите, ки зарурати истифодаи интернет бебаҳс аст, масъалаи таъмини амнияти иттилоотию идеологии ҷомеа хеле мубрам мешавад. Зеро дар шароити тавсеаи технологияҳои иртиботӣ василаҳои иттилоотӣ аз ҷониби неруҳои тахрибкор дар ҷангҳои иттилоотӣ васеъ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани фарҳанги иттилоотии ҷавонон, ба донишомӯзӣ ҷалб карда тавонистани онҳо, ташаккули мафкураи танқидӣ, шинохти иттилооти зарурӣ аз нозарур, дониши босифат аз бесифат кафили ҳимояи ҷомеа аз таҳдиду хатари шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд.

3.4. Таъсири таҳдидҳои идеологӣ ба суботи сиёсии ҷомеа

Аз асри XIX сар карда то инҷониб таҳдидҳои идеологӣ ва хавфу хатари набардҳои идеологӣ инсониятро ба мушкилиҳои гуногун рӯ ба рӯ кардаанд. Айни замон ҳамаи омилҳои бесуботкунандаи ҷомеа зери таъсири таҳдидҳои идеологӣ пайдо мешаванд. Аз ин рӯ, дар шароити муосир барои ҳамаи давлатҳо, бахусус барои давлатҳои тозаистиқлол таъмини амнияти идеологӣ яке аз масъала-

ҳои мубрам ба шумор меравад. Махсусан, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ зери таъсири идеологияи тундгарой бо ҷанги шаҳрвандии таҳмилӣ рӯ ба рӯ гардид, таъмини амнияти идеологӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дошта, кафили рушди минбаъдаи кишвар ба шумор меравад. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои олам аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки амнияти идеологӣ омили муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ ва кафили рушди минбаъдаи ҷомеа мебошад. Баръакс, дар он ҷомеаҳое, ки буҳрони идеологӣ ба амал меояд, рушди соҳаҳо ба мушкилиҳои ҷиддӣ мувоҷеҳ мешаванд. Дар ҷомеаҳое, ки гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар якчанд даҳсола пеш ба амал омадааст (масалан, кишварҳои пасошуравӣ) ва арзишҳои сохтори нав ҳанӯз ҳам аз ҷониби аксарияти шаҳрвандон дар сатҳи зарурӣ дарк нагардидаанд, буҳрони идеологӣ ба мушоҳида мерасад. Дар чунин шароит аз байн бурдани буҳрони идеологӣ кори саҳл нест. Зеро чи гунае, ки ба сари мардум бор намудани як идеяи нав хеле мушкил аст, аз сари онҳо дур намудани идеяҳои куҳна аз он ҳам мушкилтар мебошад. Чунин воқеиятро дар мисоли кишварҳои пасошуравӣ, бахусус дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба хубӣ эҳсос намудан мумкин аст.

Ҳарчанд Иттиҳоди Шуравӣ 32 сол қабл аз байн рафта бошад ҳам, дар ҷомеаҳои пасошуравӣ кам нестанд нафарone, ки меҳру муҳаббати худро аз арзишҳои коммунистию сотсиалистӣ ҳанӯз ҳам канда наметавонанд ва дар кору фаъолияти худ онҳоро фаровон истифода мебаранд. Чунин нафарон асосан дар байни насли калонсол бештар во мехӯранд. Аз ҷониби дигар созмонҳо ва ташкилотҳои экстремистию террористӣ ҳамарӯза дар фазои маҷозии интернет, ки макони асосии ҷавонон мебошад, ба тарғибу ташвиқи ғояҳои идеологияи радикалистӣ машғуланд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки идеологияи радикалистӣ,

бахусус радикализми исломӣ ба зеҳну шуури ҷавонони кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсири зиёд мерасонанд. Зеро аҳолии кишварҳои минтақаи мазкур асосан аз дини ислом пайравӣ менамоянд ва чунин вазъ барои ташкилотҳои экстремистию террористӣ имконияти муносиб ба шумор меравад. Дар чунин шароит таъмини амнияти идеологии кишвар ба яке аз масъалаҳои мубрам мансуб гардида, суботи сиёсии ҷомеа ва рушди минбаъдаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аз он вобаста мебошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ, ки ҷомеаҳои пасошуравӣ ба шумор мераванд, бештар намудани ҷонибдорони сохтори конститутсионии давлат ва сохтори ҷамъиятии интихобгардида, дар ин самт ҷоннок намудани фаъолиятҳо ва бо назардошти воқеиятҳои навин ташаккул додани дастгоҳи идеологии давлат, баланд бардоштани симои мароқангези арзишҳои дар конститутсия муқарраргардида, шарҳу тавзеҳи ҳамаҷонибаи онҳо ва нишон додани дурнамои рушди мамлакат дар заминаи арзишҳои мазкур масъалаҳое мебошанд, ки таъмини амнияти идеологии ҷомеа аз ҳалли онҳо вобастагии зиёд дорад.

Таҳлилу таҳқиқи ин масъала нишон дод, ки ҳар як сохтори ҷамъиятӣ, ки дар асоси арзишҳои идеологӣ мавҷудияти худро нигоҳ медорад, дар давраи мавҷудияти худ чаҳор марҳилаи ташаккулёбиро тай менамояд. Марҳилаҳои мазкурро шартан ба таври зерин муаррифӣ намудаем: якум, институтсионализатсияи арзишҳои идеологӣ; дуюм, идеализатсияи арзишҳо дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ ва бештар намудани ҷонибдорони онҳо; сеюм, бештар шудани ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлатӣ ва дар сатҳи баланд татбиқ гардидани меъёрҳои он; чорум, ба буҳрони навбатӣ дучор шудани арзишҳои идеологӣ. Бояд гуфт, ки зимни таъмини амнияти идеологӣ ба инобат гирифтани

марҳилаҳои мазкур хеле муҳим мебошад. Зеро ҳар як марҳилаи ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ қонуниятҳои худро дорад. Омӯзиши ин масъала дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар кишвари мо марҳилаи якум – институтсионализатсия анҷом ёфта, марҳилаи дуюм – идеализатсия (ё худ мафкурасозӣ) оғоз гардидааст. Акнун зарур дониста мешавад, ки барои дар сатҳи баланд татбиқ намудани меъёрҳои сохтори конститутсионӣ ва сохтори ҷамъиятӣ бояд ҷонибдорон ва эътиқотмандони онҳо тадриҷан бештар карда шавад. Чунин корҳоро тавассути дастгоҳи идеологии давлат анҷом додан мумкин аст.

Ҳарчанд идеология ҳамчун зуҳуроти хеле мураккаби иҷтимоӣ ва низоми ғояҳо ва доктринаҳо ҳанӯз дар аҳди қадим пайдо шуда бошад ҳам, ташаккулёбии босуръати он баъди инқилобҳои буржуазӣ ва пайдоиши давлатҳои миллӣ ба амал меояд. Дар тӯли ду асри сипаригардида идеологияҳои сиёсӣ се марҳилаи ҷудогонаро паси сар намуданд: якум, идеологизатсия; дуюм, деидеологизатсия; сеюм, реидеологизатсия[439]. Ба ибораи дигар, аввал неруҳои сиёсии ба сари қудратомада ба идеологияи мушаххас такя намуда, онро ҳамчун барномаи сиёсии дарозмуддати худ интихоб намудаанд. Баъд аз one, ки дар охири асри XIX ва дар нимаи аввали асри XX ҷангҳои идеологӣ шиддат гирифта, боиси ба амал омадани Ҷангҳои Якум ва Дуюми ҷаҳонӣ шуданд, як гурӯҳ олимон даст кашидан аз идеология ва такя кардан ба арзишҳои умумиинсониро тарғибу ташвиқ менамуданд, ки дар заминаи чунин баррасиҳо консепсияи деидеологизатсия ташаккул ёфта, пайравон ва ҷонибдорони зиёд пайдо намуд. Аммо дигаргуниҳои ҷиддие, ки солҳои 70-80-ум зери таъсири пешрафти илмию техникӣ ба вуҷуд омаданд, як қатор олимонро маҷбур сохтанд, ки пайомадҳои манфии чунин тамоюлотро муайян намоянд. Дар натиҷаи чунин пажӯҳишҳо онҳо ба хулосае омаданд, ки барои мутобиқ на-

мудани тафаккури одамон бо шароити навин бояд идеология эҳё карда шуда, нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ баланд бардошта шавад. Аз он давра сар карда эҳёи идеология ва ба талаботи давру замон ҷавобгӯ намудани он ҳамчун раванди «реидеологизатсия» номида мешавад. Чи гунае, ки мушоҳида намудан мумкин аст, дар шароити имрӯза давлат бе идеологияи сиёсӣ манфиатҳои худро дар сатҳи зарурӣ ҳимоя карда наметавонад. Бахусус дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва зери таъсири ҳуҷумҳои иттилоотӣ қарор гирифтани афкори ҷамъиятӣ ба роҳ мондани фаъолияти идеологӣ, ташаккули дастгоҳи идеологии давлат ва таъмин намудани амнияти идеологии кишвар хеле муҳим мебошад.

Зарурати идеологияро, пеш аз ҳама, бо назардошти мазмуну мундариҷаи он асоснок намудан мумкин аст. Олими рус К.Ю. Мочар андешаҳои олимону донишмандони зиёдро таҳлилу таҷзия намуда, нишонаҳои асосии идеологияро ба таври зерин муайян кардааст:

– омили самтдиҳандаи рафтори одамон ва асоси мантиқию психологии низоми идоракунии сиёсӣ;

– низоми ғояҳо ва андешаҳо, шиорҳо ва барномаҳои сиёсӣ, консепсияҳои фалсафие, ки тавассути онҳо муносибати одамон бо ҳамдигар ва бо муҳити ҷамъиятӣ асоснок карда мешавад ва баҳогузорӣ мегарданд, инчунин манфиатҳои ҷомеаҳо, синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ифода мегарданд;

– маҷмуи принсипҳо, меъёрҳо ва қоидаҳое, ки барои муайян намудан, ташаккул додан ва танзим кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешаванд[440].

Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон иброз медорад, ки ҳамаи идеологияҳо дар Ғарб пайдо шудаанд ва ҳамаи динҳо дар Шарқ[441]. Бо андешаҳои мазкур аз лиҳози хусусияти динӣ доштани идеология розӣ шудан номумкин аст. Зеро вобаста ба мавқеи дин дар ҳаёти ҷамъиятӣ идеологияҳои

динӣ, дунявӣ ва атеистиро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Зеро дар шароити имрӯза кам нестанд давлатҳое, ки идеологияи динӣ доранд. Ҳатто дар баъзе давлатҳо идеологияи радикализми исломӣ таҳриба мешавад. Аммо идеологияи атеистӣ низ мавҷуд буд. Агар С.Хантингтон мегуфт, ки ҳамаи идеологияҳои дунявӣ дар Ғарб пайдо шудаанд, шояд дуруст мебуд. Ба ҳар ҳол, амалияи сиёсию ҷамъиятӣ ва таҳрибаи таърихӣ собит намуд, ки идеологияи дунявӣ нисбат ба шаклҳои канории он (манзур идеологияҳои теократию атеистӣ аст) афзалияти бештар доштааст. Зеро дар шароити интихоб намудани принсипи дунявият ҳеҷ дин инкор намешавад ва ҳеҷ гуна дин афзалият дошта наметавонад. Дар чунин шароит пайравӣ кардан ё накардан аз дину мазҳаб ҳуқуқи истисноии инсон муқаррар мегардад ва чунин озодӣ аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Дар маркази чунин идеология инсон, шаъну шарафи ӯ, ҳуқуқу озодиҳои истисноии вай қарор дода шудаанд. Ин навъи тафаккур натиҷаи рушди назарияҳои илмӣ, тафаккури мантиқӣ ва ба сатҳи баландтар баромадани аклу хирад мебошад.

Идеология барои ҳар як давлат барномаи умумимиллие мебошад, ки аз маҷмӯи ғояҳо, идеалҳо, меъёрҳо ва арзишҳо иборат буда, барои таъмини рушду инкишофи соҳаҳои гуногун ва таҳкими пояҳои истиқлолияти миллӣ истифода бурда мешавад. Бинобар ин, ҳеҷ як давлат бе идеологияи сиёсӣ наметавонад, ки шаҳрвандони кишварро муттаҳид созад. Зеро муттаҳид намудану ба самти муайян сафарбар кардани ҷомеа яке аз вазифаҳои муҳимтарини идеологияи сиёсӣ маҳсуб меёбад. Гузашта аз ин, ҷавҳари ҳама гуна идеологияи давлати миллиро арзишҳо ва мақсадҳои миллӣ ташкил медиҳанд. Ба ибораи дигар, дар амал татбиқ намудани мақсадҳои миллӣ ва расидан ба ормонҳои таърихию давлатдорӣ аз ташаккули минбаъдаи идеологияи давлати миллӣ вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ, ташаккули

идеологияи давлати миллӣ ҳамчун заминаи муҳимтарини рушди минбаъдаи давлатдории навин, ҳимояи сохтори конститутсионии давлат ва тарғиби ҳамаҷонибаи онҳо дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ дар самти мубориза бо ҳама гуна бегонапарастию таҳмили фарҳанги бегона, бахусус дар муқовимат бо терроризм ва экстремизм ниҳоят муҳим мебошанд[442].

Бояд гуфт, ки дар илмҳои сиёсии замони муосир идеологияҳои консерватизм, либерализм, коммунизм, фашизм, миллатгароӣ ва шаклҳои омехтаи онҳо ба мисли идеологияҳои сотсиал-демократӣ, миллӣ-демократӣ ва ғайраро муайян намудаанд. Ғайр аз ин, шаклҳои мураккаби он низ ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар Ҷумҳурии Халқии Хитой айни замон соҳаи сиёсат хусусияти коммунистӣ, соҳаи иқтисодиёти ин кишвар хусусияти либералӣ ва соҳаи фарҳанг ва маънавиёташ хусусияти миллатгароӣ ва консервативӣ доранд. Ба гуногунрангии идеологӣ нигоҳ накарда, унсурҳои таркибии ҳар як идеология ҳамчун системаи арзишҳо ва идеалҳо барои нигоҳ доштани мавҷудияти хеш мубориза мебарад. Дар чунин маънӣ идеологияҳои дунявӣ ҳамчун системаи худташаккулёбандае мебошанд, ки: якум, ҳамчун дастовард маҳсули тафаккури инсонӣ аст; дуюм, нишонаи тамаддун аст; сеюм, барои бақои худ мубориза мебаранд. Дар ин ҷо ҳаёти идеологӣ агар дар доираи қонуниятҳои назарияи эволютсионии Ч.Дарвин таҳлил гардад, пас гуфтан мумкин аст, ки «идеологияҳои тавоно ва қудратманд дар амалияи сиёсӣ боқӣ мемонанд, идеологияҳои заиф аз амалияи ҷамъиятӣ нест мешаванд». Чунин тамоюлотро дар асри ХХ мо мушоҳида намудем. Аввал фашизм ҳамчун идеологияи радикалию нотавон аз байн рафт. Сипас коммунизм ҳамчун идеологияи атеистӣ дар амалияи ҷамъиятӣ мавҷудияти худро аз даст дод. Айни замон идеологияҳои теократӣ ва

дунявӣ дар набард қарор доранд. Набардҳои идеологӣ шадидтарин муқовиматҳои таърихи инсоният маҳсуб меёбанд. Аксари низоъҳое, ки дар тӯли ду қарни гузашта ба амал омадаанд, зери таъсири набардҳои идеологӣ рух додаанд. Дар шароити имрӯза низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки набардҳо байни идеологияи дунявӣ ва теократӣ чи гуна сурат мегиранд. Дар ҷабҳаҳои идеологӣ миллатгароии канориро низ дидан мумкин аст, ки хавфу хатари таҳдидҳои идеологиро боз ҳам бештар месозанд. Ҳам идеологияи дунявӣ ва ҳам идеологияи теократӣ то андозае таҳмили фарҳанги бегонаи миллиро дар худ нигоҳ медоранд. Дар чунин шароит таъмини амнияти идеологӣ, бахусус ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ, маънавиёт, хотираи таърихӣ, худшиносии миллӣ хеле мубрам мегарданд. Бояд иқрор шуд, ки дар набардҳои идеологӣ музаффарият насиби он ҷонибе мешавад, ки арзишҳои таркибии хешро дар заминаи дастовардҳои илму техника ташаккул медиҳад ва марҳила ба марҳила худро ба замона мувофиқ месозад. Таъвоноии идеология дар он зоҳир мешавад, ки то кадом андоза пайравону намояндагони он ба илму дониш такя намуда, то кадом андоза илму донишро барои ҳимояи арзишҳои ҷомеаи худ истифода мебаранд. Сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов дар ин маврид андешаҳои худро ба таври зерин иброз намудааст: «Миллатҳое, ки илму дониш фарогири аксарияти онҳо шуд, дар арсаи ҷаҳон тасаллут пайдо карданд. Аҳволи мардуми хешро беҳбуд бахшиданд. Зиндагии шоиста доранд. На танҳо истифодаи захираҳои табиии оламро ба манфиати худ ба роҳ монданд, балки ақли мардумони бегонаро ҳам мутеи худ гардонданд. Ва баръакс, дар ҷое, ки хурофот ва таассуб аксариятро фарогир шуд, зиёӣ дар ақаллият монд. Сарзамин бо мардумони содаву гумроҳу нодонбачаҳои худ абзори арзони бозиҳои аҷнабиён гардид»[443].

Ҳамзамон, ҳар як идеология кӯшиш менамояд, ки принсипҳоеро дар худ ташаккул диҳад, ки дар заминаи он рушду инкишофи соҳаҳои гуногун ё рушди ҷомеаро таъмин намудан имконпазир бошад. Масалан, барои либерализм чунин принсипи марказӣ идеяи «рақобат» мебошад. Тибқи назарияи либералӣ, дар ҳар соҳае, ки рақобат дида мешавад, дар он соҳа рушду инкишоф низ ба амал меояд. Онҳо рақобати иқтисодӣ, рақобати сиёсӣ, умуман шаклҳои гуногуни рақобатро асоси пешрафти ҷамъиятӣ медонанд. Ташаккулдиҳандагони идеологияи либералӣ муътақиданд, ки рушди сармоядорӣ ва демократия ҳамчун система аз сатҳу сифати амалишавии рақобат вобаста аст. Дар ҷомеае, ки яке аз соҳаҳои он, ё ҳамаи соҳаҳои ҷамъиятӣ дар асоси идеологияи либералӣ ташаккул ёфта бошад, ҳама гуна омилҳои монеасоз барои баамалоии рақобат аз байн бурда мешавад. Тибқи консепсияи «давлати минималӣ», ки таълимоти либералӣ мебошад, давлат бояд кӯшиш намояд, ки дар соҳаи иқтисодиёт монополистон пайдо нашаванд, зеро монополия омили асосии азбайнбарандаи «рақобат» мебошад. Дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ташаккул додани системаҳои дуҳизбӣ ё бисёрҳизбӣ низ ба хотири ба вуҷуд овардани рақобати сиёсӣ мебошад. Ҷолиби диққат аст, ки тӯли ду даҳсолаи охир кишварҳои дорои идеологияи либералӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ба таҳияи «рейтингҳо» ва ташаккул додани механизмҳои рушди минбаъдаи онҳо машғуланд. Масалан, дар соҳаи маориф рейтинги коллеҷҳо, литсейҳо, донишгоҳу донишкадаҳо, рейтинги донишҷӯён, омӯзгорон ва ғ. дидан мумкин аст. Дар соҳаи илм рейтинги маҷаллаҳои илмӣ, олимон, муҳаққиқон, марказҳои илмию таҳқиқотӣ, пажӯҳишгоҳҳо ва ғ. дидан мумкин аст. Барои хубтару беҳтар намудани рақобат ва дар шароити навин мутобиқ кунонидани он технологияҳои иттилоотӣ ва зеҳни сунъиро ба таври васеъ истифода бурда истодаанд. Барои

мисол, пойгоҳҳои иттилоотии «Scopus», «Web of Science», «Springer», «Agris» ва ғайраҳо бо ин мақсад сохта ба истифода дода шудаанд. Дар пойгоҳҳои мазкур рейтинги маҷаллаҳои илмӣ, марказҳои илмию таҳқиқотӣ, нашриёт, олимону муҳаққиқон амалӣ карда мешавад. Ба ҳамин монанд, дар соҳаҳои дигар низ чунин механизмҳои ташаккулдиҳандаи рақобат анҷом дода шудааст. Ғайр аз ин, таҳияи рейтингҳо аллакай дар сатҳи байналмилалӣ низ роҳандозӣ гардида истодаанд, ки аз миқёси ҷаҳонӣ касб намудани идеологияи либералӣ дарак медиҳад. Барои мисол, марказҳои илмию таҳқиқотии кишварҳои ғарбӣ ҳамарӯза ба таҳияи чунин рейтингҳо машғул ҳастанд. Аз ҷумла, рейтинги ҳукумати электронӣ, неруи нарми давлатҳо, рейтинги кишварҳои боамн, рушди инноватсионӣ ва ғ.

Дар идеологияи коммунистӣ бошад ба сифати меъёри марказии таъминкунандаи рушду инкишоф идеяи «антагонизм», ё худ «зиддият» ҳамчун омили таъминкунандаи рушду инкишоф баромад менамояд. Дигар ҳамаи арзишҳо дар асосии ин принсип ташаккул дода мешуд. Барои мисол, манъ намудани моликияти хусусӣ ба хотири ба вуҷуд овардани зиддият бо сармоядорон, мамнуъ эълон намудани фаъолияти ҳизби дуюм (ҳизби ғайриҳукмрон) барои ба вуҷуд овардани зиддияти сиёсӣ, ҳамаҷониба тарғибу ташвиқ намудани атеизм ба хотири нигоҳ доштани мавҷудияти зиддият дар соҳаи маънавиёт ва ғ. буд. Ба ҳамин монанд, идеологияҳои дигар низ агар ба таври ҷиддӣ таҳлил гарданд, принсипи марказии онҳо муайян карда мешавад. Зеро ҳеҷ як идеология ҳамчун низоми мукаммали арзишҳо, бе чунин унсури системасоз ва низомсоз мавҷудияти худро нигоҳ дошта наметавонад.

Агар масъалаҳои рушди идеологӣ ва таъмини амнияти миллӣ аз ин мавқеъ таҳлилу баррасӣ гарданд, дар навбати аввал як мушкилии асосӣ ошкор мешавад. Истифодаи

арзишҳои як сохтори ҷамъиятӣ (арзишҳои як идеология) дар сохтори ҷамъиятии дигар. Масалан, дар кишварҳои пасошуравӣ истифода гардидани принсипҳои коммунистӣ дар ҷомеаҳои демократию сармоядорӣ чунин ҳолатро пеши назар меовард.

Ҳамаи кишварҳо дар ин ё он шакл дар давраи гузариш қарор доранд. Аммо бояд муайян намуд, ки дар кадом марҳилаи давраи гузариш? Чунин ҳолатро дар асоси таҳлилу баррасии марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ асоснок намудан мумкин аст. Аз таърих ба мо маълум аст, ки инсоният форматсияҳои гуногуни ҷамъиятиро таҷриба кардааст. Мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳар як сохтори ҷамъиятӣ дар давраи мавҷудияти худ шартан чаҳор марҳилаи ташаккулёбиро аз сар мегузаронад. Барои оне, ки аз лиҳози рушди идеологӣ дар кадом марҳилаи инкишоф қарор доштани давлатҳо нишон дода шавад, марҳилаҳои мазкурро ба таври зерин муаррифӣ намудан мумкин аст:

Марҳилаи якум – институтсионализатсияи арзишҳои идеологӣ. Ҳар як идеология дар амалияи ҷамъиятӣ аввал ба таври институтсионалӣ пайдо мегардад. Арзишҳо ва меъёрҳои он дар конститутсия, қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ, консепсия ва стратегияҳо ҷойгир карда мешаванд. Аз сабаби оне, ки ба сари мардум бор намудани як идея он тараф истад, аз сари онҳо дур намудани идеяҳои кӯҳна хеле душвор аст, дар раванди риояи меъёрҳои нав мушкилиҳои ҷиддӣ пеш меоянд. Аниқтараш дар ин марҳила аллакай буҳрони идеологиро эҳсос намудан мумкин аст. Эътирофи арзишҳо ва меъёрҳои сохтори ҷамъиятии нав, ки аз идеологияи (идеологияҳои) мушаххас сарчашма мегиранд, дар кадом дараҷа қарор доштани сатҳу сифати эътирофи арзишҳои мазкур метавонанд аз мавҷудияти буҳрони идеологӣ дарак диҳанд. Дар марҳилаи

аввали ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ одатан буҳрони идеологӣ зери омилҳои зерин ба вуҷуд меояд: якум, ҷонибдорони сохтори ҷамъиятии пештара, ки арзишҳо ва меъёрҳои сохтори навро қабул надоранд (ҳеҷ набошад ба моҳияти он сарфаҳм рафта наметавонанд ё эътироф намекунанд, яъне руҳияи консерваторӣ доранд); дуюм, неруҳои сиёсие, ки идеологияи радикалистиро тарғибу ташвиқ менамоянд ва бо мақсади аз байн бурдани сохтори ҷамъиятии нав дар байни аҳолӣ ҷонибдорони худро бештар ва ҷонибдорони арзишҳои навро камтар кардан мехоҳанд. Дар чунин шароит аз ҳама бештар радикализми рост (эҳёи сохтори ҷамъиятии чандин аср пеш мавҷуда) ба амнияти идеологии кишвар таҳдид менамояд. Бинобар ин, баъд аз оне, ки дар сатҳи конститутсия, қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои сиёсию маъмурӣ арзишҳо ва меъёрҳои сохтори нав пурра ворид карда шуда, риояи он талаб карда мешавад, бояд марҳилаи мафкурасозӣ, аниқтараш бештар намудани ҷонибдорони арзишҳои нав ба роҳ монда шавад.

Марҳилаи дуюм – идеализатсияи арзишҳои идеологӣ дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ (мафкурасозӣ). Марҳилаи мазкур хеле муҳим ва тақдирсоз аст. Аммо анҷом додани он ниҳоят мураккаб ва баъзан ғайриимкон низ мебошад. Марҳилаи мазкурро шартан марҳилаи мафкурасозӣ низ номидан мумкин аст. Зеро баъди институтсионализатсияи меъёрҳо ва арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ акнун бештар намудани сафи ҷонибдорони он зарур дониста мешавад. То замоне, ки ҷонибдорони арзишҳо ва меъёрҳои нав аксарияти (бештар аз 75%)-и аҳолиро ташкил надиҳад, марҳилаи мафкурасозиро анҷомёфта шуморидан ғайриимкон аст. Дар ин марҳила давлатро зарур аст, ки дар доираи масъалаҳои сохтумони давлатӣ ба ташаккули дастгоҳи идеологии худ диққати бештар дода, фаъолияти идеологии ниҳодҳои ин дастгоҳро бо талаботи сохтори нави ҷамъиятӣ мутобиқ со-

зад. Барои тезтару нармтар сипарӣ намудани ин марҳила идеологҳои касбӣ зарур меоянд. Бинобар ин, як қатор давлатҳо дар заминаи мактабҳои олии касбии худ дар ин марҳилаи давлатдорӣ ба омода кардани идеологҳои касбӣ машғул шудаанд. Таҷрибаи давлатҳои гуногуни олам нишон медиҳад, ки дар таркиби дастгоҳи идеологии давлат чунин ниҳодҳо ва субъектҳо шомил карда мешаванд: мактабҳои олӣ (омӯзгорон, китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, раванди таълим); ниҳодҳои илмӣ (олимон, таҳқиқоти илмӣ, популяризатсияи донишҳои илмӣ); муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва табъу нашр; ВАО; оила; ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ (ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳо, ассотсиатсияҳо, созмонҳо ва ғ.); мақомоти ҳокимияти давлатӣ (PR ё робита бо ҷомеа) ва ҳизбҳои сиёсӣ. Ба ибораи дигар, ҳамаи имкониятҳои идеологии мамлакат бояд барои сипарӣ намудани марҳилаи мафкурасозӣ истифода бурда шаванд. Дастгоҳи идеологии давлат, ки таркиби мураккаби он дар боло номбар гардид, арзишҳои сохтори ҷамъиятиро, ки дар конститутсияи давлат ҷойгир кунонида шудаанд, бояд ҳамаҷониба тарғибу ташвиқ намоянд ва аҳамияти онҳоро барои рушди ояндаи мамлакат ба аҳли ҷомеа шарҳ диҳанд.

Марҳилаи сеюм – дар амал татбиқ гардидану дар миқёси васеъ мавриди истифода қарор гирифтани арзишҳо ва меъёрҳои идеологӣ. Замоне, ки ҷонибдорони арзишҳои сохтори нав аксариятро ташкил медиҳанд, риояи меъёрҳои он ва дар кору фаъолият мавриди истифода қарор гирифтани арзишҳои мазкур ба амал меояд. Гузашта аз ин, дар ин марҳила таъсири идеологияҳои ғайр ба афкори ҷамъиятӣ ночиз мегардад. Таҳдиду хатарҳои идеологияи радикалӣ ночиз мегардад. Зеро арзишҳои идеологияи радикалӣ дар назари мардумоне, ки аллакай ба моҳияти сохтори ҷамъиятии худ сарфаҳм рафтаву онро ҳамчун идеали ҷамъиятӣ эътироф намудаанд, дигар мароқангез нестанд.

Ҳамаи инро ба инобат гирифта, баланд бардоштани легитимияти арзишҳои идеологиро ҳамчун омили муҳимтарини таъмини амнияти идеологӣ шуморидан мумкин аст.

Марҳилаи чорум – ба буҳрони навбатӣ дучор гардидани арзишҳои идеологӣ. Кам нестанд ҳолатҳое, ки зери таъсири омилҳои гуногун боз ҷонибдорони арзишҳо ва меъёрҳои сохтори ҷамъиятӣ кам шудан мегиранд ва барои ба вуҷуд омадани буҳрони идеологӣ замина фароҳам меоваранд. Чунин ҳолатро, пеш аз ҳама, дар раванди баамалоии ҷангҳои идеологӣ, заиф гардидани фаъолияти дастгоҳи идеологии давлат ва ҷомеа, дар натиҷаи дигаргуниҳои муҳити берунаи мамлакат, тавассути арзишҳои мазкур ғайриимкон гардидани қонеъсозии талаботи одамон ва соҳаҳои фаъолият мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, дар адабиёти илмӣ сабабҳои гуногуни пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ (ба буҳрон дучор шудани сохтори ҷамъиятии сотсиалистӣ) нишон дода мешаванд, аммо агар масъалаи мазкур бо назардошти марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ баррасӣ шавад, ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосии он зери таъсири ҷангҳои идеологӣ (тарғибу ташвиқи ғояҳои либералӣ) кам шудани ҷонибдорони арзишҳои сотсиалистӣ мебошад. Чунин тамоюлотро, пеш аз ҳама, дар сатҳи номенклатура (роҳбарияти сиёсии давлат) мушоҳида намудан мумкин буд, ки ниҳоятан ба пошхӯрии давлат ва аз байн рафтани сохтори ҷамъиятӣ оварда расонид.

Чунин ҳолатҳоро дар мисоли давлатҳои дигар низ нишон додан мумкин аст. Мисоли дигар аз байн рафтани идеологияи миллии давраи Мэйдзи (охири асри XIX ва ибтидои асри XX) дар Ҷопон мебошад. Сохтори ҷамъиятии аз ҷониби Мейдзи ташкилшуда се марҳилаи аввалро, ки дар боло номбар гардиданд, паси сар намуда буд. Аммо солҳои 1930 насли наве, ки давлатро идора менамуд, аз арзишҳои

идеологияи миллӣ ва сохтори ҷамъиятии ташаккулёфта хеле дур шуданд ва ниҳоятан чунин ҳолат дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ боиси аз байн рафтани сохтори ҷамъиятии онҳо гардид (*яъне, арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ ба буҳрон дучор шуд - муаллиф*)[444].

Аммо агар буҳрони идеологии баамаломада саривақт дарк карда шуда, барои бартараф намудани он чораҳои зарурӣ ва мақсаднок андешида шаванд, пеши роҳи пошхӯрии сохтори ҷамъиятӣ гирифта шуда, мавҷудияти он дар оянда таъмин мегардад. Барои исботи ин фикр низ далелҳои зиёд овардан мумкин аст, аммо бо як далели таърихӣ дар мисоли идеологияи либералӣ, ки дар чандин набарди идеологӣ ва марҳилаи буҳронӣ мавҷудияти худро нигоҳ доштааст, иктифо менамоем. Идеологияи либералӣ дар тӯли 200 соли охир даҳҳо маротиба ба буҳронҳои гуногун рӯ ба рӯ шудааст. Бо назардошти инқилобҳои саноатӣ, ки аз ҷониби сармоядорон ба амал оварда шудаанд, гуфтан мумкин аст, ки он чаҳор маротиба чунин буҳрони ҷиддиро паси сар намудааст. Ҳанӯз дар нимаи дуюми асри XIX олими шинохтаи немис К.Маркс ва Ф.Энгелс дар асари машҳури худ «Манифести Ҳизби коммунистӣ» эътироф намуда буданд, ки системаи буржуазӣ (сохтори сармоядорӣ) бинобар сабаби барзиёд истеҳсол намудану пурра қонеъ кардани талаботи бозор зуд-зуд ба буҳрон дучор мешавад, аммо чунин буҳронро тавассути ба вуҷуд овардани талаботҳои нав бартараф менамояд. Бинобар ин, низоми сармоядорӣ ба кашфиёту ихтирооти илмии бештар ниёз дорад, то ки ҳам талаботи нав офарад ва ҳам аз ӯҳдаи қонеъ намудани талаботи мазкур баромада тавонад[445]. К.Маркс ва Ф.Энгелс ҳамзамон эътироф намуда буданд, ки «Буржуазия дар давраи камтар аз сад соли ҳукмронии синфии худ қувваҳои истеҳсолиеро ба вуҷуд овард, ки ҳамаи қуввахои истеҳсолии наслҳои пешина ба он баробар шуда наметавонанд. Фатҳи қуввахои

табиат, тавассути дастгоҳҳо ба роҳ мондани истеҳсолот, истифодаи кимиё дар саноат ва соҳаи заминдорӣ, рушди киштиҳои буғӣ, роҳҳои оҳан, телеграфи барқӣ, барои рушди заминдорӣ ворид шудан ба ҳамаи минтақаи олам, мутобиқ намудани дарёҳо барои ҳаракати киштиҳо ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар садсолаҳои қаблӣ тасаввур ҳам карда наметавонистанд, ки дар умқи меҳнати ҷамъиятӣ чунин қувваҳои истеҳсолкунанда мавҷуд аст»[446]. Бояд гуфт, ки дар давраи зиндагии К.Маркс ва Ф.Энгелс инқилобҳои якум (кашфи муҳаррики буғӣ) ва дуюми саноатӣ (кашфи қувваи барқ) аллакай ба амал омада буданд. Аммо бо ташаббуси сармоядорон, яъне ҳамон буржуазҳо дар асри ХХ инқилобҳои сеюм (кашфи МЭҲ) ва чоруми саноатӣ (ихтирои интернет ва зеҳни сунъӣ) низ ба амал оварда шуданд. Дар мавриди он, ки шабакаи интернет, зеҳни сунъӣ ва дигар технологияҳои ҷадид барои аз байн бурдани буҳрони сармоядорӣ ба вуҷуд оварда шудааст, ҳеҷ шакку шубҳае вуҷуд надорад. Зеро ба омӯзиши ин масъала зербоби алоҳида бахшида шуда буд ва муайян гардид, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ва зеҳни сунъӣ ҳамчун технологияҳои ҷадиди ҷамъоварии иттилооти стратегӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои истеҳсолӣ истифода бурда мешаванд.

Чи гунае, ки мушоҳида мегардад, бештар намудани ҷонибдорони сохтори ҷамъиятӣ ва баланд бардоштани сатҳи эътирофи қарорҳои сиёсӣ дар шароити имрӯза масъалаҳои ниҳоят ҷиддӣ мебошанд. Зеро рушди технологияҳои иттилоотию иртиботӣ боиси бештар шудани таблиғи ғояҳои радикалистӣ гардида, ба афкори ҷамъиятӣ мустақиман таъсири манфӣ расонида истодаанд. Бахусус, тарғибу ташвиқи радикализми рост (масалан, радикализми динӣ) таҳдиду хатари бештарро ба вуҷуд оварда истодааст. Аз ҷониби дигар, гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар, яъне дар давраи гузариш қарор доштани кишвар,

ба буҳрон дучор шудани низоми таълим, зери таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ дур шудани ҷавонон аз китобхонӣ ва умуман осебпазир гардидани афкори ҷамъиятӣ ба тундгароёну ифротгароён шароити мусоид фароҳам овардаанд. Ҳатто тӯли чанд соли охир зери таъсири ҳуҷумҳои идеологию иттилоотӣ як зумра ҷавонон аз ғояҳои ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ ҷонибдорӣ намуда, ба сафи онҳо пайвастаанд. Роҳи ҳалли ин масъала ва муқовимати шадид нишон додан бо экстремизм ва радикализм аз амнияти идеологии кишвар вобаста мебошад, аммо таъмини амнияти идеологии кишвар аз дараҷаи баланди саводнокии ҷомеа низ вобаста аст.

Бояд гуфт, ки паст гардидани дараҷаи саводнокии ҷомеа (зеро саводнокӣ дараҷаҳои гуногун дорад) барои ҳар давлат оқибатҳои ногувор дорад. Зеро сатҳи саводнокии инсон ба талаботи замонии ӯ таъсиргузорӣ менамояд. Ба ибораи дигар, бо назардошти ташаккулёбии ҷаҳонбинии инсон талаботи ҳаётии ӯ низ тағйир меёбад. Ҳам дар ҳаёти инсони алоҳида ва ҳам дар раванди таърих мушоҳида гардидааст, ки тафаккури инсон се марҳилаи рушдро паси сар менамояд: якум, мифологӣ; дуюм, теологӣ; сеюм, илмӣ. Дар овони кӯдакӣ ҳар нафар дорои тафаккури мифологӣ аст, бинобар ин муҳити атрофро мисли афсона тасаввур мекунад. Дар марҳилаи баъдӣ дар ӯ тафаккури теологӣ ташаккул меёбад. Баъди оне, ки марҳилаҳои гуногуни таълиму тарбияи дунявиро сипарӣ мекунад, дар ӯ тафаккури илмӣ ташаккул меёбад. Таърихи инсоният низ се марҳилаи рушди тафаккурро сипарӣ кардааст. Аз ин ҷост, ки ҷаҳонбинии инсонро низ ба чунин навъҳо ҷудо менамоянд: ҷаҳонбинии мифологӣ, теологӣ ва илмӣ. Таҳлилу баррасии алоқамандии тафаккур бо талаботи одамон нишон медиҳад, ки вобаста ба сатҳу сифати қонеъшавии талаботи шахсони гуногун онҳо нисбат ба воқеиятҳои замона муносибати яксон надоранд.

Бинобар ин, муносибати одамон нисбат ба замона ва арзишҳои сохтории он низ гуногун мебошад. Аз ин ҷиҳат одамонро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум, нафароне, ки барояшон арзишҳо ва идеалҳои замони гузаштаи дур писанд аст. Масалан, асрҳои миёна ва аз он ҳам пештар. Дар ин категория боз нафароне ҳам дохил мешаванд, ки барояшон арзишҳои замони гузаштаи наздик писанд аст. Масалан, барои баъзеҳо давраи шуравӣ. Ба гурӯҳи якуми одамон ба он хотир замони ҳозира писанд несту замони гузашта писанд аст, ки онҳо дар шароити ҳозира бо сабабҳои гуногун, пеш аз ҳама, бинобар сабаби куҳнашавии донишашон (бинобар ин сабаб бо сохтори нави ҷамъиятӣ худро мутобиқ сохта наметавонанд), ё бо сабаби дар сатҳи илмӣ қарор надоштани тафаккурашон (аз ин рӯ дар тафаккури онҳо ҷаҳонбинии теологӣ афзалият дорад), наметавонанд, ки талаботи худро дар сатҳи зарурӣ қонеъ созанд. Дуюм, нафароне, ки барояшон замони ҳозира писанд аст, зеро дар шароити имрӯза қодиранд, ки талаботи худро дар сатҳи зарурӣ қонеъ созанд. Бинобар ин, онҳо исрор менамоянд, ки замони ҳозира хуб аст. Аммо боз ҳастанд нафароне, ки барояшон на гузашта ва на ҳозира, балки замони оянда идеалӣ аст. Бинобар ин, онҳо ҷонибдори пайдоиши идеяҳо ва арзишҳои нави модернистӣ ҳастанд. Ба гурӯҳи сеюм дар гузаштаи дуру наздик донишмандон, равшанфикрон ва файласуфон дохил мешуданд. Зеро дар таълимоти онҳо ҳама вақт ҷомеаҳои идеалӣ ва утопистӣ (хаёлӣ) пешниҳод карда шудаанд. Чунин таълимот як навъ ояндабинӣ ва орзую омоли онҳо ба шумор меравад, ки ифодагари қонеъ нашудани талаботи онҳо низ дониста мешавад. Дар маҷмуъ, барои ҳар як инсон даврае писанд аст, ки дар он талаботи худро қонеъ карда тавонад. Бинобар ин, паст гардидани сатҳи саводнокии ҷавонон, куҳнашавии дониш ва аз замона қафо мондани онҳо, ба талаботи замона ҷавобгӯ набудани дониши одамон хавфи

ҷонибдори радикализми рост (арзишҳои замони гузашта) шудани онҳоро бештар месозад.

Сатҳи саводнокии одамон ба сатҳу сифати иҷроиши қарорҳои сиёсӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Агар масъалаи мазкурро бо назардошти қонуниятҳои ташаккулёбии раванди сиёсӣ баррасӣ намоем, қарорҳои сиёсӣ одатан барои ҳалли мушкилиҳои ҷамъиятӣ қабул карда мешаванд. Дар марҳилаҳои якум ва дуюми раванди сиёсӣ мушкилиҳои мавҷудаи ҷомеа муаррифӣ ва баррасӣ мегарданд, дар марҳилаи сеюм сиёсатмадорон (субъектҳои салоҳиятдор) барои ҳалли онҳо қарори сиёсӣ қабул менамоянд, дар марҳилаи чорум амалишавии қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби ниҳодҳои маъмурӣ таъмин карда мешаванд ва ниҳоятан дар марҳилаи панҷуми раванди сиёсӣ ниҳодҳои махсус иҷроиш ва амалишавии қарорҳои қабулшударо баҳогузорӣ мекунанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки иҷроиши қарори сиёсӣ (масалан, риояи қонунҳо, зеро қонун қарори сиёсӣ аст) замоне дар сатҳи баланд таъмин мегардад, ки агар шаҳрвандони кишвар ба моҳияти онҳо сарфаҳм раванд ва мақсади онро дарк кунанд. Бояд гуфт, ки сарфаҳм рафтану дарк намудани мақсад ва вазифаҳои қарор ҳанӯз анҷоми кор нест. Инчунин зарур аст, ки қарорҳои мазкур аз ҷониби шаҳрвандон эътироф карда шаванд. Маҳз дар чунин шароит дар сатҳи паст қарор доштани саводнокии одамон аз як ҷониб ва тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароии динӣ аз ҷониби дигар дар самти амалишавии қарорҳои сиёсӣ монеа эҷод мекунанд. **Бинобар ин, таҳдидҳои идеологиро таҳдид ба суботи сиёсӣ номидан мумкин аст. Зеро суботи сиёсӣ категорияи динамикӣ ба шумор рафта, ҳамчун ҳолат ифодагари вазъи иҷроиш ва амалишавии қарорҳои сиёсӣ бояд баҳогузорӣ гардад.** Дар ҳар як ҷомеа аввал суботи сиёсӣ халалдор мегардад ва сипас бетартибиҳои сиёсӣ сар мезанад. Дар адабиёти илмӣ халалдор гардидани

суботи сиёсиро ба воситаи рушди нокифояи ниҳодҳои сиёсӣ алоқаманд менамоянд[447]. Бо чунин тарзи баррасии масъала замоне метавон розӣ шуд, ки агар дар ҷомеа намояндагони тафаккури илмию назариявӣ аксариятро ташкил дода бошад. Аммо дар ҷомеае, ки сиёсатмадорон қарорҳои сиёсиро дар асоси хулосаҳои илмию таҳқиқотӣ қабул мекунанду намояндагони тафаккури илмию назариявӣ аққалиятро ташкил медиҳад, баланд бардоштани сатҳи донишу ҷаҳонбинии одамон роҳи ҳалли масъала ба шумор меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти омилҳои маконию замонӣ ҳифзи суботи сиёсӣ, ки аз таъмини амнияти идеологӣ вобастааст, бо тағйирёбии мафкураи ҷомеа ва бештар шудани ҷонибдорони арзишҳои сохтори конститутсионии давлат алоқаманд аст. Зеро дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сохтори коммунистию сотсиалистӣ ба сохтори демократию сармоядорӣ ворид гардид. Тибқи Конститутсияи мамлакат Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошад. Мутаассифона, дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ ва мафкураи мардум ташаккул додани арзишҳои сохтори конститутсионӣ ва бештар намудани ҷонибдорони онҳо кори хеле мушкил аст. Дар ин самт агар масъалаи тағйир додани мафкура мушкилӣ эҷод намояд, аз ҷониби дигар ҳизбу ҳаракатҳои ифротгарой ва тундгарой тавассути шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ва технологияҳои иттилоотӣ идеологияи радикалистиро тарғибу ташвиқ мекунанд. Ҷангҳои идеологӣ дар таърихи инсоният шадидтарин набардҳои мафкуравӣ маҳсуб меёбанд. Чунин воқеиятро айни замон низ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз ин рӯ, таҳдиду хатарҳои идеологӣ дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ ба суботи сиёсии кишвар, низоми давлатдорӣ, самаранокии идоракунии давлатӣ, риояи қарорҳо ва қонунҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Ҳама гуна иттилооте, ки барои коҳиш додани симои мароқангези арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ равона мешаванд, таҳдидҳои идеологӣ ба шумор мераванд. Инчунин кӯшиши ба идеали ҷамъиятӣ табдил додани унсурҳои ҷудогонаи фарҳанги бегона низ таҳдидҳои идеологӣ мебошанд. Бо роҳи фиреб ба сари мардум бор намудани ғояҳои идеологияи ғайридавлатӣ низ таҳдидҳои идеологӣ ҳастанд. Аммо коҳиш ёфтани иқтидори дастгоҳи идеологии давлату ҷомеа, аз ҷониби онҳо бо сабабҳои гуногун ва зери таъсири омилҳои мухталиф дар сатҳи зарурӣ иҷро нагардидани вазифаҳои идеологӣ таҳдид ба амнияти идеологии кишвар бояд дониста шаванд. Чи гунае, ки мушоҳида намудан мумкин аст, таҳдидҳо ба амнияти идеологӣ аз таҳдидҳои идеологӣ тафовут доранд ва бояд бо ҳам омехта карда нашаванд. Ба ибораи дигар, амнияти идеологӣ ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар аз таҳдидҳои идеологӣ мебошад. Аммо ба худи амнияти идеологӣ таҳдидҳо аз соҳаҳои дигар бармеоянд. Аз ин рӯ, чи қадаре, ки амнияти идеологӣ дар сатҳи баланд қарор дошта бошад (яъне, чи қадаре, ки ниҳодҳои дастгоҳи идеологӣ вазифаҳои худро хубтару беҳтар иҷро намоянд), ҳамон қадар таъсири таҳдидҳои идеологӣ камтар карда мешаванд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки амнияти идеологии кишварҳои олам дар дараҷаҳои гуногун қарор дорад ва таҳдидҳои идеологӣ низ ба амнияти миллии онҳо таъсири якхела надоранд.

Ҳамин тариқ, ҳар як сохтори ҷамъиятӣ, ё худ идеологияи давлати миллӣ дар давраи мавҷудияти худ чаҳор марҳилаи ташаккулёбиро аз сар мегузаронад. Дар ҳар яке аз ин марҳилаҳо таъмини амнияти идеологӣ хусусиятҳои хос доранд. Аммо марҳилаҳои дуюм ва чорум тақдирсоз мебошанд. Зеро дар марҳилаҳои мазкур сохтори ҷамъиятӣ метавонад мавҷудияти худро аз даст диҳад. Дар марҳилаи дуюм,

ки мафкурасозӣ номида мешавад, бояд ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлати миллӣ бештар карда шавад, вагарна идеологияҳои ғайр метавонанд онро ба буҳрони шадид дучор намоянд. Дар марҳилаи чорум бошад зери таъсири омилҳои гуногун айни чунин воқеа, яъне ба буҳрон дучор шудани арзишҳои идеологияи ҳукмрон ба вуҷуд меояд. Дар марҳилаи чорум бартараф намудани буҳрон ягона воситаи нигоҳ доштани сохтори ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори ҷамъиятӣ марҳилаи якумро сипарӣ намуд ва мамлакат ба марҳилаи дуюм, яъне раванди мафкурасозию бештар намудани ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлати миллии Тоҷикистон ворид шуд. Дар ин марҳилаи тақдирсоз бештар намудани симои мароқангези арзишҳои идеологии кишвар ва ба идеали ҷамъиятӣ табдил додани онҳо масъалаи меҳварии таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

3.5. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиқлолӣ

Ба ҳамагон маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви собиқ Иттиҳоди Шуравӣ баъди пошхӯрии ин иттиҳод тадриҷан аз сохтори сотсиалистӣ ба сохтори сармоядорӣ ворид гардид. Дар ин раванд идеологияи ҳукмрони коммунистӣ мавқеи роҳбарикунандаи худро аз даст дода, ба ҷойи он идеологияи давлатдории миллӣ бо унсурҳои либералӣ интихоб гардид. Ба ҳамаи ин дигаргуниҳо нигоҳ накарда, аҳолии мамлакат, бахусус насли калонсол, ки солҳои тӯлонӣ зери таъсири идеологияи коммунистӣ кору фаъолият менамуданд, арзишҳои идеологияи нави сохтори ҷамъиятиро ба пуррагӣ сарфаҳм намерафтанд. Маҳз дар чунин шароит дар як муддати кӯтоҳ радикалистони исломӣ тавонистанд, ки аз минтақаҳои гуногуни кишвар

рӯҳониён ва қисме аз шаҳрвандони эътиқодмандро ба ҷониби худ ҷалб намоянд. Фаъолони ин гуна ҳаракатҳои сиёсӣ ба осонӣ зери таъсир ва идораи субъектҳои хориҷӣ қарор гирифта буданд. Онҳо мақсад доштанд, ки сохтори ҷамъиятии теократӣ ташкил намоянд. Аммо дар дохили мамлакат, бахусус дар сатҳи роҳбарияти давлат аксари одамон ҷонибдори ғояҳои теократӣ набуданд. Чунин парокандагии идеологӣ боис гардид, ки дар мамлакат ҷанги шаҳрвандӣ сар занад. Ҳукумати мамлакат кӯшиш менамуд, ки дурнамои рушди кишвар дар асоси ғояҳои демократию сармоядорӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ муайян карда шавад. Аммо тундгароёни исломӣ барои амалишавии ин гуна барномаҳои сиёсӣ ба таври сунъӣ монеа эҷод менамуданд ва ғояҳои худро дар миқёси мамлакат тарғибу ташвиқ мекарданд. Онҳо низ дастгоҳи идеологӣ ва минбарҳои тарғиботии худро доштанд. Мутаассифона, дар мамлакат солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият аз замони Шуравӣ дастгоҳи идеологие ба мерос монда буд, ки дар шароити навин корношям менамуд, ва дастгоҳи идеологии мувофиқ ба сохтори нави ҷамъиятӣ ҳанӯз шакл нагирифта буд. Чунин вазъро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Уфуқҳои истиқлол» хеле бамаврид таъкид кардаанд. Президенти мамлакат қайд намудаанд, ки: «Баъзе неруҳои сиёсӣ талош намуданд, ки сохти дунявии давлатдориро ҳамчун давлати динситез маънидод карда, ба ин восита мардуми мусулмони Тоҷикистонро дар муқобили давлат қарор диҳанд, ки он мавқеи сирф сиёсии онҳо буд. Хусусан тайи фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ масъалаи аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бардоштани мафҳуми «дунявӣ» яке аз муҳимтарин ва тӯлонитарин баҳсҳои ҷонибҳо буд. Ҳудуди 30 ҷаласаи кории ин ниҳод танҳо дар атрофи ҳамин масъала доир шуд.

Вале мо исрор доштем, ки интихоби таърихии мардуми Тоҷикистон бояд дар Конститутсияи кишвар боқӣ монад, зеро сохти давлатдории дунявӣ ҳаргиз моҳияти зиддидинӣ надошта, баръакс, ҷиҳати рушди озодонаи дин ва татбиқи дурусти асли озодии виҷдон барои ҳамаи шаҳрвандон шароити мусоид фароҳам меорад»[448].

Баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ марҳилаи институтсионализатсияи сохтори ҷамъиятии ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ тақвият ёфт. Гуфтан мумкин аст, ки тахминан то солҳои 2010 раванди либерализатсияи қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ то сатҳи зарурӣ анҷом ёфт. Дар заминаи арзишҳо ва меъёрҳои сохтори нави ҷамъиятӣ таҳия ва қабули санадҳои зарурии соҳаҳои ҳаётан муҳимми ҷамъиятӣ анҷом дода шуд. Аммо аз нуқтаи назари таъмини амнияти идеологӣ ва дар самти бештар намудани ҷонибдорони арзишҳои сохтори нави ҷамъиятӣ дар ин давра мушкилиҳои навбатӣ пеш омаданд. Дар ин муддат агарчанде масъалаи камранг гардидани арзишҳои идеологияи коммунистӣ бо иваз шудани наслҳо ба таври объективӣ ҳалли худро пайдо намояд ҳам, мутаассифона, зери таъсири паҳншавии терроризми байналмилалӣ тарғибу ташвиқи ғояҳои идеологияи радикалистӣ доман паҳн намуд. Авҷгирии тундгароии исломиро, пеш аз ҳама, дар мисоли воқеаҳои кишварҳои Ховари Миёна ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон асоснок намудан мумкин аст. Айни замон рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба радикалистони исломӣ имконият дода истодаанд, ки онҳо ғояҳои худро, ки хусусияти экстремистӣ ва радикалистӣ доранд ва дар муқобили сохтори конститутсионии давлат равона шудаанд, дар самтҳои гуногун тарғибу ташвиқ намуда, ҷонибдорони идеологияи худро бештар созанд. Мушоҳидаҳо ва оморҳои расмӣ нишон медиҳанд, ки тарғиби ғояҳои ифротгарой ва тундгарой ба

зеҳну шуури аҳолии мамлакат таъсири ҷиддӣ расонида, боиси ба сафи онҳо пайвастани ҷавонон гардидаанд. Идома пайдо намудани ин тамоюлот барои кишвар оқибатҳои нохуб дошта метавонад. Замоне, ки ҷонибдорон ва пайравони идеологияи радикалистӣ бештар мешавад, хавфи аз давлати дунявӣ ба давлати теократӣ табдил ёфтани кишвар ба амал меояд. Дар чунин шароит эҳтимоли ба лонаи террористон табдил ёфтани ҷомеа ё бештар гардидани ячейкаҳои хуфтаи террористӣ низ ба амал меояд. Ҳукмрон гардидани идеологияи радикалистие, ки хусусияти архаистӣ дорад ва ҷомеаи кишварро аз равандҳои мутамаддин канда месозад, метавонад мавҷудияти миллати тоҷикро зери суол барад. Имрӯзҳо мо мушоҳида карда истодаем, ки ҳукмрон гардидани идеологияи радикалистӣ дар Афғонистон чи гуна мардуми ин кишварро паҳну парешон ва сарсону саргардон намудааст.

Ин ва дигар ҳолатҳои бо ин масъалаҳо алоқаманд имконият медиҳанд, ки идеализатсияи арзишҳои сохтори конститутсионӣ ва сохтори ҷамъиятиро дар марҳилаи кунунии давлатдории миллӣ шарти асосии таъмини амнияти идеологии кишвар ва омили муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ муаррифӣ намоем. Бояд гуфт, ки идеализатсияи арзишҳои идеологӣ ё худ мафкурасозӣ ва бештар намудани ҷонибдорони сохтори ҷамъиятии мавҷуда имкон медиҳад, ки сатҳи истифодаи арзишҳои сохтори ҷамъиятии пештара ва ҷонибдории ғояҳои радикалистӣ коҳиш дода шавад.

Пеш аз оне, ки мафкурасозӣ ҳамчун марҳилаи навбатии рушди сохтори ҷамъиятӣ ва шарти муҳимтарини таъмини амнияти идеологӣ эътироф шавад, аввал идеологияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муайян гардад. Пас, дар чунин маврид саволе пайдо мешавад, ки идеологияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро кадом арзишҳо ташкил медиҳанд? Дар заминаи омӯзиш, таҳлилу баррасӣ ва ба ино-

бат гирифтани нишонаҳои асосии идеологияҳои сиёсии замони муосир гуфтан мумкин аст, ки идеологияи Тоҷикистони муосирро идеологияи «миллӣ-либералӣ» ташкил медиҳад. Зеро ҳамаи нишонаҳои идеологияи либерализм дар сатҳи санадҳои меъёрию ҳуқуқии давлат дарҷ ёфтаанд. Хусусияти миллӣ доштани идеологияи Тоҷикистон дар ҳифзи хотираи таърихӣ, ташаккули ҳувияти миллӣ, эҳёи арзишҳои фарҳангӣ, бедор намудани худшиносии миллӣ, ташаккули давлатдории миллӣ ифода меёбад. Аз ин рӯ, соҳаи сиёсат, иқтисодиёт ва иҷтимоиёт хусусияти либералӣ ва соҳаи фарҳангу маънавиёт хусусияти миллӣ (консервативӣ) дорад.

Яке аз нишонаҳои идеологияи либералӣ дар соҳаи сиёсат ин мавҷудияти рақобати сиёсӣ мебошад, ки идеяҳои плюрализми сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ барои татбиқи он пешбинӣ шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ тибқи муқаррароти Конститутсия ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» иҷозат дода шудааст. Гузашта аз ин, дар ҳаёти сиёсии кишвар айни замон ҳафт ҳизби сиёсӣ фаъолият менамоянд. Ҳанӯз, 4-уми декабри соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар маҷлиси ғайринавбатии Шурои ҷамъиятӣ иброз дошта буданд, ки «бисёрҳизбӣ воқеияти ҳаёти имрӯзаи мо буда, барои ташаккулёбии ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд мусоидат мекунад. Бисёрҳизбӣ, ки талаботи ҷомеаи имрӯзаи шаҳрвандӣ мебошад, бештар ба арзишҳои умумимиллӣ ва равандҳои демократии ҷаҳони муосир такя намуда, воситаи муҳими пешгирӣ аз зуҳуроти авторитаризм ва волюнтаризм маҳсуб меёбад»[449].

Ба ҳамин монанд, тақсими ҳокимияти давлатӣ ба се шоха, гузаронидани интихоботи парлумонию президентии алтернативӣ (демократӣ), кафолати ҳуқуқу озодиҳои ин-

сон ва шаҳрванд, пеш аз ҳама, ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, озодии сухан, озодии виҷдон низ арзишҳои идеологияи либералӣ мебошанд, ки ҳамаи онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар ва кафолат дода шудаанд. Дар моддаи 1 Конститутсияи кишвар ба таври умумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ низ эълон гардидааст, ки онҳо низ арзишҳои идеологияи либералиро ташкил медиҳанд. Соҳибихтиёрӣ ҳамчун ифодаи истиқлолият ва мустақилият рамзи давлатдории миллист. Ягонагии давлат ҳамчун рамзи миллати воҳид, соҳибфарҳанг, соҳибтамаддун, дорои хотираи таърихӣ ва арзишҳои миллӣ мебошад. Давлати иҷтимоӣ бар пояи арзишҳои инсондӯстӣ, ғамхорӣ ба ниёзмандон, дастгирии қишрҳои осебпазир ва дӯстию бародарӣ, аз ҳама муҳим бо амалишавии ормонҳои миллӣ ва манфиатҳои ҷамъиятӣ асос ёфта, дар таърихи ниёгони тоҷикон шоҳкориҳои беназир дорад.

Дар соҳаи иқтисодиёт бошад кафолат додани ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ ва ҳаққи пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ нишонаи либерализм мебошад, ки онро ҳамчун капитализм ё худ сармоядорӣ низ мешиносанд. Сармоядорӣ ҳамчун унсури иқтисодии либерализм, идеяе мебошад, ки рушди он аз татбиқи рақобат ва ташкили механизмҳои он вобаста аст. Чунин воқеиятро сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов хеле бамаврид таъкид намудааст. Ба андешаи ӯ, «шаш рукни сохти давлатдорӣ, ки дар боби якум, моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидаанд, дар баробари эълони воқеияти ҳуқуқӣ, муайянкунандаи самтҳои идеологии давлат мебошанд»[450].

Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти идеологӣ бояд, пеш аз ҳама, хусусияти миллӣ-либералӣ доштани соҳаҳои мушаххас, дар заминаи арзишҳо ва меъёрҳои миллатгароӣ ва либерализм ба амал баро-

вардани рушди онҳо, ва аз ҳама муҳим безарар гардонидани таҳдиду хатарҳои дар ин самт мавҷуда хеле муҳим мебошанд.

Қобили зикр аст, ки ҳар як идеология дар хизмати миллат, давлатдории миллӣ ва манфиатҳои миллӣ қарор дода мешавад. Дар самти эъмори давлатдорӣ роҳи интихобнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки принсипҳои асосии онҳо ба таври ниҳодӣ дар Конститутсияи кишвар дарҷ ёфтаанд, ҷиҳати таъмини рушди соҳаҳои мамлакат, ба ҳаёти байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор ва мутамаддин ворид шудани Тоҷикистон ва ҳамқадами замона будани мардум мантиқан дуруст мебошанд.

Гузашта аз ин, ҳеҷ як давлат бе идеология буда наметавонад. Идеяи «ташаккули ҷомеаи беидеология» (яъне, деидеологизатсия) ба мисли он аст, ки одамонро аз фикр кардан боз доранд ва нагузоранд, ки барномаи миллии давлатсозӣ дошта бошанд. Инчунин идеяи мазкур (яъне, ҷомеаи беидеология) лоиҳаи геополитикие мебошад, ки барои «дар ҳолати ист» қарор додани баъзе миллатҳо истифода мешавад. Чунин ҳолатро сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов хеле хуб нишон додааст. Ба андешаи ӯ, «Ташаккули идеология, маънавиёт ва ҷаҳонбинӣ аз самтҳои ҳаётан муҳимми сиёсати давлатдорӣ аст. Аз тарафи дигар истифодаи истилоҳи идеология набояд боиси нороҳатӣ нисбат ба ифодаи тарзи тафаккур ва шакли муносибат ба маънавиёти ҷомеа бошад. Борҳо таъкид гардид ва бори дигар хотиррасон мегардад, ки истилоҳи деидеологизатсия навъи устувори мафҳуми худи идеология аст. Он барои аз байн бурдани фарҳанги миллӣ ва дидгоҳи сиёсии дар чаҳорчӯби манфиатҳои давлатдорӣ муайянкардаи сохтори сиёсӣ, ба хотири дар мафкураи ҳадафҳои геополитикӣ ҷой кардани ҷаҳонбинии ғаразнок таъин шудааст. Чизи дигар, кашфиёти дигаре нест. Ва буда ҳам наметавонад»[451].

Бинобар ин, эътироф намудани идеологияи давлатӣ, ташаккул додани он, дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани фаъолияти идеологии давлат ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ кафили рушди минбаъдаи мамлакат мебошад. Бо назардошти марҳилаҳои ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ ва вазъи идеологии замони муосир гуфтан мумкин аст, ки мафкурасозӣ ва ҷоннок намудани фаъолияти дастгоҳи идеологии давлат дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ аҳамияти зиёди стратегӣ дорад.

Пеш аз оне, ки амнияти идеологӣ таъмин гардад, дар навбати аввал манфиатҳо ва арзишҳои идеологӣ ба таври мушаххас бояд муайян карда шаванд. Сипас таҳдидҳо ба амнияти идеологӣ ва таҳдидҳои идеологӣ бояд мушаххас карда шаванд. Инчунин зарур ба назар мерасад, ки тафовути байниҳамдигарии таҳдидҳои мазкур муайян гарданд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамаи кишварҳои пасошуравӣ «дунявият» (секуляризм) арзиши идеологие мебошад, ки унсури муҳимтарини афкори ҷамъиятиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, рушди дунявият ва ташаккули маданияти дунявӣ дар Тоҷикистон манфиати идеологӣ ба шумор меравад. Дар муқобили ин арзиши идеологӣ тарғибу ташвиқ намудани ғояи «теократизм» ва ҳамчун ғояи динситез ва атеистӣ муаррифӣ намудани дунявият таҳдидҳои идеологӣ дониста мешаванд. Аммо дар дохили мамлакат ба таври кофӣ тарғибу ташвиқ нашудани дунявият ва дар сатҳи кофӣ қарор надоштани механизмҳои ташаккули маданияти дунявӣ таҳдидҳо ба амнияти идеологӣ мебошанд. Амнияти идеологии ҳар як кишвар ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои идеологии (арзишҳои идеологӣ)-и ҳамон мамлакат аз таҳдиду хатарҳои идеологӣ мебошад. Ба ибораи дигар, замоне ки амнияти идеологӣ таъмин аст, таҳдидҳои идеологӣ камзарар ва безарар мебошанд. Аммо ба худи амнияти идеологӣ ва иқтидори идеоло-

гии кишвар таҳдидҳо аз соҳаҳои дигар бармеоянд. Чунин қонуният зимни таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд ба инобат гирифта шавад.

Дар солҳои истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи идеологияи давлатӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Чунин вазъ сабабҳои мушаххаси худро дорад. Якум, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ паҳн гардидани консепсияи деидеологизатсия (ҷомеаи бе идеология) ба амал омад; дуюм, аз як сохтор ба сохтори дигар гузаштани ҷомеа ва дар ҳолати беҳаракатӣ (инертсионӣ) қарор доштани илмҳои ҷамъиятшиносӣ; сеюм, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ва бартараф намудани хисороти он; чорум, дар илмҳои сиёсии мамлакат умуман ташкил нагардидани шурои диссертатсионӣ аз рӯйи ихтисоси 23.00.03 – Маданияти сиёсӣ ва идеологияи сиёсӣ. Бо сабабҳои номбаргардида олимони ватанӣ, бахусус сиёсатшиносон ба омӯзиши идеологияи давлатӣ натавонистаанд, ки ба таври ҷиддӣ машғул гарданд. Аммо чи гунае ки маълум аст, ҳамаи давлатҳо дорои идеологияи худ ҳастанд ва дурнамои рушди онҳо дар доираи татбиқи меъёрҳо, ғояҳо ва арзишҳои мушаххас ба амал бароварда мешавад. Аз ин рӯ, зарур дониста мешавад, ки минбаъд олимону муҳаққиқони ватанӣ ба пажӯҳиши ин масъала ба таври ҷиддӣ машғул гарданд.

Гузашта аз ин, дар замони имрӯза ҳеҷ як давлат наметавонад идеологияи худро пурра миллӣ намояд. Айни замон идеологияи ҳамаи давлатҳо омехта мебошанд. Зеро идеология ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро мегирад. Сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, маънавиёт ва ғ. Бояд гуфт, ки ба воситаи арзишҳои фарҳангӣ ва анъанаҳои таърихӣ рушди инноватсионии соҳаҳои ҷомеаро таъмин намудан ғайриимкон аст. Эҳёи фарҳангӣ ва хотираи таърихӣ, пеш аз ҳама, барои дар руҳияи худшиносии миллӣ тарбия намудани ҷавонон зарур мебошад. Инчунин, таърихи ниёгон сарчашмаи ифти-

хор бояд дониста шавад, на объекти тақлид. Зеро дар шароити муосир, чи гунае, ки дар табиат ба мушоҳида мерасад, дар ҷомеа низ вобаста ба марҳилаи тараққиёти тафаккури инсоният қонуниятҳои мушаххасе пайдо мешаванд, ки ба инобат гирифтани онҳо кафили рушди ояндаи кишвар метавонанд бошанд. Ин воқеияти бебаҳс аст, ки барои ҳифзу ҳимояи симои фарҳангии миллат, ташаккули ҳувияти миллӣ ва дар сатҳи зарурӣ қарор додани ваҳдати миллӣ (яъне, барои муттаҳид намудани миллат ва дур шудан аз парастиши фарҳанги бегона) тарғибу ташвиқи арзишҳои фарҳангӣ, аз қабили ахлоқ, анъанаҳои миллӣ, забон, маънавиёт, санъат, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, шарафу номус, ватанпарастӣ хеле зарур аст. Чунин муносибатро дар амалияи сиёсии миллатҳои бедор ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Аммо рушди соҳаҳои мамлакатро танҳо дар заминаи таҷрибаҳои пешрафта, дар заминаи дастовардҳои илму техника, технологияҳои навин ва бо роҳи инноватсионӣ таъмин намудан мумкин аст. Барои мисол, олими шинохта А.Эйнштейн гуфта буд: «агар инертсия вуҷуд намедошт ва зарурат ба гравитатсия пайдо намешуд, физика ҳамчун илм лозим набуд»[452]. Ба ҳамин, монанд имрӯз бо мақсади таъмин намудани рушди иқтисодӣ (яъне, барои аз байн бурдани инертсияи иқтисодӣ) илмҳои иқтисодии рушдкарда (гравитатсияи иқтисодӣ) лозим аст. Барои ба амал баровардани рушди соҳаҳои дигар низ рушди илми ҳамон соҳа бояд ба амал ояд. Аммо дар самти ба амал баровардани рушди илм низ вобаста ба сохтори ҷамъиятӣ бояд қонунияти он ба инобат гирифта шавад. Зеро ҳар сохтори ҷамъиятӣ принсипи марказии худро дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сармоядорӣ, иқтисодӣ бозаргонӣ ва ҷомеаи демократӣ дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дорад, рушди илм бояд бо назардошти қонуниятҳои он ба нақша гирифта шавад. Барои ин зарур аст, ки меъёри асосии либе-

ризм, яъне рақобатро ҳамчун арзиши марказӣ ва дар асоси он механизмҳои дигари рушди илм бояд ба амал бароварда шавад. Дар соҳаҳои дигар низ метавонад вазъият чунин бошад ва бо роҳи қонунияти сохтори ҷамъиятӣ ба роҳ монда шавад.

Дар шароити муосир таъсиррасонии идеологӣ ва ҷангҳои идеологӣ воситаи муҳимтарини муборизаҳои геополитикиро ташкил медиҳанд. Дар ин раванд ба сари мардум таҳмил гардидани фарҳанги бегона, тарғибу ташвиқ намудани ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ, таъсири манфӣ расонидан ба афкори ҷамъиятӣ ва тағйир додани ҷаҳонбинии онҳо, ҷалб намудану гаравидани ҷавонон ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки пеш аз ҳама ба амнияти идеологии давлату миллат таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Дар чунин шароит ҳифзи фарҳанг, забон, анъанаҳо, хотираи таърихӣ, ваҳдати миллӣ, арзишҳои миллӣ, истиқлолияти давлатӣ, сохтори конститутсионии давлат дар мадди аввал қарор мегиранд. Дар ин раванд, неруҳои сиёсӣ, бозигарони геополитикӣ ва ҳатто ташкилтҳои террористию экстремистӣ ба зеҳну тафаккури қишрҳои гуногуни ҷомеа, пеш аз ҳама ба тафаккури ҷавонон таъсири идеологӣ расонида, рафтори онҳоро дар доираи манфиатҳои худ тағйир медиҳанд. Айни замон равандҳои ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, тағйирпазирии тартиботи ҷаҳонӣ, барҳӯрди манфиатҳои геополитикӣ таъсири таҳдиду хатарҳои идеологиро афзоиш дода истодаанд.

Дар шароити имрӯза шабакаи интернет дар баробари паҳлуҳои мусбати худ, инчунин ба майдони васеи муборизаҳои идеологӣ табдил ёфтааст. Неруҳои сиёсӣ, миллатгароён ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар шабакаи интернет ҳазорҳо сомонаҳои иттилоотӣ ташкил намуда, барои паҳн намудани ғояҳои идеологии худ онҳоро истифода

мекунанд. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ бошад ҳамарӯза онҳо фаъолона ба тарғибу ташвиқи идеологияҳои худ машғул мебошанд. Имрӯзҳо идеологияҳое пайдо шудаву паҳн гардида истодаанд, ки ҳама гуна падидаҳои мусбатро инкор менамоянд, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори ҷамъиятиро намеписанданд. Дар шароите, ки суръати интиқоли иттилоот бамаротиб зиёд мегардад ва дар равандҳои ҷаҳонишавӣ аз ҷониби неруҳои гуногун кӯшиши бештар намудани таъсири худ ба амал меояд, нақши идеология дар таъмини амният меафзояд. Дар чунин шароит ба инобат гирифтани вазъияти идеологӣ ва равандҳои идеологӣ хеле зарур аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки давлати пасошуравӣ ба шумор меравад, дар натиҷаи гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар як муддати муайян ҷомеаро халоии идеологӣ фаро гирифта буд. Халоии идеологӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ва ифротгаро, инчунин ба ноошноёни миллат имкон дода буданд, ки мавқеъ ва нуфузи худро дар ҳаёти сиёсию ҷамъиятии кишвар дар сатҳи шуури ҷамъиятӣ мустаҳкам намоянд. Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва бештар гардидани корбарони шабакаи интернет дар ин самт хавфу хатари навинро эҷод менамоянд. Аз ин рӯ, дар чунин шароит яке аз роҳҳои афзалиятноки муқовимат бо таҳдидҳои идеологӣ ҳифз намудани фазои иттилоотии кишвар мебошад. Дар ин самт омода намудани рӯзноманигорони касбӣ, аз ҷумла рӯзноманигорони шабакаҳои иҷтимоию интернетӣ, дастгирӣ намудани блогерҳои мустақил, бештар намудани ҳузури мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар шабакаи интернет, фаъол гардонидани олимону муҳаққиқон ва зиёиён дар шабакаи интернет, ба талаботи давру замон, аз ҷумла бо назардошти манфиатҳои миллӣ ба роҳ мондани фаъолияти ВАО-и ватанӣ омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти идеологӣ ба шумор мераванд. Дар навбати аввал бояд фаъолияти

шуъбаҳои робита бо ҷомеа беҳтар гардонида шуда, ҳузури доими онҳо дар шабакаҳои иҷтимоию интернетӣ таъмин карда шавад. Ба масъалаи омода намудани кадрҳои соҳаи робита бо ҷомеа ва минбаъд аз курсҳои такмили ихтисос гузаронидани онҳо низ чораҷӯй намудан зарур аст. Инчунин сохта ба истифода додани шабакаҳои иҷтимоии ватанӣ бо забони давлатӣ, бештар намудани сарчашмаҳои иттилоотии интернетӣ ва дар маҷмуъ пурраю пурғановат гардонидани фазои идеологии кишвар бо истифода аз имкониятҳои технологию коммуникатсионии интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ имконпазир аст.

Ҷиҳати ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳимми мамлакат дар сатҳи зарурӣ истифода намудани иқтидори технологию коммуникатсионии интернет ва шабакаҳои иҷтимоии замони муосир омили муҳимми ташаккулдиҳии имунитети идеологии ҷомеа ва заминаи таъмини амнияти идеологии кишвар маҳсуб меёбад. Бо мақсади таъмини амнияти идеологии давлат бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда муқовимат намудан бо таҳдиду хатарҳои идеологӣ низ хеле муҳим аст.

Ба донишҷӯён таълим додани фарҳанги истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ, шинос намудани онҳо бо технологияҳои гуногуни назарфиребии сиёсӣ, ошкор намудани сирру асрори технологияи мағзшӯӣ, огоҳ намудани онҳо аз моҳияти фиреби сиёсӣ ва зиракии сиёсӣ хеле зарур мебошад. Зеро ҳамаи ташкилотҳои террористию экстремистӣ ва субъектҳои ҷангҳои иттилоотию идеологӣ технологияи назарфиребиро дар сатҳи баланд истифода мекунанд. Надоштани тафаккури танқидӣ ва огоҳ набудан аз асрори чунин таъсиррасонӣ раванди радикализатсияи ҷомеаро метезонад. Дар мавриди аз худ намудани фазои иттилоотию идеологии ҷомеа ба масъалаи суверенитети иттилоотию идеологӣ диққати бештар додан зарур аст. Дар ин самт омӯхтан

ва истифода намудани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ имконият медиҳад, ки иқтидори шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет дар таъмини амнияти идеологӣ истифода бурда шавад.

Дар таъмини амнияти идеологии кишвар зинаҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ, бахусус мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ нақши марказиро мебозанд. Барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ бояд ба донишомӯзон дар бораи арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ маълумоти мукаммал ва қонеъкунанда диҳанд. Барои таҳияи онҳо бояд олимону донишмандоне ҷалб шаванд, ки аз назарияҳои илмию фалсафии ғояҳои идеологияи давлатӣ огоҳии комил дошта бошанд. Дар таҳқиқоти олимони ҷомеашинос бояд масъалаҳо бо назардошти парадигмаи идеологӣ сурат гирад. Яъне, роҳу воситаҳои ташаккул додани арзишҳо ва меъёрҳои сохтори ҷамъиятӣ ва дур шудан аз арзишҳои бегона бояд амиқу дақиқ карда шаванд. «Олимоне, ки дар асоси риояи маҷмуи талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маънавӣ ба унвони баланди муаллифи китобҳои дарсӣ ва адабиёти таълимӣ сазовор мешаванд, бояд манзалати “Устоди миллионҳо”- ро дар хотир дошта бошанд. Зеро давлат ба дӯши ононе, ки китоби дарсӣ менависанд, бузургтарин масъулиятро мегузорад. Ҳамзамон бо ин, муаллифони китоби дарсӣ ононе ҳастанд, ки ин масъулиятро дар назди давлат, миллат ва ояндаи он дарк мекунанд. Мо чунин мешуморем, ки ҷаҳонбинии миллионҳо аз қалами ин шахсиятҳо вобастагӣ дорад»[453]. Дар ин самт омӯзгорон ва олимони соҳаи сиёсатшиносӣ, фалсафа, сотсиология, психология, ҳуқуқшиносӣ, назарияи иқтисодӣ метавонанд нақши арзанда гузоранд. Танҳо ин категорияи зиёиён қодиранд, ки дар шаклгирии хонандагону ҷавонон таъсири амиқ расонанд. Дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, аниқтараш шуъбаҳои робита бо ҷомеа арзишҳои идеологияи давлатӣ ҳамаҷониба бояд тарғиб карда шавад.

Масъалаҳои баррасишаванда бояд бо назардошти манфиатҳои идеологии давлат сурат гирад. ВАО бояд арзишҳоеро тарғибу ташвиқ намоянд, ки дар мактабҳо ва донишгоҳҳо таълим дода мешаванд ва дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии кишвар инъикос шудаанд.

Дар баробари ниҳодҳои давлатӣ инчунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ дар тарбияи идеологии шаҳрвандон нақши зиёд мебозанд. Зеро онҳо қодиранд, ки фаъолони ҷомеа ва мутахассисони қобили меҳнатро муттаҳид сохта, барои қонеъ гардидани талаботи объективии ҷомеа сафарбар намоянд. Дар ин раванд сиёсишавии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ тамоюлоти хатарноке мебошад, ки ба амнияти идеологии кишвар таҳдиду хавфҳоро эҷод менамояд. Пешгирӣ намудани чунин хатар низ аз тарбияи идеологӣ вобаста аст. Нақши оила, муассисаҳои таълимии зинаҳои гуногун, иттиҳодияҳои динӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ВАО-и ватанӣ, ассотсиатсияи соҳибкорону ҳунармандон ҳамчун ниҳодҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар тарбияи идеологии насли наврас ва ҷавонону мутахассисон саҳми зиёд мегузоранд, ба шарте ки фаъолияти худи онҳо бо идеологияи миллию давлатӣ мухолифат надошта бошад.

Вайрон гардидани сохтори идеологии ҷомеа боиси бенизом ва корношоям гардидани ниҳодҳои ҷамъиятӣ мегарданд. Талаботи идеологии ҷомеа ба воситаи низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, таълиму тарбия, меъёрҳои ахлоқӣ, афкори ҷамъиятӣ, анъанаҳои миллӣ, маросимҳои динӣ, илму санъат ва қудрати давлат қонеъ карда мешаванд. Бе чунучаро ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар сохтори идеологии ҷомеа мавқеи назаррасро ишғол намудаанд. Давлат самтдиҳандаи фаъолияти онҳо ба шумор рафта, ҷиҳати рушди минбаъда барои онҳо шароити мусоид фароҳам меоварад. Аз ин рӯ, таъмини амнияти идеологӣ ба монанди ам-

нияти соҳаҳои дигар бо иштироки якҷоя ва дастаҷамъонаи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд сурат гирад. Ҳама гуна таҳдидҳои идеологӣ барои ба вуҷуд овардани ҷудоии байни онҳо нигаронида мешаванд, ки ниҳоятан манфиатҳои давлатӣ бо талаботу манфиатҳои ҷамъиятӣ мувофиқат наменамояд. Чун афкори ҷамъиятӣ, низоми таълиму тарбия ва муносибатҳои ҷамъиятӣ осебпазир мегарданд ва тобеи манфиатҳои идеологии бегонагон қарор дода мешаванд. Дар натиҷа ризоияти ҷамъиятӣ низ халалдор гардида, ба суботи сиёсии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

Дар ҳамаи кишварҳои тараққикардаи олам рушди соҳаҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши хусусӣ ба амал бароварда мешаванд. Барои оне ки чунин ҳолат ба вуҷуд оварда шавад, барои фаъолияти онҳо имконият фароҳам бояд сохт. Аммо он ташаббусҳое бояд дастгирӣ ёбанд, ки агар бо идеологияи давлатӣ мухолифат надошта бошанд. Ташаббусҳои созанда ва ташаккулдиҳандаи арзишҳои идеологӣ бояд ҳамаҷониба дастгирӣ ёбад. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки ба самти дуруст сафарбар намудани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ боиси мустаҳкам ва минбаъд рушду инкишоф ёфтани инфрасохтори идеологии давлат мегардад. Бо ин роҳ ҷомеаи шаҳрвандӣ дар афзоиши ҷонибдорони арзишҳои идеологӣ саҳми худро мегузоранд. Ба андешаи сиёсатшиноси ватанӣ А.Н. Муҳаммад, «ҳар шахсе, ки аз ҳимояи ҷамъият бархӯрдор мебошад, вазифадор аст, ки ба ҷамъият хизмат намуда, ҳиссаи мувофиқи қобилияташро гузорад. Бештари масъалаҳои амниятии шаҳрвандон дар он зоҳир мегарданд, ки манфиатҳои ашхоси дигар халалдор нагарданд»[454].

Дар раванди таъмини амнияти идеологӣ масъалаҳои ташаккулёбии ҳувияти сиёсӣ низ бояд ба инобат гирифта шаванд. Ҳувият, ки онро дар забонҳои аврупоӣ «identity –

идентичность» меноманд, навъҳои гуногун дорад ва ҳар як инсон метавонад дар як вақт ҳамаи онҳоро доро бошад. Сиёсатшиноси амрикоӣ С.Хантингтон навъҳои ҳувиятро ба таври зерин нишон додааст: аскриптивӣ, фарҳангӣ, ҳудудӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ[455]. Дар типологияи С.Хантингтон ҳувияти динӣ навъи ҳувияти фарҳангӣ ва ҳувияти идеологӣ навъи ҳувияти сиёсӣ дониста мешавад. Ин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки динро ҳеҷ гоҳ бо идеология омехта кардан лозим нест. Идеология падидаи сиёсӣ аст, дин бошад падидаи фарҳангӣ аст. Ҳама гуна кӯшиши ба идеология табдил додани дин аввал ин, ки боиси зарар дидани дин мешавад, ва дуюм ин ки сиёсишавии он оғоз меёбад. Бинобар ин, ҳама гуна зуҳуроти сиёсишавӣ ва сиёсикунонии дин таҳдид ба амнияти идеологии давлату мамлакат ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, ҳар як мамлакат метавонад дар марҳилаҳои гуногуни рушди идеологӣ қарор дошта бошад. Чун қоида, буҳрони сиёсӣ доимо буҳронҳои идеологиро ҳамроҳӣ менамояд, аммо дар муқоиса бо дигаргуниҳои сиёсӣ, ки бо суръати хеле баланд рух медиҳанд, дигаргуниҳои идеологӣ дар шуури одамон ба оҳистагӣ ба амал меоянд. Замоне, ки ҷонибдорон ва пайравони идеологияи давлатӣ кам мешаванд, ва ҷонибдорону пайравони идеологияи ғайр зиёд мешаванд, ҷомеаро буҳрони идеологӣ фаро мегирад. Дар пайи ин буҳрони сиёсӣ ба амал меояд. Аз ин рӯ, буҳрони идеологиро одатан буҳрони сиёсӣ низ номидан мумкин аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо буҳрони идеологию сиёсӣ дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият рӯ ба рӯ гардида буд. Яке аз сабабҳои асосии сар задани ҷанги шаҳрвандии таҳмилӣ низ чунин вазъ ба шумор мерафт. Дар солҳои минбаъда бо ташаббуси созанда ва сиёсати оқилонаю хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон марҳилаи ниҳодикунонии сохтори ҷамъиятӣ ва тақвият ёфтани фаъолияти идеологии ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ анҷом пазируфт. Аммо рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар муқобили арзишҳои идеологии кишвар хавфу хатари навро эҷод намуда истодаанд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза бо назардошти дигаргуниҳои сиёсию геополитикӣ ба роҳ мондани фаъолияти идеологии ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ тақозои замон мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон дар марҳилаи дуюми ташаккулёбии сохтори ҷамъиятӣ, яъне марҳилаи мафкурасозӣ қарор дорад. Дар ин марҳила бояд ҷонибдорони арзишҳои идеологияи давлатӣ ва сохтори ҷамъиятӣ бештар карда шаванд. Инчунин дар муқобили фарҳанги бегона ва таҳдиду хатарҳои идеологӣ муборизаи шадид бояд сурат гирад.

3.6. Таҳдиду хатари радикализми динӣ ва экстремизми сиёсӣ дар шароити муосир

Масъалае, ки аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият ба суботи сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдид менамояд, ин ифротгароии сиёсӣ ва тундгароии динӣ мебошад, ки дар заминаи он терроризм ва зӯроварии сиёсӣ зоҳир мегардад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 20-уми январи соли 2016 дар Паёми солонаи худ қайд намуда буданд, ки «зуҳуроти даҳшатноку нафратовари терроризм, ки аксаран таҳти шиорҳои диниву мазҳабӣ сурат мегирад, ба дини мубини ислом иртиботе надорад, баръакс, аз ҷониби душманони ин дини муқаддас роҳандозӣ шуда, аз ваҳшонияти асримиёнагии террористӣ, пеш аз ҳама, кишварҳои исломӣ ва мусулмонони сайёра зарар мебинанд»[456].

Дар мавриди зуҳури тундгароӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии ҷомеа маҳсуб меёбад, омилҳои гуногуни таърихӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва идеологиро ба инобат гирифтан зарур аст.

Яке аз омилҳои таъсиргузор ба тавсеаи ғояҳои тундгароии динӣ дар фазои Тоҷикистони пасошуравӣ сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Шуравӣ дар муносибат бо иттиҳодияҳои динӣ ва таҷриба намудани идеологияи атеистӣ буд, ки барои кишварҳои Осиёи Марказӣ баъди пошхӯрии худ мушкилиҳои зиёди сиёсию идеологӣ эҷод намуд. То солҳои 80-уми асри гузашта мусулмонони ин минтақа имкони гирифтани маълумоти расмии диниро надоштанд ва дар солҳои бозсозӣ бо дахолати хоҷагони хориҷӣ ва неруҳои сиёсии тундгаро дар ҳудудҳои Тоҷикистон ҷунбиши наҳзати исломӣ ва эҳёи исломи ваҳҳобӣ оғоз гардид. Мусулмононе, ки дар замони шуравӣ аз моҳияти аслии таълимоти исломӣ дур шуда буданд, шиорҳои динии тундгароёни исломиро ҳамчун ҳақиқат қабул намуда, дар муқобили давлату миллати худ муборизаи хунинро оғоз намуданд. Гузашта аз ин, дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, ки дар замони ҳукмронии худ ҷомеаро аз лиҳози маърифати динӣ осебпазир намуда буд, гузариш аз як сохтор ба сохтори дигар ба амал омад ва дар чунин шароит ҷомеаро халоии идеологӣ фаро гирифт. Чунин вазъият ба тундгароёни динӣ имконият дод, ки дар як муддати кӯтоҳ фазои идеологии кишварро бо ғояҳои ифротӣ ва ҷиҳодӣ пурра созанд ва сокинони кишварро дар муқобили якдигар қарор диҳанд. Мутаассифона, дар муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон ва суботи сиёсии он ин раванд ҳанӯз ҳам идома дорад. Махсусан, тӯли солҳои охир дар натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тундгароёни исломӣ ва ифротгароёни динию сиёсӣ дар фазои маҷозии

интернет дубора фаъол гардида, барои амалӣ намудани манфиатҳои миллию геополитикии хоҷагони хориҷии худ ҷомеаро ба худию бегона, дӯсту душман ва неку бад ҷудо намуда истодаанд. Чунин тамоюлот воқеан ҳам боиси ташвиш аст. Зеро яке аз самтҳои афзалиятноки таҳкими давлатдории миллӣ ин расидан ба ваҳдати миллии комил ва ризоияти шаҳрвандӣ мебошад. Аммо падидаҳои кибертерроризм ва киберэкстремизм дар амалишавии ин ҳадафи миллӣ ба таври ҷиддӣ монеа эҷод намуда истодааст. Ғайр аз ин, тули солҳои охир террористону экстремистон бо истифода аз шабакаҳои интернетӣ ҷавонону наврасонро мағзшӯӣ намуда, ба доми фиреб меафтонанд ва барои пурра намудани сафҳои худ онҳоро барои анҷом додани ҷиҳод ва ҳимояи арзишҳои худ ҷалб месозанд. Мутаассифона, аз ҳисоби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ кам нестанд ҷавононе, ки ба сафи ин гуна гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ ва террористию экстремистӣ пайвастаанд.

Дар мавриди зиёд гардидани таъсири манфии тундгароии динӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ ба инобат гирифтани вазъи иқтисодию иҷтимоии кишвар низ хеле зарур мебошад. Иқтисодиёти миллии Тоҷикистон дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ба буҳрони ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид ва натиҷаи ногувори онро мо имрӯз дида истодаем. Ба ҳамаи кӯшишу талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ накарда, то имрӯз масъалаҳои бунёдии таҳкими пояҳои иқтисодии кишвар то андозае ҳалношуда боқӣ мондаанд. Аммо дар ин самт стратегияҳо ва барномаҳои дарозмуддату кутоҳмуддат қабул шудаанд, ки барои беҳтар намудани вазъи иқтисодию иҷтимоии сокинони мамлакат нигаронида шудаанд ва бояд дар солҳои наздик рушди иқтисодии Тоҷикистонро тибқи интизориҳои стратегии давлат таъмин намоянд. Паст намудани сатҳи камбизоатӣ, баровардани мамлакат аз бумбасти коммуникатсионӣ, расидан ба ам-

нияти озуқаворӣ, таъмин намудани истиқлолияти энергетикӣ ва саноатикунонии иқтисодиёти мамлакат ҳадафҳои стратегие мебошанд, ки бо мақсади таъмини рушди иқтисодии мамлакат қабул гардидаанд. Инчунин Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 низ бо ин мақсад қабул гардидааст. Аммо бояд иқрор шуд, ки бекорӣ, маоши нокифоя, ба муҳоҷират рафтани қисме аз сокинони мамлакат дар муқобили экстремизм ва тундгароӣ осебпазирии Тоҷикистонро зиёд менамоянд, ки сари ин масъала чораҳои ҷиддитар андешидан лозим меояд. Аллакай кам нестанд ҳолатҳое, ки муҳоҷирон дар кишварҳои хориҷӣ на танҳо мағзшӯӣ мешаванд, балки аз ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ пайравӣ намуда, ба сафи онҳо мепайванданд. Ин тамоюлот низ ниёз ба таҷдиди назар дорад. Дар оянда барои коҳиш додани шумораи муҳоҷирон ва барои онҳо дар дохили мамлакат ба вуҷуд овардани ҷойҳои корӣ бояд талош варзем, то ки осебпазирии мамлакат аз ин лиҳоз аз байн бурда шавад.

Дар баробари ин, боз ҳастанд омилҳои дигаре, ки раванди тавсеаи тундгароии динӣ ва ифротгароии сиёсиро тақвият мебахшанд. Дар шароити мураккаби ҷаҳони муосир кам нестанд ҳолатҳое, ки ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои террористӣ аз ҷониби баъзе давлатҳо ҳамчун воситаи амалӣ намудани манфиатҳои геополитикӣ ва геостратегӣ истифода мешаванд[457]. Бо ин мақсад ташкилотҳои террористию экстремистӣ аз ҷониби хоҷагони худ кӯмакҳои молию пулӣ ва дигар навъи дастгириро дарёфт менамоянд, ки чунин ҳолат мубориза бар зидди ин падидаро боз ҳам мушкилтар менамояд.

Дар замони муосир эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон, озодии сухан ва виҷдон яке аз унсурҳои муҳимтарини ҷомеаҳои мутамаддин дониста мешавад. Муҳимтар аз ҳама, инсонҳо ҳуқуқ доранд, ки озодона ди-

неро пайравӣ кунанд ва ё накунанд. Яъне дар мавриди интихоби маънавии инсон ҳеҷ кас ҳақ надорад, ки дахолат намояд ва ин интихобро эҳтиром бояд кард. Аммо дар таърихи инсоният кам нестанд ҳолатҳое, ки ба сари мардум бо роҳу воситаҳои гуногун арзишҳои маънавии бегона бор карда мешаванд ва ё шуури динию мазҳабӣ ва эътиқодии онҳо ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ истифода мегардад. Дини ислом саршор аз ғояҳои олии инсондӯстӣ, меҳру шафқат ба ҳамдигар, хайру эҳсон, муомилаву муошират нек, ахлоқи ҳамида ва илму маърифат буда, дар ташаккул ва такомули ахлоқиву маънавии инсон нақши арзишманд дорад. Аммо фаромӯш набояд кард, ки шуури динӣ ва эътиқоди динии инсонҳоро метавон ҳам барои созандагӣ ва ҳам барои муборизаҳои сиёсӣ истифода намуд. Мутаассифона, тундгароёни динӣ зери шиори ислом аз эътиқоди динии мусулмонон истифода намуда, онҳоро барои амалӣ намудани мақсадҳои худ сафарбар менамоянд.

Дини ислом дар таърихи фарҳангу тамаддуни миллати мо ҷойгоҳи махсус дорад ва яке аз унсурҳои муҳимми фарҳанги миллии моро низ ташкил медиҳад. Аммо дар таърихи тоҷикон ҳеҷ гоҳ дини ислом ҳамчун яроқи сиёсӣ истифода нашудааст ва ба масъалаи сиёсикунонии он низ ниёгони мо кӯшиш накардаанд. Дар шароити муосир исломи сиёсӣ, ки аз таълимоти исломгароён сарчашма мегирад, ҳамчун яроқи идеологӣ барои тасхир намудани шуури ҷамъиятӣ дар муборизаҳои сиёсӣ истифода мешавад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ин гуна неруҳо исломро на барои беҳтар намудани вазъи маънавию ахлоқии ҷомеа, балки барои ба даст овардани ҳокимият ва тағйир додани сохти конститутсионии давлат истифода менамоянд.

Чизи дигаре, ки қобили зикр аст, ин алоқамандии ислоҳот ва пайдоиши тундгарой мебошад. Тибқи назарияи ниҳодикунонӣ давлат ҳамчун ташкилоти сиёсӣ марҳила ба марҳила худро бо муҳити беруна бояд мутобиқ созад. Чунин амал ба он хотир зарур аст, ки дигаргуниҳои дар муҳити давлат бавуҷудомада ҳалли худро мехоҳанд ва ниҳодҳои анъанавии ҳокимият қодир нестанд, ки онҳоро ҳал намоянд[458]. Аз ин рӯ, масъалаи ислоҳоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд ва ин ҳама ба талоботи давру замон ҷавогӯ намудани ниҳодҳои давлатӣ ва таъмин намудани устувории онҳо мебошад. Албатта, дигаргуниҳое, ки дар натиҷаи ислоҳоти иҷтимоию сиёсӣ ба амал меоянд, донишҳои касбии қисме аз сокинони мамлакатро корношоям мегардонанд. Аммо қафомонии касбӣ ва маънавию маърифатӣ ҳеҷ гоҳ маънои тундгаро шудан ва ифротгаро буданро бояд надошта бошад. Баръакс инсонҳо пайваста ба такмили ихтисос ва таҷдиди назар намудани донишҳои худ машғул шаванд, зеро дигаргуниҳо хоси ҷомеаи инсонӣ аст. Дигаргуниҳои азиме, ки зери таъсири инқилобҳои илмӣ-техникӣ (инчунин зеҳни сунъӣ) ба амал омадаанд, боиси пайдоиши қишри нави иҷтимоӣ – маргиналҳо шудаанд. Ин гурӯҳи одамон наметавонанд худро бо шароити навин мутобиқ созанд ва аз ин рӯ неруҳои иҷтимоиеро ташкил медиҳанд, ки ба осонӣ даъватҳои экстремистии созмонҳои террористӣ ва дигар ташкилотҳои радикалистиро қабул менамоянд.

Донишманди Юнони қадим Гераклит ҳанӯз дар асри V пеш аз милод гуфта буд, ки «дар ҷомеа ҳама чиз тағйир меёбад, ба ғайр аз қонуни тағирот». Воқеан ҳам дар ҷомеаи инсонӣ ба амал омадани тағйирот ва дигаргуниҳо амали ногузир аст ва сокинони мамлакат низ бояд барои мутобиқ намудани касбият ва маърифати худ бо чунин дигаргуниҳо доимо талош варзанд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2019 ба масъалаи китоб ва

китобхонӣ диққати ҷомеаро ҷалб карда, нигаронкунанда будани ин масъаларо дар байни хонандагону донишҷӯён ва омӯзгорони онҳо махсус таъкид намуда буданд, ки мақсад аз ин гуфтаҳо ҷуброн намудани қафомонии маънавию маърифатӣ ва ҳамқадами замона будан мебошад. Ҳамзамон Сарвари давлат дар Паёми худ қайд намуда буданд, ки «Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари чунин дастгириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳу сифати таълимро дар ҳар як муассисаи таълимӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд. Инчунин, назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонида, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд»[459].

Мутаассифона, тули солҳои охир ҷавонон ва сокинони кишвар бинобар сабаби дур шудан аз китобхонию тақвияти касбӣ фирефтаи ғояҳои ифротгароию тундгароӣ гардида, ба доми тундгароёни динӣ меафтанд. Инсоне, ки ҷаҳонбинии васеъ ва дониши кофӣ надорад, дар шароити ба амалоии инқилобҳои иттилоотӣ қобилияти фарқ намудани иттилооти зараровар аз фоидаоварро надорад, бо кадом ният ва бо чи мақсад паҳн шудани иттилоотро намедонад ва дар ниҳоят ноогоҳона ба ифроти ақлӣ даст зада, дар муқобили манфиатҳои миллии кишвари худ амал менамояд.

Дар мавриди сарчашмаҳои пайдоиши ифротгароии динӣ ва тундгароии динӣ сатҳу сифати маданияти дунявии шаҳрвандон низ бояд ба инобат гирифта шавад. Зеро ташкилотҳои террористию экстремистие, ки бо шиорҳои динӣ ба саҳнаи сиёсат ворид мешаванд, мехоҳанд устувории сиёсии давлат, ризоияти миллию шаҳрвандӣ ва ваҳдати миллиро барҳам зананд ва барои расидан ба ин ҳадаф дар аксар

маврид дар муқобили давлати дунявӣ, арзишҳои демократӣ ва қонунҳои шаҳрвандӣ баромад намуда, сокинони мамлакатро дар муқобили ин арзишҳо равона месозанд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани маърифати дунявии шаҳрвандони мамлакат низ яке аз роҳҳои коҳиш додани тавсеаи ифротгароӣ ва тундгароии динӣ дар байни сокинони кишвар мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати дунявӣ тибқи муқаррароти Конститутсияи мамлакат дар раванди ташаккулёбии худ чунин меъёрҳои ҷамъиятию сиёсиро пайгирӣ менамояд:

– эҳтиром гузоштан ба боварҳои динӣ ва эътиқоди динии шаҳрвандон;

– эътироф намудани боварҳои динии одамон ва иттиҳодияҳои динии онҳо ҳамчун унсури ҳаёти шахсӣ;

– кафолати баробарҳуқуқӣ ва роҳ надодан ба таъқиби шаҳрвандон дар мавриди пайравӣ кардан ва ё накардан аз ин ё он дин;

– дарёфти роҳу усулҳои судманди ҳамкорӣ бо иттиҳодияҳои динӣ ва истифода намудани иқтидори он ҷиҳати беҳтар намудани фазои маънавӣ ва ахлоқии ҷомеа;

– роҳ надодан ба истифодаи дин барои анҷом додани мақсадҳои сиёсӣ.

Аз ин рӯ, дин бояд дар ҳаёти инсон мавқеи махсус дошта бошад ва аз ҷониби давлат ҳимоя гардад. Инчунин дину мазҳаб бояд дар самти беҳтар намудани фазои ахлоқӣ ва маънавии ҷомеа равона гардад. Аммо омезиш додани дин бо сиёсат ва ё сиёсикунонии дин на танҳо обрӯ ва арзиши ахлоқии онро коҳиш медиҳад, балки онро ҳамчун яроқи идеологӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода менамоянд, ки дар чунин шароит пайравони дин ва аҳолии осоишта метавонанд қурбони бозиҳои сиёсию геополитикӣ гарданд[460].

Бояд ёдовар шуд, ки баъди анҷомёбии «ҷанги сард» минтақаҳои гуногуни оламро низоъҳои этникӣ ва бархӯрдҳои мусаллаҳонаи дохилидавлатӣ фаро гирифт. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин гуна равандҳо барканор намонд. Дар ибтидои асри XXI бошад авҷ гирифтани истифодаи зӯроварии сиёсӣ, инқилобҳои ранга, зуҳури ифротгароӣ ва тундгароии динию сиёсӣ, терроризм, ҷудоихоҳӣ ва монанди инҳо ба амал омаданд. Дар бисёре аз мавридҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки чунин равандҳо аз ҷониби як қатор давлатҳои манфиатдор барои амалӣ намудани ҳадафҳои геостратегӣ ва мустаҳкам кардани мавқеи геополитикии онҳо моҳирона истифода бурда шудаанд. Ҷанги шаҳрвандии дар Тоҷикистон рухдода мисоли равшани ин гуфтаҳо мебошад. Нооромиҳои Тоҷикистон бо дахолати неруҳои хориҷӣ аз берун ба дохили мамлакат таҳмил гардид ва аз ин рӯ, онро «ҷанги шаҳрвандии таҳмилӣ» меномем.

Бо назардошти ин, ба масъалаи таъмини амният ва сарчашмаҳои таҳдид баҳои якҷониба додан кори дуруст нест. Зеро ҳар як давлат дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкишоф қарор дорад ва чунин вазъият ба дурнамои таъмини амнияти миллии онҳо таъсиргузор аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун кишвари минтақаи Осиёи Марказӣ хусусияти хосси амниятӣ дорад, ки дар он сарчашмаҳои таҳдид, имконият ва иқтидори таъмини амният ва субот аз дигар кишварҳо тафовут дорад. Чунин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки таҷрибаи давлатҳои дигар дар мавриди таъмини амният барои кишвари мо дар аксар маврид корношоям аст ва аз ин рӯ, моро зарур аст, ки бо такя ба неруҳои зеҳнию ақлии ҷомеаи худ ва бо назардошти имкониятҳои дарихтиёрдоштаи худ ба ин масъала муносибат дошта бошем ва тақдири ояндаи давлату миллатро дар дасти худ гирем.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақае ҷойгир аст, ки дар он бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудрат-

ҳои олам доимо ба амал меоянд ва ин омил низ метавонад боиси мушкилиҳои зиёд шавад. Ба қавли донишмандони ватанӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чорроҳаи тамаддунҳои ҷаҳонӣ қарор дорад[461] ва амалигардонии стратегияҳои дарозмуддати худро бо назардошти ин омил бояд таъмин намояд. Масалан, бархӯрди манфиатҳои Хитой, Россия, кишварҳои Ғарб, Ҳиндустон ва баъзе кишварҳои Шарқ аз як ҷониб, таъсиргузории кишварҳои ҷаҳони ислом аз ҷониби дигар равандҳои сиёсию иҷтимоии минтақаи Осиёи Марказиро доимо дигаргун месозанд. Ғайр аз ин, мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон низ аз мо тақозо менамояд, ки дар мавриди таъмини суботи сиёсӣ аз дигарон дида масъулияти зиёд ҳис намоем. Дар ҳамсоякишвари мо – Ҷумҳурии Исломии Афғонистон зиёда аз 45 сол аст, ки нооромиҳои сиёсӣ идома доранд ва кайҳост, ки дар қаламрави ин кишвар бинобар сабаби пурра дар зери назорати давлат қарор надоштани ҳамаи ҳудудҳои маъмурӣ, ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои гуногуни террористию экстремистӣ мавқеъҳои худро мустаҳкам намудаанд. Махсусан, баъд аз оне, ки моҳи сентябри соли 2021 ҳаракати Толибон дар Афғонистон ба сари қудрат омад, таҳдиду хатарҳо ба амнияти Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ бештар гардиданд. Бо амри тақдир Тоҷикистон бо ин кишвар дарозтарин сарҳадро дорад, ки таъмин намудани амнияти сарҳадӣ ва муқобилият нишон додан бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва ҷинояту ҷиноятқорӣ кори саҳл нест. Имрӯз нооромиҳои Афғонистон на танҳо ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ таҳдид менамояд. Зеро дар ин кишвар зуҳури терроризм, экстремизми динию сиёсӣ, истеҳсоли маводи мухаддир, гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ, низоъҳои мазҳабию қавмӣ ва паҳншавии яроқу аслиҳа мустақиман ба амнияти кишварҳои Осиёи Марказӣ

таҳдид менамоянд. Ба ҳамагон маълум аст, ки низоъҳои сиёсии дохили як мамлакат дар аввал метавонад сабаби пайдоиши терроризм, зӯроварии сиёсӣ, хариду фурӯши ғайриқонунии маводи мухаддир ва яроқу аслиҳа гарданд ва баъдан миқёси худро васеъ намуда, аз сарҳади як давлат берун бароянд. Имрӯзҳо дар мисоли низои Афғонистон дидан мумкин аст ва ҳам исботи худро пайдо намуд, ки терроризм, хариду фурӯши ғайриқонунии маводи мухаддир ва яроқу аслиҳа, зӯроварии сиёсӣ ва поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сарҳад надорад ва метавонад, ки аз дохили мамлакати ноором ва ноамн ба берун интиқол ёбад. Бинобар ин, масъалаи таъмини амният дар самти сарҳади Тоҷикистону Афғонистон барои кишвари мо ҳамчун самти афзалиятноки ҳифзи суботи сиёсӣ боқӣ хоҳад монд. Бо назардошти чунин вазъият Тоҷикистон аз суботи сиёсии Афғонистон аз дигарон дида манфиати бештар дорад ва барои таҳкими сулҳу субот дар ин кишвар ҳар коре, ки метавонад, анҷом медиҳад. Зеро сарчашмаи таҳдидҳои номбаргардида маҳз аз фаъолияти гурӯҳҳои муташаккили ҷиноии дар Афғонистон ҷойгиршуда вобастаанд.

Ҳамин тариқ, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва низоъҳои минтақавӣ на танҳо барои як кишвари мушаххас, балки барои ҳамсоякишварҳо низ оқибатҳои ногувор дошта метавонанд. Масалан, дар шароити низои сиёсии дохилӣ, ки дар кишвари мо дар соли 1991 баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ сар зад, иҷрои ин вазифаҳо барои мо басо душвор ва сангин буд. Вуҷуд надоштани сохторҳои дахлдори низомӣ ва таҷрибаи идоракунии сарҳадоти бисёр мураккаби кӯҳӣ ин вазъро вазнинтар мекард. Тибқи омори СММ дар соли 2020 дар тамоми олам зиёда аз 79,5 млн гурезагон бинобар сабаби ҷангҳо, низоъҳо ва ноустувории сиёсӣ ватани худро тарк намудаанд. То соли 2010 шумораи гуреза-

гон ҳамагӣ 40 млн нафарро ташкил медод, аммо аз ин давра сар карда ин рақам рӯ ба афзоиш ниҳод ва дар соли 2022 ба 100 млн нафар рафта расидааст[462]. Раёсати кор бо гурезагони СММ бо назардошти мавҷудияти минтақаҳои ноором ва авҷгирии низоъҳои мусаллаҳона соли 2021 эълон дошта буд, ки дар соли 2022 зиёда аз 1,47 млн нафар гурезагон интизори тарки ватан намудан ҳастанд[463]. Ин рақамҳо гувоҳи онанд, ки ҷангҳо ва низоъҳои мусаллаҳона як маротибаи дигар зиёд гаштаанд ва хавфи ба амал омадани онҳо низ рӯ то рӯз бештар мешаванд.

Таъсири харобиовари ҷангҳо ва оқибатҳои ногувори низоъҳои мусаллаҳона воқеияти бебаҳс аст. Пеш аз ҳама, чунин нооромиҳои сиёсӣ метавонанд низоми иқтисодӣ ва хоҷагидории мамлакатҳоро вайрон созанд. Ғайр аз ин, ба ҳайси гурезагон тарки ватан намудани аҳолии осоишта, зиёд шудани ҷинояту ҷиноятқорӣ, ба манбаи даромад табдил ёфтани ҷангу низоъ, ба амал омадани хариду фурӯши яроқи оташфишон, паст гардидани сатҳу сифати зиндагӣ, таълиму тарбия ва фазои маънавии ҷомеа, ҳукмфармо гардидани фазои тарсу ҳарос дар ҷомеа ва умуман аз байн рафтани субот ва амният натиҷаи ҷангҳо ва низоъҳои мусаллаҳона мебошанд. Бо назардошти ин гуфтан мумкин аст, ки низоъҳои мусаллаҳона ба тақдири ояндаи миллатҳо таъсири манфӣ расонида, на танҳо рушду инкишофи онҳоро боз медоранд, балки кишвари онҳоро, агар аз байн наравад ҳам, даҳсолаҳо ба қафо мепартоянд. Гузашта аз ин, таъсири низои мусаллаҳона ва нооромиҳои як ҷомеа ба кишварҳои ҳамсоя низ ногузир мегардад. Нооромиҳои сиёсии Афғонистон, ки тули чанд даҳсолаи охир идома дорад, на танҳо иқтисодиёти ин мамлакатро хароб, ваҳдати миллӣ ва ризоияти шаҳрвандиро барҳам задаасту мардумро дар яъсу ноумедӣ қарор додааст, балки аллакай ба кишварҳои ҳамсоя низ таъсири манфӣ расонида истодааст. Бо чанд далел гуф-

тан мумкин аст, ки низои сиёсии Афғонистон ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсии Тоҷикистон низ таъсири манфӣ мерасонад.

Якум ин, ки дар ин кишвар кайҳост, ки сиёсикунонии дини ислом анҷом ёфтааст ва яке аз неруҳои бо ҳам даргирро низ тундгароёни исломӣ ташкил медиҳанд. Пеш аз ҳама ҷунбиши «Толибон», аъзоёни фаъоли ташкилоти террористию экстремистии «Ал-Қоида», фаъолони ташкилоти террористии бо ном «Давлати исломӣ» ва чанде дигар ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро дар кишвари Афғонистон мавқеъҳои худро мустаҳкам намуда, дар муборизаҳои сиёсии худ аз усулҳои зӯроварии сиёсӣ, терроризм ва амалҳои террористӣ ба таври фаровон истифода менамоянд. Дар натиҷаи дубора авҷ гирифтани низоъҳои мусаллаҳона дар ин кишвар мавҷи гурезагон низ зиёд мешавад, ки дар миёни онҳо ба дохили мамлакат метавонанд террористон ва тундгароён низ ворид шаванд. Гузашта аз ин, мухолифини ҳукумати Афғонистон дар раванди муборизаҳои сиёсии худ шиорҳои диниро ба таври васеъ истифода намуда, гӯё барои ҳимояи арзишҳои исломӣ мубориза мебурда бошанд. Дар чунин шароит ба сари мардумони кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки аксари онҳо пайрави дини ислом ҳастанд, арзишҳои бегона, ғояҳои тундгарой ва ифротгарой бор карда мешаванд, ки чунин тамоюлот ба манфиатҳои миллӣ ва роҳи интихобкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон созгор нест ва таҳдид ба суботи сиёсии ҷомеа бояд қаламдод карда шавад.

Дуюм ин, ки дар кишваре, ки оташи ҷанг аланга мезанад, гурӯҳҳои муташаккили ҷиной фаъол мегарданд ва барои ба даст овардани фоидаи муфт ба тиҷорати ғайриқонунӣ машғул мешаванд. Дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон хариду фурӯши яроқу аслиҳа ва истеҳсолу ба фурӯш баровардани маводи мухаддир боиси ташвиши ҷиддӣ мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки аз се ду ҳиссаи

маводи мухаддири ҷаҳониро дар Афғонистон истеҳсол менамоянд ва қисме аз онҳо тариқи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба давлатҳои дигар интиқол дода мешаванд. Агар дар ояндаи наздик масъалаи таъмини амнияти Афғонистон ва хотима ёфтани низоъҳои мусаллаҳонаи ин кишвар ҳаллу фасл нагардад, Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим меояд, ки дар самти мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, хариду фурӯши яроқу аслиҳа ва гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ чораҳои ҷиддӣ ва саривақтӣ андешад.

Сеюм ин, ки вазъи нооромии Афғонистон мустақиман ба амнияти миллӣ ва рушди минбаъдаи кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдид менамояд. Яке аз самтҳои афзалиятноки кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистонро ба роҳ мондани тиҷорат бо кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, баромадан ба роҳҳои баҳрӣ, ба роҳ мондани хатти интиқоли неруи барқ, сохтани роҳҳои мошингард ва роҳҳои оҳан байни ин кишварҳо ташкил медиҳад. Аммо аз сабаби нооромиҳои кишвари ҳамсоя дар амал татбиқ намудани ин гуна лоиҳаҳои дорои аҳамияти стратегӣ ғайриимкон мегардад. Чунин ҳолат то андозае дар рушди иқтисодии мамлакати мо низ таъсири манфӣ мерасонад.

Чорум ин, ки дар низои сиёсии Афғонистон муҷоҳидон ва размандагони ташкилотҳои террористию экстремистӣ таҷрибаи зиёд пайдо намуда, дар минтақаҳои дигар метавонанд онро истифода намоянд. Мо шоҳиди он будем, ки дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ чи гуна ҷангиёни хориҷӣ ва муҷоҳидини хориҷӣ аз ҷониби мухолифин дар муқобили ҳукумати конститутсионӣ ҷангида буданд. Ҳолатҳои зиёдеро номбар намудан мумкин аст, ки дар он солҳо чи гуна дар сарҳадоти байни Тоҷикистону Афғонистон бархӯрдҳои мусаллаҳона рух додаву қурбониёни зиёд ба ҷо гузошта буданд. Далелҳои таърихиро рад намудан имконнопазир аст.

Дар маҷмуъ, низоъҳои мусаллаҳона, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва умуман ҳама гуна муноқишаҳои дохилӣ на танҳо ба кишвари муайян, балки ҳамсоякишварҳо низ таъсири амиқ мерасонанд. Агар чунин падидаҳо кишвари ҷангзадаро даҳсолаҳо ба қафо кашаду, ҳудудҳои онро ба лонаи террористону тундгароён табдил диҳад, чунин ҳолат ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ, рушди иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳамсоякишварҳо низ таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тариқ, давлатдории миллӣ масъулияти бузургест, ки барои ҳифзи бақои он заҳмати зиёд кашидан зарур меояд. Душвории ин кор дар он ифода меёбад, ки дар раванди ташаккулёбии давлати соҳибистиқлол таҳдиду хатарҳое пайдо мешаванд, ки устувории сиёсӣ, истиқлолияти давлатӣ ва рушду инкишофи мамлакатро ба буҳронҳои гуногун рӯ ба рӯ менамоянд. Дар ин раванд, хавфи ба амал омадани низоъҳои сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, инқилобҳои ранга, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, хариду фурӯши ғайриқонунии яроқу аслиҳа, гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ, зуҳури тундгароӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ, терроризм ва шаклҳои навини он (кибертерроризм ва киберэкстремизм), баланд гардидани сатҳи коррупсия ва монанди инҳо зиёд мегардад. Таъмин намудани ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар аз таҳдидҳои мазкур вазифаи муҳимтарини давлату ҳукумат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Дар шароити муосир хавфу хатари тунгароии динӣ ва экстремизми сиёсӣ бештар гардида истодаанд.

ХУЛОСА

Анҷомёбии ҷанги сард ва пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ тавозуни қуввaҳоро ба куллӣ тағйир дода, сабабгори ба амал омадани мавҷҳои нави бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ гардиданд. Дар чунин шароит рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешрафти илму техника барои инсоният таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд овард. Айни замон ҳар як давлат барои амалӣ намудану ҳимоя сохтани манфиатҳои миллии худ ҳама гуна дастовардҳои илму техникаро истифода бурда истодааст. Давлатҳои абарқудрат бошанд барои расидан ба ҳадафҳои геополитикии хеш ҳама гуна воситаҳо, аз ҷумла созмонҳои террористию экстремистиро низ ҳамчун манбаи геополитикӣ дар муқобили рақибони худ равона кардаанд. Дар чунин шароит таъмини амнияти миллӣ ва ҳифзи суботи сиёсӣ барои давлатҳои тозаистиқлол хеле мушкил гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали 90-ум баъди ба даст овардани истиқлолият зери таъсири радикализми динӣ ва бо дахолати субъектҳои хориҷӣ ба оташи ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Ҳарчанд баъди заҳмату талошҳои зиёд низои сиёсии байни тоҷикон ҳал гардида бошад ҳам, ду даҳсолаи охир таҳдиду хатари терроризм ва экстремизми динӣ ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман таъсир расонида истодаанд. Бахусус дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ ва тавсеаи корбарони шабакаи интернет созмонҳои экстремистию террористӣ дар фазои маҷозии шабакаҳои иҷтимоӣ фаъол гардида, ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароии хешро дар байни қишрҳои гуногуни ҷомеа таблиғ намуда истодаанд. Ҳамарӯза дар муқобили суботи сиёсӣ ва сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо ҳуҷуми итти-

лоотию идеологӣ сурат мегирад. Аллакай як зумра ҷавонон ба доми чунин созмонҳо афтода, ба сафи онҳо пайвастаанд. Ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистие, ки дар ҳудудҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мамнуъ эълон шудаанд, аз ҷониби як зумра давлатҳо пуштибонӣ меёбанд ва кӯшиш намуда истодаанд, ки дар дохили кишвар бетартибиҳои сиёсиро ташкил намоянд.

Ғайр аз ин, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ низ як зумра таҳдидҳои дохилӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, мушкилиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ, маънавию маърифатӣ ва ғ. Ҳалли онҳо барои баланд бардоштани иқтидори мудофиавии кишвар ва дар сатҳи зарурӣ қарор додани амнияти соҳаҳо мусоидат менамоянд. Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба амал баровардани рушди соҳаҳои кишвар стратегияҳо ва барномаҳои гуногун қабул намудааст, аммо хавфу хатар ва таҳдидҳои дохилӣ то андозае дар самти амалишавии онҳо монеа эҷод намуда истодаанд.

Дар таҳқиқоти мазкур муайян гардид, ки субъекти таъмини амният замоне метавонад дар мубориза бо таҳдидҳои эҳтимолӣ ва безараргардонии таҳдидҳои воқеӣ муваффақ шавад, ки агар дар бораи сарчашмаҳои пайдоиш ва табиати таҳдидҳо маълумот ва иттилооти кофӣ дошта бошад. Муайян намудани сарчашмаи пайдоиш ва иқтидори таҳдид имкон медиҳад, ки барои ба вуҷуд овардани ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои миллӣ манбаҳои зарурӣ сафарбар карда шаванд. Дар замони муосир, ки марҳила ба марҳила таҳдидҳои нав пайдо шуда истодаанд, омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала бояд ба таври доимӣ ба роҳ монда шавад. Дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ шинохти таҳдидҳо кафили таъмини суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲО

[1] Управление риском: Риск. Устойчивое развитие. Синергетика. –М.: Наука, 2000. – С.49-50.

[2] Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. – М.: А ТЕМП, 2006. – С.785.

[3] Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. Т.1. –М., 1980. –С.425.

[4] Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. URL: http://www.dict.t-mm.ru/all/ugroza.html (дата обращения: 16.07.2019 г.)

[5] Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.2. –Душанбе, 2008. –С.326.

[6] Threat // Oxford Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource]. – URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/threat (acsessed: 23.11.2020)

[7] Threat // Cambridge Dictionary [Electronic resource]. –URL: https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/threat (acsessed: 23.11.2020)

[8] Cohen R. Threat Perception in International Crisis // Political Science Quarterly. – 1978. – Vol. 93. – No.1 – P. 93-107; Cohen R. Threat Perception in International Crisis. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1979. – 229 p.

[9] Milburn T.W., Watman K.H. On the Nature of Threat: A Social Psychological Analysis. – New York: Praeger, 1981. –P.8.

[10] Наим М. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе. Пер. с англ. –М.: Изд-во «АСТ», 2016. – С.96.

[11] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. –М.: Прогресс-Традиция, 2000. –С.25-27.

[12] Krahmann E. From State to Non-State Actors: the Emergence of Security Governance // New Threats and New Actors in International Security / ed. by E. Krahmann. – New York, 2005. – P.4.

[13] Krahmann E. From State to Non-State Actors: the Emergence of Security Governance // New Threats and New Actors in International Security / ed. by E. Krahmann. – New York, 2005. – P.4.

[14] Смирнова А.Г. Механизмы конструирования политическими лидерами внешней угрозы в межгосударственных отношениях. – Ярославль, 2016. –С.20.

[15] Смирнова А.Г. Механизмы конструирования политическими лидерами внешней угрозы в межгосударственных отношениях. – Ярославль, 2016. –С.21.

[16] Гацко М.Ф. О соотношении понятий «угроза» и «опасность» [Электронный ресурс]. URL: http://old.nasledie.ru/oboz/N07_97/7_06.HTM (дата обращения: 20.07.2019 г.)

[17] Пирумов В.С. Некоторые аспекты методологии исследования проблем национальной безопасности России в современных условиях // Геополитика и безопасность. – 1993. – №1. – С.12.

[18] Гацко М.Ф. О соотношении понятий «угроза» и «опасность» [электронный ресурс]. URL: http://old.nasledie.ru/oboz/N07_97/7_06.HTM (дата обращения: 20.07.2019 г.)

[19] Панов М.Е. К вопросу о методологических основах оценки безопасности // Геополитика и безопасность. –1995. –№3. –С.32.

[20] Варфоломеев А.А. Негосударственные угрозы международной безопасности // Право и безопасность. – 2012. – №3-4 (43). –С.54.

[21] Бояринцев А., Редкын В. Определение и ранжирование угроз объектам // Безопасность. Достоверность. Информация. – 2007. – №71. –С.15.

[22] Смирнова А.Г. Восприятие угрозы в международных отношениях: в поисках теоретических оснований // ПОЛИТЕКС. –2007. –Т.3. –№4. –С.196.

[23] Смирнова А.Г. Механизмы конструирования политическими лидерами внешней угрозы в межгосударственных отношениях. – Ярославль, 2016. –С.7.

[24] Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность: учебное пособие. –М.: Вузовский учебник, 2009. – С.22.

[25] Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность: учебное пособие. –М.: Вузовский учебник, 2009.– С.22.

[26] Lippmann W. US Foreign Policy: Shield of the Republic. – Boston, 1943. – P.51.

[27] Wolfers A. "National Security" as an Ambiguous Symbol // Political Science Quarterly. – 1952. – Vol. 67. – No. 4. – P.485-486.

[28] Buzan B. People, States and Fear: the national security problem in international relations. – Boulder: Wheatsheaf book, 1983. – 262 p.

[29] Ryszard S. Military Security within the Framework of Security Studies: Research Results // Connections. – 2014. –Vol. 13. –No. 3. –P.59–82.

[30] Ниг.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2017. –576 с.

[31] Фукуяма Ф. Идентичность. Стремление к признанию и политика неприятия. Пер. с англ. А.Соловьева. –М.: Альпина Паблишер, 2019. –256 с.
[32] Krahmann E. From State to Non-State Actors: the Emergence of Security Governance // New Threats and New Actors in International Security. – New York, 2005. P.3–22.
[33] Най Дж. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век. Пер. с англ. –М.: АСТ, 2014. –С.195-254.
[34] Наим М. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2016. –С.99.
[35] Шваб К. Четвертая промышленная революция. Пер. с англ. –М.: Эксмо, 2020. – С. 51-172.
[36] Балацкий Е.В. Глобальные вызовы четвертой промышленной революции // Terra Economicus. – 2019. – №17 (2). –С.6-22.
[37] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
[38] Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции. Пер. с англ. М.Б. Левина. –М.: Изд-во АСТ, 2004. –349 с.
[39] Юсупов Р.М. Наука и национальная безопасность. 2-е изд., перераб. и доп. –СПб.: Наука, 2011. – С.215-226.
[40]Ниг.: Buzan B., Wæver O., Wilde J. D. Security: A New Framework for Analysis. –London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – 238 p.
[41] Смирнова А.Г. Механизмы конструирования политическими лидерами внешней угрозы в межгосударственных отношениях. Монография. –Ярославль: ЯрГУ, 2016. –С.7.
[42] Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. –М.: АСТ, 2005. – 592 с.
[43] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
[44] Морозов И.Л. Информационная безопасность политической системы // Полис. Политические исследования. –2002. –№5. –С.134-145.
[45] RAND-MIPT, "Terrorism Database," https://www.rand.org/nsrd/projects/terrorism-incidents/download.html
[46] Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов, 1973 [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_protected_

persons.shtml (06.06.2020); Международная конвенция о борьбе с захватом заложников [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml (дата обращения: 03.07.2020 г.)

[47] Mahdi M.N. Old and New Threats: The Changing Nature of International Security // Journal of Law, Development and Politics. – 2009. –Vol.1. –No 2. –P.1-20.

[48] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. –М.: АСТ, 2017. –С.289.

[49] Грязная бомба: что это такое? [Электронный ресурс]. URL: https://www.popmech.ru/weapon/12296-gryaznaya-bomba-chto-eto-takoe/ (дата обращения: 09.09.2020 г.)

[50] Ниг.: Бжезинский З. Великая шахматная доска. Пер. с англ. О. Уральской. –М.: Изд-во «АСТ», 2020. – 384 с.

[51] Ниг.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т.Велимеева. –М.: Изд-во «АСТ», 2017. –576 с.

[52] Ниг.: Най Дж. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: Изд-во «АСТ», 2014. –444 с.

[53] Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие. Пер. с англ. –М.: АСТ, 2008. – 282 с.

[54] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. –М.: Прогресс-традиция, 2000. –384 с.

[55] Луман Н. Понятие риска // THESIS. – 1994. –№5. –С.135-160.

[56] Дуглас М. Риск как судебный механизм // THESIS. – 1994. –№5. –С.242-253.

[57] Гидденс Э. Последствия современности. Пер. с англ. –М.: Праксис, 2011. –352 с.; Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность // THESIS. – 1994. –№5. –С.107-134.

[58] Найт Ф. Понятия риска и неопределенности // THESIS. – 1994. –№5. –С.12-28.

[59] Луман Н. Понятие риска // THESIS. – 1994. –№5. –С.135-160.

[60] Paek H.J., Thomas H. Risk Perceptions and Risk Characteristics [electronic resource]. –URL: https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-283?print=pdf (дата обращения: 01.01.2020 г.)

[61] Tvinnereim E., Lægreid O.M., Liu X., Shaw D., Borick C., Lachapelle E. Climate change risk perceptions and the problem of scale: evidence from cross-national survey experiments // Environmental Politics. – 2020. – Vol.29. – No. 7. –P.1178-1198.

[62] Dryhurst S., Schneider C.R., Kerr J., Freeman A.L., Recchia G., Anne M.B., Spiegelhalter D., Sander L. Risk perceptions of COVID-19 around the world // Journal of Risk Research. – 2020. –Vol. 23. No. 7-8. –P.994-1006.
[63] Journal of Risk Research. Journal website: https://www.tandfonline.com/toc/rjrr20/current (дата обращения: 01.01.2021 г.)
[64] Buzan B. People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations. –London: Thomson Press, 1983. –262 p.; Buzan B., Weaver J., Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. – Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998. – 239 p.
[65] Луман Н. Понятие риска // THESIS. – 1994. –№5. –С.139.
[66] Найт Ф. Понятия риска и неопределенности // THESIS. – 1994. –№5. –С.25.
[67] Paek H.J., Thomas H. Risk Perceptions and Risk Characteristics [electronic resource]. –URL: https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-283?print=pdf (дата обращения: 01.01.2020 г.)
[68] Управление риском: Риск. Устойчивое развитие. Синергетика. –М.: Наука, 2000. – 431 с.
[69] Ҳамон асар. –С.42-45.
[70] Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. –М.: Прогресс-традиция, 2000. –384 с.
[71] Сушкова И.А. Соотношение и взаимосвязь понятий «вызов», «опасность», «угроза», «риск» // Экономическая безопасность и качество. – 2018. –№4 (33). –С.10-15.
[72] Управление риском: Риск. Устойчивое развитие. Синергетика. –М.: Наука, 2000. –С.40.
[73] Аристотель. Риторика. Пер. с греч. – М.: Изд-во АСТ, 2017. – С.173-174.
[74] Управление риском: Риск. Устойчивое развитие. Синергетика. –М.: Наука, 2000. –С.40-41.
[75] Кардашова И.Б. МВД России в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: дис. … д-ра юрид. наук. –М., 2006. –С.88.
[76] Зеленков М.Ю. Основы теории национальной безопасности: учебник для студентов вузов. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. –С.39.
[77] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве / Пер. с итал. –М.: Изд-во АСТ, 2019. –С. 16.
[78] Зеленков М.Ю. Основы теории национальной безопасности: учебник для студентов вузов. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. –С.43-44.

[79] Bozidar F., Dragoljub S., Vukonjanski I. Actual Hallenges, Risks And Security Safety // Security Science Journal. – 2020. – № 1. – P.66.
[80] Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность. Учебное пособие. –М.: Вузовский учебник, 2009. –С.50.
[81] Кардашова И.Б. МВД России в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: дис. … д-ра юрид. наук. –М., 2006. –С.87.
[82] Опалева А.В. Правовая основа обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. Монография. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. –С.50.
[83] Ҳамон ҷо. –С.58.
[84] Манилов В.Л. Угрозы национальной безопасности России // Военная мысль. –1996. –№1. –С.17.
[85] Ниг: Гацко М. Ф. О соотношении понятий «угроза» и «опасность» [Электронный ресурс]. URL: http://old.nasledie.ru/oboz/N07_97/7_06.HTM (дата обращения: 20.07.2019 г.)
[86] Ниг: Гацко М. Ф. О соотношении понятий «угроза» и «опасность» [Электронный ресурс]. URL: http://old.nasledie.ru/oboz/N07_97/7_06.HTM (дата обращения: 20.07.2019 г.)
[87] Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность. Учебное пособие. –М.: Вузовский учебник, 2009. –С.22.
[88] Де Веерд М. Системы борьбы с распространением оружия массового поражения и противоракетной обороны – новый рубеж совместной безопасности [Электронный ресурс]. URL: http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/1994-vm/8682-sistemy-borby-s-rasprostraneniem-oruzhija (дата обращения: 16.12.2018 г.)
[89] Поздняков А.И. Основы теории национальной безопасности // Электронное научное издание Альманах «Пространство и Время». – 2013. – Т.2. – Вып. 1. [Электронный ресурс]. – URL: http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf
[90] Манилов В.Л. Угрозы национальной безопасности России // Военная мысль. – 1996. –№1. –С.17.
[91] Военная политология. –М.: Красная звезда, 2006. –С.240.
[92] Белов Е.Б. Основы информационной безопасности. Учебное пособие / Белов Е.Б., Лось В.П., Мещеряков Р.В., Шелупанов А.А. – М.: Горячая линия – Телеком, 2006. – 544 с.
[93] Зеленков М.Ю. Опасность, угроза – базовые категории теории национальной безопасности // Национальная безопасность. – 2015. – №1 (36). –С.40.

[94] Аз калимаи лотинии intentio – ният, максад ва ҳадаф.
[95] Battistelli F., Galantino V.G. Dangers, risks and threats: An alternative conceptualization to the catch-all concept of risk // Current Sociology. – 2019. – Vol. 67 (1). –P.64-78.
[96] Шеховцова Ю.А. О содержании понятий «риск», «угроза», «вызов», «опасность» // European Social Science Journal. – 2011. –№11 (14). – С.537.
[97] Clifton L.S., David J.B. Concept of Security // Security Science. The Theory and Practice of Security. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2013. – P.1-22.
[98] Аз калимаи лотинии intentio – ният, максад ва ҳадаф.
[99] Общая теория национальной безопасности: Учебник / Под общ. ред. А.А. Прохожева. – 2-е изд. –М.: Изд-во РАГС, 2005. –344 с.
[100] Зеленков М.Ю. Опасность, угроза – базовые категории теории национальной безопасности // Национальная безопасность. – 2015. – №1 (36). –С.41.
[101] Общая теория национальной безопасности: Учебник / Под общ. ред. А.А. Прохожева. – 2-е изд. –М.: Изд-во РАГС, 2005. –С.90.
[102] Решение информационной безопасности [электронный ресурс]. URL: http://www.s-director.ru/ugrozy-informacionnoj-bezopasnosti.html (дата обращения: 21.07.2019 г.)
[103] Ҳамон ҷо.
[104] Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность: учебное пособие. –М.: Вузовский учебник, 2009.– С.24.
[105] Кирющенко А.Г. Образование и национальная безопасность // Право. Экономика. Безопасность. – 2016. – №2 (8). –С.136.
[106] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С.27.
[107] Buzan, B., Charles J., Richard L. The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism. New York: Columbia University Press, 1993.
[108] Вебер М. Власть и политика. Пер с нем. Б.М. Скуратова, А.Ф. Филиппова. –М.: РИПОЛ классик, 2017. – С.254.
[109] Buzan B., Waever O., Wilde J. Security: a new framework for analysis. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. –238 p. –P.144-145.
[110] Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International SecurityStudies in the Post-Cold War Era. 2d ed. Boulder: Lynne Rienner; Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf., 1991.
[111] В Китае вышел первый теоретический труд по проблеме нетрадиционных видов угрозы безопасности [Электронный ресурс]. URL:

http://russian.people.com.cn/200311/07/rus20031107_83273.html (дата обращения: 02.03.2020 г.)

[112] Чан Янь. Китай и Россия в условиях нетрадиционных вызовов и угроз национальной безопасности // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2018. –Т.10. –№3. –С.145.

[113] Ҳамон ҷо. С.145.

[114] Эмбарго – сиёсати иқтисодие, ки ворид намудани маҳсулоти мушаххасро ба дохили мамлакат манъ менамояд. Яке аз фишангҳои дар амал татбиқ намудани протексионизм мебошад.

[115] Чан Янь. Проблемы региональной безопасности в Северо-Восточной Азии: опыт и перспективы китайского и российского участия и взаимодействия: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.04. – Владивосток, 2008. – 21 с.

[116] Юй Цзянь Хуа. ШОС и взгляды безопасности // Исследование теории Мао Цзэдуна и Дэн Сяопина. - Шанхай. - 2005. - № 3. - С. 76-79.

[117] Paul B. Stares. The New Security Agenda: A Global Survey. Tokyo: Japan Center for International Exchange, 1998. 332 p.

[118] Киртон Дж. Саммит «Группы восьми» как новый институт безопасности [Электронный ресурс]. URL: http://www.g7.utoronto.ca/russian/ru_panova_g8russia.pdf (дата обращения: 20.03.2020 г.)

[119] Сафарализода Х.К. Эволюция теории безопасности и перспективы восприятия угроз // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. –№1. –С.255.

[120] Триведи Р. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии с точки зрения сравнительной региональной перспективы // Сравнительная политика. – 2011. –№ 4. –С.109.

[121] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.22.

[122]Ниг.: Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.23.

[123] Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. –Душанбе: Империал-групп, 2019. –С.5.

[124] Walt S.M. The Origins of Alliances. – Ithaca: Cornell University Press, 1987. – P.16-19.

[125] Ҳамон ҷо.

[126] Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. – М.: Изд-во «МГИМО-Университет», 2007. – С.85.

[127] Nye J.S., Lynn-Jones S. International Security Studies: A Report of A Conference on the State of the Field // International Security. – 1988. Vol.12. –P.5-27.
[128] Bull H. Strategic Studies and Its Critics // World Politics. – 1968. –Vol. 20. –P.593-605.; Martin L. The Future of Strategic Studies // Journal of Strategic studies. – 1980. Vol.3. –P. 91-99.
[129] Jervis R. Deterrence Theory Revisited // World Politics. –1979. –Vol. 31. –№2. –P.289-324.; Gray C. Strategic Studies and Public Policy: The American Experience. – Lexington: University Press of Kentucky, 1982. –240 p.
[130] Borden W. There Will Be No Time. – New York: Macmillan, 1946. 225 p.; Brodie B. The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order. – New York: Harcourt, 1946. –214 p.
[131] Kaplan F. The Wizards of Armageddon. – New York: Simon and Schuster, 1983. – 451 p.; Trachtenberg M. Strategic Thought in America, 1952-1966 // Political Science Quarterly. – 1989. –Vol. 104. –№2. –P.301-334.
[132] Walt S.M. Alliance Formation and the Balance of World Power // International Security. – 1985. – №4. –P.3-9.
[133] Ҳамон ҷо. –P.22-23.
[134] Walt S.M. The Origins of Alliances. – Ithaca: Cornell University Press, 1987. –P.264-266.
[135] Walt S.M. The Origins of Alliances. – Ithaca: Cornell University Press, 1987. –P.23-24.
[136] Ҳамон ҷо. –P.29-30.
[137] Ҳамон ҷо. –P.24.
[138] Основные положения теории баланса угроз [Электронный ресурс]. URL: https://studfile.net/preview/2200604/page:9/ (дата обращения: 02.02.2020 г.)
[139] Основные положения теории баланса угроз [Электронный ресурс]. URL: https://studfile.net/preview/2200604/page:9/ (дата обращения: 02.02.2020 г.)
[140] Walt S.M. The renaissance of security studies // International Studies Quarterly. – 1991. – Vol. 35. –№ 2. – P.213.
[141] Buzan B. Peoples, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. –Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1983. – 262 p.; Brown N. Climate, Ecology and International Security // Survival. –1989. –Vol.31. –№6. –P.519-532.
[142] Walt S.M. The renaissance of security studies // International Studies Quarterly. – 1991. – Vol. 35. –№ 2. – P.214.

[143] McNeill W.H. The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000. – Chicago: University of Chicago Press, 1982. –416 p.
[144] Дугин А.Г. Философия войны. –М., 2004. – С.125.
[145] Buzan B., Waever O., de Wilde J. Security A New Framework for Analysis. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – P.13.
[146] Ҳамон ҷо. – P.26.
[147] Тамбовцева М.А. Теоретический подход Копенгагенской школы к обеспечению международной безопасности: основные положения теории «секьюритизации» // Манускрипт. –2017. –№9 (83). –С.185-187.
[148] Смирнова А.Г. Механизмы конструирования политическими лидерами внешней угрозы в межгосударственных отношениях. Монография. –Ярославль, 2016. –С.10.
[149] Buzan B., Waever O., de Wilde J. Security A New Framework for Analysis. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – P.27.
[150] Buzan B., Waever O., de Wilde J. Security A New Framework for Analysis. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – P.20-24.
[151] Морозов В.Е. Безопасность как форма политического: о секьюритизации и политизации // Полис. Политические исследования. –2011. –№3. –С.25.
[152] Nye J. Public Diplomacy and Soft Power // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616. –P. 94-109.
[153] Леонова О.Г. «Мягкая сила»: инструменты и коэффициенты влияния // Обозреватель – Observer. – 2014. – № 3. – С.18.
[154] Богатуров А.Д. Лидерство и децентрализация в международной системе // Международные процессы – 2006 . – Т.4. – № 13 (2). –С.5-15.
[155] Скриба А.С. «Мягкая сила» и постсоветское пространство сегодня: выводы для России // Политика и общество. – 2016. –№10 (142). – С.1404.
[156] Аз калимаи юнонии stigma – тамға, муҳр пайдо шудааст. Стигматизатсия раванди муайян намудану нишон додани мушкилиҳо ва барои пешгирӣ кардани онҳо муқаррар сохтани меъёрҳои рафтор мебошад.
[157] Шарипов С.И. Угрозы и вызовы центральноазиатского региона в новом контексте геополитических реалий // Политические процессы в таджикском обществе (сборник статей 1998-2011 гг.). –Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2011. – С.314.
[158] Бальбек Р.И. Технологии обеспечения политической стабильности в условиях внешних дестабилизирующих влияний (на примере Республики Крым): дис. … канд. полит. наук. –М., 2019. –С.33.

[159] Сунь-Цзы. Искусство войны. Пер. с англ. М. Михайлова. –М.: Изд-во АСТ, 2019. –С.135.
[160] Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие. Пер. с англ. А.Георгиева. –М.: АСТ, 2008. – С.97.
[161] Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие. Пер. с англ. А.Георгиева. –М.: АСТ, 2008. – С.97.
[162] Kiper J., Sosis R. Why Terrorism Terrifies US // Evolutionary Psychology and Terrorism. – N.Y.: Routledge, 2016. – P.103-123.
[163] Ҳамон ҷо.
[164] Ҳамон ҷо.
[165] Гуторов В.А., Ширинянц А.А. Терроризм как теоретическая и историческая проблема: некоторые аспекты интерпретации // Полис. Политические исследования. – 2017. –№3. –С.44.
[166] Christensen D.A., Aars J. Does Democracy Decrease Fear of Terrorism? Terrorism and Political Violence. – 2017. – Vol. 31. – No. 3. – P. 623.
[167] Todd A., Wilson C., Casey Sh. Comparing British and Australian Fear of Terrorism Pre and Post the Iraqi War // Psychiatry, Psychology and Law. – 2005. – Vol. 12. – No. 1. – P.185.
[168] Луман Н. Понятие риска // THESIS. – 1994. –№5. –С.155.
[169] Cohen R. Threat Perception in International Crisis // Political Science Quarterly. – 1978. – Vol. 93. – No.1. –P.93.
[170] Krahmann E. From State to Non-State Actors: the Emergence of Security Governance // New Threats and New Actors in International Security. – New York, 2005. – P.8.
[171] Eriksson, J., Noreen E. Setting the Agenda of Threats: An Explanatory Model. – Uppsala: Uppsala University, 2002. – 26 p.
[172] Sjöstedt R. Talking Threats. The Social Construction of National Security in Russia and the United States. PhD diss., Uppsala University, 2010. –P.25.
[173] Hopf T. Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies: Moscow, 1955 and 1999. – Ithaca: Cornell University Press. 2002. – 320 p.
[174] Российский ответ на «список Магнитского»: НПО как иностранные агенты [Электронный ресурс]. URL: https://www.golos-ameriki.ru/a/crossfire-npo/1364510.html (дата обращения: 13.09.2020 г.)
[175] Иностранные агенты появятся и в Киргизии [Электронный ресурс]. URL: https://www.ng.ru/cis/2020-01-27/5_7778_kyrgyzstan.html (дата обращения: 13.09.2020 г.)

[176] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. Т. Велимова. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. –С.36.
[177] Gaufman E. Security Threats and Public Perception. Digital Russia and the Ukraine Crisis. – Cham: Palgrave Macmillan, 2017. – P.26.
[178] Balzacq T. Securitization Theory. How Security Problems Emerge and Dissolve. London: Routledge, 2010. –272 p.
[179] Easton D. The Political System Besieged by the State // Political Theory. – 1981. – Vol. 9/ – No. 3. pp. 303-325.
[180] Бальбек Р.И. Технологии обеспечения политической стабильности в условиях внешних дестабилизирующих влияний (на примере Республики Крым): дис. … канд. полит. наук. –М., 2019. –С.30-31.
[181] Кордонский С.Г., Дехант Д.К. Нейтрализация угроз как форма деятельности органов власти // Микроэкономика. – 2014. –№6. –С.52.
[182] Смирнова А.Г. Могущество как фактор восприятия угрозы: анализ с позиций теории образа государства // Власть. – 2014. –№10. –С.66.
[183] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. –С. 209.
[184] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. –С.33.
[185] Skidmore D. Security: A New Framework for Analysis // American Political Science Association. – 1999. – № 93 (4). –P.1010-1011.
[186] Бэттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность // Полис. Политические исследования. – 2002. –№4. –С.151.
[187] Ниг.: Ризоён Ш.Ш. Национальные интересы во внешней политике Республики Таджикистан: Монография. –Душанбе: Дониш, 2020. –С.39.
[188] Муҳаммад А.Н. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ (таҷрибаи Тоҷикистон). Монография. –Душанбе, 2021. – С.83-84.
[189] Бэттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность // Полис. Политические исследования. – 2002. –№4. –С.150.
[190] Комлева Н.А. Геополитические ресурсы: попытка классификации // Пространство и время. – 2013. –№ 3(13). –С.15.
[191] Бэттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность // Полис. Политические исследования. – 2002. –№4. –С.152.
[192] Скриба А.С. Реализм и политика малых государств в XXI в. // Политика и Общество. – 2014. –№3. –С.350.
[193] Най С.Дж. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век. –М.: АСТ, 2014. –С.161.

[194] Ниг.: Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. –Душанбе: Империал-групп, 2018. –С.58.
[195] Абдулхаков М.М. Защита национальных интересов как важный фактор развития государственности: автореф. дис. … канд. полит. наук. –Душанбе, 2006. –С.12.
[196] Ятимов С.С. Идеология ва манфиати миллӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=13829 (санаи мурочиат: 15.07.2021)
[197] Арин О.А. Мир без России. –М.: Эксмо, 2002. –С.186.
[198] Арсенян А.З. Эволюция концепций «Национальной безопасности» в современных международных отношениях // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия: Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение. – 2012. – №19 (99). –С.23-35.
[199] Смирнова А.Г. Восприятие угрозы в международных отношениях: в поисках теоретических оснований // Политекс. – 2007. –Том 3. –№4. –С.203.
[200] Бальбек Р.И. Технологии обеспечения политической стабильности в условиях внешних дестабилизирующих влияний (на примере Республики Крым): дис. … канд. полит. наук. –М., 2019. –С.67-68.
[201] Ҳамон ҷо. –С.33.
[202] Комлева Н.А. Геополитические ресурсы: попытка классификации // Пространство и время. – 2013. –№ 3(13). –С.13.
[203] Комлева Н.А. Геополитические ресурсы: попытка классификации // Пространство и время. – 2013. –№ 3(13). –С.13.
[204] Муҳаммад А.Н. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ (таҷрибаи Тоҷикистон). Монография. –Душанбе, 2021. – С.99.
[205] Смирнова А.Г. Могущество как фактор восприятия угрозы: анализ с позиций теории образа государства // Власть. – 2014. –№10. –С.66.
[206] Генри Джон Темпл Палмерстон – цитаты [Электронный ресурс]. – URL: https://citaty.info/man/genri-dzhon-templ-palmerston (дата обращения: 16.07.2021 г.)
[207] Цыганков А. Великодержавие [Электронный ресурс]. –URL: https://globalaffairs.ru/articles/glossarij/ (дата обращения: 16.07.2021 г.)
[208] Карпович О.Г., Манойло А.В. Цветные революции. Теория и практика демонтажа современных политических режимов: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. –С.70.
[209] Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. – М.: Изд-во «МГИМО-Университет», 2007. – С.93.

[210] Бэттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность // Полис. Политические исследования. – 2002. –№4. –С.154.
[211]Ниг.: Кулагин В.М. Международная безопасность: Учебное пособие. –М.: Аспект-Пресс, 2007. – С.91-95.
[212] Бальбек Р.И. Технологии обеспечения политической стабильности в условиях внешних дестабилизирующих влияний (на примере Республики Крым): дис. … канд. полит. наук. –М., 2019. –С.67.
[213] Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2015. – С.55-56.
[214] Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана (Методическое руководство). –Душанбе: ООО «Авесто», 2009. – С.53.
[215] Ниг.: Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис. Пер. с англ. –М.: АСТ, 2015. – С.136-156.
[216] Ниг.: Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. –М.: Изд-во «МГИМО-Университет», 2007. – 272 с.
[217] Терновая Л.О. Внешние и внутренние угрозы безопасности: проблемы измерения // Вестник Российской таможенной академии. – 2009. –№2. –С.67-74.
[218] Кривенко А.М. Внешние и внутренние угрозы и вызовы безопасности в Центральной Азии // Военный академический журнал. –2016. – №4 (16). –С.107-113.
[219] Авазов К. Внешние и внутренние угрозы современности, безопасность и стабильность в обществе и их взаимосвязь // Россия и мусульманский мир. –2017. –№7 (301). –С.102-114.
[220] Gerardus B. Internal and External Threats. Third Edition. Publisher: 5STARCooks, 2017. –284 p.
[221] Didier Bigo. Internal and External Aspects of Security // European Security, – 2006. Vol. 15. No.4. P.385-404.
[222] Аристотель. Политика. Пер. с древнегреч. С. Жебелева. –М.: Эксмо, 2018. – С.125.
[223] Фукуяма Ф. Государственный порядок: научно-популярное издание. Пер. с англ. В.Л. Гончарова. –М.: Изд-во АСТ, 2015. –С.37.
[224] Норт Д. Институты, институтциональные изменения и функционирование экономики. Пер. с англ. –М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. – С.10.
[225] Адизес И.К. Новые размышления о политике. Пер. с англ. Н.Постриган. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – С.25.

[226] Лебон Г. Психология народов и масс. Пер. с франц. –М.: Изд-во АСТ, 2019. – С.5.
[227] Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. – М.: Изд-во «МГИМО-Университет», 2007. – С. 84-113.
[228] Аристотель. Политика. Пер. с древнегреч. –М.: Эксмо, 2018. – С.216.
[229] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. Пер. с итал. –М.: Изд-во АСТ, 2019. –С.96.
[230] Локк Дж. Сочинения в 3 томах. Т.3. –М.: Изд-во «Мысль», 1988. – С.384-385.
[231] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. –С.32-42.
[232] Лютвак Э. Государственный переворот. Практическое пособие. Пер. с англ. –М.: Русский Фонд содействия образованию и науке, 2012. –326 с.
[233] Шарп Д. От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения. 2-е изд. –М.: Новое издательство, 2012. – С.51-52.
[234] Фукуяма Ф. Угасание государственного порядка: научно-популярное издание. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2017. – С.99.
[235] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. –С.75.
[236] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. –С.75.
[237] Адизес И.К. Новые размышления о политике. Пер. с англ. Н.Постриган. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – С.202.
[238] Суханронӣ ба муносибати 10 – солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, 10.01.2017 [Манбаи электронӣ]. –URL: http://president.tj/node/13831 (санаи мурочиат: 21.07.2021)
[239] Ниг.: Каримов И. Узбекистан на пороге XXI века. Угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса. –Ташкент: Изд-во «Узбекистон», 1997. – С.85-87.
[240] Ниг.: Наим М. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2016. – С.94-125.
[241] Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. –Душанбе: Империал-групп, 2018. –С.58-59.
[242] Протексионизм (аз лот. protection – ҳимоя) сиёсати иқтисодию тиҷоратии давлат, ки барои коҳиш додани ҳаҷми воридот ва бештар намудани содирот нигаронида шудааст.

[243] Ниг.: Сингапурское чудо: Ли Куан Ю. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2015. – С.141-146.
[244] Шарипов С.И. Международный имидж Таджикистана под угрозой // Политические процессы в таджикском обществе (сборник статей 1998-2011 гг.). –Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2011. – С.63-66.
[245] Декларация об использовании научно-технического прогресса в интересах мира и на благо человечества. Резолюция 3384 (XXX) от 10.11.1975 г. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/science.shtml (дата обращения: 13.05.2021 г.)
[246] Ясперс К. Смысл и назначение истории. Пер. с немец. –М.: Политиздат, 1991. –С.140.
[247] Завриев С., Шемякин И. Синтетическая биология – современные вызовы и проблемы биобезопасности // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. –Т.63. –№12. –С.78.
[248] Онищенко Г.Г. Современные угрозы и вызовы в области биологической безопасности и стратегия противодействия / Г.Г. Онищенко, А.Ю. Попова, В.П. Топорков, В.Ю. Смоленский, С.А. Щербакова, В.В. Кутырев // Проблемы опасных инфекций. –2015. –№3. –С.5-9.
[249] Сингапурское чудо: Ли Куан Ю. пер. с англ. –М.: АСТ, 2015. – С.114.
[250] Сингапурское чудо: Ли Куан Ю. пер. с англ. –М.: АСТ, 2015. – С.115.
[251] Революция в области синтетической биологии: перспективы и риски [электронный ресурс]. URL: https://ria.ru/20131126/979860591.html (дата обращения: 25.03.2021 г.)
[252] Двое ученых нашли доказательства лабораторного происхождения COVID-19 [электронный ресурс]. URL: https://www.kommersant.ru/doc/4836521 (30.05.2021 г.)
[253] Жиганова Л.П. Биотерроризм и агротерроризм – реальная угроза [электронный ресурс]. URL: https://www.portal-slovo.ru/impressionism/36426.php (дата обращения: 27.02.2021 г.)
[254] Завриев С., Колесников А. Проблемы биобезопасности и противодействия биотерроризму // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№12. –С.92.
[255] В Японии казнили всех приговоренных к смерти членов "Аум Синрикё" [электронный ресурс]. URL: https://www.bbc.com/russian/news-44963790 (дата обращения: 25.03.2021 г.)
[256] Сибирская язва постучалась в Белый дом [электронный ресурс]. URL: https://www.kommersant.ru/doc/288789 (дата обращения: 26.03.2021 г.)

[257] Скрытая угроза: террористы могут переключиться на биологическое оружие [Электронный ресурс]. URL: https://iz.ru/1015454/kseniia-loginova/skrytaia-ugroza-terroristy-mogut-perekliuchitsia-na-biologicheskoe-oruzhie (дата обращения: 13.03.2021 г.)

[258] Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении. Одобрена резолюцией 2826 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1971 года [электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bacweap.shtml (дата обращения: 25.03.2021 г.)

[259] Аль-Вашаи М.А. Деятельность Всемирной организации здравоохранения по защите населения от угрозы применения биологического и химического оружия // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. –2014. –№11 (139). –С.105-110.

[260] Смертоносные газы. Пять случаев масштабного применения химического оружия [электронный ресурс]. URL: https://tass.ru/armiya-i-opk/5784138 (дата обращения: 25.03.2021 г.)

[261] Супотницкий М.В., Шило Н.И., Ковтун В.А. Химическое оружие в ирано-иракской войне 1980-1988 годов. Применение химического оружия в боевых действиях // Вестник войск РХБ защиты. – 2019. – Т.3. – №2. – С.150-174.

[262] ВОЗ спрогнозировала появление нового смертоносного вируса [электронный ресурс]. URL: https://ria.ru/20210524/virus-1733656727.html (дата обращения: 24.05.2021 г.)

[263] ФАО положила официальное начало Международному году охраны здоровья растений 2020 [Электронный ресурс]. URL: http://www.fao.org/news/story/ru/item/1253731/icode/ (дата обращения: 13.03.2021 г.)

[264] Завриев С., Игнатов А. Потенциальные угрозы в сфере сельскохозяственной и продовольственной безопасности // Мировая экономика и международные отношения. – 2020. –Т.64. –№7. –С.100-107.

[265] Мовсесян Л. Побег «живого» вируса. В утечке вируса ящура подозревают исследовательскую лабораторию [электронный ресурс]. URL: https://lenta.ru/articles/2007/08/06/cow/ (дата обращения: 25.02.2021 г.)

[266] Жиганова Л.П. Биотерроризм и агротерроризм – реальная угроза [электронный ресурс]. URL: https://www.portal-slovo.ru/impressionism/36426.php (дата обращения: 27.02.2021 г.)

[267] Более безопасный мир: наша общая ответственность [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml_resume.shtml (дата обращения: 13.08.2020 г.)

[268] Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам, П.19. [Электронный ресурс]. URL: https://undocs.org/ru/A/59/565 (дата обращения: 13.08.2020 г.)
[269] Ҳамон ҷо.
[270] Варфоломеев А. Международные организации и борьба с новыми пандемиями // Международная жизнь. –2020. –№7. –С.24.
[271] Шваб К. Четвертая промышленная революция. пер. с англ. –М.: Эксмо, 2020. – 288 с.
[272] Ҳамон ҷо. –С.67-68.
[273] Балацский Е.В. Глобальные вызовы четвертой промышленной революции // Terra Economicus. – 2019. –Т.17. –№2. –С.10-11.
[274] Ҳамон ҷо.
[275] Сингапурское учдо: Ли Куан Ю. Пер с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2015. –С.161.
[276] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012 [Манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/1084 (санаи мурочиат: 20.09.2020)
[277] Шваб К. Четвертая промышленная революция. пер. с англ. –М.: Эксмо, 2020. –С.20.
[278] Использование стремительного технического прогресса в интересах инклюзивного и устойчивого развиятия // Доклад Генерального секретарья ООН от 13.01.2020 г. [Электронный ресурс]. –URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ecn162020d2_ru.pdf (дата обращения: 22.07.2021 г.)
[279] Сингапурское чудо: Ли Куан Ю. пер. с англ. –М.: АСТ, 2015. – С.142.
[280] Кай-Фу Ли. Сверхдержавы искусственного интеллекта. Китай, Кремниевая долина и новый мировой порядок. Пер. с англ. Н.Константиновой. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. – 240 с.
[281] Ҳамон ҷо. С.32-33.
[282] Большие вызовы – стимул для развития науки. –СПб.: Петербургский экономический форум, 2016. –С.6.
[283]Ниг.: Прогноз научно-технологического развития агропромышленного комплекса Российской Федерации на период до 2030 года. –М., 2017. –С.15.
[284] Гейтс Б. Как нам избежать климатической катастрофы. Решения, которые у нас есть. Прорывы, которые нам нужны. Пер. с англ. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021. – С.11.
[285] Парниковый эффект: причины и последствия [Электронный ресурс]. –URL: https://airnanny.ru/blog/parnikovyij-effekt-prichinyi-i-posledstviya/ (дата обращения: 22.07.2021 г.)

[286] Парниковый эффект: причины и последствия [Электронный ресурс]. –URL: https://airnanny.ru/blog/parnikovyij-effekt-prichinyi-i-posledstviya/ (дата обращения: 22.07.2021 г.)

[287] Цифра дня: сколько автомобилей на планете? [Электронный ресурс]. –URL: https://www.autonews.ru/news/5c9114d69a7947491f827c6e (дата обращения: 22.07.2021 г.)

[288] Digital 2021: Актуальная статистика и аудитория социальных сетей в мире и Беларуси [Электронный ресурс]. –URL: https://belretail.by/article/digital-aktualnaya-statistika-i-auditoriya-sotsialnyih-setey-v-mire-i-belarusi (дата обращения: 16.07.2021 г.)

[289] Ҳамон ҷо.

[290] Использование стремительного технического прогресса в интересах инклюзивного и устойчивого развиятия // Доклад Генерального секретарья ООН от 13.01.2020 г. [Электронный ресурс]. –URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ecn162020d2_ru.pdf (дата обращения: 22.07.2021 г.)

[291] Томас С. Цифровая трансформация. Как выжить и преуспеть в новую эпоху. Пер. с англ. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021. –С.88-89.

[292] Шмидт Э. Новый цифровой мир. Как технологии меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государств. Пер. с англ. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С.13.

[293] Floridi L. The fourth revolution. How the infosphere is reshaping human reality. London: Oxford University Press, 2014. –265 p.

[294] Бурова Д.А. Интернет в сфере противодействии коррупции: разоблачительство и социальные сети [Электронный ресурс]. –URL: http://journal.homocyberus.ru/internet_technologies_against_corruption_whistleblowing_and_social_networks (дата обращения: 17.07.2021 г.)

[295] Мазуров В.А. Кибертерроризм: понятие, проблемы противодействия // Доклады Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники. –2010. –№1(21). –С.43.

[296] Скрыль С.В., Зарубин С.В. Кибертерроризм как форма проявления информационного экстремизма // Информация и безопасность. –Т.12. –2009. – №1. –С.90.

[297] Малашенко А.В., Нисневич Ю.А., Рябов А.В. Вызовы и угрозы постиндустриального развития цивилизации // Вопросы политологии. – 2019. –Т.9. –№2 (42). –С.204.

[298] Тренин Д.В. Россия и мир в XXI веке. –М.: Издательство «Эксмо», 2015. –С.301.

[299] Сафарализода Х.Қ. Муносибат ба илм бояд ҷиддӣ бошад // Газетаи «Ба қуллаҳои дониш». №16 (1422). 1-уми ноябри соли 2017.
[300] Малюк А.С., Минаев В.А., Сычев М.П. Образование как инструмент информационной войны // Информация и безопасность. – 2019. –Т.22. –№4. –С.493.
[301] Манойло А.В. Роль СМИ в разжигании политических конфликтов: теория и практика информационных войн // Геополитический журнал. –2016. –№3 (15). –С.3.
[302] Матвейчев О.А. Информационные войны XXI века. «Мягкая сила» против атомной бомбы. –М.: Книжный мир, 2016. –С.125.
[303] Altschull H.J. Agents of power: the media and public policy. 2nd ed. – NY: Longman Pub., 1995. – 461 p.
[304] Манойло А.В. Роль СМИ в разжигании политических конфликтов: теория и практика информационных войн // Геополитический журнал. –2016. –№3 (15). –С.5.
[305] Адизес И.К. Новые размышления о политике. Пер. с англ. Н.Постриган. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. –С.195.
[306] Аудитория социальных сетей в 2021 году [Электронный ресурс]. – URL: https://marketinguniversity.ru/socialnye seti-2021 (дата обращения: 17.07.2021 г.)
[307] Бальбек Р.И. Технологии обеспечения политической стабильности в условиях внешних дестабилизирующих влияний (на примере Республики Крым): дис. … канд. полит. наук. –М., 2019. – С.69-70.
[308] Манойло А.В. «Фейковые новости» как угроза национальной безопасности и инструмент информационного воздействия // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2019. – №2. –С.40.
[309] Манойло А.В. «Фейковые новости» как угроза национальной безопасности и инструмент информационного воздействия // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2019. – №2. –С.40.
[310] Харари Ю.Н. 21 урок для XXI века. Пер. с англ. Ю.Гольдберга. –М.: Синдбад, 2020. –С.201.
[311] Блэквил Р., Дженнифер М.Х. Война иными средствами / Пер. с англ. В.Желнинова. – М.: Изд-во АСТ, 2017. – С.94-106.
[312] В Минобороны указали на начало новой холодной войны [Электронный ресурс]. –URL: https://lenta.ru/news/2021/06/03/cold_war/ (дата обращения: 13.06.2022 г.)

[313] В Минобороны предупредили о начале новой холодной войны, 03.06.2021 г. [Электронный носитель]. –URL: https://ria.ru/20210603/minoborony-1735439844.html (дата обращения: 03.06.2021 г.)
[314] Шмидт Э. Новый цифровой мир. Как технологии меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государств. Пер. с англ. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С.178.
[315] Крутских А. Две гиперпандемии на одно человечество – слишком много! // Международная жизнь. – 2020. – №7. –С.12-15.
[316] Киберпреступность и распространение дезинформации во время пандемии COVID-19 [Электронный ресурс]. –URL: https://www.un.org/ru/coronavirus/un-tackling-'infodemic'-misinformation-and-cybercrime-covid-19 (дата обращения: 24.07.2021 г.)
[317] Там же.
[318] Попова заявила об угрозе "инфодемии" в условиях COVID-19 [Электронный ресурс]. –URL: https://rg.ru/2021/06/24/popova-zaiavila-ob-ugroze-infodemii-v-usloviiah-covid-19.html (дата обращения: 24.07.2021 г.)
[319] Борьба с инфодемией на фоне пандемии COVID-19: поощрение ответственного поведения и уменьшение пагубного воздействия ложных сведений и дезинформации [Электронный ресурс]. –URL: https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (дата обращения: 24.07.2021 г.)
[320] Зачем нужна конвенция о киберпреступности? Объясняет юрист Постпредства России [Электронный ресурс]. URL: https://news.un.org/ru/interview/2019/10/1366141 (дата обращения: 09.09.2020 г.)
[321] Global cybersecurity 2020 forecast. URL: https://www.canalys.com/newsroom/canalys-global-cybersecurity-forecast-2020
[322] Информационная безопасность (мировой рынок). URL: https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Информационная_безопасность_(мировой_рынок) (дата обращения: 04.10.2020 г.)
[323] Галларотти Дж. Как измерять мягкую силу в международных отношениях // Полис. Политические исследования. –2020. –№1. – С. 103.
[324] Галларотти Дж. Как измерять мягкую силу в международных отношениях // Полис. Политические исследования. –2020. –№1. – С. 103.
[325] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.152-153.

[326] Наим М. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе / Пер. с англ. Н.Мезина, Ю.Полещук, А.Сагана. –М.: АСТ, 2016. –С.16-17.

[327] Радиков И., Лексютина Я. «Мягкая сила» как современный атрибут великой державы // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. –№2. –С.19-26.

[328] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.405.

[329] Неймарк М.А. «Мягкая сила» в мировой политике. К уточнению проблемного поля. Часть 1. // Обозреватель-Observer. –2016. –№1. –С.31-42.; Неймарк М.А. «Мягкая сила» в мировой политике. «Умная сила»: к перспективам в мировой политике. Часть 2. // Обозреватель-Observer. –2016. –№2. –С.67-77.

[330] Юдин Н.В. Жесткий взгляд на «мягкую силу»: критический анализ монографии Дж.Ная «Будущее власти» // Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика. –2013. –№4. –С.134-162.

[331] Фененко А. Анти-мягкая сила в политической теории и практике // Международные процессы. – 2020. – Т.18. –№1. –С.45

[332] Пименова Е.В. Закат «мягкой силы»? Эволюция теории и практики soft power // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. –№ 1 (52). – С. 57-66.

[333] Пименова Е.В. Закат «мягкой силы»? Эволюция теории и практики soft power // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. –№ 1 (52). – С. 57-66.

[334] Walker Ch., Ludwig J. The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence. Foreign Affairs, 2017, November 16. [Electronic resource]. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power (accessed 19.05.2020).

[335] «Sharp Power»-ро дар забони тоҷикӣ шартан «неруи фаъол» номидан мумкин аст, ки он бо консепсияҳои «неруи сахт», «неруи нарм» ва «неруи ҳушманд» ҳеҷ монандие надорад. Хусусияти «неруи фаъол» ё худ «Sharp Power» дар он аст, ки онро барои тахрибкорӣ истифода менамоянд.

[336] Nye J. S. Jr. How Sharp Power Threatens Soft Power. The Right and Wrong Ways to Respond to Authoritarian Influence. *Foreign Affairs*, 2018, January 24. [Electronic resource]. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power (accessed 19.05.2020).

[337] Леонова О. Sharp power – новая технология влияния в глобальном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. –Т. 63. –№ 2. –С.22.
[338] Wu I.S. The Wu Rubric for Soft Power: Measuring Russia and China's Social Network [Electronic resource]. URL: https://www.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=c2085de7ac0d47cfade2aa26ec665dcc (accessed 15.05.2020).
[339] Давыдов Ю.П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений // Международные процессы. –2004. –Т.2. –№1 (4). –С.69-80.
[340] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.148.
[341] Смирнова А.Г. Образ государства во внешней политике и международных отношениях. – СПб.: Издательство СПБГУ, 2011. – 230 с.; Федякин А.В. Зарубежный опыт политикиформирования позитивного образа государства: сравнительный анализ теории и практики. – М.: МИИТ, 2009. – 256 с.
[342] Погорельская С.В. Неправительственные организации и политические фонды во внешней политике ФРГ. – М.: Наука, 2007. – 207 с.
[343] Филимонов Г.Ю. Технологии «мягкой» силы на вооружении США: ответ России. Монография / Г.Ю. Филимонов, О.Г. Карпович, А.В. Манойло. –М.: РУДН, 2015. –581 с.
[344] Филимонов Г.Ю., Цатурян С.А. «Мягкая сила» как форма непрямой аппликации «национального интереса» // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: международные отношения. – 2012. –№2. –С.21-30.
[345] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.150.
[346] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.57-58.
[347] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.59.
[348] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.56.
[349] Леонова О.Г. Политика «умной силы» – продукт эволюции «мягкой силы» // Социально-гуманитарные знания. – 2019. –№5. –С. 28.
[350] Пономарева Е.Г. Секреты «цветных революций» // Свободная мысль. – 2012. –№3-4. –С.43-44.

[351] Леонова О.Г. Политика «умной силы» – продукт эволюции «мягкой силы» // Социально-гуманитарные знания. – 2019. –№5. –С. 27.
[352] Матвейчев О. Информационные войны XXI века. «Мягкая сила» против атомной бомбы. –М.: Книжный мир, 2016. –350 с.
[353] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.176.
[354] Вилков А.А. «Мягкая сила» как элемент имиджевых технологий во внутренней и внешней политике // Известия Саратовкого университета. Серия: Социология. Политология. – 2014. –Т.14. –№2. –С.66.
[355] Пономарева Е.Г. Секреты «цветных революций» // Свободная мысль. – 2012. –№3-4. –С.59
[356] Пономарева Е.Г. Секреты «цветных революций» // Свободная мысль. – 2012. –№5-6. –С.38-48.
[357] Манойло А.М. «Мягкая сила» террористов // Россия и мусульманский мир. – 2017. –№3 (297). С.148.
[358] Муҳаммадзода П.А. Муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити буҳрони ҷаҳонии каронавирус [манбаи электронӣ]. URL: http://khovar.tj/2020/05/munosibat-oi-bajnalmilal-dar-sharoiti-bu-roni-a-onii-koronavirus-andesha-oi-parviz-mu-ammadzoda-muovini-direktori-mts-dar-in-mavz/ (санаи истифодабарӣ: 26.05.2020)
[359] Гущер А. «Мягкая сила» и терроризм как инструменты политики и стратегии некоторых государств [электронный ресурс]. URL: https://nic-pnb.ru/articles/myagkaya-sila-i-terrorizm-kak-instrumenty-politiki-i-strategii-nekotoryh-gosudarstv/ (дата обращения: 17.05.2020 г.)
[360] Манойло А.В. Модели «мягкой силы» сетевых террористических организаций (на примере запрещенных в Российской Федерации «Исламского государства», Аль-Кайды, Талибана и «Братьев-мусульман») // Конфликтология / nota bene . – 2016. – № 1. – С. 11 - 19.
[361] Манойло А.М. «Мягкая сила» террористов // Россия и мусульманский мир. – 2017. –№3 (297). С.139.
[362] Муҳаммад С.А. Нақши рамзҳои сиёсӣ дар раванди низоъҳои сиёсӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. –№1 (69). – С.32.
[363] Харитонова Е., Прохоренко И. «Мягкая сила» бывших империй: сравнительный опыт Великобритании и Испании // Мировая экономика и международные отношения. – 2018. –Т.62. –№3. –С.39-40.
[364] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.161.
[365] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. Т. Велимова. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. –С. 142-143.

[366] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.151.
[367] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.18.
[368] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. Пер с итал. Г.Муравьевой. –М.: АСТ, 2019. –С.91.
[369] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. Пер с итал. Г.Муравьевой. –М.: АСТ, 2019. –С.92.
[370] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.59.
[371] Пименова Е.В. Закат «мягкой силы»? Эволюция теории и практики soft power // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. –№ 1 (52). –С.63.
[372] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.339.
[373] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.347.
[374] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.347-349.
[375] Неймарк М.А. «Мягкая сила» в мировой политике. «Умная сила»: к перспективам в мировой политике. Часть 2. // Обозреватель-Observer. –2016. –№2. –С.69.
[376] Сунь Цзы. Искусство войны. Пер. с англ. М.Михайлова. –М.: АСТ, 2019. – С.18.
[377] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. Пер с итал. Г.Муравьевой. –М.: АСТ, 2019. –С.19.
[378] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.338-340.
[379] Леонова О.Г. Политика «умной силы» – продукт эволюции «мягкой силы» // Социально-гуманитарные знания. – 2019. –№5. –С. 28.
[380] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.56.
[381] Nye J.S. Jr. How Sharp Power Threatens Soft Power. The Right and Wrong Ways to Respond to Authoritarian Influence / Foreign Affairs, 2018, January 24. [Electronic resource]. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power (accessed: 19.05.2020).
[382] Леонова О. Sharp Power – новая технология влияния в глобальном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. – Т.63. –№2. –С.22.

[383] Леонова О. Sharp Power – новая технология влияния в глобальном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. – Т.63. –№2. –С.22.
[384] Фукидид. История. Пер. с греч. Ф.Г. Мищенко и С.А.Жебелева. –СПб.: Наука, 1999. –590 с.
[385] Клаузевиц К. Принципы ведения войны. Пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2009. –С.40-41.; Клаузевиц К. О войне. Пер. с нем. – М.: Логос, 1994. –С.188-189.
[386] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. Пер с итал. Г.Муравьевой. –М.: АСТ, 2019. – 416 с.
[387] Сунь Цзы. Искусство войны. Пер. с англ. М.Михайлова. –М.: АСТ, 2019. – 160 с.
[388] Gaddis J.L. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. – Oxford: Oxford University Press, 2005. P.225.
[389] Най С.Дж. Будущее власти. Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: АСТ, 2014. –С.338.
[390] Алексеева Т.А. Стратегическая культура: эволюция концепции // Полис. Политические исследования. –2012. –№5. –С.132.
[391] Рыхтик М.И. 2003. Стратегическая культура и новая концепция национальной безопасности США // Вестник Нижегородского государственного университета имени Н.И. Лобачевского. Серия: международные отношения, политология, регионоведение. –2003. –№1. –С.203.
[392] Муҳаммад А.Н., Сафаралиzода Х.Қ. Амнияти миллӣ. –Душанбе: Империал-групп, 2019. –С.121.
[393] Рыхтик М.И. 2003. Стратегическая культура и новая концепция национальной безопасности США // Вестник Нижегородского государственного университета имени Н.И. Лобачевского. Серия: международные отношения, политология, регионоведение. –2003. –№1. –С.204.
[394] Хобсбаум Э.Х. Век революции. Европа 1789-1848. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 480 с.
[395] Гринин Л.Е., Гринин А.Л. Революции XX века: теоретический и количественный анализ // Полис. Политические исследования. –2020. – №5. –С.130-147.
[396] Тарасов А. Национальный революционный процесс: внутренние закономерности и этапы [Электронный ресурс]. –URL: https://scepsis.net/library/id_101.html (дата обращения: 11.12.2021 г.)

[397] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. –С.269.
[398] Манойло А.В. «Цветные революции» как угроза российской нации // Вестник Российской нации. – 2014. –№3. –С.176-190.
[399] Пономарева Е.Г. Секреты «цветных революций». Современные технологии смены политических режимов // Свободная мысль. –2012. – № 1/2. –С.78-98.
[400] Асад оценил восстановление Сирии в $400 млрд [Электронный ресуос]. – URL: https://www.interfax.ru/world/611998 (дата обращения: 27.03.2022 г.)
[401] Жить стало хуже, но демократия нужна. Что происходит со странами "арабской весны" через 10 лет [Электронный ресурс]. –URL: https://www.bbc.com/russian/features-55349275 (дата обращения: 28.03.2022 г.)
[402] "Арабская весна" обошлась экономике в $55 млрд [Электронный ресурс]. –URL: https://www.bbc.com/russian/international/2011/10/111014_arab_spring_costs (дата обращения: 27.03.2022 г.)
[403] Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Издание 5-е. Т.26. –М.: Издательство политической литературы, 1969. –590 с.
[404] Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Издание 5-е. Т.26. –М.: Издательство политической литературы, 1969. –590 с.
[405] Токаев назвал главную причину беспорядков в Казахстане [Электронный ресурс]. –URL: https://ria.ru/20220121/kazakhstan-1768848230.html?in=t (дата обращения: 12.02.2022 г.)
[406] Кондорский Б.М. «Революции» после революций («цветные революции» с позиций теории революционного периода) // История и современность. –2018. –№4. –С.88-107.
[407] Кондорский Б.М. «Революции» после революций («цветные революции» с позиций теории революционного периода) // История и современность. –2018. –№4. –С.88-107.
[408] Кондорский Б.М. «Революции» после революций («цветные революции» с позиций теории революционного периода) // История и современность. –2018. –№4. –С.88-107.
[409] Иқтибос аз: Малапарте К. Техника государственного переворота / Пер. с итал. –М.: Аграф, 1998. –224 с.
[410] Троцкий Л.Д. История русской революции: В 2 томах. Т.2: Октябрьская революция. Ч.2. –М.: ТЕРРА, 1997. –400 с.
[411] Митрошенков О.А. Теория управляемого хаоса: использовать себе во благо // Власть. –2017. –№8. –С.64-73.

[412] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. Т. Велимова. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. – 640 с.

[413] Най, Д. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век [Текст] / Пер. с англ. В.Н. Верченко. –М.: Изд-во «АСТ», 2014. – 444 с.

[414] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с анг. Т. Велимова. –М.: Изд-во «АСТ», 2019. – 640 с.

[415] Ятимов С.С. Дар бораи як китоби дарсӣ [Захираи электронӣ]. – URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46263 (санаи мурочиат: 15.05.2022)

[416] Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве [Текст] / Пер. с итал. Г.Муравьевой. –М.: Изд-во АСТ, 2019. – 416 с.

[417] Манойло А.В. Информационный фактор цветных революций и современных технологий демонтажа политических режимов // Вестник МГИМО-Университета. – 2014. –№6 (39). –С.61-67.

[418] Маркс К. Манифест коммунистической партии: принципы коммунизма / Пер. с нем. К. Маркс, Ф. Энгельс. –М.: Эксмо, 2022. –С.43-44.

[419] Секрет фирмы. Кто владеет информацией, тот владеет миром [Электронный ресурс]. – URL: https://www.moscowtorgi.ru/news/bezopasnost_biznesa/869/ (дата обращения: 25.09.2022 г.)

[420] «Финансовый Бонапарт»: как Натан Ротшильд заработал на войне с Наполеоном [Электронный ресурс]. –URL: https://quote.rbc.ru/news/article/5ef611439a79476b038d2af4 (дата обращения: 17.05.2022 г.)

[421] Американская РЭНД корпорэйшн. Крупнейшая в мире «фабрика мысли» в поисках внешних врагов [Электронный ресурс]. –URL: http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=18045 (дата обращения: 12.10.2022 г.)

[422] Ли Кай Фу. Сверхдержавы искусственного интеллекта. Китай, Кремниевая долина и новый мировой порядок / Пер. с англ. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. –С.27.

[423] Путин: лидер по созданию искусственного интеллекта станет властелином мира, 01.09.2017 [Электронный ресурс]. –URL: https://tass.ru/obschestvo/4524746?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com (дата обращения: 28.11.2022 г.)

[424] Social networks, social revolution [Electronic resource]. –URL: https://www.aljazeera.com/program/empire/2011/2/21/social-networks-social-revolution/ (accessed: 06.11.2022)

[425] CNN: The face of Egypt's revolution [Electronic resource]. –URL: https://www.youtube.com/watch?v=9MeeMfjZhTA (accessed: 06.11.2022)
[426] Сафарализода Х.К. Цветные революции как угроза политической стабильности общества // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 2 (2). – С.63.
[427] В России признали экстремистской организацией владельца Facebook и Instagram [Электронный ресурс]. –URL: https://lenta.ru/news/2022/03/21/metaextr/ (дата обращения: 10.10.2022 г.)
[428] Импортозамещение социальных сетей: кейсы Китая и Ирана [Электронный ресурс]. –URL: https://vc.ru/marketing/381706-importozameshchenie-socialnyh-setey-keysy-kitaya-i-irana (дата обращения: 08.08.2022 г.)
[429] 12 стран, где заблокированы социальные сети [Электронный ресурс]. –URL: https://smmplanner.com/blog/12-stran-gde-zablokirovany-socialnye-seti/ (дата обращения: 25.09.2022 г.)
[430] Бойд Д. Все сложно. Жизнь подростков в социальных сетях / Пер. с англ. –М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2020. –352 с.
[431] Ортега-и-Гассет Хосе. Восстание мас. Пер. с исп. –М.: Изд-во АСТ, 2017. – С.90-93.
[432] Китобҳо, мақолаҳо ва умуман иттилооте, ки сохтори мушаххас надоранд, матнҳои бесифат мебошанд.
[433] Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т.2. –М.: Мысль, 1972. – С.408.
[434] Годовщина инфодемии … [Электронный ресурс]. –URL: https://voxukraine.org/ru/godovshhina-infodemii-s-kakimi-fejkami-o-covid-19-ukraina-i-mir-boryutsya-uzhe-bolshe-goda/ (дата обращения: 07.04.2022 г.)
[435] Борьба с инфодемией на фоне пандемии COVID-19 … [Электронный ресурс]. –URL: https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (дата обращения: 07.04.2022 г.)
[436] Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. –М.: Эксмо, 2020. – 1056 с.
[437] Лебон Г. Психология народов и масс / Пер. с фр. –М.: Изд-во АСТ, 2019. – 384 с.
[438] Адлер М. Как читать книги. Руководство по чтению великих произведений / Пер. с англ. 8-е изд. –М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021. – 336 с.
[439] Гуревич П.С. Идеологизация и деидеологизация // Философия и культура. – 2014. – № 2. – С. 155-161.

[440] Мочар К.Ю. Идеология как созидающая сила общества // История и современность. – 2019. –№4. –С.79.
[441] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2017. – 576 с.
[442] Хушвахтзода К.Х., Сафарализода Х.К. Обеспечения идеологической безопасности - важная предпосылка борьбы с терроризмом и экстремизмом // Социальные сети интернета как реальная угроза национальной безопасности: Материалы республиканской научно-теоретической конференции (г.Душанбе, 29 ноября 2022 г.). – Душанбе, 2022. – С.23.
[443] Ятимов С.С. Дунявият ва амният // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – 2022. –№ 2 (2). –С.34.
[444] Даймонд Д. Кризис. Каков механизм преодоления кризиса? / Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2020. –С.118-161.
[445] Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии: принципы коммунизма / Пер. с немец. –М.: Эксмо, 2022. – 320 с.
[446] Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии: принципы коммунизма / Пер. с немец. –М.: Эксмо, 2022. – С.44.
[447] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С.27.
[448] Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. –Душанбе: Ганҷ Нашриёт, 2018. – 436 с. (С.16-17)
[449] Суханронӣ дар ҷаласаи ғайринавбатии Шӯрои ҷамъиятӣ [Захираи электронӣ]. –URL: http://president.tj/node/2426 (санаи мурочиат: 16.07.2022)
[450] Ятимов С.С. Дар бораи як китоби дарсӣ [Захираи электронӣ]. –URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46263 (санаи мурочиат: 08.05.2022)
[451] Ятимов С.С. Дунявият ва амният // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – 2022. –№2 (2). – С.20.
[452] Хоссе Ортега-и-Гассет. Миссия университета. Пер. с испанс. –М.: Вопросы образования, 2019. –128 с.
[453] Ятимов С.С. Дар бораи як китоби дарсӣ [Захираи электронӣ]. –URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46263 (санаи мурочиат: 08.05.2022)
[454] Муҳаммад А.Н. Идеологияи миллӣ – неруи бузурги давлатдорӣ [Захираи электронӣ]. –URL: https://khovar.tj/2022/05/ideologiyai-mill-nerui-buzurgi-davlatdor-andesha-oi-noibi-prezidenti-amit-professor-abdura-mon-mu-ammad/ (Санаи мурочиат: 08.05.2022)
[455] Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2018. –С.49.

[456] Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.01.2016 [Захираи электронӣ]. –URL: http://www.prezident.tj/node/10585 (санаи мурочиат: 25.05.2023)

[457] Добаев И.П., Добаев А.И., Немчина В.И. Геополитика и терроризм эпохи постмодерна. – Ростов-на-Дону, 2015. –370 с.

[458] Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. - М.: Прогресс-Традиция, 2004. - 480 с.

[459] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019 [Захираи электронӣ]. –URL: http://www.prezident.tj/node/21975 (санаи мурочиат: 25.05.2023)

[460] Сафарализода Х.К., Ашурзода Д.Х. Политизация религии как фактор появления религиозно-политического экстремизма и ее влияние на национальную безопасность страны // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 264-271.

[461] Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. - Душанбе: ООО «Авесто», 2009. - С.67.

[462] Более ста миллионов: в 2022 году количество беженцев стало самым большим за всю историю ведения учета [Электронный ресурс]. – URL: https://www.golosameriki.com/a/hundred-mln-refugees/6892465.html (дата обращения: 12.02.2023 г.)

[463] 1,47 млн беженцев ждут переселения в третьи страны в 2022 году [Электронный ресурс]. –URL: https://news.un.org/ru/story/2021/06/1405232 (дата обращения: 12.02.2023 г.)

Сафарализода Х.Қ.

ТАҲДИДҲОИ ЗАМОНИ МУОСИР: масъалаҳои назариявию методологӣ

Ба чоп 31.07.2023 иҷозат дода шуд. Андозаи 60х84 1/16.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Cambria.
Ҷузъи чопии шартӣ 26,25.
Теъдоди нашр 300 нусха. Супориши № 138.

ҶДММ “ЭР-граф”.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com